

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

О. Вінник

Право цифрової економіки

Монографія

2021

УДК 346.1

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (протокол № 7 від 28 липня 2021 року)

Рецензенти: **Малишева Н. Р.**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувачка відділом проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави та права імені В. М. Корецького НАН України;
Шатовалова О. В., доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

В48 **Вінник О. Право цифрової економіки:** монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. 350 с.

ISBN 978-617-8084-03-5

Монографію присвячено проблемі формування права цифрової економіки, що пов'язано з цифровізацією сфери господарювання. Аналізуючи стан цифровізації відносин у цій сфері, її нормативно-правове забезпечення та праці дослідників розглядаємо питання щодо: ролі цифровізації та її взаємозв'язку з інститутами громадянського суспільства та розвитком інформаційної сфери; переваг і ризиків цифровізації та пов'язаних з цим проблем правового регулювання; взаємодії цифровізації, економіки і права; правового забезпечення соціального спрямування цифрової економіки та меж цифрової свободи; ролі державної економіко-правової політики щодо цифровізації; поняття, складу та правового забезпечення відносин цифрової економіки; проблем антимонопольно-конкурентного регулювання, господарсько-правової відповідальності, процедури її застосування та розгляду спорів у сфері цифрової економіки; напрямів вдосконалення правового забезпечення цифрової економіки та роль в цьому Господарського кодексу України; доцільності, змісту та перспектив використання поняття «право цифрової економіки».

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних, економічних та інших спеціальностей, пов'язаних з використанням цифрових технологій та процесами цифровізації, всіх, хто цікавиться проблемами цифрової економіки та її правового регулювання.

УДК 346.1

ISBN 978-617-8084-03-5

© НДІ приватного права
ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН
України, 2021
© Вінник О. М., 2021

Oksana Vinnyk

Monograph

UDC 346.1

ISBN 978-617-8084-03-5

The monograph is devoted to the problem of formation of the law of digital economy, which is connected with the digitalization of the economic sphere. Analyzing the state of digitalization of relations in this area, its legal support and the work of researchers, we consider issues related to: the role of digitalization and its relationship with civil society institutions and the development of the information sphere; advantages and risks of digitalization and related problems of legal regulation; digitization interaction, economics and law; legal support for the social orientation of the digital economy and the limits of digital freedom; the role of state economic and legal policy on digitalization; the concept, composition and legal support of the relations of the digital economy; problems of antitrust and competition regulation, economic and legal liability, procedures for its application and dispute resolution in the field of digital economy; directions of improving the legal support of the digital economy and the role of the Commercial Code of Ukraine in this; expediency, content and prospects of using the concept of "digital economy law".

For researchers, teachers, graduate students, students of law, economics and other specialties related to the use of digital technologies and digitization processes, all who are interested in the problems of the digital economy and its legal regulation.

© Academician F.H. Burchak
Scientific Research Institute of
Private Law and
Entrepreneurship, 2021
© Vinnyk, Oksana M., 2021

З М І С Т

Вступ.....	6
I. Особливості сучасного суспільного життя: взаємозв'язок та взаємодія громадянського суспільства з інформаційним суспільством та його складовою – цифровою економікою.....	14
II. Переваги та ризики цифровізації економіки та пов'язані з цим проблеми правового регулювання.....	40
III. Взаємодія цифровізації, економіки і права.....	51
IV. Межі цифрової свободи та правове забезпечення соціального спрямування цифрової економіки.....	60
V. Роль державної економіко-правової політики щодо цифровізації.....	80
V. Відносини цифрової економіки та їх правове регулювання.....	127
6.1. Поняття та склад відносин цифрової економіки.....	127
6.2. Система нормативно-правових актів, що регулюють відносини цифрової економіки.....	137
6.3. Особливості правового регулювання відносин залежно від сфер цифрової економіки (телекомунікаційних/електронних комунікаційних послуг; електронних довірчих послуг; електронної комерції; електронних фінансових послуг).....	145
6.4. Господарсько-правова відповідальність, процедури її застосування та розгляду спорів у сфері цифрової економіки.....	220
6.5. Проблеми антимонопольно-конкурентного регулювання в умовах цифрової економіки.....	235
VII. Напрями вдосконалення правового забезпечення цифрової економіки та роль в цьому Господарського кодексу України.....	250
VIII. Право цифрової економіки.....	270
Висновки.....	280
Список скорочень:.....	283
Список використаних джерел.....	284
Додаток 1.....	340

C O N T E N T S

Introduction	6
I. Features of modern social life: the relationship and interaction of civil society with the information society and its component - the digital economy	14
II. Benefits and risks of digitalization of the economy and related problems of legal regulation	40
III. Interaction of Digitization, Economics and Law	51
IV. Limits of digital freedom and legal support of social orientation of digital economy	60
V. The role of state economic and legal policy in digitization	80
V. Relations of the digital economy and their legal regulation	127
6.1. The concept and composition of the relations of the digital economy	127
6.2. The system of regulations governing the relations of the digital economy	137
6.3. Features of legal regulation of relations depending on the spheres of digital economy (telecommunication / electronic communication services; electronic trust services; e-commerce; electronic financial services)	145
6.4. Economic and legal liability, procedures for its application and dispute resolution in the digital economy	220
6.5. Problems of antitrust and competition regulation in the digital economy	235
VII. Directions for improving the legal support of the digital economy and the role of the Commercial Code of Ukraine	250
VIII. The law of the digital economy	270
Conclusions	280
Abbreviation list:	283
List of used sources	284
Annex 1	340

Вступ

Монографія є результатом чотирирічного дослідження, що проводиться в НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України на виконання чотирирічної (2018-2021) бюджетної теми («Правове забезпечення електронного бізнесу як складової інформаційного суспільства», РК УкрІНТЕІ № 0118U003069) і, відповідно, акумулює положення праць, підготовлених протягом цього періоду, в тому числі монографії 2018 р.¹, понад 40 статей (додаток 1), збірника наукових праць², навчального посібника³, що мають як паперовий варіант, так і електронні варіанти, розміщені на сайтах цього НДІ (монографія, збірник наукових праць, статті в щорічнику «Приватне право і підприємництво»), часописів, в яких їх було опубліковано (насамперед, журналу «Підприємництво, господарство і право»), а також на сайті Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (електронна версія навчального посібника «Господарське право в умовах цифровізації економіки»⁴), де він пройшов апробацію.

Електронний бізнес та цифрова економіка стали результатом поширення інформаційно-комунікаційних технологій (насамперед цифрових) у сфері господарювання. Цифровізація наклала значний

¹ Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака. 2018. 224 с. URL: <https://doi.org/10.32849/978-617-7087-72-3>. (дата звернення: 06.06.2021)

² Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. *Збірник наукових праць*. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 152 с.

³ Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навчальний посібник. За заг. ред. Вінник О. М. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 314 с.

⁴ Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навчальний посібник. За заг. ред. Вінник О. М. К., 2020. 297 с. Електронний, 1 CD. URL: http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3845/1/Vinnyk_OM_Shapovalova_OV_Hospodarske_pravo_v_umovakh_tsyfrovizatsii_ekonomik_y_Navch_pos_2020.pdf. (дата звернення: 06.06.2021).

відбиток на господарські відносини, забезпечивши появу якісно нових суб'єктів (віртуальних підприємств зокрема), електронних ресурсів (бізнес-сайтів, включно з інтернет-магазинами, цифрових платформ, інструментів доповненої реальності, чат-ботів, штучного інтелекту тощо), роботів з ознаками і об'єкта, і суб'єкта⁵ нових видів товарів (комп'ютерні програми; комп'ютерні ігри) та послуг (телекомунікаційні/електронні комунікаційні, електронні довірчі послуги), електронних договорів, нових видів господарських санкцій (вилучення номерного ресурсу, відключення кінцевого обладнання зокрема), можливості розгляду конфліктів/спорів в режимі онлайн тощо. Змінюється і правове забезпечення економіки: нарівні з державним регулюванням, яке значно відстає від фактичного стану якісно нових (так би мовити, цифровізованих) відносин, діє саморегулювання учасників цифровізованих ринків/суб'єктів електронного або цифрового бізнесу та їх саморегулювальних організацій, а в поєднанні зусиль держави та цифрового бізнесу – співрегулювання. Проте попри прийняття значної кількості нормативно-правових актів, що регулюють пов'язані з цифровізацією господарські відносини, та здійснення низки важливих організаційних заходів (створення Мінцифри України зокрема), значна частина проблем щодо правового забезпечення відносин цифрової економіки та її соціального спрямування все ще є актуального з огляду як на *об'єктивні* (новизна відносин та швидкість їх розвитку, зумовлені появою нових цифрових технологій та розширенням сфер їх застосування, брак висококваліфікованих фахівців, що знаються як на цих технологіях, так і правовому їх забезпеченні), так і на суб'єктивні чинники (повільність реакції держави на розвиток відносин цифрової економіки, брак збалансованого ставлення до подвійної за наслідками природи цифрових технологій, які можуть використовуватися як на благо, так і на шкоду не лише окремим особам, а й суспільству в цілому; цифрова неграмотність значної частини населення, цифрова нерівність та брак державних заходів щодо їх подолання).

В цих умовах зростає роль правової науки, яка має дослідити нові відносини в сфері господарювання з метою визначення найбільш оптимальних шляхів їх регулювання з точки зору соціального спрямування цифровізації, а також виявлення тенденцій розвитку цих відносин, переваги та ризики використання цифрових технологій/ресурсів та напрацювання рекомендацій щодо перспектив подальшого регулювання відносин у сфері цифрової

⁵ Завдяки цифровим технологіям створюються ресурси, наділені ознаками і об'єкта і суб'єкта, що додатковим викликом для законодавця. В КИТАЇ СТВОРИЛИ ЦИФРОВУ ЛЮДИНУ. URL: <https://www.bagnet.org/news/tech/1313159/v-kitayi-stvorili-tsifrovu-lyudinu> (дата звернення: 24.06.2021).

економіки з урахуванням виявлених тенденцій (як позитивних, так і негативних).

Проведене дослідження надало можливості: виявити коло проблем, пов'язаних з електронним бізнесом як складовою інформаційного суспільства (ролі інформації та інформаційно-комунікаційних, насамперед цифрових, технологій в розвитку інститутів громадянського суспільства, у становлення інформаційного суспільства в Україні та його складової – цифрової економіки; визначити систему цифрової економіки та специфіку відносин, що в ній виникають (щодо суб'єктно-об'єктного складу, електронної форми зв'язків, включно з договорами, послугами, розглядом спорів/конфліктів, застосуванням відповідальності, а також щодо впливу цифрових технологій на конкуренцію); запропонувати шляхи вирішення виявлених проблем з урахуванням стану цифровізації та правового її забезпечення в сфері економіки, враховуючи ймовірний подальший розвиток відносин в цій сфері.

Значний відбиток на стан цифровізації, її правове забезпечення, а також на дослідження цих процесів наклала коронавірусна пандемія та запроваджені у зв'язку з цим карантинні заходи. Цифровізація з притаманними їй незаперечними перевагами⁶ та ризиками⁷ ще до виникнення зазначених обставин проникла в усі основні сфери життя суспільства, а події останніх двох років (особливо коронавірусна пандемія та карантинні заходи) лише стрімко прискорила цей процес, поставивши проблему перед законодавцем щодо ступеня, напрямів, ґрунтовності регулювання цих відносин. Проте серед фахівців існують різні точки зору щодо регулювання відносин в кіберпросторі. Так, вкрай негативне ставлення до самої ідеї правового регулювання відносин, які виникають у мережі Інтернет, висловлені в «Декларації незалежності кіберпростору» Джона Барлоу⁸, в якій

⁶ Одна з яких – колосальний потенціал штучного інтелекту, спроможного вирішувати надскладні завдання, в тому числі – передбачити ймовірні мутації коронавірусу, від якого більше року потерпає людство (Искусственный интеллект может предсказывать потенциальные мутации коронавируса. URL: <https://cursorinfo.co.il/coronavirus/iskusstvennyj-intellekt-mozhet-predskazyvat-potentsialnye-mutatsii-koronavirusa/> (дата звернення: 17.06.2021).

⁷ Одним із таких ризиків є використання цифрових технологій з анти суспільною метою, яке стрімко набуває поширення, одним із свідчень чого є різке збільшення кібератак на об'єкти критичної інфраструктури. Кількість кібератак на критическую инфраструктуру в Европе за последний год увеличилось вдвое. URL: <https://internetua.com/kolicestvo-kiberatak-na-kriticeskuuu-infrastrukturu-v-evrope-za-poslednij-god-uvelicilos-vdvoe> (дата звернення: 12.06.2021). Хакерська кібератака паралізувала роботу цілого округу в Німеччині. Там оголосили надзвичайний стан. URL: <https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/27733/2021-07-11-khakerska-kiberataka-paralizovala-robotu-tsilogo-okругu-v-nimechchini-tam-ogolosily-nadzvychaynyy-стан/> (дата звернення: 11.07.2021).

⁸ A Declaration of the Independence of Cyberspace. URL: <http://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Net/Declaration/declaration>. URL: htm (дата звернення: 06.06.2021).

проголошувалося право на свободу Інтернет-простору та принцип невтручання жодної з країн у регулювання Інтернет-відносин. Протилежної точки зору дотримується президент Microsoft Бред Сміт, він попередив, що до 2024 року життя у світі може стати схожим на сюжет книги «1984» Джорджа Орвелла⁹. Ця антиутопія може втілитися в життя, якщо законодавці не захистять людей від штучного інтелекту, який має здатність до саморозвитку і вже сьогодні використовуються технології, які за допомогою штучного інтелекту розпізнають емоції людини та визначають вину, розпізнають обличчя людей, яких знімають дрони, можуть керувати поведінкою людей (що особливо небезпечно); в мережі Інтернет діють віртуальні підприємства з невизначеним правовим режимом¹⁰, створюються та продаються віртуальні об'єкти, деякі з них не можна навіть побачити на екрані комп'ютера/смартфона¹¹. Держави та міжнародна спільнота (ЄС зокрема) починають реагувати на функціонування потужних платформ з питань оподаткування¹², зловживання монопольним становищем, дотримання прав третіх осіб щодо доступу до призначених для користувача даних у рекламних цілях на веб-сайтах та у додатках, зберігаючи при цьому такі дані для власного використання¹³, опікуються проблемами штучного інтелекту¹⁴, захистом прав споживачів електронних послуг, можливістю збереження усталених цінностей в умовах цифровізованого світу тощо.

В цій монографії надається спроба висвітлення низки правових проблем, пов'язаних з цифровізацією (з акцентом на цифрову економіку) з метою формування уявлення про цей процес,

⁹ У 2024-му може настати 1984 рік за Орвеллом – президент Microsoft . URL: <https://techtoday.in.ua/news/u-2024-mu-mozhe-nastaty-1984-rik-po-orvellu-prezydent-microsoft-143548.html> . (дата звернення: 31. 05. 2021).

¹⁰ What is Virtual Enterprise | IGI Global . <https://www.igi-global.com/dictionary/virtual-enterprise/31666> (дата звернення: 09. 06. 2021); Evelyn Rojas, Ana Barros, Américo Azevedo, Antonio Batocchio. Business Model Development for Virtual Enterprises. URL: <https://hal.inria.fr/hal-01520437/document> (дата звернення: 09. 06. 2021).

¹¹ 18 тисяч доларів за порожнє місце: італійський художник продав «невидиму скульптуру». <https://u-news.com.ua/111052-hudozhnyk-prodal-z-15-tysiach-nevydymuiu-skulpturu-foto.html> (дата звернення: 31. 05. 2021).

¹² Рада прийняла за основу законопроект про "податок на Google". URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/02/17/671126/> (дата звернення: 08. 06. 2021).

¹³ Єврокомісія проведе антимонопольне розслідування щодо Google. URL: <https://www.dw.com/uk/yevrokomisiia-provede-antymonopolne-rozsliduvannia-shchodo-google/a-57999453?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml> (дата звернення: 22. 06. 2021); Белый дом готовит антимонопольный указ. URL: <http://rusjev.com/2021/06/28/belyiy-dom-gotovit-antimonopolnyiy-ukaz/> (дата звернення: 28. 06. 2021).

¹⁴ Спочатку ЄС (WHITE PAPER On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust. EUROPEAN COMMISSION. Brussels, 19. 2. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1603192201335&uri=CELEX:52020DC0065> (дата звернення: 30. 03. 2021)), а з кінця минулого року – й Україна (Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 14. 05. 2021).

його достоїнства та ризику, стан та перспективи правового регулювання, поняття та склад відносин (суб'єкти, об'єкти, порядок їх взаємодії), вплив на конкуренцію, особливості надання електронних послуг тощо.

Природно, в цій праці чимало спірних моментів (як і в інших аналогічних дослідженнях¹⁵), що пов'язано не лише з авторським баченням порушених проблем, а й новизною, складністю відносин цифровізації, їх стрімким розвитком, наявністю проблеми визначення наслідків цього процесу не лише для економіки, а й для людства в цілому. З огляду на глобальність цифровізаційних процесів (охоплення ними усіх основних аспектів суспільного життя в Україні та і за кордоном¹⁶) частині відносин цифровізації (питання кібербезпеки, використання криптовалюти та ін.) приділено менше уваги з огляду на специфіку цих відносин і потреби в спеціальних дослідженнях. Разом з тим є сподівання, що спроба подати один з варіантів вирішення комплексу правових проблем цифрової економіки і її складової – електронного бізнесу – скромний внесок автора в цю проблематику.

При цьому автор висловлює подяку всім дослідникам, праці яких було використано при підготовці цієї монографії, керівництву та співробітникам НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України за сприяння у проведенні дослідження, а рецензентам – за позитивну оцінку зусиль автора.

Introduction

The monograph is the result of a four-year study conducted at the Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship NALS of Ukraine to implement a four-year (2018-2021) budget topic ("Legal support of e-business as a component of

¹⁵ Наприклад: Розовский Б. Г. Рынок в ожидании эпохи социализма оцифрованной экономики: монография. Северодонецк, изд-во ВНУ им. В. Даля, 2019. 192 с.

¹⁶ До творчого використання надбавь цифровізації в умовах коронавірусної пандемії долучилися пересічні громадяни (в тому числі з далеко не найбагатших країн), створюючи з підручного матеріалу робіт для вирішення на місцях проблем боротьби з цією хворобою, що свідчить про потенціал громадянського суспільства та вселяє надію на подолання старих та нових загроз суспільному благополуччю (В индонезийской деревне из ненужного хлама собрали робота, помогающего больным COVID-19. URL: https://enovosty.com/news/news_technology/full/1108-v-indonezijskoj-derevne-iz-nenuzhnogo-klama-sobrali-robota-pomogayushhego-bolnym-covid-19 (дата звернення: 11. 08. 2021).

information society", RK UkrINTEI № 0118U003069) and, accordingly, accumulates the position of works prepared during this period, including monographs of 2018, more than 40 articles (Annex 1), a collection of scientific papers, a textbook with both paper and electronic versions, posted on the websites of this research institute (monograph, collection of scientific papers, articles in the yearbook "Private Law and Entrepreneurship"), magazines, in which they were published (primarily, the journal "Entrepreneurship, Economy and Law"), as well as on the website of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (electronic version of the textbook "Economic Law in the context of digitalization of the economy"), where it was tested.

E-business and the digital economy are the result of the spread of information and communication technologies (primarily digital) in the field of management. Digitalization has had a significant impact on economic relations, ensuring the emergence of qualitatively new entities (virtual enterprises in particular), electronic resources (business sites, including online stores, digital platforms, augmented reality tools, chatbots, artificial intelligence, etc.), robots with features of both the object and the subject of new types of goods (computer programs; games) and services (telecommunication / electronic communication, electronic trust services), electronic contracts, new types of economic sanctions (withdrawal of numbering resources, disconnection of terminal equipment in particular), the possibility of considering conflicts / disputes online, etc. The legal support of the economy is also changing: along with government regulation, which lags far behind the actual state of qualitatively new (so to speak, digitalized) relations, there is self-regulation of participants in digital markets / e-business or digital business entities and their self-regulatory organizations, and in combination with the efforts of the state and digital business - co-regulation. However, despite the adoption of a significant number of regulations governing digital relations related to digitalization, and the implementation of a number of important organizational measures (creation of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine in particular), A significant part of the problems of legal support of the digital economy and its social direction is still relevant in view of the objective (novelty of relations and the speed of their development due to the emergence of new digital technologies and expanding their scope, lack of highly qualified professionals on these technologies, and their legal support), and on subjective factors (slow response of the state to the development of the digital economy, lack of a balanced attitude to the dual consequences of the nature of digital technologies that can be used both for the benefit and harm not only of individuals but also

society as a whole; digital illiteracy of a large part of the population, digital inequality and lack of government action to overcome them).

In these conditions, the role of legal science is growing, which should explore new relations in the field of management in order to determine the best ways to regulate them in terms of social direction of digitalization, as well as identify trends in these relations, benefits and risks of digital technologies / resources. It is a question of development of recommendations concerning prospects of the further regulation of relations in the sphere of digital economy taking into account the revealed tendencies (both positive, and negative).

The study provided opportunities to: identify a range of issues related to e-business as a component of the information society (the role of information and information and communication, especially digital, technology in the development of civil society institutions, the formation of the information society in Ukraine and its component - digital economy; determine the system of digital economy and the specifics of the relationships that arise in it (on subject-object composition, electronic form of communication, including contracts, services, dispute / conflict resolution, application of liability, as well as on the impact of digital technologies on competition); propose ways to solve the identified problems, taking into account the state of digitalization and its legal support in the field of economy, taking into account the probable further development of relations in this area.

The coronavirus pandemic and the resulting quarantine measures have had a significant impact on the state of digitalisation, its legal support, and the study of these processes. Digitization with its inherent benefits and risks has penetrated into all major spheres of society before these circumstances, and the events of the last two years (especially the coronavirus pandemic and quarantine measures) only rapidly accelerated this process, posing a problem to the legislator on the degree, direction, thoroughness regulation of these relations. However, among experts there are different views on the regulation of relations in cyberspace. This is a very negative attitude to the very idea of legal regulation of relations that arise on the Internet, expressed in the "A Declaration of Independence of Cyberspace" by John Barlow, which proclaimed the right to freedom of the Internet and the principle of non-interference in the regulation of Internet relations. The opposite view is held by Microsoft President Brad Smith, who warned that by 2024, world life could become similar to the plot of George Orwell's 1984 book. This anti-utopia can be realized if legislators do not protect people from artificial intelligence, which has the ability to self-develop and already uses technology that uses artificial intelligence to recognize human emotions and determine guilt, recognize the faces of people who shoot

drones, can control behavior people (which is especially dangerous); there are virtual businesses with an undefined legal regime on the Internet, virtual objects are created and sold, some of which cannot even be seen on a computer / smartphone screen. States and the international community (EU in particular) are beginning to respond to the operation of powerful platforms on taxation, abuse of monopolies, compliance with the rights of third parties to access user data for advertising purposes on websites and applications, while preserving such data for their own use, they take care of the problems of artificial intelligence, protection of the rights of consumers of electronic services, the possibility of preserving established values in a digitalized world, etc.

This monograph attempts to highlight a number of legal issues related to digitalization (with an emphasis on the digital economy) in order to form an idea of this process, its advantages and risks, the state and prospects of legal regulation, the concept and composition of relations (subjects, objects, the order of their interaction), the impact on competition, the peculiarities of the provision of electronic services, etc.

Naturally, in this work there are many controversial points (as in other similar studies), which is associated not only with the author's vision of the problems, but also novelty, complexity of digitization, their rapid development, the problem of determining the consequences of this process. economy, but also for humanity in general. Given the global nature of digitalization processes (covering all major aspects of public life in Ukraine and abroad), part of digitalization relations (cybersecurity, cryptocurrency issues, etc.) is given less attention due to the specifics of these relations and the need for special research. At the same time, it is hoped that the attempt to present one of the options for solving a set of legal problems of the digital economy and its component - e-business - is a modest contribution of the author to this issue.

The author thanks all the researchers whose work was used in the preparation of this monograph, the leadership and staff of Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship for assistance in conducting the study, and reviewers - for a positive assessment of the author's efforts.

I. Особливості сучасного суспільного життя:

взаємозв'язок та взаємодія громадянського суспільства з інформаційним суспільством та його складовою – цифровою економікою

Одними з ключових ознак сучасного державно-організованого суспільного життя є розвиток інститутів громадянського суспільства та цифрових технологій, що породили такі явища, як цифрова (електронна) економіка та електронний бізнес. З першого погляду, безпосередній зв'язок і взаємодію між ними та громадянським суспільством важко прослідкувати, проте він існує і, більш того, є багатограним.

На жаль, небагато праць, присвячених правовим аспектам такого взаємозв'язку, що можна пояснити стрімким розвитком відносин цифрової економіки, хоча чимало робіт (переважно, статей та тез конференцій) висвітлюють окремі правові проблеми (а) *громадянського суспільства* (ролі в ньому інформації¹⁷ та приватного права¹⁸, становлення його інститутів¹⁹ та їхньої інформаційної безпеки²⁰, взаємовідносин з державою²¹, політико-правових аспектів²² та ін.), (б) *цифрової економіки* (її правового забезпечення в Україні²³ та ЄС²⁴), (в)

¹⁷Гетьман І. Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів. Вісник Академії правових наук України. 2011. № 2 (65). С. 46-54.

¹⁸Кузнецова Н. С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. Ежегодник украинского права: сб. научн. тр. / отв. зав. вып. А. В. Петришин. Харьков: Право, 2014. № 6. С. 305-321.

¹⁹Ковальчук В. Проблема становлення правових інститутів громадянського суспільства в контексті прийняття Закону України «Про громадське об'єднання». Вісник Академії правових наук України, 2012. № 3. С. 24-33.

²⁰Головка А. А. Інститути громадянського суспільства в системі інформаційної безпеки України. Вісник НТТУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2015. Вип. 3/4 (27/28). С. 13-16.

²¹Булбенюк С. С. Посткомуністична модернізація України: влада (державна) versus громадянське суспільство. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2015. Вип. 16. С. 31-35.

²²Гражданское общество: истоки и современность / Научн. ред. проф. И. И. Кальной, доц. . И. Н. Лапушанский. 3-е изд. перераб. и доп. СПб: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 492 с.

²³Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. К., 2018. 224 с. URL: <https://doi.org/10.32849/978-617-7087-72-3> (дата звернення: 11. 07. 2021).

електронного бізнесу²⁵, (г) ІТ-права, складовою якого є правове регулювання відносин електронної комерції²⁶, електронних закупівель, віртуальної власності, віртуальних організацій, відкриття ІТ-бізнесу тощо. Окремо варто зупинитися на монументальній 3-томній монографії «Громадянське суспільство в Україні, сучасний стан, виклики, стратегії модернізації» і, зокрема, на другому її томі «Доктринальний вимір галузевих засад функціонування громадянського суспільства в Україні»²⁷, в якому 2-й розділ присвячено правовим проблемам економіки і ринкових відносин в умовах громадського суспільства (зокрема, економічній основі громадянського суспільства та правовим засадам його функціонування, ролі відносин власності, публічно-приватного партнерства та екологічних прав в економіці в умовах розвитку інститутів громадянського суспільства). Разом з тим правові проблеми цифровізації в економічній сфері та впливові її на громадське суспільство досі не були пріоритетними. В монографії²⁸ та статті²⁹, спеціально присвячених правовій проблематиці цифрової економіки, вже були спроби висвітлення порушеної тут проблеми, проте стрімкий розвиток відносин цифровізації в умовах карантинних обмежень, викликаних коронавірусною пандемією 2020-2021 років, вніс корективи, які слід врахувати при висвітленні питання взаємодії економіки, держави, інформаційного суспільства та інститутів громадянського суспільства в умовах цифровізації.

Насамперед доцільно виявити механізми взаємодії *громадянського суспільства, держави, ринкової економіки*, її цифрового варіанту та *електронного бізнесу* як складової *цифрової економіки*, а також пов'язані з цим правові проблеми та шляхи їх розв'язання.

Інформаційне суспільство, розвиток якого пов'язують з інформаційно-комунікаційними/цифровими технологіями, та його складова —

²⁴ Юркевич Т. И. Европейский единый цифровой рынок: основные аспекты регулирования. Інформаційна система та інформаційні технології в сучасній науці: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, м. Київ, 20 жовтня 2017 р.) / редкол. С. В. Глібо, О. Д. Крупчан, С.А. Бука. Харків: Право, 2017. С. 185-190.

²⁵ Вінник О. Правові засади електронного бізнесу в Україні. Вісник асоціації докторів філософії права України. ІТ право: проблеми і перспективи роз-витку в Україні: зб. матеріалів наук.-практ. конференції. Львів, НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 162-167.

²⁶ ІТ-право: теорія та практика: навч. посібник / авт. . кол-в; за ред. . Є. О. Харитоновна, О. І. Харитонові. 2-е видан., виправлене та доповнене. Одеса: Фенікс, 2019. 472 с. ; Основи ІТ-права: навч. посіб. / Т. В. Бачинський, Р. І. Радейко та ін. ; за заг. ред. Т. В. Бачинського. 3-е вид., доп. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С. 244 с.

²⁷ Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: У 3-х т. / За заг. ре. акад. . НАН України Ю. С. Шемшученка та акад. . НАПрН України О. В. Скрипнюка/ Т. 2: Доктринальний вимір галузевих засад функціонування громадянського суспільства в Україні. Київ, Вид-во «Юридична думка», 2019. 588 с.

²⁸ Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. К., 2018. С. 7-33 (224 с.). <https://doi.org/10.32849/978-617-7087-72-3>. (дата звернення: 01. 06. 2021).

²⁹ Вінник О. М. Правові аспекти взаємодії громадянського суспільства, цифрової економіки та держави. *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2018. 1. С. 20-30. URL: <https://bit.ly/30qfSlp> (дата звернення: 01. 06. 2021).

цифрова економіка з притаманним їй електронним бізнесом – одні з основних характеристик життя сучасного суспільства, що, свого часу, обрало (і послідовно ним прямує) *технократичний* шлях розвитку та ринкову економіку. Попри спроби інститутів громадянського суспільства згладити *відверто ринкові* (прибуток – понад усе) та *псевдодемократичні* (більшою чи меншою мірою) засади функціонування сучасних держав, наявність великого капіталу забезпечує його власникові, попри проголошення рівних прав, все ж таки більші можливості щодо реалізації прав, ніж більшості громадян та суб'єктам незначного за обсягом бізнесу. Інформаційні відносини стрімко розвиваються завдяки своїм якостям – не лише *позитивним* (забезпечують ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів, задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг, розвиток підприємництва та інших сфер суспільного буття), а й *негативним* (можливість несанкціонованого отримання та використання завдяки зазначеним технологіям важливої інформації, в тому числі державної таємниці, службової інформації, комерційної таємниці, персональних даних громадян тощо), що забезпечило виникнення та посилення кіберзлочинності. В таких умовах сучасне суспільство і, насамперед, держави, міжнародна спільнота мають забезпечити суспільно-корисне використання зазначених технологій та створити бар'єри для кіберзлочинності не лише технічного характеру (цим займаються відповідні фахівці, в тому числі розробники таких технологій), а й нормативно-правові засади їх використання.

Насамперед, варто звернутися до характеристики цих явищ.

Громадянське суспільство – явище настільки складне та багатогранне, що існує чимало його визначень та спроб виявлення його «концептуальної сутності»³⁰. Тим не менш, більшість аналітиків, ймовірно, погодяться з тезою, що громадянське суспільство є сумою (сукупність) установ, організацій та окремих осіб, що функціонують в сім'ї, державі та на ринку, в яких люди добровільно об'єднуються (приєднуються) для досягнення спільних інтересів. Переважає точка зору про громадянське суспільство як сферу, розташовану між державою та ринком – буферну зону, досить сильну, аби стримувати як державу, так і ринок під контролем, заважаючи тим самим кожному з них стати надміру сильним та домінуючим. Громадянське суспільство – це самоорганізація суспільства за межами більш жорстких сфер державної влади та інтересів ринку³¹.

Benny D. Setianto вважає, що громадянське суспільство можна

³⁰Helmut K. Anheier. How to Measure Civil Society. URL: <http://fathom.lse.ac.uk/features/122552/> (дата звернення: 17. 02. 2018).

³¹Тамсамо

визначити трьома характеристиками: по перше, воно діє в умовах верховенства права; по-друге, знаходиться між державою і ринком, протистоїть їм і водночас перебуває під їх впливом; по-третє, в громадянському суспільстві домінують добровільні асоціативні відносини, а його члени мають різні інтереси, забезпечуючи плюралізм такого суспільства³².

Не заглиблюючись в аналіз різних (і досить чисельних) точок зору на громадянське суспільство³³, варто зупинитися на основних його ознаках, що дозволить виявити механізми вищезгаданої взаємодії. За визначенням П. Баренбойма, громадянське суспільство є сукупністю суспільних відносин, формальних та неформальних структур, що забезпечують умови політичної діяльності людини, задоволення та реалізацію різноманітних потреб та інтересів особистості, соціальних груп та об'єднань, а розвинуте громадянське суспільство – найважливіша передумова побудови правової держави та її рівноправний партнер³⁴. Формування такого суспільства безпосередньо пов'язане з розвитком демократії, ринкової економіки і становленням правової держави³⁵.

До основних елементів громадянського суспільства відносять різноманітність та рівність всіх форм власності, свободу праці та підприємництва, ідеологічну багатоманітність і свободу інформації, розвинуте самоуправління, цивілізовану правову владу³⁶. *Інформаційна система* відіграє істотну роль у функціонуванні такого суспільства³⁷, виконуючи комунікаційну функцію і, відповідно, забезпечуючи своїх суб'єктів необхідною інформацією

³²Somewhere in Between: Conceptualizing Civil Society. By Benny D. Setianto. *International Journal of Not-for-Profit Law*. URL: <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/177/31603.html> (дата звернення: 27. 02. 2018).

³³Helmut K. Anheier. How to Measure Civil Society. URL: <http://fathom.lse.ac.uk/features/122552/> (дата звернення: 17. 02. 2018); Somewhere in Between: Conceptualizing Civil Society. By Benny D. Setianto**International Journal of Not-for-Profit Law*. URL: <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/177/31603.html> (дата звернення: 27. 02. 2018); Civil society. URL: http://www.who.int/social_determinants/themes/civilsociety/en/ (дата звернення 16. 02. 2018); Шемшученко Ю. С. Громадянське суспільство. Юридична енциклопедія. 1 том. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. С. 646-647 та інші.

³⁴Баренбойм П. Правовое государство как партнер гражданского общества. URL: <http://philosophicalclub.ru/content/docs/go/go.html>(дата звернення12. 03. 2018).

³⁵Агафонова Ю. С. Размышления над статьей Н. В. Мотрошиловой «О современном понятии гражданского общества». URL: <http://novainfo.ru/archive/10/razmyshleniya-nad-statey-nvmotroshilovoy-o-sovremennom-ponyati-grazhdanskogo-obshchestva> (дата звернення14. 03. 2018).

³⁶Гражданское общество. Юридический словарь. 2000. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/14116>(дата звернення12. 03. 2018 р.); Громадське суспільство та його інститути. URL: <http://aunion.info/uk/gromadske-suspilstvo-ta-yogo-nsituti>(дата звернення11. 03. 2018).

³⁷Громадянське суспільство (поняття, ознаки та різновиди). А. Д. Машков. Теорія держави та права. URL: http://pidruchniki.com/2015073165784/pravo/gromadyanske_suspilstvo_ponyattya_oznaki_riznovidi (дата звернення 11. 02. 2018).

для взаємодії³⁸. Вільний доступ до інформації є однією з умов належного функціонування громадянського суспільства³⁹. В сучасних умовах це якнайкраще забезпечується через глобальну інформаційну мережу – Інтернет, вільний доступ до якого ще у 2011 році визнано ООН фундаментальним правом людини – *цифровим правом*, що зазначено в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки⁴⁰.

Швидкий обмін інформацією та доступ до неї забезпечують цифрові технології, що якісно змінили сучасне суспільство, яке нерідко іменують *інформаційним* – суспільством, в якому інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі та основними ознаками якого є: збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства; зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті; зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних, бізнесових та особистих відносинах; створення *глобального інформаційного простору*. Останній забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг⁴¹, але водночас призводить до розшарування суспільства на нові класи: багатих на інформацію та тих, у кого її бракує, ослаблення впливу держави на людей та виникнення надзвичайно складних злочинів – кіберзлочинів, які можуть «вкрасти особистість» та величезні суми грошей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій⁴², – одна з головних проблем, що потребує розв’язання як в масштабі країни⁴³, так і на міжнародному

³⁸Гетьман І. Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів. Вісник Академії правових наук України. 2011. № 2 (65). С. 50-54; Баренбойм П. Правовое государство как партнер гражданского общества.

³⁹Шемшученко Ю. С. Громадянське суспільство. Юридична енциклопедія. 1 том. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. С. 646-647.

⁴⁰Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/page2> (дата звернення 17. 02. 2018).

⁴¹; Information Society. URL: <http://whatis.techtarget.com/definition/Information-Society> (дата звернення 10. 03. 2018); Інформаційне суспільство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE (дата звернення 14. 02. 2018).

⁴²; Information society. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/information-society.html> (дата звернення 14. 02. 2018). Також див.: Політанський В. С. Інформаційне суспільство: виклики для правового регулювання. Вісник Національної академії правових наук України, 2017, № 2 (89). С. 73-74.

⁴³Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки.

рівні, зокрема в ЄС, що зумовили прийняття відповідних актів як в ЄС⁴⁴, так і Україні⁴⁵.

Інформаційно-комунікаційні⁴⁶/цифрові технології спричинили зміни в економічному житті та економіці в цілому, яка значною мірою базується на використанні таких технологій, що й зумовило появу терміна *електронна* або *цифрова економіка*. В Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р⁴⁷, *електронна економіка* визначається як форма економічних відносин у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг, наданих в електронному вигляді за допомогою цифрових/інформаційно-комунікаційних технологій. При системному державному підході такі технології значно стимулюватимуть розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних факторів розвитку демократії в країні, підвищення продуктивності праці, економічного зростання, а також підвищення якості життя громадян України⁴⁸. В зазначеному документі підкреслюється позитивний вплив розвитку цифрових технологій (цифрового розвитку) на економіку, бізнес, суспільство та життєдіяльність країни в цілому та основні його (цифрового розвитку) цілі: прискорення економічного зростання та залучення інвестицій; трансформація секторів економіки в конкурентоспроможні та ефективні; технологічна та цифрова модернізація промисловості та створення високотехнологічних виробництв; доступність для громадян переваг та можливостей цифрового світу; реалізація людського ресурсу, розвиток цифрових індустрій та цифрового підприємництва. Разом з тим ефект використання цифрових технологій неоднозначний: їх незаперечні переваги використовуються з різною метою – суспільно корисною,

⁴⁴Див.: Directive 2013/40/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013 on attacks against information systems and replacing Council Framework Decision 2005/222/JHA// <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32013L0040> (дата звернення 15. 03. 2018).

⁴⁵Закон України 5 жовтня 2017 року «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». ВВРУ України, 2017, № 45. Ст. 403; статті 163-14, 163-14, 188-31 та ін. Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 26.06.2021); Розділ XVI Особливої частини Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26.06.2021).

⁴⁶ Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) - сукупність технологій, що забезпечують фіксацію інформації, її обробку і обмін інформацією (передачу, поширення, розкриття). ІКТ дають можливість представляти будь-який вид інформації - чисел, текстів, звуку, зображення - в *цифровому форматі*, придатному для зберігання і обробки на комп'ютері.. Інформаційні й комунікаційні технології. <https://www.ua5.org/svit/281-nformacij-jj-komunkacijj-tekhnolog.html> (дата звернення 17. 09. 2018).

⁴⁷Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. Офіційний вісник України. 2013. № 44. Ст. 1581.

⁴⁸Там само.

нейтральною, суспільно шкідливою. А недостатня дослідженість наслідків застосування цифрових технологій, їх непродумане, непрофесійне, легковажне або відверто шкідливе (для окремих осіб, їх груп, суспільства) застосування (зокрема штучного інтелекту з його здатністю до саморозвитку) зумовлює доцільність встановлення певних правил в цій сфері, адекватних громадянському суспільству з його потребами захисту своїх членів та інтересів демократичного суспільства в цілому.

Цивілізована ринкова економіка з вільною і добросовісною конкуренцією та соціально відповідальне підприємництво як основа такого ринку, а також інформаційна система, що дозволяє функціонувати всім сферам суспільного життя та знаходити більш оптимальні шляхи вирішення поточних та нагальних завдань та проблем, тісно пов'язані з громадянським суспільством у різноманітних ракурсах та формах, в тому числі як умови ефективного функціонування громадянського суспільства, як його складові (в частині соціально відповідального підприємництва, права приватної власності, прав та свобод людини, включно з правом на інформацію, складовою якого є й *цифрові права* – права людини, які дозволяють отримувати доступ, використовувати, створювати та публікувати цифрові носії або отримувати доступ до комп'ютерів, інших електронних пристроїв або мереж зв'язку⁴⁹, право на недоторканність приватного життя і, відповідно, розміщеної на цифрових носіях особистої інформації, що нерідко порушується не лише в результаті хакерських атак, але й урядовими інституціями, та Інтернет-гігантами на зразок Google, Facebook та ін.⁵⁰

Використання цифрових технологій всупереч інтересам суспільства та/або з порушенням прав та законних інтересів окремих осіб (насамперед, їх цифрових прав) загрожує як громадянському суспільству, так і цифровій економіці. Це пов'язано із необхідністю вирішення нових проблем, зумовлених використанням цифрових технологій, а саме: зростанням кіберзлочинності в умовах збільшення кількості інформаційних систем, які використовують персональні дані; відсутності надійно захищеного обміну ідентифікаційними даними фізичних та юридичних осіб, які обробляються в інформаційних системах державних органів та приватного сектору, неузгодженість у виборі ідентифікаторів, відсутність підтвердження ідентифікаційних

⁴⁹ What are your digital rights? URL: <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/what-are-your-digital-rights-explainer/> (дата звернення 26. 02. 2018).

⁵⁰ Фейсбук посилить безпеку: Цукерберг вибачився у Європарламенті за допущені зловживання даними користувачів. URL: <http://bastion.tv/news/fejsbuk-posilit-bezpeku-cukerberg-vibachivsia-u-yevroparlamenti-za-dopusheni-zlovzhivannya-danimi-koristuvachiv/> (дата звернення 25. 06. 2018).

даних; використанням у системах реєстрації та контролю доступу до інформаційних систем технологічно несумісних механізмів, алгоритмів та протоколів електронної ідентифікації та впізнання⁵¹. Як зазначається в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, розвиток зручної, безпечної та доступної електронної ідентифікації є головною передумовою для запровадження електронних послуг, електронної комерції та електронної взаємодії учасників економічних взаємовідносин і, своєю чергою, передбачає необхідність імплементації в Україні норм Регламенту ЄС eIDAS (від 23 липня 2014 р. № 910/2014)⁵², зокрема, запровадження транскордонної електронної ідентифікації, автентифікації та долучення до проектів ЄС⁵³.

Слід зазначити, що свобода підприємництва як невід'ємна ознака і громадянського суспільства, і ринкової економіки, попри численні переваги, має й низку недоліків (домінування приватних інтересів підприємців, що можуть, об'єднуючись з собі подібними, зосереджувати в своїх руках ринкову владу, порушувати правила конкуренції⁵⁴. Проміжним варіантом економічної системи (між ринковою та централізовано керованою) є змішана або соціально орієнтована ринкова економіка, яка поєднує позитивні риси ринку (приватну ініціативу зокрема) з регулюючим впливом на нього *держави* з метою гарантування економічних свобод та рівності суб'єктів підприємництва, створення загальних умов, що забезпечують, з одного боку, можливості розвитку особистості, приватної ініціативи, інвестиційну динаміку та конкурентоспроможність, а з іншого – соціальну захищеність та функціонування економіки⁵⁵. Саме таку економіку має більшість сучасних розвинених країн⁵⁶.

Отже, змішана економіка передбачає взаємодію з державою таких складових громадянського суспільства і ринкової економіки, як бізнес (в частині соціально відповідальної його частини, дрібних підприємців, соціального підприємництва, спрямованого на вирішення соціальних проблем), вільна від зловживань ринкова конкуренція. «Через різного роду організації груп інтересів громадянське суспільство вступає в особливі стосунки з державою.

⁵¹Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки.

⁵²Регламент (ЄС) № 910/2014 Європейського парламенту та Ради від 23 липня 2014 р. про електронні ідентифікаційні та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та скасування директиви 1999/93/ЄС//Regulation (EU) EUR-Lex - Europa EU. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2014.257.01.0073.1.ENG

⁵³Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки.

⁵⁴Рольф Штобер. Хозяйственно-административное право. Основы и проблемы. Мировая экономика и внутренний рынок. Пер. с нем. М.: ВолтерсКлувер, 2008. С. 43 (400 с.)

⁵⁵ Там само. С. 45-46.

⁵⁶Market Economy. URL:<https://www.investopedia.com/terms/m/marketconomy.asp> (дата звернення 17. 02. 2018).

З одного боку, громадянське суспільство бере участь у формуванні і функціонуванні держави відповідно до своїх інтересів і цінностей, утворюючи її природний соціальний фундамент, певним чином утримуючи і здійснюючи контроль над нею. З іншого боку, держава бере участь у формуванні і функціонуванні громадянського суспільства, впливаючи на структурування відносин у ньому, здійснюючи регулювання і контроль, захищаючи інтереси громадянського суспільства в цілому і його суб'єктів зокрема — від елементів і структур, що мають антигромадянську спрямованість або які через свою недосконалість можуть хибити на крайнощі. Внаслідок такої взаємодії відбувається взаємопроникнення держави і громадянського суспільства»⁵⁷.

Покликанням громадянського суспільства (ГС) стає відстоювання перед державою безпосередніх інтересів громадян та їх груп, а також права на їх самоорганізацію. За державою закріплюється роль гаранта захисту загальносуспільного інтересу від егоїзму приватних і групових інтересів, стихійних, спонтанних процесів самоорганізації, обстоювання прав громадян⁵⁸. Приватний інтерес в громадянському суспільстві не суперечить публічному інтересові⁵⁹, оскільки суспільне у свідомості громадян – членів ГС домінує над індивідуальним, що дозволяє формувати у них почуття громадянського обов'язку, необхідного для існування громадянського суспільства та відстоювання його членами спільних цілей та інтересів⁶⁰.

Громадянське суспільство не включає державні інституції, хоча в рамках своєї судової та регулюючої функції держава підтримує верховенство закону, соціальний порядок та інші істотні компоненти суспільного життя⁶¹. Однак до структури громадянського суспільства можна включити деякі аспекти правової системи і конкретні закони, що стосуються громадянського суспільства, його інститутів та організацій⁶², зокрема, Закон «Про об'єднання громадян»⁶³, а також акти, спрямовані на розвиток громадянського суспільства, його складо-

⁵⁷Політологія: Навчально - методичний комплекс: За ред. Ф. М. Кирилюка. К., 2005. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2120.html>(дата звернення 01. 03. 2013).

⁵⁸ Там само.

⁵⁹Журавель В. Н. Институционализация гражданского общества в современной России как политическая проблема. Автореферат дис...канд. полит. наук. М., 2005. Научная библиотека диссертаций и авторефератов. URL: <http://www.disserscat.com/content/institutsionalizatsiya-grazhdanskogo-obshchestva-v-sovremennoi-rossii-kak-politicheskaya-pro#ixzz2Ylg5B7Rg> (дата звернення 02. 03. 2013).

⁶⁰Агранат Д. Л. Гражданское общество в России: проблемы становления. URL: <http://rikmosgu.ru/students/informatization/Agranat/>(дата звернення 01. 03. 2013).

⁶¹Helmut K. Anheier. How to Measure Civil Society. URL: <http://fathom.lse.ac.uk/features/122552/> (дата звернення: 17. 02. 2018).

⁶²Там само.

вих, в тому числі інформаційної сфери з цифровими правами – як одну з ключових складових і громадянського суспільства, і цифрової економіки, і сучасної держави. Показовими щодо цього є: Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки»⁶⁴, а також схвалені Урядом чи Президентом концепції та стратегії: Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки⁶⁵, Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні⁶⁶, Концепція розвитку електронної демократії в Україні⁶⁷, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки⁶⁸, Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні⁶⁹, Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року⁷⁰, Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери⁷¹, Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні⁷² та інші.

Попри відокремленість (автономність) громадянського суспільства та держави, вони перебувають в постійному зв'язку та взаємодії, характер яких залежить від ступеня розвитку демократії. «Відносини між державою і громадянським суспільством можуть носити складний і взаємозаперечний характер. З одного боку, держава покликана реагувати на імпульси, що йдуть від суспільства, і в результаті повинна підпорядковуватися його інтересам, але, з іншого –

⁶³Закон від 25 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання». Офіційний вісник України. 2012. № 30. Ст. 1097; Ковальчук В. Проблема становлення правових інститутів громадянського суспільства в контексті прийняття Закону України «Про громадські об'єднання». Вісник Академії правових наук України. 2012. № 3. С. 24-33.

⁶⁴Закон України від 09. 01. 2007 р «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». Відомості Верховної Ради України. 2007. № 12. Ст. 102.

⁶⁵Просхвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/page2> (дата звернення 17. 02. 2018).

⁶⁶Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. Офіційний вісник України, 2013 р., № 44. Ст. 1581.

⁶⁷Концепція розвитку електронної демократії в Україні: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.11. 2017 р. № 797-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/page> (дата звернення: 01.02.2018).

⁶⁸ Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки: затв. Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016. Офіційний вісник України, 2016 р., № 18. Ст. 716.

⁶⁹ Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 918-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

⁷⁰ Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: дата звернення: 30. 05. 2021).

⁷¹ Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери⁷¹: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

⁷² Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 14. 05. 2021).

вона сама намагається розширити свій вплив на суспільство⁷³. Якщо за тоталітарної держави громадянське суспільство протистоїть їй, а головною його функцією є протест проти насилля такої держави⁷⁴, то за демократії держава закріплює в актах законодавства основні права та свободи громадян, створює/та підтримує механізми їх реалізації та захисту, співпрацює з інститутами громадянського суспільства⁷⁵ (свідченням чого є вищезгадані стратегії та концепції відповідні програми). Характерна для громадянського суспільства гармонізація публічних та приватних інтересів притаманна і для правової держави, а одним з механізмів, що збалансовано враховують ці дві категорії інтересів у сфері сучасної соціально-орієнтованої економіки стало державно-приватне партнерство⁷⁶, як специфічна (інноваційна для України) форма співпраці їх носіїв – держави та органів місцевого самоврядування, з одного боку, і приватного бізнесу – з іншого. Саме на такій формі співпраці наголошується в Концепції розвитку цифрової економіки⁷⁷ та Національній стратегії розвитку громадянського суспільства⁷⁸.

Про зв'язок громадянського суспільства з сучасною державою свідчать також:

– функції держави щодо здійснення нею державного регулювання та управління у сфері економіки, серед яких: *соціальна* (спрямована на створення соціальних систем захисту суб'єктів права та суспільних благ), *підтримки та забезпечення безпеки підприємництва*, *гуманітарна* (що полягає у формуванні соціальної спрямованості розвитку економіки), *антимонопольна* (передбачає захист вільної і добросовісної економічної конкуренції – невід'ємної ознаки цивілізованої ринкової економіки та громадянського суспільства), *контрольна* (передбачає державний нагляд та контроль за дотриманням законності в цій сфері)⁷⁹;

⁷³Держава і громадянське суспільство. Юрій М. Ф. Політологія: Підручник. – Київ: Дакор, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/political_science/uriy_politologiya/part4/906.htm (дата звернення 04. 04. 2013).

⁷⁴Агранат Д. Л. Гражданское общество в России: проблемы становления. URL: <http://rikmosgu.ru/students/informatization/Agranat/>(дата звернення 01. 03. 2013).

⁷⁵ Civil Society, Markets, and Democracy Program. URL: <https://www.cfr.org/programs/civil-society-markets-and-democracy-program> (дата звернення 17. 02. 2018).

⁷⁶Щупленков О. В., Щупленков Н. О. Проблемы взаимодействия гражданского общества и государства в современной России. NB: Вопросы права и политики, 2013, № 4. С. 1-55. DOI: 10. 7256/2305-9699. 2013. 4. 585. URL: http://e-notabene.ru/lr/article_585.html (дата звернення 04. 03. 2013).

⁷⁷ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р.

⁷⁸Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки: затв. Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016. Офіційний вісник України, 2016 р., № 18. Ст. 716.

⁷⁹Система органів державного управління та регулювання в сфері підприємницької діяльності: монографія / За ред. . В. С. Щербини. К.: НДІ приватного права і підприємництва, 2010. С. 34-36.

– основні тенденції державного регулювання та державного управління, в тому числі: поєднання державного регулювання і саморегулювання; поєднання верховенства права з договірними формами реалізації публічних інтересів⁸⁰; поширення сфер використання державно-приватного партнерства з перспективою використання у сфері цифровізації⁸¹.

Отже, держава взаємодіє з громадянським суспільством та його інститутами, серед яких далеко не останнє місце посідає соціально відповідальне підприємництво. Вони можуть і повинні «виступати як рівноправні суб'єкти соціальної взаємодії»⁸², а «тісна співпраця, взаємодія і взаємна відповідальність демократичної, правової держави і громадянського суспільства» може стати основою суспільного прогресу і динамічних перетворень⁸³. В складних умовах життя суспільства (в тому числі в умовах фінансової кризи) форми співпраці суспільства, держави та бізнесу набувають особливого значення⁸⁴, а в екстремальних умовах (на зразок коронавірусної пандемії) – мають враховувати дві категорії небезпек: для суспільства (поглиблення загроз суспільному благополуччю з необхідністю вжиття відповідних, нерідко непопулярних, заходів на зразок карантину), для окремих осіб/громадян та суб'єктів господарювання – щодо обмеження рівня свободи⁸⁵.

Власне співпраця (як спільна діяльність двох і більше осіб з метою досягнення спільних цілей, обоюдно бажаних результатів) – обов'язкова ознака життя в суспільстві, включно зі сферою господарювання. Остання є яскравим прикладом необхідності оптимального збалансування публічних та приватних інтересів основних учасників господарського життя (*держави як його організатора на рівні суспільства та бізнесу/суб'єктів господа-*

⁸⁰ Там само. С. 52.

⁸¹ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки.

⁸² Гетьман І. Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів. Вісник Академії правових наук України. 2011. № 2 (65). С. 47.

⁸³ Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: У 3-х т. / За заг. ред. акад. . НАН України Ю. С. Шемшученка та акад. . НАПрН України О. В. Скрипнюка / Т. 1: Загальнотеоретичні та конституційно-правові аспекти розвитку громадянського суспільства в Україні. Київ, Вид-во «Юридична думка», 2017. С. 5 (676 с.).

⁸⁴ Цыбулевская О. И., Цыбулевская Е. В. Государство, гражданское общество, бизнес: проблемы взаимодействия в условиях финансового кризиса. Политико-правовые проблемы взаимодействия власти и бизнеса в условиях кризиса: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 15-летию Саратовской областной Думы и 100-летию Саратовского гос. университета им. Н. Г. Чернышевского. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2009 г.. С. 348-353.

⁸⁵ Віталій Червоненко. Карантин в Україні: чи суперечать нові заборони Конституції. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52186556> (дата звернення: 20. 06. 2021); Забезпечення прав і свобод людини в Україні в умовах поширення коронавірусної інфекції (COVID-19): особливості і шляхи удосконалення. К., 2020. 62 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_covid_prava.pdf (дата звернення: 20. 06. 2021).

рювання – виробників товарів, робіт, послуг, на який спрямована організуюча роль держави, і споживачів)⁸⁶. Однієї з форм такої співпраці є державно-приватне партнерство, потенціал якого держава планує використати щодо розвитку як громадянського суспільства⁸⁷, так і інформаційних технологій в економічній та інших сферах суспільного буття, забезпечення права громадян на інформацію (включно з доступом до Інтернету як ключовим цифровим правом)⁸⁸.

Отже, громадянське суспільство, держава і цифрова економіка як результат розвитку цифрових (інформаційно-комунікаційних технологій) перебувають в постійному і досить складному зв'язку: елементами громадянського суспільства є закріплені державою в Конституції права та свободи громадян, в тому числі права на приватну власність, на підприємництво, на інформацію, на ефективні засоби захисту прав та законних інтересів у разі їх порушення та ін.⁸⁹, що пов'язує громадянське суспільство з соціально орієнтованою ринковою економікою, яка стрімко набуває ознак цифрової з огляду на поширення використання в ній цифрових технологій та появи електронної форми підприємництва (е-бізнесу), при організації та ведення якого домінує використання таких технологій. Як вище зазначалося, до складу громадянського суспільства можна включити й ту частину правової системи, що спрямована на розвиток його інститутів, прав та свобод громадян, їх об'єднань тощо, а також на попередження та мінімізацію негативних наслідків використання новітніх технологій всупереч інтересів суспільства та/або з порушенням прав та законних інтересів громадян, їх груп та об'єднань. З іншого боку, соціально відповідальне використання технологічних інновацій (зокрема інформаційно-комунікаційних) сприяють мобілізації громадянського суспільства.

Відтак вдосконалення правового регулювання відносин цифрової економіки, яким опікується держава, сприятиме розвитку громадянського суспільства, а основні його (вдосконалення) напрями накреслено у вищезгаданих стратегіях та концепціях щодо розвитку інформаційного⁹⁰ та громадянського

⁸⁶Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення". Київ: Атіка, 2003. С. 38-39, 49 (252 с.).

⁸⁷Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки.

⁸⁸ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки.

⁸⁹Розділ II Конституції України. Прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

⁹⁰Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р.

суспільства⁹¹, електронної демократії⁹², штучного інтелекту⁹³ та інших сфер, включно з економічною⁹⁴, а саме:

– нормативно-правове забезпечення розвитку електронної демократії, соціального підприємництва, використання інформаційно-комунікаційних технологій, соціального забезпечення цифрової економіки;

– розширення сфер застосування сучасних моделей державно-приватного партнерства (1) за участю організацій громадянського суспільства; (2) при впровадженні державою масштабних проектів цифрових трансформацій для створення попиту та формування потреб серед громадян до цифровізації⁹⁵;

– прискорений сценарій цифрового розвитку, що передбачає: усунення законодавчих, інституційних, фіскальних та інших перешкод, які заважають розвитку цифрової економіки; впровадження стимулів та мотивацій для заохочення бізнесу та індустрій економіки в цілому до цифровізації; створення та розвиток цифрових інфраструктур як основи використання переваг цифрового світу у повсякденному житті та платформи для досягнення ефективності економіки взагалі; розвиток та поглиблення цифрових компетенцій громадян для забезпечення їх готовності до використання цифрових можливостей; розвиток цифрового підприємництва, створення відповідних інфраструктур для підтримки та розвитку інноваційної діяльності; подолання цифрового розриву шляхом розвитку цифрових інфраструктур, головна мета яких залучення усіх громадян України до використання цифрових можливостей незалежно від свого місцезнаходження чи проживання;

– гармонізація з цифровими ініціативами, Цифровим порядком

⁹¹ Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки.

⁹² Концепція розвитку електронної демократії в Україні: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р .

⁹³ Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.05.2021).

⁹⁴ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки; Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року; Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні; Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р; Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 14. 05. 2021).

⁹⁵ Цифровізація - насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір (Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки).

денним для Європи (Digital Agenda for Europe⁹⁶) та Єдиним цифровим простором (Digital Single Market⁹⁷);

– попередження та мінімізації наслідків зловживань при використанні інформаційно-комунікаційних технологій, що включають забезпечення інформаційної безпеки, кібербезпеки, захисту персональних даних, недоторканності особистого життя та прав користувачів цифрових технологій, зміцнення та захист довіри у кіберпросторі тощо;

– запровадження використання сучасної термінології у цифровій сфері відповідно до європейських практик;

– розроблення переліку цифрових прав громадян відповідно до зобов'язань України у сфері європейської інтеграції та інших міжнародних зобов'язань, що впливають з участі України у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна, та подання пропозицій щодо їх впровадження;

– усунення законодавчих, інституційних та інших бар'єрів розвитку цифрової економіки та розширення сфер застосування штучного інтелекту, формування відповідних умов, стимулів, мотивацій, попиту та потреб для використання цифрових технологій бізнесом та громадянами;

– оптимізація діяльності суб'єктів господарювання, скорочення витрат, здобуття конкурентної переваги, зростання прибутку від впровадження та споживання інновацій, збільшення продуктивності у результаті автоматизації процесів та посилення вже наявних трудових ресурсів за допомогою технологій штучного інтелекту;

– структурне впровадження технологій штучного інтелекту в національній системі кібербезпеки, посилення спроможностей її суб'єктів;

– суттєве підвищення якості управлінських рішень, поліпшення якості адміністративних послуг, які надаються громадянам та бізнесу, зменшення корупційного впливу, становлення сервісно орієнтованої державної політики.

Оскільки цифрова економіка виникла в результаті широкого застосування у сфері господарювання сучасних інформаційно-комунікаційних (а саме, цифрових) технологій і, власне, є складовою інформаційного суспільства, останньому слід приділити окрему увагу.

Як зазначається в одному з найбільш популярних і доступних (для пересічних громадян – членів громадянського суспільства і споживачів у сфері цифрової економіки) джерел інформації – вікіпедії,

⁹⁶Digital Agenda for Europe. URL: <https://www.dccae.gov.ie/en-ie/communications/topics/Digital-Agenda-for-Europe/Pages/default.aspx> (дата звернення: 04. 03. 2018).

⁹⁷Digital Single Market. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en> (дата звернення: 04. 03. 2018).

інформаційне суспільство (англ. *Information society*) – теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Головними продуктами виробництва інформаційного суспільства є інформація і знання. Характерними рисами теоретичного інформаційного суспільства є: збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства; зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті; зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних та господарських відносинах; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує (а) ефективну інформаційну взаємодію людей, (б) їх доступ до світових інформаційних ресурсів і (в) задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг⁹⁸. Досить ґрунтовну характеристику і проблеми інформаційного суспільства висвітлено Мануелем Кастельсом в перекладеній українською мовою книзі: «Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства»⁹⁹.

В Україні концепція «інформаційного суспільства» набула значного поширення услід за її поширенням у світі з тими самими характерними рисами, протиріччями та проблемами у її застосуванні.

В підготовленій науковцями Національного інституту стратегічних досліджень Доповіді «інформаційне суспільство» трактується як «феномен», все ще залишаючись в Україні «радіше популярним гаслом із лексику європейських декларацій, ніж реальною практикою»¹⁰⁰. Орієнтація України на створення «інформаційного суспільства», за оцінкою авторів згаданої Доповіді (с. 10), вперше було офіційно зафіксовано в Стратегії інтеграції України до ЄС, ухваленій в 1998 році¹⁰¹, проте в прийнятих цього ж року двох законах («Про Концепцію Національної програми інформатизації»¹⁰² та «Про Національну

⁹⁸Інформаційне суспільство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE (дата звернення: 14. 02. 2018).

⁹⁹ Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства Пер. з англ. . К., 2007. 304 с.

¹⁰⁰ Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. К.: НІСД. 2010. 29 с.

¹⁰¹ Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: затв. Указом Президента України від 11 червня 1998 року N 615/98. Урядовий кур'єр від 18. 06. 1998 (*Указ втратив чинність на підставі Указу Президента N 398/2015 (398/2015) від 07. 07. 2015.*

¹⁰² Закон України від 04. 02. 1998 р. «Про Концепцію Національної програми інформатизації». *Відомості Верховної Ради України.*, 1998. N 27-28. Ст. 182.

програму інформатизації»¹⁰³, якими визначалися принципи і програма дій інформатизації Украї-ни, відсутня згадка про побудову інформаційного суспільства, що свідчило про розбіжності між різними групами фахівців і політиків на найвищому рівні та скептичне ставлення до іноземних новацій.

Значення та, відповідно, використання терміна «інформаційне суспільство» знову зростає в Україні на початку 2000-х років, що було пов'язано з проведенням Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства та спробами реалізації рішень цього саміту. Відповідно до перших рішень саміту (Женевський план дій, 2003 рік) Україна повинна була розробити Національну стратегію розвитку «інформаційного суспільства» та приступити до її реалізації. Після проведення у 2005 р. парламентських слухань з цього питання¹⁰⁴ і за їх результатами на початку 2007 року був прийнятий Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007—2015 роки»¹⁰⁵, а в серпні цього ж року – План заходів з виконання завдань цього закону¹⁰⁶ (Розпорядження КМУ від 15. 08. 2007 № 653-р). Лише в 2012 році було прийнято Національну систему індикаторів розвитку «інформаційного суспільства» в Україні¹⁰⁷ на виконання згаданого Плану заходів, а в 2013 році — Стратегію розвитку інформаційного суспільства¹⁰⁸. Нарівні з цими актами, спрямованими на розбудову інформаційного суспільства, діють зазначені вище закони про інформатизацію України.

Як зазначається в матеріалах вищезгаданої Доповіді, попри виконання (переважно фрагментарне) значного переліку заходів намічених програм і планів, чинна нормативно-правова база інформаційно-комунікаційної сфери України залишається неповною, неефективною і суперечливою, а для покращення стану справ, слід розробити і ввести в дію три системні документи: «Інформаційний кодекс України», «Стратегія розбудови інформа-

¹⁰³Закон України від 04. 02. 1998 р. «Про Національну програму інформатизації». *Відомості Верховної Ради України.*, 1998. N 27-28. Ст. 181 .

¹⁰⁴Постанова Верховної Ради України від 1 грудня 2005 року «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні». *Відомості Верховної Ради України.*, 2006. N 15. Ст. 131.

¹⁰⁵Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007—2015 роки»

¹⁰⁶ Розпорядження КМУ України від 15 серпня 2007 р. N 653-р «Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки"// <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80> (дата звернення 25. 08. 2018).

¹⁰⁷Постанова КМУ від 28 листопада 2012 р. № 1134 «Про запровадження Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства». <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2012-%D0%BF> (дата звернення 26. 09. 2018).

¹⁰⁸Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р .

ційного суспільства» та «Національна система індикаторів розвитку інформаційного суспільства», які мають допомогти усунути фактичну невідповідність між змістом понять **інформатизації**, що передбачає розв'язання переважно технологічних проблем, та **інформаційного суспільства** – комплексного за змістом поняття, яке включає вирішення соціальних проблем паралельно і у зв'язку з технологічним, насамперед, поширенням інформаційно-комунікаційних технологій. За оцінкою авторів Доповіді, наслідки розбудови в Україні інформаційного суспільства, як і в усьому світі, *на період підготовки цього документа* були неоднозначні: крім позитивних результатів (стрімке формування масової інтернет-аудиторії, специфічного мережно-соціокультурного середовища, що за своїми параметрами стає подібним до таких у розвинених країнах, диверсифікація аудиторії, формування нових моделей інформаційного споживання, соціальної та політичної активності тощо), відбувається і ряд негативних явищ і процесів, що гальмують розвиток «інформаційного суспільства» в Україні, зокрема: низькі (як на той період) темпи розвитку (нижчі середньосвітових) і, відповідно, їх рейтинги України у міжнародних порівняннях; відсутність системної, багаторівневої, нормативно підкріпленої, базованої на певній ідеології та стратегії державної політики в інформаційно-комунікаційній сфері; значний дисбаланс аудиторії Інтернету за регіональними, віковими та майновими ознаками; низький розвиток швидкісних мереж доступу до Інтернету; дефіцит кваліфікованих кадрів, внаслідок відтоку талановитої молоді у комерційні структури та у тіньовий, орієнтований на експорт бізнес розробки програмного забезпечення; незахищеність населення від інформаційних впливів, а суспільство в цілому — від **інформаційних загроз**. Останні можуть становити загрозу національній безпеці¹⁰⁹, проявляючись (ст. 7 Закону «Про основи національної безпеки України»¹¹⁰) в: обмеженні свободи слова та доступу громадян до інформації; поширенні засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерній злочинності та комп'ютерному тероризмові; розголошенні інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або

¹⁰⁹Як зазначається в одній із статей (В. Кондрашов. . Государственные структуры сливают свои секретные данные в сеть. URL: [http://www. internetua. com/gosudarstvenne-struktur-slivauat-svoi-sekretnye-danne-v-set](http://www.internetua.com/gosudarstvenne-struktur-slivauat-svoi-sekretnye-danne-v-set) (дата звернення 18. 12. 2017) реальною кібербезпекою, попри четвертий рік війни і прийняті закони, ніхто серйозно з не займається, про що свідчать численні факти службовою халатності (зокрема, викладення в мережу у відкритому доступі службової інформації – паролі, плани, протоколи, особисті дані поліцейських Київського обласного управління поліції).

¹¹⁰Ст. 7 Закону України від 19. 06. 2003 «Про основи національної безпеки України». ВВР України. 2003. № 39. Ст. 351.

спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації. Разом з тим, лише за окремі небезпечні посягання передбачена кримінальна відповідальність (зокрема, розділ XVI Особливої частини Кримінального кодексу України 2001 р.¹¹¹ та ін.) в частині необхідності убезпечення інформації в автоматизованих системах та телекомунікаційних мережах, а також за незаконні дії щодо цих засобів та/або з їх використанням (ч. 3 ст. 190, статті 200, 363, 363-1).

Для позначення «інформаційного суспільства» нерідко використовують синонімічний термін «цифрове суспільство», оскільки сучасні інформаційно-комунікаційні технології працюють з інформацією в дискретній, цифровій формі, а різницю між членами суспільства в можливостях і засобах участі в суспільному житті позначають як «цифровий розрив» (цим поняттям оперує і український законодавець, визначаючи його як одну з проблем становлення цифрової економіки, що потребує нагального вирішення¹¹²).

Суміжне поняття з *інформаційним суспільством* – *інформаційна ера* (англ. *Information Age, Digital Age, Computer Age*, також відома як Ера комп'ютерів або інформаційна епоха (електронна епоха)) — концептуальна ідея про те, що сучасна епоха буде характеризуватися широкими можливостями для окремих осіб вільно передавати/приймати інформацію і мати миттєвий доступ до знань, що було б важко або неможливо в попередні епохи розвитку людства.

Пов'язана з концепцією Цифрового століття чи Цифрової революції ідея включає в себе наслідки переходу від традиційної промисловості, які промислова революція пронесла через індустріалізацію, до економіки, заснованої на маніпуляції інформацією.

Не торкаючись наукового спору щодо доцільності використання поняття «інформаційне суспільство» (ця проблема потребує окремого висвітлення), приєднаймося до прихильників позитивного ставлення до цього терміну та позначеного ним явища.

За оцінкою В. С. Політанського¹¹³, визначення поняття «інформаційне суспільство» є доволі дискусійним у наукових колах і, відповідно, існує декілька підходів до його визначення, основними з яких, на думку цього дослідника, є:

¹¹¹Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

¹¹²Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки.

¹¹³Політанський В. С. Поняття інформаційного суспільства: теоретико-правовий підхід. Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 2 (89). С. 81 (77-86).

– суперіндустріальне (за визначенням Е. Тоффлера) суспільство, що швидко розвивається, «суспільство, засноване на найбільш передовій технології і постматеріалістичній системі цінностей» (технологічний підхід)¹¹⁴;

– «суспільство, в якому головне місце займає діяльність із виробництва інформаційного продукту й інформаційних послуг», хоча доволі складно визначити частку «інформаційного сектору економіки» (економічний підхід)¹¹⁵;

– суспільство, в якому (за оцінкою Д. Белла) більшість зайнятого населення працює в інформаційній сфері (з точки зору важливості інформації в суспільному житті – соціологічний підхід)¹¹⁶;

– інформаційне суспільство як «глобальне мережеве суспільство, в якому (як зазначає М. Кастельс) мережі пронизують усю соціальну та економічну структуру»¹¹⁷ (просторовий або глобальний підхід);

– суспільство, в якому інформація і знання стають одним з головних ресурсів держави, а розвиток інформаційно-комунікаційних технологій кардинально змінює політичне життя, в першу чергу – щодо його демократизації (політичний підхід)¹¹⁸.

Вищезгадані визначення інформаційного суспільства цілком слушні, але характеризують його в одному (певному) ракурсі. Разом з тим, інформаційне суспільство – складне явище, що охоплює всі аспекти *буття сучасних громад* різних рівнів (від локального до міжнародного). Інформація, інформаційно-комунікаційні технології в такому суспільстві набувають істотного значення в усіх його сферах – економічній, політичній, соціальній тощо, збільшуючи значення їх транснаціональності, а, відтак, сприяючи глобалізаційним процесам.

Правове забезпечення функціонування інформаційного суспільства, формування якого за оцінками більшості дослідників¹¹⁹ почалося наприкінці ХХ – початку ХХІ століття (проте є й альтернативні точки зору¹²⁰), доволі складне, а в Україні було пов'язане з

¹¹⁴Цитата за статтю Політанського В. С. Поняття інформаційного суспільства: теоретико-правовий підхід. Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 2 (89). С. 81.

¹¹⁵Там само. С. 82.

¹¹⁶Там само.

¹¹⁷Там само.

¹¹⁷Там само.

¹¹⁸Там само. С. 83.

¹¹⁹ Наприклад: ¹¹⁹ Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин в цивільному праві: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. С. 4 (463 с.).

¹²⁰На думку окремих дослідників, цей процес почався на століття раніше, коли набув поширення телеграф, що забезпечив швидке (порівняно з її доставкою пароплавом чи потягом) передання інформації (Пол Герст, *Грехем*

інформатизацією, якою з 1995 р. опікувалося Національне агентство з питань інформатизації при Президентові України згідно з відповідним Указом Президента¹²¹. Як зазначають В. Г. Пилипчук та В. С. Цимбалюк, «початком системної роботи у сфері інформатизації можна вважати прийняття у лютому 1998 р. законів України «Про Концепцію Національної програми інформатизації»¹²² та «Про Національну програму інформатизації»¹²³, а згодом – активізація «системної роботи у сфері інформатизації та об'єднання інтересів державного і приватного секторів»¹²⁴.

В процесі формування інформаційного законодавства вищезгадані дослідники виділяють два основні етапи.

На першому етапі було забезпечено «створення законодавчих основ становлення і розвитку інформаційної сфери в Україні», а ключовим актом для реалізації цього завдання стала постанова Президії Верховної Ради України «Про розробку пакету проектів законів з проблем інформатизації та захисту інформації»¹²⁵, відповідно до якого Уряду доручалося розробити та внести на розгляд Верховної Ради України пакет законів, що мали регулювати відносини інформатизації, захисту інформації, інформаційного забезпечення економічного та соціального розвитку, захисту прав громадян в умовах інформатизації, державної та комерційної таємниці, відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері тощо. Результатом цього етапу стало формування значного масиву нормативно-правових актів усіх рівнів і, в першу чергу, – базових актів, що сприяли «розвитку інформаційної сфери та заклали підґрунтя для розбудови інформаційного суспільства в Україні», проте не були позбавлені таких вад, як численність актів законодавства та неузгодженість їх положень, що створювало проблеми для практики¹²⁶.

Другий етап ознаменував «правове забезпечення формування реалізації державної політики з питань інформатизації та політики розвитку національного інформаційного законодавства», а

Томсон. Сумніви в глобалізації. Пер з англ. . К., К. І. С. 2002. С. 8 (306 с.).

¹²¹ Указ Президента України від 13. 03. 1995 р. № 206/95 «Про утворення Національного агентства з питань інформатизації. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/206/95> (дата звернення 10. 09. 2018).

¹²² Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації».

¹²³ Закон України «Про Національну програму інформатизації».

¹²⁴ Пилипчук В. Г., Цимбалюк В. С. Історико-правові проблеми становлення і розвитку інформаційної сфери та інформаційного права в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століття). Вісник Національної академії правових наук України, 2016, № 4 (87). С. 34 (с. 29-44).

¹²⁵ Постанова Президії Верховної Ради України від 24. 03. 1992 р. «Про розробку пакету проектів законів з проблем інформатизації та захисту інформації». ВВР України, 1992, № 26. Ст. 368.

¹²⁶ Пилипчук В. Г., Цимбалюк В. С. Зазначена праця. С. 35.

основними подіями цього етапу, на думку дослідників¹²⁷, були – ухвалення Національної програми інформатизації¹²⁸, розробка Концепції реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин, яка серед іншого передбачала розробку проекту Інформаційного кодексу України¹²⁹.

Попри прийняття великої кількості актів законодавства, спрямованих на регулювання інформаційних відносин, що забезпечили формування інформаційного законодавства України, дослідники (насамперед, В. Г. Пилипчук та В. С. Цимбалюк¹³⁰) акцентували увагу на пов'язаних з цим процесом проблемах, які і досі залишаються актуальними, а саме:

– **відсутність**: «загальнодержавної системності» при здійсненні нормотворчої діяльності в інформаційній сфері і, відповідно, «фрагментарного вирішення наявних проблем в окремих законах та інших нормативних актах», що свідчить про «суттєві розбіжності в розумінні системи інформаційного законодавства та підходів до його формування»; «узгодженості **понятійно-категорального апарату**» і застосування ряду недостатньо коректних термінів, що неоднозначно сприймаються учасниками інформаційної діяльності; послідовного узгодження нормотворчого процесу у зазначеній сфері з нормами міжнародного інформаційного права та відповідними актами ЄС, включно щодо захисту персональних даних, прав, свобод і безпеки в інформаційній сфері та ін. ;

– **розпорошеність** норм інформаційного права по різних законах та інших нормативно-правових актах, що ускладнює їх практичне застосування;

– **розбіжності** фахівців, експертів, науковців щодо пріоритетів та шляхів розвитку інформаційної сфери, інформаційного права, інформаційного законодавства, самого поняття інформації.

Попри останню обставину, що стосується і поняття інформаційного суспільства, важко заперечувати кардинальний вплив інформаційно-комунікаційних технологій на суспільне життя, що якісно його змінили і, відповідно, актуалізували питання щодо основних засад функціонування такого суспільства. Міжнародна спільнота адекватно відреагувала на ці зміни, яскравим

¹²⁷Там само. С. 35.

¹²⁸Закони України від лютого 1998 року «Про Національну програму інформатизації». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 27-28. Ст. 181 .

¹²⁹Пилипчук В. Г. та Цимбалюк В. С. зазначена праця. С. 35, а також:

¹³⁰Пилипчук В. Г. та Цимбалюк В. С. зазначена праця. С. 36-37.

прикладом чого є Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальна задача в новому тисячолітті» (далі – Декларація принципів ІС), що була прийнята 12 грудня 2003 р. в Женеві за результатами Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства¹³¹, в якій підкреслюється роль інформаційних та комунікаційних технологій (далі – ІКТ), що мають величезний вплив на всі аспекти життя людей та суспільства в цілому, відкриваючи нові перспективи їх використання на благо мільйонів людей. ІКТ слід розглядати як інструмент, а не самоціль, що можуть забезпечити величезний позитивний ефект (підвищення продуктивності праці, економічного зростання, створення нових робочих місць та розширення можливості працевлаштування, підвищення рівня життя тощо), проте використання ІКТ в злочинних та терористичних цілях мають припинитися.

В Декларації принципів ІС також:

–накреслюються основні цілі щодо розбудови нового інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх, в якому кожний зміг би створювати інформацію та знання, мати до них доступ, користуватися та обмінюватися ними з тим, аби дати можливість окремим особам, громадам та народам повною мірою реалізовувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку і підвищуючи якість свого життя на основі цілей та принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй¹³²; дотримуючись повною мірою та підтримуючи Загальну декларацію прав людини¹³³, використовувати потенціал інформаційних та комунікаційних технологій для досягнення сформульованих в Декларації тисячоліття¹³⁴ цілей розвитку, а також в інших документах, прийнятих в рамках ООН;

– підтверджується: а) універсальність, неподільність, незалежність та взаємозв'язок усіх **прав людини і основних свобод**, включно з правом на розвиток, як це закріплено у Віденській декларації¹³⁵; б) взаємозалежність та взаємоукріплення, з одного

¹³¹Декларация принципів «Построение информационного общества - глобальная задача в новом тысячелетии» 12 декабря 2003 года. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_c57 (дата звернення: 23. 07. 2018)

¹³²Устав Организации Объединённых Наций*. Организация Объединенных Наций: сборник документов, . - (Наука, Москва, 1981). http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення 10. 09. 2018).

¹³³Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року (Неофіційний переклад). http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 10. 09. 2018).

¹³⁴ Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций . Утверждена резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года. http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_621 (дата звернення 10. 09. 2018).

¹³⁵Венская декларация и Программа действий Принята на Всемирной конференции по правам человека 25 июня 1993 г. в Вене. http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_504 (дата звернення 10. 09. 2018).

боку, демократії, сталого розвитку і дотримання прав людини, а з іншого – державного управління на всіх рівнях; в) рішучість зміцнювати повагу до верховенства права у сфері зовнішньої і внутрішньої політики; г) визнання в якості необхідного фундаменту інформаційного суспільства проголошене в статті 19 Загальної декларації прав людини право кожної людини на свободу переконань і на вільне їх висловлення, що включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу безперешкодно шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами незалежно від державних кордонів; г) важливість спілкування як одного з основоположних соціальних процесів, однієї з базових людських потреб і фундамента будь-якої соціальної організації, і, відповідно, – права кожного, незалежно від місця його перебування, на участь в інформаційному суспільстві і неприйнятності позбавлення пропонованих таким суспільством переваг;

– наголошується на прихильність до положень ст. 29 зазначеної Декларації, відповідно до якої кожна людина має **обов'язки** перед суспільством, в якому лише і можливо вільний та повний розвиток його особистості, і при здійсненні своїх прав та свобод кожна людина має зазнавати такі обмеження, які встановлено законом виключно з метою забезпечення визнання та поваги прав та свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального блага у демократичному суспільстві (здійснення таких прав та свобод не повинно ні в якому разі суперечити цілям та принципам ООН), що в сукупності сприятиме створенню інформаційного суспільства, в якому поважається гідність людської особистості;

– підкреслюється важливість ролі: *науки* в розвитку інформаційного суспільства, оскільки більшість компонентів інформаційного суспільства є результатом науково-технічних досягнень, що стали можливими завдяки спільному використанню результатів досліджень; *освіти, знання, інформації та спілкування*, що становлять основу розвитку, ініціативності та благополуччя людської особистості;

– наголошується, що для досягнення мети побудови відкритого для всіх інформаційного суспільства, необхідним є пошук нових форм солідарності, співробітництва та партнерства між заінтересованими сторонами і, насамперед, органами державного управління, приватним сектором, громадянським суспільством та міжнародними організаціями, їх «цифрової

солідарності» для подолання *цифрової нерівності*¹³⁶ і забезпечення гармонійного, справедливого і рівноправного розвитку для всіх;

– визначаються основні принципи інформаційного суспільства як суспільства для всіх, в тому числі: співробітництво та відповідальність органів державного управління і всіх заінтересованих осіб (приватного сектора, громадянського суспільства, міжурядових і міжнародних організацій) у справі розбудови ІС; інформаційна та комунікаційна інфраструктура як необхідний фундамент відкритого для всіх ІС; забезпечення доступу кожному до інформації, ідей та знань, а також можливості робити свій внесок в цю сферу; нарощування потенціалу, в тому числі у галузі науково-дослідних робіт; зміцнення довіри і безпеки при використанні ІКТ; сприятливе середовище; культурне різноманіття; незалежність, плюралізм та різноманітність засобів масової інформації; важливість для ІС етичних норм (повага до миру та основних цінностей: свобода, рівність, солідарність, терплячість, колективна відповідальність, бережливе ставлення до природи).

Інформаційно-комунікаційні технології як ключова ознака інформаційного суспільства не лише поліпшили стан справ в усіх сферах суспільного життя, а й надали можливість недобросовісним особам використовувати ці технології в протиправних цілях (так, кількість кіберзлочинів стрімко зростає¹³⁷, витік даних про користувачів Фейсбук неправомірно використовувався навіть у виборчих компаніях¹³⁸) та/або без урахування загальносуспільних інтересів (як при видобуванні криптовалюти, що потребує велику

¹³⁶Цифрова нерівність (англ. *Digitaldivide*) — цифровий розрив, інформаційна нерівність, інформаційний або цифровий розкол, цифрове або електронне провалля, комп'ютерний вододіл і низка інших виразів використовуються як синоніми) - новий вид соціальної диференціації, що витікає з різних можливостей використання новітніх ІКТ; нерівність у доступі до різноманітних можливостей і різних сферах суспільного життя (економічній, соціальній, культурній, освітній тощо), які поглиблюються в результаті нерівного доступу до комп'ютерних технологій. В умовах карантинних обмежень, коли основним стало спілкування он-лайн, цифрова нерівність особливо болісно позначилась на тих верствах населення, які не володіли відповідними навичками та/або не мали необхідних для спілкування в мережі Інтернет засоби. Відтак гостро постала проблема подолання цифрової нерівності та цифрової неграмотності, оскільки це впливало не лише на реалізацію особистих потреб, а й на суспільні відносини, на розвиток країни. Усі в онлайн: як подолати цифрову нерівність. URL: <https://mind.ua/openmind/20226507-usi-v-onlajn-yak-podolati-cifrovu-nerivnist> (дата звернення: 13. 06. 2021).

¹³⁷Кіберзлочинність в Україні за 5 років зросла у понад два рази – Аваков. URL: <https://suspiine.media/65849-kiberzlocinnist-v-ukraini-za-5-rokiv-zroslo-u-ponad-dva-razi-avakov/> (дата звернення: 13. 06. 2021).

¹³⁸Новий витік даних із Facebook: що треба знати про скандал із CambridgeAnalytica. <https://hromadske.ua/posts/skandal-iz-cambridge-analytica> (дата звернення: 25. 06. 2018). Фейсбук посилить безпеку: Цукерберг вибачився у Європарламенті за допущені зловживання даними користувачів. URL: <http://bastion.tv/news/fejsbuk-posilil-bezpeku-cukerberg-vibachivsa-u-yevroparlament-i-za-dopusheni-zlovzhivannya-danimi-koristuvachiv/> (дата звернення: 225. 06. 2018). Британія та ЄС почали розслідувати можливі зловживання Facebook на ринку. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/06/4/674659/> (дата звернення: 13. 06. 2021).

кількість електроенергії та завдає шкоду довкіллю¹³⁹). Законодавець намагається оперативно реагувати на появу нових видів правопорушень¹⁴⁰, в тому числі злочинів), проте новітні технології надають широкі можливості для всіх сумлінних і несумлінних учасників суспільних відносин, а законодавець не встигає своєчасно реагувати на нові види зловживань.

Однією з основних рис інформаційного суспільства є цифрова економіка – економіка послуг, що «базується на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, стрімкий розвиток та поширення яких вже сьогодні впливають на традиційну (фізично-аналогову) економіку, трансформуючи її від такої, що споживає ресурси, до економіки, що створює ресурси»¹⁴¹. Ключовим ресурсом такої економіки (як зазначає Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки) є дані, оскільки вони генеруються та забезпечують електронно-комунікаційну взаємодію; запорукою повноцінного розвитку цифрової економіки є цифрові навички та компетенції; головною складовою частиною цифрової економіки та визначальним чинником зростання економіки в цілому, і самої цифрової індустрії як виробника технологій, зокрема, є **цифровізація** реального сектору економіки. Разом з тим результати цифровізації неоднозначні, на що варто звернути особливу увагу з огляду на суспільну значущість цієї проблеми.

¹³⁹В Канаде опасаются, что электросети не выдержат наплыв «майнеров». URL: <https://bykvu.com/bukvy/83724-v-kanade-opasayutsya-chto-elektroseti-ne-vyderzhat-naplyv-majnerov>(20. 02. 2018). Проблема «влияния на климат» майнинга Биткойна. URL: <https://habr.com/ru/post/546594/> (дата звернення: 13. 06. 2021).

¹⁴⁰ Так, в Кодексі України про адміністративні правопорушення 07. 12. 1984 (Відомості Верховної Ради Української РСР 1984, додаток до № 51. Ст. 1122) з'явилися статті, що передбачають адміністративну відповідальність за: порушення порядку здійснення операцій з електронними грошима (ст. 163-14.), порушення порядку проведення готівкових розрахунків та розрахунків з використанням електронних платіжних засобів за товари (послуги) (ст. 163-15), . здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем (ст. 212-6), порушення умов і правил, що визначають порядок припинення порушень авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет (ст. 164-17), наведення завідомо недостовірної інформації у заявах про припинення авторського права і (або) суміжних прав, вчинених з використанням мережі Інтернет(ст. 164-18) та ін. ; в Кримінальному кодексі України ч. 3 ст. 190 (шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки), статті 200 (Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення), 363 (Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється), 363-1 (Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електров'язку).

¹⁴¹Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки

II. Переваги та ризики цифровізації економіки

та пов'язані з цим проблеми правового регулювання

Про специфіку сучасного суспільного (включно з економічним) життя свідчить хоча б той факт, що словом 2019 року за версією словника сучасної української мови (UA. NEWS) визнано слово «діджиталізація», яке є спрощеною формою вітчизняного терміна «цифрова трансформація»¹⁴² і означає насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично створює кіберфізичний простір, уможлиблюючи інтегральну взаємодію віртуального та фізичного¹⁴³. В результаті цифровізації економічної сфери формується цифрова економіка (далі – ЦЕ), яка базується на інформаційно-комунікаційних і, в першу чергу, - цифрових технологіях, стрімкий розвиток та поширення яких вже сьогодні впливають на традиційну (фізично-аналогову) економіку, трансформуючи її від такої, що споживає ресурси, до економіки, що створює ресурси¹⁴⁴. Ключовим ресурсом ЦЕ, як вже зазначалося, є дані, що завдяки функціонуванню електронно-цифрових пристроїв, засобів та систем генеруються та забезпечують електронно-комунікаційну взаємодію складових такої економіки. Разом з тим рівень цифрової грамотності в Україні, за оцінками Міністерства цифрової трансформації України (далі – Мінцифри), нижче середнього¹⁴⁵, що свідчить не лише про цифрову нерівність (поділ суспільства на багатих і бідних за критерієм наявності у них цифрових ресурсів, знань та навички), а й про відсутність реальних

¹⁴² Названо слово року за версією словника сучасної української мови (UA. NEWS). URL: <https://ua.news/ua/nazvano-slovo-goda-po-versyy-slova-ya-sovremennogo-ukraynskogo-yazyka/> (дата звернення: 27. 12. 2019).

¹⁴³ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. Урядовий кур'єр від 11. 05. 2018. № 88.

¹⁴⁴ Там само.

¹⁴⁵ Більше половини українців погано розбираються в інтернеті: результати дослідження. URL: <https://aspi.com.ua/news/suspilstvo/bilshe-polovini-ukrainciv-pogano-rozbirayutsya-v-interneti-rezultati-doslidzhennya> (дата звернення: 27. 12. 2019).

цифрових можливостей у більшості споживачів, які і без того є слабкішими учасниками відносин у сфері господарювання, проте забезпечують прибутковість бізнесу як основну мету такої діяльності. Брак або навіть відсутність необхідних цифрових навичок у більшості громадян, а також відповідних пристроїв, можливості оплати послуг Інтернету тощо – один з тих бар'єрів, що необхідно подолати на шляху цивілізованої цифровізації. Крім того, наявність істотних ризиків застосування цифрових технологій, відставання та вади державного (в т. ч. нормативно-правового) регулювання зумовлюють актуальність цієї проблеми, що не знайшла ще комплексного висвітлення на теоретичному рівні, хоча чимало дослідників присвячують свої праці окремим аспектам цифровізації з притаманними їй перевагами та ризиками, а саме О. А. Беляневич¹⁴⁶ – договірним відносинам з використанням електронних ресурсів, В. В. Кочин¹⁴⁷ і К. Єфремова¹⁴⁸ – складовим відносин ЦЕ, в т. ч. віртуальним підприємствам, В. М. Гончаренко¹⁴⁹ – саморегулюванню у сфері ЦЕ, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова – ролі ІТ-права в регулюванні суспільних відносин¹⁵⁰, Ю. І. Остапенко¹⁵¹ і С. Я. Сенюта¹⁵² – правовому забезпеченню телекомунікаційної галузі, Н. Б. Пацурія – електронним фінансовим послугам¹⁵³, О. В. Шаповалова – електронним публічним реєстрам¹⁵⁴,

¹⁴⁶ Беляневич О. А. Про цілі договірного права в епоху цифрової економіки: вступ до проблеми. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 8-22.

¹⁴⁷ Кочин В. В. Віртуальні товариства у сфері електронної економіки. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 112-124.

¹⁴⁸ Єфремова К. В. Суб'єкти цифрової економіки та їх ідентифікація. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 83-100.

¹⁴⁹ Гончаренко О. М. Саморегулювання цифрової економіки. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019, 1 с. 56-82.

¹⁵⁰ ІТ-право: теорія та практика: Навч. посібник / авт. . кол-в; за ред. . Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові. 2-е видан., виправлене та доповнене. Одеса: Фенікс, 2019. 472 с.

¹⁵¹ Остапенко Ю. І. Напрями та зміст модернізації законодавчого регулювання телекомунікаційних відносин в Україні: автореф. дис... канд. юрид наук: 12. 00. 04; НЮУ імені Ярослава Мудрого. Х., 2014. 22 с.

¹⁵² Сенюта С. Я. Правове регулювання господарської діяльності в телекомунікаційній галузі: автореф. дис... канд. юрид наук: 12. 00. 04. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. К., 2016. 20 с.

¹⁵³ Пацурія Н. Окремі питання цифровізації відносин щодо захисту прав та законних інтересів споживачів небанківських фінансових послуг. Підприємство, господарство і право. 2020. № 8. С. 196-204. URL: DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.32>.

¹⁵⁴ Шаповалова О. В. Значущість реєстрів при правовій організації контролю у сфері господарювання. Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної

П. О. Бітюк – конкуренції в умовах ЦЕ¹⁵⁵ та інші. Відтак є потреба вирішення проблеми необхідності комплексного регулювання відносин цифровізації у сфері економіки з тим, аби її незаперечні переваги не були спотворені зловживаннями, і, відповідно, – ролі правового регулювання в забезпеченні соціального спрямування цифровізації.

Отже, цифровізовані явища (такі як смарт-контракти, зберігання інформації в «хмарі», електронні платежі, віртуальні підприємства, віртуальні офіси, електронні кабінети, бізнес-сайти, включно з Інтернет-магазинами та торговельними Інтернет-платформами, використання відповідного програмного забезпечення, що мінімізує ризики, в тому числі технологія блокчейну, боти, штучний інтелект, криптовалюти тощо) потребують відповідних знань та навичок, набути та підтримувати які непросто. А їх відсутність в цифрову епоху загрожує не лише ймовірністю матеріальних втрат у відносинах зі спритними шахраями, які зазвичай краще знаються на можливостях цифрових технологій, ніж сумлінні громадяни, а й навіть фактичним безправ'ям, зумовленим відсутністю необхідних для цього можливостей (не говорячи про вади нормативного регулювання, включно з відсутністю закріпленого на рівні закону понять цифрових прав та цифрових обов'язків).

Цифрові технології, що забезпечують цифровізацію не лише економіки, а й інших сфер суспільного та приватного життя, зазвичай пропагуються як надзвичайно прогресивні, такі, що забезпечать прорив в усіх напрямках суспільного буття, зробивши його більш ефективним, приємним та легким, звільнивши людей від рутинних дій (зокрема, пошуку інформації про товари, роботу, навчання, потенційних контрагентів/партнерів тощо). Проте кожне суспільне явище має дві сторони: сприятливу (умовно позитивну) і ризикову (умовно негативну). Це справедливо й щодо цифрових технологій та згаданих цифровізованих явищ. Ситуація з поширенням коронавірусу та пов'язаним з цим карантинном зумовили поширення використання цифрових технологій в усіх сферах життя і бізнес не став винятком: для роботи в режим он-лайн перейшло чимало бізнесменів, їх працівників та клієнтів/споживачів, інвесторів¹⁵⁶.

науково-практичної конференції. С. 209-215. URL:https://openarchive.nure.ua/bitstream/document/13036/1/Tezy_Bolgaria_03_20_31.pdf (дата звернення: 30. 07. 2021).

¹⁵⁵ Бітюк П. О. Про конкуренцію в умовах цифрової економіки та електронного бізнесу. Електронний науковий журнал *Ius Privatium* (legal doctrine and practice/правова доктрина і практика). 2019. № 2. С. 17-26.

¹⁵⁶ Коронавірус змінює бізнес: банкіри світу відмовляються від традиційних правил. URL: <https://ua.news/ua/koronavirus-menyae-byznes-bankiry-myra-otkazuyutsya-ot-tradytsionnyh-pravyl/> (дата звернення: 27. 02. 2020).

Кожен із цифрових ресурсів (включаючи вищезгадані) має як сприятливі для цивілізованого суспільства риси, так і вельми проблематичні. Одна з головних рис згаданих технологій – можливість діяти в Інтернет-просторі анонімно, забезпечуючи максимальну не лише швидкість операцій, пов'язаних з поширенням/пошуком/використанням інформації, а й їх приватність, а, отже, і залучення до відповідних процесів максимальної кількості заінтересованих осіб. З іншого боку, використання такої анонімно приватності недобросовісними особами суспільно небезпечно, оскільки ускладнює, а нерідко й унеможлиблює визначення відповідальної особи, що своїми недобросовісними діями у віртуальному просторі (зазвичай в мережі Інтернет та/або з використанням мобільних телефонів/смартфонів) завдає шкоди іншим особам, та притягнення її до відповідальності. Крім того, Інтернет-простір – транснаціональний, а, отже, діяти в ньому можна незалежно від місця фактичного перебування, яке до того ж нерідко важко визначити, якщо заінтересована в цьому особа не називає себе, надає хибну інформацію про себе або використовує можливості цифрових технологій для забезпечення своєї анонімності, бажаючи уникнути відповідальності за зловживання приватністю на шкоду іншим учасникам відносин. Виявлення подібних осіб потребує участі компетентних органів різних держав, що зумовлює необхідність встановлення відповідних правових їх взаємодії на транснаціональному рівні.

Досить популярний нині і вельми перспективний штучний інтелект має значні переваги, серед яких кращі за людські можливості в різних сферах: бізнесу (заробляти великі гроші на біржі¹⁵⁷, швидкість отримання необхідних дозволів та реєстраційних процедур, включно зі сферою будівництва¹⁵⁸, науки (в отримванні результатів наукових досліджень, медичних, зокрема, що в умовах стрімкого поширення в усьому світі короно вірусу надзвичайно важливого¹⁵⁹), державної служби з відповідним скороченням кількості держслужбовців¹⁶⁰), в побуті (шопінг¹⁶¹, спілкування¹⁶²) тощо.

¹⁵⁷ Штучний інтелект здатен заробити на біржі 30% річних URL: https://press.ua/news/shtuchnyy_intelekt_zdaten_zarobyty_na_birzhi_30_richnyh_203749.html (дата звернення: 22.02.2020).

¹⁵⁸ Федоров: Через е-кабінет застройщика начато уже более тысячи строк. URL: <https://journalist.today/fedorov-cherez-je-kabinet-zastrojshhika-nachato-uzhe-bolee-tysjachi-stroek/> (дата звернення: 24.02.2020).

¹⁵⁹ Искусственный интеллект нашел мощный антибиотик, убивающий самые опасные бактерии. URL: <https://www.facenews.ua/news/2020/473548/> (дата звернення: 23.02.2020).

¹⁶⁰ 250 тис держслужбовців можна замінити роботами та зекономити на податках. URL: https://press.ua/news/250_tys_derzhsluzhbovtziv_mozhna_zaminyty_robotamy_ta_zeconomyty_na_podatkah_198444.html (дата звернення: 23.02.2020).

недобросовісними учасниками суспільних відносин, включно з криміналом, який, за оцінкою скандально відомого підприємця Джона Макафи, історично завжди був першим в застосуванні новітніх технологій на фоні відставання влади щодо запобігання недобросовісного їх використання¹⁶³. Це стосується не лише вдосконалення вірусів, що вражають комп'ютери/смартфони і завдають їх власникам значної шкоди через витік конфіденційної інформації чи грошові втрати¹⁶⁴, а, в першу чергу – *штучного інтелекту*, який Ілон Маск вважає чи не найбільшою загрозою людству, оскільки надмірний і неконтрольований з боку уряду розвиток цієї сфери може загрожувати людям безробіттям, нестабільністю в соціальній сфері або почати поширювати фейкову інформацію і маніпулювати нею, а найгірше – може стати безсмертним диктатором, «від якого ніхто не зможе втекти»¹⁶⁵.

Широке використання криптовалюти становить загрозу для сфери кредитування¹⁶⁶, а випадки блокування відео про криптовалюту на YouTube, як зазначає технічний директор EOS-стартапа Block. one Ден Лаример, свідчить про те, що могутні е-корпорації можуть запроваджувати тотальну цензуру¹⁶⁷. Більш того, він пропонує повернутися до паперових носіїв інформації, оскільки електронні легко знищити; відповідно, треба усвідомити, що ми нічого не контролюємо «на своєму телефоні», більш того, «ми все більше на шляху до того, що програмне забезпечення буде лише за інклюзивним доступом»¹⁶⁸. У зв'язку з цим пригадуються сумні

¹⁶¹ Елена Филатова. Смарт-зеркала и магазины без касс: технологии, которые изменили шопинг за 10 лет. URL: <https://psm7.com/e-commerce/qr-kody-i-smart-zerkala-tekhnologii-kotorye-izmenili-shoping-za-10-let.html> (дата звернення: 12. 01. 2020).

¹⁶² Штучний інтелект Google читає по губах на 35% краще, ніж людина URL: https://ipress.ua/news/shtuchnyy_intelekt_google_chytaie_po_gubah_na_35_krashche_nizh_lyudyna_188843.html (дата звернення: 22. 02. 2020).

¹⁶³ Джон Макафи: использование криминалом анонимных криптовалют предвещает их широкое принятие. URL: <https://forklog.com/dzhon-makafi-ispolzovanie-kriminalom-anonimnyh-kriptovalyut-predveshhaet-ih-shirokoe-prinyatie/> (дата звернення: 22. 02. 2020).

¹⁶⁴ Обнаружен вирус, который научился обходить двухфакторную аутентификацию Google. URL: <https://bykvu.com/ru/bukvy/vijavleno-virus-jakij-navchivsja-obhoditi-dvuhfaktornu-autentifikaciju-google/> (дата звернення: 29.02.2020).

¹⁶⁵ Ілон Маск: штучний інтелект є "найбільшою загрозою" людству URL: https://ipress.ua/news/ilon_mask_shtuchnyy_intelekt_ie_naybilshoyu_zagrozoju_lyudstvu_218751.html (дата звернення: 22. 02. 2020); Ілон Маск: Штучний інтелект може стати «безсмертним диктатором» URL: https://zik.ua/news/2018/04/10/ilon_mask_shtuchnyy_intelekt_mozhe_staty_bezsmertnym_dyktatorom_1301427 (дата звернення: 22. 02. 2020).

¹⁶⁶ В Банке Англии считают стейблкоины возможной угрозой для кредитной системы. URL: <https://internetua.com/v-banke-anglii-scsitauat-steiblkoiny-vozmojnoi-ugrozoi-dlya-kreditnoi-sistemy>(дата звернення: 02. 03. 2020).

¹⁶⁷ Дэн Лаример: технологические гиганты ведут мир в оруэлловскую антиутопию. URL: <https://forklog.com/den-larimer-tehnologicheskie-giganty-vedut-mir-v-oruellovskuyu-antiutopiyu/> (дата звернення: 28. 12. 2019).

¹⁶⁸ Там само.

картини кіберизованого суспільства, описані фантастами, які, як виявилось, мало в чому помиляються.

Негативні сторони використання штучного інтелекту та інших досягнень цифровізації вже давно даються взнаки, хоча повідомляється про це значно рідше, ніж про революційні їх переваги. Напади на людей¹⁶⁹ (поки що поодинокі випадки на фоні незначного використання роботів можуть мати катастрофічні наслідки при масовому їх застосуванні), заволодіння фінансовою інформацією громадян та комерційних структур з метою отримання доступу до їх грошових активів¹⁷⁰, в тому числі криптовалютних¹⁷¹, численні кібератаки на сайти державних установ, бізнес-організації тощо, що завдають значної шкоди, паралізуючи на певний час їх діяльність, у зв'язку з чим низка країн вимагає поширення на них (кібератаки) спеціального режиму санкцій, передбачений за застосування хімічної зброї¹⁷².

Хоча ризики тотальної автоматизації/цифровізації очевидні, проте в численних працях *акцентується* увага в основному на перевагах цифрових явищ, що змінюють світ¹⁷³. На сполох б'ють лише окремі знавці цих технологій і серед них Ілон Маск, якого важко звинуватити в їх незнанні або фінансовій заінтересованості критики щодо браку адекватної реакції урядів провідних країн світу на цифрові ризики¹⁷⁴, включаючи адекватне їм нормативно-правове регулювання.

¹⁶⁹ У Китаї вперше робот напав на людину URL: https://ipress.ua/news/u_kytai_vpershe_robot_napav_na_lyudynu_188582.html дата (звернення: 22. 02. 2020).

¹⁷⁰ КИБЕРПОЛІЦІЯ РАЗОБЛАЧИЛА УЧАСТНИКА МЕЖДУНАРОДНОЙ ХАКЕРСКОЙ ГРУППИРОВКИ. URL: <https://lenta.ua/kiberpolitsiya-razoblachila-uchastnika-mezhdunarodnoy-hakerskoj-gruppirovki-39159/> (дата звернення: 24. 02. 2020); Кіберполіція викрила киянина у спустошенні банківських карток іноземців. URL: <https://internetua.com/kiberpoliciya-vikrila-kiyanina-u-sпустoshenni-bankivskih-kartok-inozemciv> (дата звернення: 26. 02. 2020).

¹⁷¹ Ілон Маск пожаловался на криптовалютних мошеників в Twitter. Макафи готов решить проблему за 24 часа. URL: <https://forklog.com/ilon-mask-pozhalovalsya-na-kriptovalyutnyh-moshennikov-v-twitter-makafi-gotov-reshit-problem-u-za-24-chasa/> (дата звернення: 22. 02. 2020).

¹⁷² Євросоюз обговорить запровадження санкцій проти РФ і Китаю за кібератаки. <https://ua.news.ua/evrosoyuz-obsudyt-vvedenye-sanktsiy-protiv-rf-y-kytaya-za-kyberatomy/> (28. 02. 2020); ЕС готовит необычные киберсанкции против России – Bloomberg. URL: <https://ghall.com.ua/2020/02/27/es-gotovit-neobychnye-kibersanktsii-protiv-rossii-bloomberg/> (дата звернення: 28. 02. 2020).

¹⁷³ Крістофер Стайнер. Тотальна автоматизація. Як комп'ютерні алгоритми змінюють життя. Переклад з англ. О. Лотоцький. Київ.: Наш формат, 2018. 280 с.; Дон Текспотт, Алекс Тепскотт. Блокчейн революція. Як технологія, що лежить в основі біткойна та інших крипто валют, змінює світ. Перз з англ. . Ю. Григоренко та Г. Левів. Львів: Літопис, 2019. 492 с.

¹⁷⁴ Ілон Маск: штучний інтелект є "найбільшою загрозою" людству URL: https://ipress.ua/news/ilon_mask_shtuchny_intelekt_ie_naybilshoyu_zagrozoju_lyudstvu_218751.html (дата звернення: 22. 02. 2020); Ілон Маск: Штучний інтелект може стати «безсмертним диктатором» URL: https://zik.ua/news/2018/04/10/ilon_mask_shtuchny_intelekt_mozhe_staty_bezsmertnym_dyktatorom_1301427 (дата звернення: 22. 02. 2020); У 2024-му може настати 1984 рік по Орвеллу – президент Microsoft . URL: <https://techtoday.in.ua/news/u-2024-mu-mozhe-nastaty-1984-rik-po-orvellu-prezident-microsoft-143548.html> . (дата звернення: 31. 05. 2021) .

Відсутність цивілізованого режиму таких електронних ресурсів, як сайти, в кращому разі може загрожувати непорозумінням або конфузом¹⁷⁵, в гіршому – завданням шкоди численним споживачам, що не можуть визначити особу інтернет-продавця, який їх ошукав завдяки недостовірній інформації (або її відсутності) про товари та про особу продавця¹⁷⁶, що мала б розкриватися відповідно законодавства (зокрема, законів України «Про електронну комерцію»¹⁷⁷ та «Про захист прав споживачів»¹⁷⁸). Крім того, досить поширеним є використання таких сайтів групою осіб, яких нерідко іменують «віртуальним підприємством», використовуючи традиційні поняття – підприємства чи магазину. Тому більшість пересічних громадян-споживачів сприймають цифровізовані явища як реальні, що існують в аналоговій економіці. Серед них:

– віртуальне підприємство: сприймається багатьма як належним чином легалізоване підприємство зі статусом юридичної особи; натомість це група осіб (фізичних та/або юридичних), заінтересованих у використанні одного електронного (зазвичай Інтернет) ресурсу (бізнес-сайту зокрема), проте без оформлення їх організаційної єдності як юридичної особи або партнерів на підставі угоди про спільну діяльність;

– Інтернет-магазин: нерідко сприймається як електронна версія звичайного магазину з його власником, хоча в дійсності це сайт, на якому кілька або навіть багато осіб розміщують інформацію про пропоновані до продажу товари; вітчизняне законодавство, ґрунтовним знанням якого можуть похвалитися навіть не всі професійні юристи, визначає веб-сайт як сукупність програмних засобів, розміщених за унікальною адресою в обчислювальній мережі, у тому числі в мережі Інтернет, разом з інформаційними ресурсами, що перебувають у розпорядженні певних суб'єктів і забезпечують доступ юридичних та фізичних

¹⁷⁵ Конфуз Елизаветы II: сайт королевской семьи отсылал посетителей смотреть китайскую порнографию. URL: <http://u-news.com.ua/88197-konfuz-elizavety-ii-sajt-korolevskoj-semi-otsylal-posetitelej-smotret-kitejskuju-pornografiju.html> (дата звернення: 24. 02. 2020).

¹⁷⁶ Як це поширено в Інтернет оголошеннях про розпродаж товарів за привабливими цінами; наприклад: Воспользуйся лучшей ценой года на кожаную обувь. URL: <https://butiqmall.com/c28e7bc0a6?subid1=2859733&subid2=283579036&subid3=70017&subid4={SiteCategoryID}> (дата звернення: 12. 01. 2020)

¹⁷⁷ Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 03. 03. 2020).

¹⁷⁸ Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 03. 03. 2020).

осіб до цих інформаційних ресурсів та інших інформаційних послуг через обчислювальну мережу¹⁷⁹);

–боти (англ. bot, від robot — «робот»): сприймається як реально існуючий суб'єкт (підприємець, організація чи її працівники), хоча є програмою, що забезпечує виконання автоматично та/або за заданим розкладом (алгоритмом) комплексу послідовних дій, і має в цьому якусь подібність із людиною¹⁸⁰; боти нерідко відносять до штучного інтелекту/ШІ (англ. Artificial intelligence, AI), що критикується прибічниками альтернативної точки зору (дискусію з цього приводу залишаємо знавцям цифрових технологій); система *штучного інтелекту* є однією з найперспективніших напрямів комп'ютерних наук, що вивчає методи розв'язання задач, для яких не існує способів вирішення, дозволяючи оперувати даними та самонавчатися; має необмежені сфери застосування (від створення роботів, які самостійно приймають рішення, до машин з автопілотом чи онлайн-перекладачі в реальному часі)¹⁸¹. Проте постає проблема щодо етичності використання штучного інтелекту/ШІ та відповідність встановленим правилам, про що опікується ЄС, визначивши сім принципів застосування ШІ: 1) він має заслуговувати на довіру, відповідати законам та правилам; 2) повинен контролюватися людиною, розроблятися з урахуванням інтересів суспільства та прав людини, не зменшувати та не обмежувати право людини на прийняття рішень; 3) надійність та безпека: системи ШІ мають бути достатньо стабільними на випадок помилок або дисфункції систем на весь період їхнього функціонування; 4) повага до приватних прав людини та до безпеки баз даних, коли такі дані не будуть використовуватися проти людини; 5) прозорість: людина має отримати можливість відслідковувати результати діяльності штучного інтелекту або відповідних систем; 6) системи ШІ мають застосовуватися на недискримінаційній основі: враховувати всі людські особливості, включаючи фізичну спроможність, навички та потреби, і

¹⁷⁹ Про електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (дата звернення: 11. 08. 2021).

¹⁸⁰ Як використовувати чат-боти в ecommerce? URL: <https://promodo.ua/ua/blog/kak-ispolzovat-chat-botov-v-e-commerce.html> (дата звернення: 10. 06. 2021); Что такое чат-бот: определение и руководство. <https://sendpulse.ua/ru/support/glossary/chatbot> (дата звернення: 21. 06. 2021).

¹⁸¹ ЩО TAKE СШІ. URL: <http://ai.lviv.ua/ais/> (дата звернення: 01. 03. 2020); Штучний інтелект рекламують як вирішення усіх проблем, насправді ж він часто помиляється й не може замінити людину — інженер з Принстона пояснює чому. URL: <https://thetabel.com.ua/texts/38487-shtuchniy-intelekt-reklamuyut-yak-virishennya-usih-problem-naspravdi-vin-chasto-pomilyayetsya-i-ne-mozhe-zaminiti-lyudinu-inzhener-z-prinstona-poyasnyu-chomu> (дата звернення: 01. 03. 2020). В Євросоюзі розробили "етикет" для штучного інтелекту. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2676698-v-evrosouzi-rozrobili-etiket-dla-stucnogo-intelektu.html> (дата звернення: 01. 03. 2020).

бути доступним для всіх людей; 7) системи ШІ мають сприяти розвитку суспільства та вирішенню проблем охорони довкілля, що передбачає принцип відповідальності людини за використання систем штучного інтелекту та за результати такої діяльності¹⁸².

Подібні до вищезгаданих правил можна поширити й на інші цифро візовані явища (з урахуванням їхніх особливостей), проте однією з основних проблем у застосуванні таких правил є їх нормативно-правове закріплення, що стосується і принципу визначення відповідальної за використання ШІ особи. Враховуючи, що використання ШІ, як і інших електронних ресурсів, може мати непередбачуваний ефект, в тому числі негативний, слід встановити на законодавчому рівні необхідність легалізації особи, яка його використовує у бізнес-діяльності та інших сферах суспільного життя шляхом реєстрації у відповідному реєстрі. Для цього мають бути запроваджені електронні реєстри: а) власників та фактичних користувачів бізнес-сайтів (для здійснення бізнес-діяльності), в т. ч. Інтернет-магазинів, торговельних Інтернет-платформ; у разі використання такого ресурсу учасниками віртуального підприємства – відповідальний за використання подібного сайту учасник віртуального підприємства; б) власників та осіб, що фактично використовують ШІ в бізнес-діяльності, в наданні відповідних електронних послуг (включаючи й адміністративні); в) головних учасників віртуальних підприємств, які використовують один електронний ресурс, а також власників та відповідальних користувачів бізнес-сайтів спільного (групою осіб) використання на підставі угоди про спільну діяльність (така угода, якщо її укласти в письмовій формі, включно з електронною її модифікацією, забезпечить можливість визначення особи, відповідальної за недобросовісне використання бізнес-сайту, зокрема, за розміщення недостовірної, хибної чи неповної інформації про пропоновані до продажу товари, про продавця тощо). Крім того, мають бути встановлені **основні засади відповідальності**, пов'язані з використанням ШІ та інших електронних ресурсів: а) за використання ШІ – за аналогією з відповідальністю за використання джерела підвищеної небезпеки, оскільки всі наслідки використання ШІ важко передбачити, як і забезпечення 100-відсоткового контролю над ним; б) за *недобросовісне* (з порушенням вимог законодавства, прав та

¹⁸² В Євросоюзі розробили "етикет" для штучного інтелекту. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2676698-v-evrosouzi-rozrobili-etiket-dla-stucnogo-intelektu.html> (дата звернення: 01. 03. 2020); Геннадій Андрощук. Єврокомісія опублікувала «Білу книгу з штучного інтелекту. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/evrokomisiya-opublikovala-bilu-knigu-z-shtucnogo-intelektu.html> (дата звернення: 10. 06. 2021); WHITE PAPER On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust . EUROPEAN COMMISSION Brussels, 19. 2. 2020 COM(2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf (дата звернення: 10. 06. 2021).

законних інтересів користувачів/споживачів) використання сайту для бізнес-діяльності відповідальність має покладатися: за загальним правилом – на власника або особу, що використовує сайт для бізнес-діяльності (якщо її можна визначити); у разі використання учасниками віртуального підприємства одного електронного ресурсу/сайту принцип відповідальності має визначатися в укладеній між ними угоді про спільну діяльність та, відповідно, – про спільне використання сайту (відповідає особа, визначена в угоді з власником сайту), а за відсутності такої угоди – відповідальність має покладатися на власника сайту або особу, яка фактично його використовує і як така зареєстрована у відповідному реєстрі.

Зазначені правові механізми повинні закріплювати на рівні акта, що має силу закону, зокрема, Кодексу, а процедурні питання – у визначених таким актом (Законом чи Кодексом) підзаконних актах. Пропозиції щодо кодифікації відносин у сфері цифрової економіки (про що йтиметься далі) різні (прийняття Кодексу цифрової економіки¹⁸³ чи Цифрового кодексу¹⁸⁴, або включення до чинного Господарського кодексу України відповідних ключових положень щодо цифровізованих явищ у сфері економіки із забезпеченням ґрунтового регулювання складних відносин на певних ринках, щодо певних ресурсів тощо в спеціальних законах¹⁸⁵. Проте, який би шлях не було обрано, законодавець має врахувати необхідність забезпечення державою соціального спрямування такого регулювання (як і економіки в цілому, що передбачено ст. 13 Конституції України), в тому числі закріпити в подібному акті механізми подолання цифрової нерівності шляхом покладення на відповідальний у сфері цифровізації орган обов'язку своєчасного вжиття відповідних заходів (крім навчання вразливих верств населення цифровій грамотності, видання відповідних, своєчасно оновлюваних, посібників та словників в паперовій і електронній формі, з які б дозволили пересічним громадянам орієнтуватися в цифровому світі з його перевагами та загрозами, кількість та види яких постійно зростають; надання на безоплатній основі консультацій

¹⁸³ *Вінник О. М.* Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія К., НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018, 212 с.. <https://drive.google.com/file/d/1vxqKHGxjYnZ30HgZUU6TNAZEYtW5nsK/view>. (дата звернення: 06. 06. 2021).

¹⁸⁴ Проект: Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020) Концептуальні засади (версія 1. 0) Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 30. 05. 2021); Стефанчук анонсував медичний і цифровий кодекси https://ukr.lb.ua/news/2020/02/25/450867_stefanchuk_anonsuvav_medichniy_i_cifrovyy_kodeksi (дата звернення: 25. 02. 2020).

¹⁸⁵ *Вінник О. М.* Потенціал Господарського кодексу України в ракурсі цифровізації економіки та соціального її спрямування. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. С. 85-92.

з питань цифровізації та цифровізованих явищ; просування платформи з розгляду в режимі он-лайн споживацьких спорів у сфері електронної комерції як альтернативи судовим процедурам, з використанням напрацьованого в ЄС щодо цього досвіду¹⁸⁶).

Отже, хоча цифровізація всіх сфер суспільного, в т. ч. економічного, життя, набула нечуваного поширення, проте аналіз практики використання цифровізованих явищ (штучного інтелекту, віртуальних підприємств, бізнес-сайтів тощо) свідчить про їх неоднозначність: крім незаперечних переваг (швидкість відповідних процесів, зручність, доступність, економічність) їм притаманні і ризики, пов'язані з недобросовісним та/або неконтрольованим їх використанням, що може спричинити матеріальні втрати та/або загрожувати безпеці людей, а в найгіршому випадку – диктатурі з боку осіб, що контролюють штучний інтелект, або вибуття останнього з-під контролю людей. За цих умов зростає необхідність правового забезпечення цивілізованого (з урахуванням загальносуспільних інтересів) спрямування цифровізації та використання цифровізованих явищ. Подібну роль має забезпечувати держава з огляду на наявність у неї відповідних засобів та заінтересованості як захисника суспільних інтересів.

У зв'язку з відставанням державного, в тому числі нормативно-правового, регулювання цифровізації в згаданому ракурсі пропонується низка заходів, спрямованих на забезпечення контролю за використанням електронних ресурсів (зокрема державна реєстрація відповідальних за їх використання у сфері бізнесу та інших публічних сферах осіб; визначення основних засад відповідальності за недобросовісне та/або неконтрольоване чи ризиковане їх використання у сфері економіки; покладення низки додаткових обов'язків на відповідальний за цифровізацію уповноважений орган) та закріплення подібних механізмів в кодифікованому акті, присвяченому правовому регулюванню відносин у сфері ЦЕ.

¹⁸⁶ Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR).. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0524> (дата звернення: 22. 08. 2019); Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:165:0063:0079:EN:PDF> (дата звернення: 22. 08. 2019).

III. Взаємодія цифровізації, економіки і права

Цифровізація забезпечує впровадження цифрових технологій в усі сфери життя і, відповідно, забезпечує взаємодію учасників суспільного буття на всіх рівнях і в усіх основних сферах – від взаємодії між людьми до промислових виробництв/урядових інституцій; у відносинах: споживачів та виробників/продавців товарів/робіт/послуг, громадян та урядових установ, ініціаторів прийняття нових нормативно-правових актів/законів та відповідних установ, включаючи подання відповідних ініціатив, розробка проектів нормативно-правових актів, їх оприлюднення, обговорення та прийняття. «Це перехід біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів). Перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн)», що забезпечують «цифрові технології: Інтернет речей, роботизація та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, адитивні технології (3D-друк), хмарні та туманні обчислення, безпілотні та мобільні технології, біометричні, квантові технології, технології ідентифікації, блокчейн тощо. Споживачами цифрових технологій виступають усі — держава, бізнес, громадяни»¹⁸⁷. Цифровізація оцінюється як один із головних факторів зростання світової економіки в найближчі 5–10 років (крім прямого підвищення продуктивності, яке отримають компанії від цифрових технологій. Ланцюг непрямих переваг цифровізації, як-от економія часу, створення нового попиту на нові товари й послуги, нова якість та цінність тощо)¹⁸⁸. Отже, це свідчить про безпосередній зв'язок цифровізації та економічної сфери суспільного буття, яка здавна зазнає нормативно-правового регулювання з метою встановлення цивілізованих «ПРАВИЛ ГРИ» для учасників відносин. І хоча існують прибічники негативного ставлення до такого регулювання відносин цифровізації, проте на його (нормативно-правового регу-

¹⁸⁷ Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL:<https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (дата звернення: 14. 06. 2021).

¹⁸⁸ Там само.

лювання) користь свідчить неоднозначність наслідків використання цифрових технологій з огляду на існуючі ризики, ключовими з яких є численні випадки суспільно-шкідливого застосування надбань цифровізації (кіберпорушення, кіберзлочинність), недостатній ступінь дослідження наслідків цифровізації (пов'язаних, зокрема, з використанням штучного інтелекту, здатного до саморозвитку, а, отже, і не прогнозованих наслідків), недбале/легковажне використання таких технологій, попри ризики негативних наслідків.

Як вже зазначалося, потужним поштовхом до широкого застосування інформаційно-комунікаційного потенціалу цифрових технологій стала коронавірусна пандемія, що стимулювала бізнес, споживачів, урядові інституції та інших учасників суспільного життя до активного використання можливостей Інтернету, серед яких онлайн-платежі, Інтернет-торгівля, онлайн-послуги, віддалене навчання, отримання консультацій в режимі онлайн тощо. Не залишилася осторонь і правова сфера, для якої притаманне розміщення актів законодавства, законопроектів, інформації про інші правові ініціативи на онлайн ресурсах відповідних установ/організацій (зокрема, законодавчого органу як в Україні rada.gov.ua, так і в інших країнах¹⁸⁹). Разом з тим активізувалося й кібершахрайство, кібератаки на урядові та бізнес-сайти та інші види кіберзловживань та кіберпорушень.

Можливість дистанційного спілкування без ризику інфікування Covid-19 – основна перевага цифрових технологій в умовах карантинних заходів, до якої додалися й інші позитивні якості цих інновацій, серед яких: швидкість отримання результату, широкі можливості вибору товару через інтернет-вітрини, можливість транснаціональних зв'язків без клопоту перетину кордонів. Разом з тим, можливості цифрових технологій використовуються не лише для суспільно корисної діяльності, а й для отримання незаслужених вигод. Численні кіберпорушення мають місце в усіх сферах суспільного життя, особливо в економіці. Відповідно, виникає проблема захисту учасників суспільних відносин (в першу чергу – споживачів, суб'єктів підприємництва) від зловживань цифровими технологіями. Провідну роль в цьому мають відіграти вимоги до порядку використання цифрових ресурсів, встановленням яких має опікуватися держава з урахуванням позиції саморегулювальних організацій суб'єктів цифрового бізнесу. Разом з тим нормативно-правове регулювання значно відстає від стану відносин цифрової економіки і потреб її

¹⁸⁹ Making laws in a digital age - UK Parliament. URL:<https://www.parliament.uk/business/commons/the-speaker/speakers-commission-on-digital-democracy/making-laws/> (дата звернення: 06. 04. 2021).

учасників з точки зору безпеки функціонування в цифровому середовищі (захисті від кібератак, онлайн платежів та інших господарських та споживчих операцій, що здійснюються з використанням мережі Інтернет, від монополістичних зловживань на ринках, де діють потужні цифрові платформи, тощо).

Проблема правового забезпечення відносин цифрової економіки, включно з встановленням відповідних вимог до її суб'єктів, ресурсів, процесів тощо з метою забезпечення її соціального спрямування/цивілізованого стану, порушується численними дослідниками з різних країн: щодо основних тенденцій та напрямів такого регулювання¹⁹⁰, ризиків цифрової економіки та необхідності захисту інтересів її учасників з відповідним корегуванням нормативно-правової бази¹⁹¹, державної економіко-правової політики, включно з поєднанням державного регулювання та саморегулювання з метою забезпеченні цивілізованого стану цифрової економіки¹⁹², необхідності захисту економічної конкуренції від влади цифрових платформ¹⁹³, ролі стандартів та інших вимог у сфері цифровізації¹⁹⁴, необхідності закріплення на рівні закону поняття та відкритого переліку цифрових прав та обов'язків¹⁹⁵. Разом з тим фактичний стан правового забезпечення цифрової економіки (далі – ЦЕ) як в Україні, так і за кордоном значно відстає від потреб суспільства в соціальному її спрямуванні, що включає не лише стимулювання позитивних властивостей цифровізації, а й забезпечує мінімізацію породжених нею ризиків та їх негативних наслідків і, відповідно, встановлення вимог до суб'єктів ЦЕ, її ресурсів, процесів, а також відповідальності за порушення встановлених вимог.

¹⁹⁰ Левицька Н. О. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ / THE CURRENT TRENDS DEVELOPMENT NORMATIVE-LEGAL REGULATION DIGITAL ECONOMY. Юридичний науковий електронний журнал. № 5/2019. С. 26-29. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/6.pdf (дата звернення: 07.04.2021).

¹⁹¹ Aida Guliyeva, Elena Komeeva, Wadim Strielkowski. An Introduction: Legal Regulation of the Digital Economy and Digital Relations in the 21st Century. URL: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/125954173.pdf> (дата звернення: 06.04.2021).

¹⁹² Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhalo, Olena M. Honcharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy. *International Journal of Criminology and Sociology*, 2021, 10, 383-392.

¹⁹³ Prof. Alain Strowel (UCL and USL-B) with Prof. Wouter Vergote (USL-B). Digital Platforms: To Regulate or Not To Regulate? Message to Regulators: Fix the Economics First, Then Focus on the Right Regulation. URL: https://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-7/udouvain_et_universit_saint_louis_14044.pdf (06.04.2021).

¹⁹⁴ Elena Voskresenskaya, Lybov Vorona-Slivinskaya, and Lybov Achba. Digital economy: theoretical and legal enforcement issues in terms of regional aspect. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/24/e3sconf_tpacee2020_09016.pdf. (06.04.2021).

¹⁹⁵ Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhalo, Olena M. Honcharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy. ; Elena Voskresenskaya, Lybov Vorona-Slivinskaya, and Lybov Achba. Digital economy: theoretical and legal enforcement issues in terms of regional aspect; Digital Rights and Responsibilities. URL: <https://sites.google.com/site/digitalcitizenshipdferris/digital-rights-and-responsibilities> (дата звернення: 09.03.2021).

Зазначені обставини зумовлюють актуальність правових проблем цифровізації, в тому числі її взаємодії з економікою та правом.

В Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки¹⁹⁶ та Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери¹⁹⁷ наголошується на впливові цифровізації на зазначені сфери та необхідності правового забезпечення використання корисних властивостей цифрових технологій на практиці та підвищення рівня довіри і безпеки до цифровізації завдяки ефективності інформаційної безпеки та кібербезпеки, необхідності забезпечення та захисту цифрових прав громадян та інших учасників суспільного життя та важливості стандартизації як одного з головних чинників успішної реалізації цифровізації, що, своєю чергою, забезпечить попередження та стримування негативних її проявів (використання на шкоду суспільству та/або окремих осіб), посилення рівня безпеки застосування цифрових технологій і залучення для цього інвестицій. Разом з тим вирішення цієї проблеми доволі непросте з огляду на складність цифрових ресурсів. Так, якщо соціально спрямовані вимоги до діяльності у сфері електронних комунікацій встановлено досить ґрунтовним, нещодавно прийнятим, Законом України¹⁹⁸, то більшість надбань цифровізації (включно з бізнес-сайтами на зразок Інтернет-магазинів, чат-ботами, штучним інтелектом, віртуальними підприємствами тощо) залишається неврегульованими на рівні закону, попри виключну важливість цієї проблеми не лише для України, а й для інших держав. Так, в ЄС гостро стоїть питання про правовий режим штучного інтелекту, про що свідчить відповідна Біла книга (White paper on Artificial Intelligence¹⁹⁹). В Україні була прийнята Концепція розвитку штучного інтелекту²⁰⁰ та план заходів щодо її реалізації²⁰¹, в яких дається визначення поняття *штучного*

¹⁹⁶ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки: схвал. розпорядженням КМУ від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.03.2021).

¹⁹⁷ Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери: схвал. розпорядженням КМУ від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.03.2021).

¹⁹⁸ Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 28.03.2021).

¹⁹⁹ White Paper On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust. EUROPEAN COMMISSION. Brussels, 19.2.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TEXT/?qid=1603192201335&uri=CELEX:52020D0065> (дата звернення: 30.03.2021).

²⁰⁰ Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-s21220> (дата звернення: 14.06.2021).

²⁰¹ План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 438-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.06.2021).

інтелекту (штучний інтелект — організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань) та *галузі штучного інтелекту* (напрямок діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту), пріоритетні сфери для його застосування та пов'язані з цим проблеми, а також шляхи їх вирішення із зазначенням конкретних заходів (запровадження правового регулювання з питань формування державної політики у галузі штучного інтелекту та державної підтримки використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки; впровадження технологій штучного інтелекту в національну систему кібербезпеки для проведення аналізу і класифікації загроз та вибору стратегії їх стримування і запобігання їх виникненню; розроблення системи показників для оцінки стану інформаційної безпеки з використанням технологій штучного інтелекту та інші).

Активізація використання цифрових технологій в умовах карантинних заходів, пов'язаних з коронавірусною пандемією, зумовлена можливістю дистанційного спілкування щодо низки ключових питань (торгівлі, освіти, надання консультацій, оплати комунальних послуг тощо), що загострило проблему безпечного використання надбань цифровізації. За цих умов зростає роль правового забезпечення соціального спрямування цифровізації, що включає два основні аспекти: з одного боку, стимулювання позитивних якостей цифрових технологій та функціонування соціально відповідального цифрового бізнесу, а з іншого — створення захисних механізмів проти зловживань цифровими можливостями та запровадження превентивних заходів щодо загроз цифровізації (неконтрольованого або недостатньо прогнозованого використання цифрових ресурсів на зразок штучного інтелекту, використання можливості діяти анонімно та глобальності соціальних мереж, що особливо небезпечно за антисоціальної поведінки).

Дослідження стану та динаміки зазначених відносин та їх правового регулювання, визначення адекватності правових засобів змінам в соціальному житті, прогнозування пов'язаних з цим процесів/ризиків/загроз та доцільності й напрямів вдосконалення нормативно-правової та правозастосовної сфери — всі ці традиційні

завдання для правої науки, нормотворчої та правозастосовної практики стають вельми витребуваними суспільством і в нових умовах, пов'язаних з цифровізацією. Правове регулювання в цих умовах має включати *превентивні заходи* щодо виникнення загроз, зумовлених неналежним застосуванням цифрових ресурсів, *засоби стимулювання* суспільно необхідної діяльності в цих умовах, *бар'єри для зловживань*, пов'язаних з використанням вразливості суспільства, його членів, сфер, інституцій до таких загроз. Чинний Кодекс цивільного захисту України²⁰², хоча і регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, визначає повноваження, права та обов'язки учасників відносин, проте не враховує швидкі зміни в суспільному житті, включно із цифровізацією та пов'язаними з нею ризиками, зокрема, масштабними зловживаннями цифровими можливостями в умовах обмежувальних карантинних заходів і пов'язаного з цим зростання рівня використання цифрових ресурсів (онлайн платежів, Інтернет-торгівлі, дистанційного навчання тощо).

Згідно зі ст. 13 Конституції України основним стратегічним курсом України у сфері економіки є забезпечення її соціального спрямування, тобто врахування інтересів суспільства, типових інтересів їх членів, держави як організатора суспільного життя. Це особливо актуально в сучасних умовах появи нових загроз суспільному благополуччю, серед яких зловживання цифровими можливостями, цифрова нерівність, кіберпорушення та кіберзлочинність, ризики недбалого/легковажного застосування цифрових ресурсів, включно зі штучним інтелектом. Неможливість передбачення всіх наслідків використання таких ресурсів (особливо це стосується штучного інтелекту/ШІ з огляду на його здатність до саморозвитку) – потенційна небезпека для всіх сфер застосування ШІ, на яку завчасно має реагувати суспільство, використовуючи для цього правові та інші необхідні засоби.

Українською державою протягом останніх років прийнято кілька концепцій та стратегій, спрямованих на вирішення згаданих проблем цифровізації. Проте подібні документи є аналітичними та рамковими за своїм характером і значна частина їх положень не реалізується. Лише в окремих випадках передбачені зазначеними

²⁰² Кодекс цивільного захисту України: прийнятий 2 жовтня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 02. 04. 2021).

актами Уряду заходи було закріплено в законах²⁰³, а корегування їх положень значно відстає від змін, що відбуваються в суспільних відносинах.

Потреба у вдосконаленні правового регулювання відносин цифровізації у сфері економіки з метою її соціального забезпечення – справа і держави, і інститутів громадянського суспільства (і насамперед – організацій, що об'єднують і, відповідно, віддзеркалюють інтереси бізнесу, споживачів, найманих працівників, громадян щодо цифрової, екологічної та іншої безпеки), і правової науки, і нормотворчості, і правозастосування. Держава має оптимізувати свою економіко-правову політику в цьому руслі та її реалізацію, а завдання громадянського суспільства – стимулювати соціальноактивну позицію та соціальну відповідальність підприємництва і громадян в умовах існуючих та ймовірних ризиків цифровізації.

Зазначена проблема є комплексною і включає різні аспекти (залежно від сфер виникнення відносин), оскільки:

– потенційно досліджувальні по цій темі відносини: виникають у сфері економіки, включно з бізнес-діяльністю, та пов'язаних з нею сфер суспільного життя; віддзеркалюють потребу всіх граней соціального спрямування економіки (включаючи її правове забезпечення) та зв'язок з іншими сферами суспільного буття (насамперед охороною здоров'я та довкілля);

– цифровізація проникла в усі сфері суспільного життя і є універсальним засобом вирішення більшості ключових проблем сьогодення, попри наявність у неї самої не лише значних позитивних якостей, а й суттєвих **ризиків**, що загрожують суспільному благополуччю за відсутності адекватних правових та організаційних заходів; виникненню цих ризиків сприяють: відсутність закріплених на рівні закону цифрових прав та обов'язків учасників суспільного життя; поява *віртуальних* суб'єктів та об'єктів з невизначеним на рівні закону правовим статусом/режимом; можливість діяти *анонімно*; *глобальність* соціальних мереж; проблемність використання *штучного інтелекту*, що зумовлено його здатністю до саморозвитку, а, отже, і складністю визначення пов'язаних з цим наслідків; електронна форма зв'язків; нові умови конкуренції на цифровізованих ринках

²⁰³ Про електронну комерцію: Закон України від 03. 09. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення: 07. 04. 2021); Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05. 10. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 09. 04. 2021). Про електронні комунікації: Закон України від 16. 12. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

та відповідальності тощо; але головне – значне відставання нормативно-правового регулювання та превентивних організаційних заходів від фактичного стану відносин та потенційних загроз;

– традиційні, притаманні для відносин аналогового суспільства, включно з економічною його сферою, методи правового регулювання суспільних відносин мають застосовуватися з урахуванням цифровізаційних процесів, включно з економіко-правовою політикою держави та застосовуваних нею методів та засобів, що обов'язково мають передбачати дві категорії збалансованих заходів: (1) стимулювання позитивних тенденцій в цифровій економіці та соціальної відповідальності цифрового бізнесу; (2) попередження появи суспільно небезпечних ризиків та механізмів зменшення їх негативних наслідків; (3) закріпленням принципів поєднання державного регулювання із саморегулюванням з визначенням правового режиму останнього на рівні закону; (4) кардинальне вдосконалення правового регулювання відносин у сфері економіки з урахуванням сучасних тенденцій та загроз з огляду на цифровізацію, глобалізаційні процеси, а в цілому – забезпечення формування ефективної соціально спрямованої економіки (включаючи її цифровізований сегмент) з відповідним нормативно-правовим регулюванням, що мають бути адекватні громадянському суспільству і здатними протистояти новим загрозам суспільному благополуччю.

Все це свідчить про складне завдання для правової науки, що включає: виявлення основних тенденцій динаміки суспільних відносин у сфері економіки з огляду на появу нових (ризиків цифровізації зокрема) та загострення старих загроз суспільному благополуччю (включно з розшаруванням суспільства на багатих і бідних, в тому числі і в ракурсі цифрових можливостей); оцінку стану (ступеня ефективності) правового регулювання зазначених відносин та виявлення проблем, пов'язаних зі змінами в суспільному житті; винайдення тих оптимальних шляхів, що забезпечать їх (проблем) ефективно вирішення з урахуванням не лише поточного стану цих відносин, а й перспектив їх розвитку/змін.

Отже, взаємодія цифровізації, економіки і права є закономірною з огляду на суспільний характер цих явищ, попри їх істотні відмінності: цифровізація пов'язана з використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, які широко застосовуються у сфері економіки, інших сферах суспільного життя (включаючи охорону здоров'я) і як важлива складова суспільних відносин зазнає нормативно-правового регулювання. Хоча останнє істотно відстає від швидких змін, пов'язаних з використанням цифрових ресурсів, проте цей процес на державному та

саморегульованому рівнях постійно вдосконалюється, в тому числі із застосуванням потенціалу цифрових технологій. При цьому на всіх етапах нормотворення (стосовно цифрової економіки та інших сфер) використовуються сучасні інформаційно-комунікаційні/цифрові технології. Більш того, потенціал цих технологій (особливо штучного інтелекту) допоможе знайти механізм оптимального врахування переваг та ризиків цифровізації в процесі правового регулювання пов'язаних з ними суспільних відносин, що зазнають значних змін з виникненням нових загроз суспільному благополуччю (коронавірусної пандемії, зміни клімату, забруднення довкілля, збільшення кількості техногенних катастроф).

IV. Межі цифрової свободи

та правове забезпечення соціального спрямування цифрової економіки

Трактування цифровізації як виключного блага і царини приватного інтересу стимулювало пропагування свободи як цифрової творчості, так і поширення цифрових технологій, надбань цифровізації без обмежень з боку державних та міжнародних інституцій, що було втілено у відповідній Декларації²⁰⁴.

Свобода творчості, свобода підприємництва – це ті блага, що можуть мати неоднозначний вплив на суспільство, якщо їх результат є потенційно небезпечними. Насамперед це стосується тих надбань творчості, що поширюються серед великої кількості людей або мають вплив на заздалегідь невизначене, але досить значне, коло осіб, і водночас – неоднозначні за своїм впливом. За аналогового світу з його класичними картинами на полотні, паперовими книгами та газетами, різноманітним майном в речовій формі, висловлюваннями політичного та іншого характеру (на зборах, в газеті, по якомусь – з багатьох – телевізійному каналі тощо), що стають надбанням для кількох або значної чи навіть великої (як для аналогового світу) кількості осіб, це питання не було настільки болючим, хоча і отримувало відповідну суспільну та правову оцінку у разі настання несприятливих наслідків. Зовсім інша картина складається за сучасної епохи, яку вже можна назвати цифровою. Результати будь-якої творчості – не лише достойні високої оцінки, але суспільно шкідливі – розлітаються по Інтернету миттєво, доносячи свій потенціал (залежно від задумів автора, майстерності виконавця, політики відповідної цифрової платформи²⁰⁵, синергетичного або до кінця не спрогнозованого ефекту) до необмеженого (і дуже-дуже великого) кола осіб.

²⁰⁴ A Declaration of the Independence of Cyberspace. URL: <http://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Net/Declaration/declaration.htm> (дата звернення: 06. 06. 2021).

²⁰⁵ За інформацією Der Spiegel, у Telegram через його доступність і відносно незалежність від урядів країн активно діють «прибічники теорій змов, екстремісти, наркоторговці й шахраї» //Німеччина не може отримати від Telegram дані користувачів, тому погрожує оштрафувати месенджер на €55 млн. URL: <https://detector.media/infospace/article/189104/2021-06-13-nimechchyna-ne-mozhe-otrymaty-vid-telegram-dani-korystuvachiv-tomu-pogrozhuie-oshtrafuvaty-mesenzher-na-55-mln/> (дата звернення: 13. 06. 2021).

Минулорічні події із вторгненням прихильників Дональда Трампа в Капітолій свідчать про наслідки політичної творчості незадоволеного результатами виборів президента США, висловлені не стільки на людних мітингах/зборах, скільки в мережі Інтернет з його мільярдними користувачами, яких, за оцінками ООН, лише в 2019 р. було понад 4 млрд.²⁰⁶ Можливості провідних цифрових платформ (не лише щодо поширення інформації, а й блокування акаунтів Д. Трампа у відповідь на вторгнення його прихильників до Капітолію) свідчать про їх могутність²⁰⁷. Відповідно, актуалізується комплексна проблема щодо меж цифрової свободи, що включає оцінку як результатів цифрової творчості/реалізації цифрових можливостей, так і наслідків їх поширення/використання з точки зору ризиків для суспільного благополуччя. Традиційні регулятори (мораль, релігія, звичаї, нормативно-правове регулювання з боку держави) в цифровому, нерідко анонімному, світі не досить ефективні. Причин чимало, оскільки для сучасних суспільств більшості країн світу притаманна різноманітність – не лише національна, але й релігійна, культурна тощо, спричинена глобалізаційними та міграційними процесами, втратою/зменшенням ролі національних цінностей, можливістю обирати для себе ту ідеологію, яка до вподоби. Відтак гостро постає питання щодо уніфікації вимог до результатів цифрової творчості/реалізації цифрових можливостей не лише в національному (на рівні окремої країни), а й світовому масштабі (враховуючи транснаціональний характер цифрового світу), аби зазначені блага не завдавали шкоди суспільному благополуччю. Йдеться, зокрема, про такі надбання цифровізації як штучний інтелект (далі – ШІ), цифрові платформи, роботи тощо, а також ще невідомі результати безмежної цифрової творчості як добросовісних, так і не дуже сумлінних творців цифрових благ.

Так, ШІ, чат-боти та роботи вважаються зазвичай великим благом, що дозволяє вирішувати велику кількість складних проблем з мінімальними витратами (наприклад, при розробці вакцин та ефективних ліків від COVID, тестуванні на COVID хворих²⁰⁸ та

²⁰⁶ Скільки людей у світі користуються інтернетом – ООН. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/290933-skilki-lyudey-u-sviti-koristuyutsya-internetom-onn> (дата звернення: 09. 01. 2021).

²⁰⁷ Еврокомиссар Бретон о блокіровке Трампа в соцсетях: Это обезкураживает и говорит об огромной власти данных платформ. URL: https://censor.net/ru/news/3241095/evrokomissar_breton_o_blokirovke_trampa_v_sotssetyah_eto_obeskurajivaet_i_govorit_ob_ogromnoy_vlasti (дата звернення: 11. 01. 2021).

²⁰⁸ На Херсонщині тестувати хворих буде робот. URL: <https://khersonci.com.ua/public/50024-na-hersonshini-testuvati-hvorih-bude-robot.html> (дата звернення: 10. 01. 2021)

надання їм допомоги²⁰⁹, консультування та відповіді на типові питання щодо COVID). Проте це стосується не лише необхідних і корисних для суспільства рішень, а й завдань іншого (антисуспільного, злочинного або просто егоїстичного) спрямування. У зв'язку з цим виникає проблема забезпечення цивілізованого використання ШІ та інших цифрових благ, що передбачає домінування суспільно корисної їх складової над ризиками, притаманними таким складним і не до кінця вивченим результатам цифрової творчості, а вирішення цієї проблеми має включати визначення правового режиму зазначених благ та встановлення загальних засад їх використання з точки зору забезпечення суспільного благополуччя, прав та законних інтересів учасників суспільних відносин шляхом встановлення відповідних вимог з використанням широкого спектра засобів – державного регулювання, саморегулювання, співрегулювання, включно з встановленням обов'язкових вимог (технічного регулювання), стандартизації, сертифікації, прийняття відповідних етичних кодексів, встановлення юридичної відповідальності за зловживання зазначеними благами/ресурсами, поширення та реалізація серед суб'єктів цифровізованих ринків ідеї соціальної відповідальності за свої рішення та дії.

Зазначені відносини (правові їх аспекти) протягом останнього часу досліджуються з точки зору специфіки складових цифрової економіки (Інтернет-магазинів²¹⁰, віртуальних підприємств²¹¹, штучного інтелекту²¹², переваг та ризиків цифровізації, необхідності забезпечення соціального спрямування економіки з використанням державного регулювання та саморегулювання, електронних публічних реєстрів²¹³). Разом з тим висвітленню правових аспектів цифрової свободи не приділяється належна увага. Тому

²⁰⁹ Технології проти епідемії: роботи працюють в китайських лікарнях. URL: <https://creativity.ua/tekhnohohii-proti-epidemii-roboty-pratsuiiut-v-kytayskikh-likarniakh/> (дата звернення: 23.11.2020); У лікарнях Індії роботи допомагають лікарям доглядати за хворими на корона вірус. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/lime/learn/2020-11-13/v-bolnitsah-indii-robotyi-pomogaout-vracham-uhajivat-za-bolnyimi-koronavirusom/36193> (дата звернення: 15. 11. 2020).

²¹⁰ Вінник О. М. Правовий режим Інтернет-магазину. *Електронний науковий журнал Jus Privatum*, 2019, № 1. – с. 5-14 . URL: <http://ndipp.gov.ua/content/jus-privatum-1-2019#>. (дата звернення: 10.06.2021).

²¹¹ Кочин В. В. Віртуальні товариства у сфері електронної економіки. *Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання*. Зб. наук. праць. За заг. ред. О. М. Вінник. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 112-124.

²¹² Єфремова К. В. Правове регулювання штучного інтелекту в епоху цифрової економіки. *Приватне право і підприємництво*. Збірник наукових праць. Вип. 20, 2020 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К., 2020. С. 142-147 . URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2020/20/27.pdf>. (дата звернення: 10.06.2021).

²¹³ Oksana M. Vinnyk, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia, Olena M. Honcharenko, Kateryna V. Yefremova. The problem of ensuring the social direction of the legislation of Ukraine on the digital economy. *Asia Life Sciences*. Issue 1, July 2020, Pages 133-151 . URL: https://drive.google.com/file/d/1_p5MXdlhEkkyKodqVRKWfj4MM33z7nrj/view?usq=sharing (дата звернення: 03. 12. 2020).

доцільно спробувати заповнити цю прогалину в наукових дослідженнях, наголосивши на необхідності її вирішення на всіх рівнях – транснаціональному, національному (на рівні окремої держави, а в нашому випадку – України) із застосуванням комплексу необхідних для цього засобів та винайдення нових, адекватних для сучасного світу, в якому аналоговий контент співіснує з цифровим.

Про важливість проблем використання цифрових благ/ресурсів на зразок ШІ/АІ (Artificial Intelligence) свідчить і прийняття в ЄС Білої книги ЄС про ШІ²¹⁴ та визначення семи принципів його використання: служіння людям і контроль з боку людей над ШІ; технічна надійність ШІ та його безпека; конфіденційність та управління даними, аби системи АІ не зловживали особистими даними та не поширювали її (не сприяла їх витоку); прозорість роботи системи ШІ (зрозумілість для учасників відносин основних принципів дії системи ШІ); різноманітність, недискримінація та справедливість функціонування система ШІ; суспільне та екологічне благополуччя, що передбачає стабільність використання системи ШІ для блага суспільству в цілому, а не для окремих людей, а також з урахуванням екологічного впливу; підзвітність, що передбачає забезпечення можливості відстеження відповідності використання ШІ встановленим вимогам на всіх етапах – від початку до кінця – відносин з його використання.

Україна відреагувала на цей документ ЄС, прийнявши Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р.²¹⁵, та План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 438-р.²¹⁶ В першому із названих документів серед проблем, що потребують вирішення з питань правового регулювання та етики визначено основне завдання державної політики у сфері правового

²¹⁴ By Mark MacCarthy, Kenneth Propp. The EU 's White Paper on AI: A Thoughtful and Balanced Way Forward. URL: <https://www.lawfareblog.com/eus-white-paper-ai-thoughtful-and-balanced-way-forward> (дата звернення: 13. 08. 2020); Opinion on the European Commission's White Paper on Artificial URL: https://edps.europa.eu/sites/edp/. . . /20-06-19_opinion_ai_white_paper_en.pdf (дата звернення: 12. 01. 2021); WHITE PAPER On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust: Brussels, 19. 2. 2020 COM(2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf (дата звернення: 27. 11. 2020).

²¹⁵ Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12. 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.05.2021).

²¹⁶ План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 438-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 31. 07. 2021).

регулювання галузі штучного інтелекту – *забезпечення захисту прав та свобод учасників відносин у галузі штучного інтелекту, розроблення та використання технологій штучного інтелекту з дотриманням етичних стандартів*, для вирішення яких передбачено виконання таких завдань:

– імплементація норм, закріплених у «Рекомендаціях щодо штучного інтелекту», що прийняті у червні 2019 року Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD/LEGAL/0449), за умови дотримання етичних стандартів, передбачених в Рекомендаціях CM/Rec(2020)1, схвалених 8 квітня 2020 р. Комітетом міністрів Ради Європи для держав-членів щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, у законодавство України;

– опрацювання питання відповідності законодавства України керівним принципам, установленим Радою Європи, щодо розроблення та використання технологій штучного інтелекту та гармонізація його з європейським;

– проведення оцінки можливості та визначення меж (етичних, правових) застосування систем штучного інтелекту для цілей надання професійної правничої допомоги;

– забезпечення функціонування та діяльності технічних комітетів стандартизації відповідно до вимог 7. 1. 5 ДСТУ 1. 14:2015 «Національна стандартизація. Процедури створення, діяльності та припинення діяльності технічних комітетів стандартизації» за напрямом штучного інтелекту;

– забезпечення взаємодії між відповідними технічними комітетами України та міжнародними підкомітетами стандартизації ISO/IEC JTC 1/SC 42 Artificial Intelligence щодо спільного розроблення стандартів у галузі штучного інтелекту;

– підтримка ініціатив створення організаційних форм співробітництва заінтересованих юридичних та фізичних осіб у галузі штучного інтелекту;

– розроблення Етичного кодексу штучного інтелекту за участю широкого кола заінтересованих сторін.

Встановлення вимог до цифрових благ/ресурсів може відбуватися різними шляхами, за допомогою різних засобів, різними суб'єктами, на різних рівнях (транснаціональному, національному, галузевому, регіональному, локальному). За критерієм суб'єкта/суб'єктів, що встановлюють такі вимоги, можна виділити такі рівні:

– міжнародний рівень: міжнародна спільнота в особі авторитетних міжнародних організацій, оскільки використання цифрових технологій є транснаціональним;

– державний в особі уповноважених органів держави, що має враховувати національні інтереси при використанні цифрових ресурсів²¹⁷;

– саморегульований в особі саморегульованих організацій цифровізованих ринків, сторін договору, що регулює між ними відносини з елементами цифровізації, організацій, що встановлюють цифрові вимоги (наявність та порядок використання цифрових ресурсів) для своїх членів/учасників; на рівні окремої держави.

За формою/видом актів, в яких встановлюються вимоги щодо цифровізації/цифрових ресурсів та порядку їх використання, можна виділити: міжнародний акт; акт національного законодавства; звичай ділового обороту/етичні правила на відповідному ринку; акт саморегулювальної організації; договір; корпоративний акт (засновницький договір, статут), що встановлює підвищені вимоги до учасників відповідної організації.

Соціально спрямоване регулювання суспільних відносин (включно з цифровізацією) в умовах громадянського суспільства має бути прозорим і зрозумілим для його членів. Це мало б стосуватися і цифрових благ/ресурсів, проте через їх складність та високу технологічність навряд чи протягом найближчих років це вдасться досягти: більшість користувачів володіють лише низкою навичок щодо використання окремими цифровими ресурсами для задоволення поточних (побутових, ділових) потреб, а не ґрунтовними знаннями щодо їх (ресурсів) функціонування з можливістю адекватного впливу на загрози, що при цьому можуть виникати, та здійснення самозахисту у разі їх настання. Тому регулювання щодо створення та використання таких ресурсів має враховувати і цей аспект. Разом з тим, складність цифрових благ/ресурсів, стрімкість їх поширення позначилися на регулюванні: домінуючим тривалий час було (ймовірно, що й досі є) саморегулювання відносин учасниками цифровізованих ринків, а державне регулювання та транснаціональне (міжнародне) – значно відстає. Правове регулювання відносини в цій сфері не кодифіковано (лише в окремих країнах є подібні акти, зокрема Сполученому Королівстві²¹⁸), норми, що регулюють такі відносини, як свідчить вітчизняний досвід, розпорошені в значній кількості нормативно-правових актів, що приймалися в різний час, і нерідко не

²¹⁷ Вищезгадані закони (в тому числі: «Про електронну комерцію», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронні комунікації» та інші), підзаконні акти, зокрема постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 991 «Про затвердження Технічного регламенту засобів криптографічного захисту інформації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.06.2021).

²¹⁸ Digital Economy Act 2010: summary of main provisions . URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-502-0116?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-502-0116?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&bhcp=1) (дата звернення: 05.08.2020); Digital Economy Act 2017. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/30/contents/enacted> (дата звернення: 05.08.2020).

узгоджуються між собою. Напрацювання нових актів не має системного характеру, попри зазначення необхідності нормативно-правового забезпечення відносин цифрової економіки²¹⁹.

Відсутність стрижневого акту, що визначає основні засади цифровізації (або цифрової економіки), позначається негативно на нормативно-правовому регулюванні цих відносин і не вирішує проблему розпорошеності численних норм про цифровізацію в цілій низці актів, зв'язок між якими часом важко прослідкувати, хоча вони регулюють суміжні відносини. Це стосується і нещодавно прийнятого Закону України «Про електронні комунікації»²²⁰, досить ґрунтовного, проте такого, що неоднозначно сприймається фахівцями з огляду на посилення державного регулювання та обмеження свободи цифрового підприємництва на користь суспільним інтересам. Поданий восени минулого року до Верховної Ради законопроект «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (№ 4303 від 02. 11. 2020)²²¹, є ніби протилежністю згаданого Закону з точки зору юридичної техніки (не містить статті з визначенням використаних в законопроекті термінів/понять), а положення законопроекту спрямовані не стільки на розвиток цифрової економіки, як стимулювання цифрового підприємництва без покладення на нього обов'язку участі в розв'язанні пріоритетних для держави проблем (роботизації виробничих процесів, використання роботів і ШІ в медичній сфері тощо) та забезпеченні того напрямку соціального спрямування цифровізації, що передбачає мінімізацію пов'язаних з нею ризиків включно із зростанням кіберзлочинності (про ігнорування цієї проблеми свідчать положення ст. 25 законопроекту, в якій закріплюється «заборона вимагати від гіг-працівників документів про відсутність притягнення до кримінальної відповідальності», а, отже, і за участь в кіберзлочинах). На соціальному спрямуванні цифрової економіки (відповідно до закріпленого в ст. 13 Конституції України аналогічного обов'язку держави щодо національної економіки) в законопроекті навіть не наголошується.

Хоча існує дві кардинально відмінні позиції щодо регулювання відносин в мережі Інтернет – негативна²²² і позитивна²²³, варто

²¹⁹ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-п . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 08. 07. 2020).

²²⁰ Про електронні комунікації: Закон України від 16. 12. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

²²¹ Законопроект «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (zareєстрований за № 4303 від 02. 11. 2020). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298 (дата звернення: 27. 12. 2020).

²²² A Declaration of the Independence of Cyberspace. <http://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Net/Declaration/declaration.htm> (дата звернення: 06. 06. 2021).

прислухатися до останньої з огляду на значні втрати від зловживань цифровими технологіями²²⁴, некомпетентного або помилкового²²⁵ їх використання, що значною мірою пов'язано з відсутністю адекватного потребам суспільства нормативно-правового забезпечення цифровізації.

Для забезпечення вирішення комплексного завдання (соціальне спрямування та прозорість цифровізації) має прийматися ключовий акт, що визначає основні засади цифровізації (Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України певною мірою виконувала цю роль, але була розрахована на 4 роки – 2018-2020). Незалежно від назви акта (кодекс чи закон), його умовно можна віднести до галузевої належності (оскільки відносини цифровізації комплексні і беззастережно віднести їх до певної галузі права неможливо), такий акт має визначати основні засади цифровізації та цифрової економіки, не претендуючи на всеохоплююче регулювання (без спеціальних законів не обійтися з огляду на складність відносин і наявність особливостей в певних сферах, щодо певних об'єктів та суб'єктів тощо), а саме, має закріплювати:

–основні засади цифровізації: мета, принципи, спрямованість, зміст державної політики в цій сфері, принципи регулювання, включно з поєднанням державного регулювання із саморегулюванням;

–спрямованість регулювання на досягнення подвійного ефекту: (1) стимулювання суспільнокорисного використання надбань цифровізації і (2) попередження ризиків цифровізації та зменшення негативних їх наслідків;

–визначення основних понять цифровізації;

–правове становище учасників відносин – як безпосередніх (суб'єктів цифрового бізнесу, споживачів електронних послуг, суб'єктів організаційно-господарських повноважень включно з компетентними державними органами та саморегулювальними організаціями); їх цифрові права та обов'язки; особливості правового становища віртуальних підприємств;

–правовий режим цифрових благ/ресурсів, що включає: склад

²²³ У 2024-му може настати 1984 рік по Орвеллу – президент Microsoft . URL: <https://techtoday.in.ua/news/u-2024-mu-mozhe-nastaty-1984-rik-po-orvellu-prezydent-microsoft-143548.html> . (дата звернення: 31. 05. 2021).

²²⁴ У США ввели надзвичайний стан через кібератаку на найбільший бензопровід Colonial. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/u-ssha-vveli-nadzvichajnij-stan-cherез-kiberataku-na-najbilshij-benzoprovid-colonial/> (дата звернення: 09. 05. 2021); Colonial Pipeline заради відновлення роботи заплатила хакерам близько \$ 5 млн, — Bloomberg. URL: <https://focus.ua/uk/world/482515-colonial-pipeline-radi-vozobnovleniya-raboty-zaplatila-hakeram-okolo-5-mln-bloomberg> (дата звернення: 16. 05. 2021).

²²⁵ В'язниця, самогубство та зруйновані життя: до чого призвела помилка в програмі британської пошти . URL: <https://tech.24tv.ua/pomilka-programi-britanskoyi-poshti-zruynuvani-zhittja-do-chogo-prizvela-pomilka-v-programi-britanskoyi-poshti> (дата звернення: 11. 05. 2021).

таких ресурсів та технічні вимоги до них; порядки (а) їх створення, (б) набуття, (в) використання, включно з ремонтом/відновленням, (г) контролю за використанням, (ґ) відчуження/передання в тимчасове використання, (д) ліквідації/знищення, а також (е) відповідальність за неналежне/шкідливе використання, порядок її застосування, ключові вимоги, спрямовані на ефективне суспільно-корисне використання та попередження ризиків, пов'язаних з неналежним (непрофесійним, контрольованим, не до кінця дослідженим або відверто суспільно-шкідливим) використанням зазначених благ/ресурсів;

–особливості: (а) договірних відносин з використанням електронних засобів та (б) онлайн розгляду конфліктів/спорів; (в) антимонопольно-конкурентного регулювання в умовах цифровізації; (г) відповідальності за неналежне або шкідливе використання цифрових благ/ресурсів та порядку її застосування.

Таким актом може бути спеціальний – Цифровий кодекс чи Кодекс/Закон цифрової економіки. Можливе використання для цієї мети і чинного Господарського кодексу України з включенням в нього нової глави під назвою «Цифрова економіка». Головне, аби був стрижень системи нормативно-правового регулювання відносин цифровізації, на який мають бути зорієнтовані інші акти законодавства, що регулюватимуть ці відносин з урахуванням специфіки певних сфер. Наявність такого акта стане в нагоді і пересічним учасникам відносин, забезпечуючи *певною мірою* прозорість нормативно-правового регулювання та його зрозумілість (хоча б з принципових питань).

Отже, цифрові технології забезпечили створення та функціонування цифрового світу, що надає грандіозні можливості щодо: поширення інформації і, відповідно, просування своїх ідей в суспільстві та товарів на ринку; створення принципово нових цінностей, що не мають речової форми; можливість діяти анонімно (що притаманно і для учасників віртуальних підприємств), швидкість, економічність та легкість онлайн спілкування; інноваційного розвитку тощо.

Разом з тим зазначені можливості використовуються з різною метою: суспільно-корисною, суспільно-нейтральною, суспільно-шкідливою, що зумовлює необхідність зваженого і соціально спрямованого ставлення державно-організованого суспільства та міжнародної спільноти до цифровізації, встановлення ЦИВІЛІЗОВАНИХ ПРАВИЛ ГРИ в аналого-цифровому світі, включно із закріпленням: основних цифрових прав та обов'язків учасників цифровізованих відносин, заборони зловживання своїми цифровими можливостями на шкоду іншим особам та суспільству в

цілому, правового становища віртуальних суб'єктів і правового режиму цифрових благ/ресурсів, правил віртуального спілкування (включно з договірним), правил конкуренції на цифровізованих ринках, а також адекватних цифровому світові засобів відповідальності за порушення зазначених правил.

І тут принагідно згадати роль нормативно-правового регулювання у встановленні порядку, що за визначенням Г. Л. Знаменського, є «великою цінністю будь-якого здорового суспільства», створюючи стабільність у взаємовідносинах членів суспільства²²⁶, якої так бракує нашому сьогоденню з його численними проблемами і змінами, включно з цифровізаційними процесами. Хоча «порядок складає сукупність інститутів, пріоритетів, традицій, звичаїв, психологічних настанов/установок, моральних та інших норм», проте «основою, фундаментом порядку завжди було і залишається право, законодавство»²²⁷. Доречно у зв'язку з цим згадати наведене Г. Л. Знаменським французьке прислів'я: «Не треба просити у Бога того, що може дати законодавство»²²⁸.

Соціальне спрямування економіки забезпечує значною мірою соціально відповідальний бізнес, який орієнтується не лише на отримання прибутку від реалізації вироблених ним товарів, виконаних робіт, наданих послуг, а й враховує суспільні потреби, включно з відповідальністю за свої дії – не стільки юридичною, скільки соціальною (перед суспільством), що береться добровільно і так само добровільно реалізується²²⁹.

Україна як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1 Конституції України)²³⁰ зобов'язалася забезпечити соціальну спрямованість своєї економіки²³¹ і, відповідно, проголосила не лише право громадян на приватну власність та рівність всіх форм власності, але й поклала на власників тягар, що їх зобов'язує не використовувати власність на шкоду людині, суспільству, довкіллю²³², в тому числі при здійсненні підприємницької або бізнес-діяльності, право на яку

²²⁶ Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины. Формирование и перспективы развития. К.: Наукова думка, 1996. С. 4 (64 с.) (переклад з рос. – О. В.).

²²⁷ Там само.

²²⁸ Там само.

²²⁹ Соціальна відповідальність бізнесу. URL: https://stud.com.ua/19282/etika_ta_estetika/sotsialna_vidpovid_alnist_biznesu (дата звернення: 22. 10. 2019). Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення: 18. 10. 2019).

²³⁰ Конституція України від 28. 06. 1996 р.. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

²³¹ Там само. Ст. 13.

²³² Там само. Ст. 13 і 41.

закріплено в Конституції України з одночасним включенням у відповідну статтю положень щодо захисту економічної конкуренції та прав споживачів²³³, що передбачає обов'язок суб'єктів такої діяльності утримуватися від порушень прав та законних інтересів інших осіб, економічної системи в цілому з точки зору її конкурентоздатності і, відповідно, *утримання* від зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та актів недобросовісної конкуренції.

Отже, соціальне забезпечення економіки та її невід'ємної складової – підприємництва (бізнесу) нерозривно пов'язане із соціальною відповідальністю. Оскільки це явище в Україні не досить поширене, ключову роль відіграє традиційна юридична відповідальність, в тому числі господарсько-правова і цивільно-правова. Разом з тим застосування такої відповідальності в умовах цифрової економіки стає проблематичним щодо «цифровізованих» явищ, зокрема, у відносинах за участю віртуальних підприємств та/або з використанням бізнес-сайтів (Інтернет-магазинів, торговельних Інтернет-платформ тощо), що свідчить про наявність проблеми, вирішення якої позитивно вплине на стан цифрової економіки. Теоретичні праці, присвячені проблемам соціального забезпечення цифрової економіки в цілому, трапляються нечасто, проте окремі аспекти цієї проблеми порушувалися: в ракурсі відповідальності в інформаційній сфері²³⁴, в мережі Інтернет²³⁵, частково – в умовах цифрової економіки²³⁶, в тому числі у сфері електронної комерції²³⁷, та, відповідно, у відносинах зі споживачами²³⁸ тощо.

Попри закріплення в Конституції України згаданих положень про забезпечення державою соціального спрямування економіки, необхідною є наявність відповідних положень в інших актах законодавства, проте з цієї точки зору правове регулювання відносин у сфері цифрової економіки – з огляду на їх новизну, стрімкий розвиток та необхідність урахування світового досвіду –

²³³ Там сао. Ст. 42.

²³⁴ Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері та основи інформаційної деліктології: монографія / І. В. Арістова, О. А. Баранов, О. П. Дзьобань та ін.; за заг. ред. проф. К. І. Белякова. Київ: КВІЦ, 2019. 344 с.

²³⁵ Правове регулювання відносин у мережі Інтернет: монографія / [А. П. Гетьман, Ю. Є. Атаманова, В. С. Мілаш та ін.]; за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків: Право, 2016. 360 с.

²³⁶ Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу. Монографія. К., 2019.

²³⁷ Шаблієнко А. С. Основні проблемні питання адміністративно-правового регулювання у сфері електронної комерції. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-10-2015/item/351-osnovni-problemni-pytannya-administratyvno-pravovoho-rehulyuvannya-u-sferi-elektronnoyi-komertsiyi-shabliienko-a-s> (дата звернення 07.05.2019).

²³⁸ Кузьміна М. М. Правове регулювання захисту прав споживачів в Інтернет-торгівлі / М. М. Кузьміна. Право та інновації. 2014. № 3(7). С. 36-42; Олег Титамір. Чому в Україні захист прав споживачів є здебільшого фіктивним?. URL:<https://delo.ua/opinions/chomu-u-ukrajini-zahist-prav-spozhyvachiv-je-zde-352134/> (дата звернення 13.05.2019).

важко визнати адекватним реальному стану таких відносин та, відповідно, ефективним. Це стосується, зокрема, правового становища та відповідальності віртуальних підприємств, порядку використання бізнес-сайтів, закріплення на законодавчому рівні поняття цифрових прав, подолання цифрової нерівності, інформаційного забезпечення громадян-споживачів та інших учасників відносин цифрової економіки щодо порядку їх (згаданих прав) використання, системи уповноважених/контролюючих органів з чітким розмежуванням функцій між ними, можливості врегулювання конфліктів/спорів в режимі онлайн, захисту економічної конкуренції від впливу потужних цифрових платформ.

Використання у сфері економіки інформаційно-комунікаційних (в першу чергу – цифрових) технологій, як вже зазначалося, зумовило появу нових суб'єктів та нових ресурсів, визначити відповідно правовий статус та правовий режим яких український законодавець не встигає. Так, досі не врегульовано відносини за участю віртуальних підприємств, що дозволяє їм (як і їх учасникам) в мережі Інтернет діяти фактично анонімно, адже вони зазвичай не набувають відповідного статусу, як це обов'язково для суб'єктів підприємництва в умовах аналогової економіки. У сфері цифрової економіки, крім традиційних учасників господарських відносин (суб'єктів господарювання зі статусом індивідуального підприємця або юридичної особи, споживачів-громадян та суб'єктів організаційно-господарських повноважень, створених як юридичні особи, споживачів-громадян), набули поширення так звані віртуальні підприємства²³⁹ як група фізичних та/або юридичних осіб, яка нерідко використовує один електронний ресурс – електронний магазин чи електронну торговельну платформу, але без оформлення організаційної єдності такої групи в якості юридичної особи. При використанні згаданих ресурсів учасниками такого підприємства зазвичай непросто встановити відповідальну особу за дотримання вимог законодавства (в тому числі законів України «Про електронну комерцію»²⁴⁰ та «Про захист прав споживачів»²⁴¹) і, зокрема, щодо необхідності розміщення відповідної інформації (про продавця та характеристики товару, умови його повернення тощо).

Саме прогалини в законодавстві щодо особливостей правового становища та відповідальності віртуальних підприємств дозволяють їм уникати необхідної для функціонування у сфері

²³⁹ Поняття віртуального підприємства. URL: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/economika-pidpr/2558-ponyattya-virtualnogo-pidpriemstva.html> (дата звернення: 04. 10. 2019).

²⁴⁰ Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р.. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 45. Ст. 410.

²⁴¹ Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30. Ст. 379.

економіки легалізації (попри її наявності у частини учасників віртуального підприємства) і, відповідно, нести відповідальність за недотримання вимог законодавства, в тому числі щодо розкриття інформації, передбаченої законами України «Про електронну комерцію» та «Про захист прав споживачів».

Серед об'єктів цифрової економіки, що не мають речової форми, важливу роль відіграють комерційні веб-сайти – Інтернет-магазини, Інтернет-платформи тощо. Проте в законодавстві *відсутні* ключові положення, пов'язані з відповідальністю учасників відносин ЦЕ щодо використання електронних бізнес-ресурсів на зразок згаданих сайтів. Так, законодавець: не визначає більш-менш ґрунтовно правовий режим Інтернет-магазинів як сайтів, користуючись іншим поняттям – Інтернет-магазин як засіб для представлення або реалізації товару, роботи чи послуги шляхом вчинення електронного правочину (ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію»); не закріплює універсального (щодо всіх видів послуг у сфері ЦЕ) поняття «власник сайту» та «фактичний користувач сайту» (наявне в підзаконному акті поняття власника сайту як його користувача²⁴² навряд чи прийнятне щодо електронної комерції, оскільки стосується сфери надання електронних довірчих послуг: відповідно до затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992 Вимог у сфері електронних довірчих послуг²⁴³ власник веб-сайту в зазначеній сфері визначається як користувач кваліфікованої електронної довірчої послуги з формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката автентифікації веб-сайту; разом з тим у сфері електронної комерції один сайт може використовуватися кількома чи навіть багатьма особами (в тому числі учасниками одного чи кількох віртуальних підприємств). Водночас відповідний Закон, що регулює сферу електронної комерції, власника та користувача сайту (в тому числі Інтернет-магазину) навіть не згадує, визначаючи суб'єктами електронної комерції продавця (виконавця, постачальника) товарів, робіт, послуг²⁴⁴ (ст. 7 Закону України «Про електронну комерцію»), покупця (замовника, споживача) товарів, робіт, послуг (ст. 8), постачальника послуг проміжного характеру (ст. 9), а також не враховує при цьому важливі обставини, а саме, що: а) при використанні такого сайту, як Інтернет-магазин, нерідко важко

²⁴² Вимоги у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2018-%D0%BF> (дата звернення: 04. 10. 2019).

²⁴³ Там само.

²⁴⁴ Стаття 7 Закону України «Про електронну комерцію».

визначити фактичного продавця, оскільки інформація подається з сайту, що перебуває у користуванні різних продавців і нерідко без зазначення, які товари кожен з них пропонує до продажу та продає; б) в укладеному із споживачем електронному договорі (е-договорі) також така інформація нерідко відсутня, а в підсумку – не просто визначити, яка особа має нести відповідальність за нерозкриття передбаченої законом інформації та порушення інших прав споживачів. Крім того, досить часто в Інтернеті пропонується продаж товарів за зниженими цінами «у зв'язку з ліквідацією складу». В цьому випадку взагалі не повідомляють реквізити продавця, про укладений згідно із Законом України «Про електронну комерцію» електронний договір важко говорити, а при отриманні замовленого товару з'ясується, що він надійшов від якоїсь приватної особи (в кращому випадку – приватного підприємця), відомості про якого не зазначалися в інформації про продаж такого товару. Отже, важко встановити відповідальну за порушення вимог законодавства особу, відомості про яку зазвичай не повідомляються в рекламі товарів.

Цифровізація в данному випадку, як і у відносинах з віртуальними підприємствами, дозволяє зловживати цифровими правами, визначення яких відсутнє і в Господарському і Цивільному кодексах України. Натомість ЦК Російської Федерації містить окрему статтю – ст. 141.1, в якій закріплено визначення та основні засади використання цифрових прав²⁴⁵.

Проте фіксації подібного положення в законодавстві замало, оскільки для пересічних громадян-споживачів та більшості суб'єктів мікро- та малого підприємництва важливими є також порядок їх реалізації в певних сферах цифрової економіки і, насамперед, у сфері електронної комерції, електронних фінансових послуг, при спілкуванні з уповноваженими органами, включаючи використання електронної форми при отриманні необхідних дозволів/ліцензій, поданні в звітності, врегулюванні/вирішення конфліктів/спорів тощо. І хоча створене у 2019 р. Міністерство цифрової трансформації²⁴⁶ має на меті забезпечити опанування населенням України цифровими навичками²⁴⁷, проте навряд чи є

²⁴⁵ Стаття 141. 1. Цифровые права. URL: <http://base.garant.ru/10164072/85c4c3fa890eded8662d051b65e114a0/> (дата звернення 18. 10. 2019).

²⁴⁶ Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 р. № 829. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF> (дата звернення: 26. 09. 2019); Положення про Міністерство цифрової трансформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. N 856. URL: http://search.ligazakon. ua/l_doc2. nsf/link1/KP190856.html (дата звернення: 09. 10. 2019).

²⁴⁷ В Україні створюють платформу з цифрових навичок. URL: <https://osvita. ua/vnz/65965/> (дата звернення: 18.10.2019).

можливим тотальне охоплення всього населення щодо цього з огляду на низку чинників (вік, стан здоров'я, наявність відповідних засобів, здатність до засвоєння нової інформації тощо). Крім того, таке навчання навряд чи враховуватиме особливості застосування цифрових технологій в численних сферах ЦЕ, не говорячи про зміни і в самих технологіях, і в процедурах їх використання при наданні різних видів електронних послуг.

Недарма в Євросоюзі, громадяни країн якого з точки зору обізнаності про свої цифрові права та відповідного матеріально-технічного забезпечення (доступу до Інтернету, наявності планшетів, смартфонів та інших засобів електронного зв'язку, можливості оплати пов'язаних з їх використанням послуг) на кілька кроків попереду громадян України, закріпили у відповідних актах обов'язок держави та суб'єктів бізнесу щодо надання необхідної для споживачів інформації про порядок реалізації цифрових можливостей в певних сферах (зокрема, електронної комерції²⁴⁸, при розгляді в режимі он-лайн спорів щодо договірних відносин з купівлі-продажу та надання послуг²⁴⁹). Так, Директива «Про електронну комерцію»²⁵⁰ містить положення про необхідність створення державою контактних пунктів, доступних принаймні за допомогою електронних засобів, з яких одержувачі та постачальники е-послуг можуть отримати відповідну інформаційну допомогу (загальну інформацію як про контрактні права та обов'язки, так і про механізми подання скарг та відшкодування збитків у випадку спорів, включаючи практичні аспекти; детальну інформацію про органи, об'єднання чи організації, у яких вони можуть отримати подальшу інформацію чи практичну допомогу, а також про ефективні досудові механізми розгляду конфліктів/спорів, в тому числі найбільш адекватних ЦЕ – онлайн процедур).

Регламент № 524/2013 «Про врегулювання спорів за участю споживачів онлайн», Директива № 2013/11 «Про альтернативне

²⁴⁸ Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради "Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку" ("Директива про електронну комерцію") від 8 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224 (дата звернення: 15. 05. 2019);

²⁴⁹ Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0524> (дата звернення: 22. 08. 2019); Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:165:0063:0079:EN:PDF> (дата звернення: 22. 08. 2019).

²⁵⁰ Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради "Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку" ("Директива про електронну комерцію") від 8 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224 (дата звернення: 15. 05. 2019);

вирішенні спорів за участю споживачів»²⁵¹ та Директива про електронну комерцію від 8 червня 2000 року²⁵² регулюють порядок електронного (або онлайн/Online Dispute Resolution, далі – ODR) вирішення спорів із застосуванням Інтернет-технологій, що належать до одного з видів альтернативного вирішення спорів. Ці акти мають на меті допомогти онлайн-споживачам і онлайн-продавцям вирішити свої договірні спори поза судом, за низькою ціною, простим і швидким способом, який застосовується до позасудового розгляду спорів на базі платформи ODR щодо договірних зобов'язань з онлайн-ових контрактів про продаж чи надання послуг. Згадані акти ЄС не лише визначають порядок розгляду спорів на базі платформи ODR (інтерактивний веб-сайт, доступ до якого можна отримати в електронному вигляді і безкоштовно на всіх офіційних мовах ЄС), а й закріплюють інформаційні обов'язки: (а) *контактних пунктів ODR* (щодо надання інформації про права та обов'язки сторін за згаданими договорами, про функціонування платформи ODR, щодо процесуальних норм, що застосовуються суб'єктами при розгляді спору на базі цієї платформи, а також про інші способи вирішення спору, якщо останній не може розглядатися з використанням платформи ODR), (б) *торговців*, що беруть участь в онлайн-ових контрактах на продаж чи надання послуг, (в) *торгових майданчиків*, що мають надавати на своїх веб-сайтах легко доступне для споживачів електронне посилання на платформу ODR, а також зазначати адреси своєї електронної пошти.

Сумлінний бізнес, відповідальний перед суспільством, і, насамперед, перед споживачами, – бажане, але неідеальне явище, на яке в реальному світі важко сподіватися від усіх суб'єктів підприємництва, значна частина яких бажає отримати незаслужені переваги шляхом ігнорування законних інтересів споживачів, суспільства в цілому. Тому традиційним способом спрямування бізнесу в цивілізоване русло (примусове – щодо несумлінних підприємців) є відповідний вплив держави шляхом встановлення

²⁵¹ Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0524> (дата звернення: 22. 08. 2019); Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:165:0063:0079:EN:PDF> (дата звернення: 22. 08. 2019).

²⁵² Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради "Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку" ("Директива про електронну комерцію") від 8 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224 (дата звернення: 15. 05. 2019).

державного регулювання, управління та контролю. Цифрова економіка не є винятком в цьому відношенні, а з огляду на складність відносин в ній діють кілька уповноважених органів, система яких досі належним чином не впорядкована. Так, до таких органів, крім традиційних (антимонопольних, нагляду за будівництвом, сферою транспорту тощо), належать: *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації/НКРЗІ*²⁵³ – орган державного регулювання у низці сфер (телекомунікацій, інформатизації, користування радіочастотним ресурсом та надання послуг поштового зв'язку); *Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України*, що діє на підставі відповідного Закону²⁵⁴ і при здійсненні державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації забезпечує надання відповідних дозволів, проводить планові та позапланові перевірки з відповідним реагуванням на їх результати, а також вправі звертатися до суду в разі виникнення спорів з низки питань, що належать до її компетенції, в тому числі спорів у сфері електронних довірчих послуг; *Адміністрація Держспецзв'язку* як Центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації, телекомунікацій та користування радіочастотним ресурсом України та діє на підставі затвердженого Урядом Положення²⁵⁵, відповідно до якого вправі: проводити планові та позапланові перевірки, застосовувати адміністративно-господарські санкції у разі виявлення порушень, в тому числі зупиняти дію низки документів (експертних висновків, виданих за результатами державної експертизи у сфері технічного та криптографічного захисту інформації; декларацій та атестатів відповідності комплексних систем захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах тощо) або скасовувати їх в установленому порядку, звертатися до суду в разі виникнення спорів з питань, організації спеціального зв'язку та захисту

²⁵³ Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації: затв. Указом Президента України від 23 листопада 2011 р. 1067/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067/2011> (дата звернення: 20. 08. 2019).

²⁵⁴ Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23 лютого 2006 р.. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 258.

²⁵⁵ Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2014 р. № 411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2014-%D0%BF> (дата звернення: 22. 08. 2019).

інформації, криптографічного та технічного захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, спорів у сфері електронних довірчих послуг, а також у разі виникнення інших спорів у порядку, встановленому законом; *Міністерство юстиції України* згідно із Законом України «Про електронні довірчі послуги»²⁵⁶ (ст. 7) та відповідним Положенням²⁵⁷, виконує низку повноважень з надання адміністративних послуг шляхом внесення юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, які мають намір надавати електронні довірчі послуги, до Довірчого списку, а також вправі приймати відповідні рішення (в тому числі про виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку, скасування, блокування кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів у передбачених згаданим Законом випадках), які, в свою чергу, можуть оскаржуватися в суді; *Державне агентство з питань електронного урядування*²⁵⁸, покликане забезпечувати реалізацію державної політики у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства; *Міністерство цифрової трансформації України* / Мінцифри, створене у вересні 2019 р. та наділене низкою повноважень²⁵⁹, частина з яких належала вищезгаданим органам та Міністерству юстиції України як центральному засвідчувальному центру²⁶⁰, передбачає внесення відповідних змін до згаданих законів та положень про ці органи. Мінцифри має стати головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах

²⁵⁶ Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05. 10. 2017. Відомості Верховної Ради. 2017. № 45. Ст. 400.

²⁵⁷ Положення про Міністерство юстиції України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF> (дата звернення 13. 08. 2019).

²⁵⁸ Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/492-2014-%D0%BF> (дата звернення: 28. 10. 2019).

²⁵⁹ Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 р. № 829. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF> (дата звернення: 21. 06. 2021). ; Положення про Міністерство цифрової трансформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. N 856. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP190856.html ((дата звернення: 21. 06. 2021)).

²⁶⁰ Положення про Міністерство юстиції України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF> (дата звернення: 21. 06. 2021).

відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії. Крім того, Законом України «Про електронні комунікації»²⁶¹ закріплено низку положень про центральний орган виконавчої влади у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра (ст. 6), який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, проте Положення про такий орган ще не прийнято з огляду на набуття ним чинності з 01. 01. 2022 р.

У сфері ЦЕ діє також орган, покликаний захищати права споживачів, проте не досить ефективний навіть для потреб аналогової економіки, не говорячи про її цифровізований варіант з торгівлею через Інтернет-магазини та торговельні Інтернет-платформи. Йдеться про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, що діє на підставі відповідного Положення²⁶² згідно із законами України «Про електронну комерцію» (ст. 8) та «Про захист прав споживачів». Разом з тим, цей орган опікується споживачами традиційних (аналогових) товарів, робіт, послуг, а питання щодо порушення цифрових прав споживачів залишається без належної уваги держави. Зазначена прогалина значно впливає на стан забезпечення соціального спрямування бізнесу та цифрової економіки взагалі.

В Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року²⁶³ визнається складність та довготривалість механізму розгляду скарг споживачів в Україні, відсутність системи реалізації європейського принципу презумпції невинуватості споживача, доступної та прозорої системи досудового розгляду скарг і реагування на результати незалежних споживчих досліджень і, відповідно, необхідність створення умов для ефективного, доступного і оперативного досудового/ альтернативного врегулювання споживчих спорів, забезпечення спрощеної процедури

²⁶¹ Про електронні комунікації: Закон України від 16. 12. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

²⁶² Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21. 06. 2021).

²⁶³ Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 217-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80> (дата звернення: 13. 08. 2019).

судового розгляду таких спорів та можливості подання колективних/групових спорів споживачів. Відтак вплив на порушників прав споживачів у сфері е-торгівлі є малоефективним через відсутність дієвого механізму, який дав би можливість споживачеві самостійно відстоювати свої права або звертатися по допомогу до уповноважених органів. Законодавець належним чином не враховує специфіку споживача у сфері е-комерції, який є водночас споживачем е-послуг (замовляючи товари в режимі онлайн) та споживачем товарів в речовій формі (одяг, їжа, побутова техніка тощо). Місце та роль в системі правових засобів захисту прав таких споживачів не визначено і прийнятим в кінці 2020 р. Законом України «Про електронні комунікації», який містить положення щодо застосування в цій сфері досудових механізмів врегулювання спорів в режимі онлайн з використанням цифрової платформи (більш ґрунтовно ці положення аналізуватимуться далі).

Отже, кількість уповноважених/контролюючих органів у сфері цифрової економіки, що тією чи іншою мірою опікуються застосуванням цифрових технологій, досить значна. І хоча створене в 2018 р. Мінцифри визнано головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в низці сфер (цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії тощо), проте положення про чітке розмежування функцій між ним та іншими органами цієї системи не прослідковується, що на практиці гальмуватиме належне виконання ним функції щодо забезпечення соціального спрямування ЦЕ, а відтак – і захисту сумлінних її учасників.

Загалом забезпечення соціального спрямування електронного бізнесу як складової ЦЕ багатогранне, а щодо порушених тут проблем може бути вирішено *шляхом закріплена на рівні акта вищої юридичної сили* (про шляхи вдосконалення системи актів законодавства про ЦЕ див. далі) положень щодо державної економіко-правової політики у сфері цифровізації, цифрових прав та обов'язків учасників відносин ЦЕ, вимог до її суб'єктів, цифрових ресурсів, електронної форми зв'язків, правил конкуренції на цифровізованих ринках, а також відповідальності за порушення встановлених вимог.

Подібні заходи сприятимуть домінуванню позитивних властивостей цифрових технологій при їх використанні у сфері бізнесу, аби були виправдані сподівання на кращі зміни в економіці, що вже значною мірою набула властивостей цифрової, але потребує подальшого соціального спрямування з урахуванням постійних змін, новацій, прояву раніше невідомих властивостей цифрових технологій та породжених ними явищ.

V. Роль державної економіко-правової політики щодо цифровізації

Як зазначає Д. В. Задихайло в спільній статті, що порушує проблеми державної економіко-правової політики у сфері цифрової економіки²⁶⁴, в сучасних економічних умовах, коли елемент невизначеності прогнозів економічного розвитку критично зростає, особливої ваги набуває реалістичність та ефективність економічної та господарсько-правової політики держави, визначеність її із бажаними результатами функціонування економічних інститутів та найбільш ефективних засобів досягнення таких результатів. Насамперед це стосується відносин цифрової економіки, які є доволі новими, швидко розвиваються, не досить досліджені, складні за наслідками (як позитивними, так і негативними), які до кінця спрогнозувати вчасно важко (насамперед це стосується такого складного, як штучний інтелект, на який покладають великі сподівання, проте непоодинокі дослідники попереджають про катастрофічні наслідки його використання за відсутності ефективних превентивних заходів з боку держави, передбачених державною економіко-правовою політикою.

На теоретичному рівні правові аспекти такої політики у сфері цифровізації також залишаються малодослідженими, попри наявність низки ґрунтовних праць щодо загальних засад державної економіко-правової політики (Д. В. Задихайло²⁶⁵), ролі господарського законодавства у забезпеченні суспільного господарського порядку (Г. Л. Знаменський²⁶⁶), перспектив

²⁶⁴ Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhaylo, Olena M. Honcharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy. International Journal of Criminology and Sociology, 2021, 10, p. 383-392.

²⁶⁵ Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12. 00. 04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Харків 2013. 39 с. ; Галузева економічна політики держави: проблеми правового забезпечення. Колективна монографія за наук. ред. Д. В. Задихайла. Т. 1 Харків. «Юрайт», 2013. С. 10-53 (520 с.).

²⁶⁶ Знаменський Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины. Формирование и перспективы развития. К.: Наукова думка, 1996. С. 4 (64 с.)

модернізації господарського законодавства (Інститут економіко-правових досліджень НАН України²⁶⁷), принципів господарського права (В. С. Щербина²⁶⁸), значення регіональної політики (на прикладі міст) в забезпечення суспільного господарського порядку (В. А. Устименко²⁶⁹ і Р. А. Джабраїлов²⁷⁰), ролі дозвільних засобів в системі державного регулювання економічної сфери (К. І. Апанасенко²⁷¹), законодавчого забезпечення економічної конкуренції із згадкою про необхідність застосування нових підходів з урахуванням інформаційного контенту (Т. І. Швидка²⁷²), телекомунікаційної сфери (Ю. І. Остапенко²⁷³), господарсько-правового забезпечення технологічної безпеки держави (А. І. Денисов²⁷⁴ тощо, а в монографії, присвяченій ризикам в цивільному праві²⁷⁵, на жаль, не знайшлося адекватного місця новим і досі істотним (з точки зору загроз і відсутності нормативно-правового регулювання) ризикам – ризикам цифровізації. Лише низка аспектів законодавчого забезпечення згаданих відносин знайшли відображення в деяких працях вітчизняних²⁷⁶, зарубіжних (російських зокрема) дослідників²⁷⁷, в ґрунтовних працях

²⁶⁷ Господарське законодавство України: перспективи модернізації на засадах сталого розвитку: монографія / під заг. ред. В. А. Устименка. Київ, НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. 320 с.

²⁶⁸ Щербина В. С. До питання щодо принципів господарського права. Вісник Південного регіонального центру НАПрН України. 2014, № 1. С. 85-92.

²⁶⁹ Устименко В. А. Городская собственность и городское хозяйство: монография; НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк, Юго-Восток, 2006. 352 с.

²⁷⁰ Джабраїлов Р. А. Господарська правосуб'єктність міста: теорія і практика: монографія; НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк, Вид-во «Нолідж», 2010– 455 с.

²⁷¹ Апанасенко К. І. Дозвільні правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики: монографія. К.: ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України, 2020. 430 с.

²⁷² Швидка Т. І. Економічна конкуренція: сучасний стан законодавчого забезпечення та перспективи його модернізації: монографія. Харків, Право, 2020. С. 326, 328 (376 с.).

²⁷³ Остапенко Ю. І. Оптимізація господарсько-правових засобів державного регулювання телекомунікаційних послуг в Україні. Засоби та механізми господарсько-правового регулювання: колективна монографія за наук. редактування Д. В. Задихайла. Х.: Юрайт, 2013. С. 318-338; Остапенко Ю. І. Напрями та зміст модернізації законодавчого регулювання телекомунікаційних відносин в Україні: монографія. Х., Юрайт, 2014. 192 с.

²⁷⁴ Денисов А. І. Господарсько-правове забезпечення технологічної безпеки держави: монографія. Х.: Юрайт, 2017. 204 с.

²⁷⁵ Великанова М. М. Ризики в цивільному праві: монографія. Київ, Алерта, 2019. 378 с.

²⁷⁶ Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака. 2018. 224 с. URL: <https://doi.org/10.32849/978-617-7087-72-3>. (дата звернення: 10. 06. 2021); Oksana M. Vinnyk, Olga V. Shapovalov, Nino B. Patsuriia, Olena M. Honcharenko, Kateryna V. Yefremova. The problem of ensuring the social direction of the legislation of Ukraine on the digital economy. Asia Life Sciences. Issue 1, July 2020, Pages 133-151.

²⁷⁷ Tatiana V. Shatkovskaya, Tatiana V. Epifanova, Natalia G. Vovchenko, Nikolay G. Romanenko. A LEGAL MECHANISM FOR REGULATING THE DIGITAL ECONOMY. URL: DOI: 10. 1007/978-3-030-29586-8_102 (дата звернення: 19. 07. 2020); Anton Ukhanov. The problem of legal regulation of digital reality as a challenge to the general theory of law. URL: DOI: 10. 29039/2409-5087-2020-8-5-33-41 (дата звернення: 19. 07. 2020).

англомовних авторів, присвячених цифровим технологіям з коротким висвітлення проблем державного регулювання (Дон Депскотт, Алекс Депскотт²⁷⁸, Крістофер Стайнер²⁷⁹ та ін.).

Одним з ключових питань економіко-правової політики держави є вирішення проблем, пов'язаних з цифровізацією економічної сфери, яка в Україні, як і в усьому світі, прискорюється, проте положення про неї відсутні в Господарському кодексі України. Зазначена прогалина певною мірою компенсується низкою положень щодо державного регулювання відносин цифровізації в численних актах законодавства, зокрема, в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, схваленої відповідним актом Кабінету Міністрів України, в якому закріплено:

–*головну мету цього нормативного документа*: спрямування на реалізацію *прискореного сценарію цифрового розвитку*, як найбільш релевантного для України з точки зору викликів, потреб та можливостей, що передбачає низку заходів: усунення перешкод, які заважають розвитку ЦЕ (законодавчих, інституційних, фіскальних та інших); впровадження стимулів та мотивацій для заохочення бізнесу та економіки в цілому до цифровізації; створення попиту та формування потреб серед громадян до цифровізації; розвиток цифрового бізнесу; створення відповідних інфраструктур та впровадження нових засобів стимулювання для підтримки та розвитку інноваційної діяльності; започаткування нових форм партнерства і співробітництва для розвитку цифровізації у сфері економіки;

–*зміст розвитку ЦЕ* (створення ринкових стимулів, мотивацій, попиту та формування потреб щодо використання цифрових технологій, продуктів та послуг в українській економіці для забезпечення її ефективності, конкурентоздатності та розвитку, зростання обсягів виробництва високотехнологічної продукції та благополуччя населення) та заходи щодо впровадження відповідних стимулів для цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер;

–*основні цілі цифрового розвитку* (прискорення економічного зростання та залучення інвестицій; трансформація секторів економіки в конкурентоспроможні та ефективні; технологічна та цифрова модернізація промисловості та створення високотехно-

²⁷⁸ Дон Депскотт, Алекс Депскотт. Блокчейн-революція. Як технологія, що лежить в основі біткойна та інших крипто валют, змінює світ / Пер з англ. . Юлія Григоренко, Ганна Лелів; наук. ред. .: Михайло Демків, Кейт Щеглова. Львів: Літопис, 2019. 492 с.

²⁷⁹ Крістофер Стайнер. Тотальна автоматизація. Як комп'ютерні алгоритми змінюють життя / пер. з англ. Олександр Лотоцький. К.: Наш формат, 2018. 280 с.

гічних виробництв; доступність для громадян переваг та можливостей цифрового світу; реалізація людського ресурсу, розвиток цифрових індустрій та цифрового підприємництва тощо);

–принципи цифровізації: 1) забезпечення кожному громадянину рівного доступу до послуг, інформації та знань, що надаються на основі інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій (реалізації цифрових прав громадян); 2) спрямування цифровізації на створення переваг у різноманітних сферах повсякденного життя, включно з економікою; 3) здійснення цифровізації з метою економічного зростання шляхом підвищення ефективності, продуктивності та конкурентоздатності від використання цифрових технологій; 4) сприяння розвитку громадянського суспільства, зміцненню інформаційного суспільства та демократії у цілому; 5) орієнтація цифровізації на міжнародне співробітництво з метою виходу України на європейський і світовий ринки; 6) стандартизації як одного з головних чинників успішної реалізації цифровізації; 7) підвищення рівня довіри і безпеки до цифровізації завдяки ефективності інформаційної безпеки та кібербезпеки, забезпечення та захисту цифрових прав громадян та інших учасників суспільного життя; 8) цифровізації як об'єкта фокусного та комплексного **державного управління** з відповідними завданнями держави, спрямованими на стимулювання цифровізації (розвитку цифрових інфраструктур, формування цифрових потреб у громадянами та розвитку відповідних цифрових компетенцій, створення відповідних стимулів та мотивацій для підтримки цифрового бізнесу та ЦЕ взагалі) та попередження, а також стримування негативних проявів цифровізації шляхом корегування вад ринкових механізмів, подолання інституційних та законодавчих бар'єрів, посилення рівня безпеки застосування цифрових технологій і залучення для цього інвестицій);

–напрями цифрового розвитку: в цілому (подолання цифрового розриву шляхом розвитку цифрових інфраструктур; розвиток цифрових компетенцій; впровадження концепції цифрових робочих місць; цифровізація реального сектору економіки; реалізація проектів цифрових трансформацій; громадська безпека) та *в окремих сферах суспільного життя* (електронній демократії; екології та охороні навколишнього середовища; охороні здоров'я; державного управління; життєдіяльності міст; гармонізації з європейськими та світовими науковими ініціативами).

Згідно із Планом заходів щодо реалізації Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки,

затвердженим разом із цією Концепцією, була передбачена розробка низки проектів нормативно-правових актів, в тому числі щодо: запровадження використання сучасної термінології у цифровій сфері відповідно до європейських практик у формі розробки відповідного законопроекту (1 кв. 2018 р.); розроблення переліку цифрових прав громадян відповідно до зобов'язань України у сфері європейської інтеграції та інших міжнародних зобов'язань, що впливають з участі України у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна, та подання пропозицій щодо їх впровадження; розроблення проекту акта Кабінету Міністрів України щодо усунення законодавчих, інституційних та інших бар'єрів розвитку цифрової економіки, формування відповідних умов, стимулів, мотивацій, попиту та потреб для використання цифрових технологій бізнесом та громадянами тощо.

В інших підзаконних актах Кабінету Міністрів також закріплено низку положень, що стосуються державної економіко-правової політики щодо цифровізації, зокрема у:

–Пріоритетних напрямках та завданнях (проектів) цифрової трансформації на період до 2023 року²⁸⁰ (передбачається проведення конкретних заходів в різних сферах: юстиції, охорони здоров'я, економіці, включно з торгівлею та фінансами, захисту довкілля та природних ресурсів та ін.);

–Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери²⁸¹ (як безпосередньо пов'язаної цієї сфери з економікою) щодо: її мети (забезпечення європейських стандартів функціонування інституцій соціального захисту, надання послуг соціального характеру, фінансової стабільності соціальної сфери, підвищення її прозорості та оптимізації її адміністративних видатків); завдань (підвищення ефективності соціального захисту громадян; удосконалення системи управління фінансовими ресурсами соціальної сфери; автоматизація системи управління та контролю в соціальній сфері; технологічний розвиток інформаційних ресурсів соціальної сфери з використанням інноваційних технологій); механізму реалізації (виконання актів законодавства у соціальній сфері, розроблення нових актів, необхідних для цифрової трансформації соціальної сфери, реалізації пілотних проектів із створення Єдиної

²⁸⁰ Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: дата звернення: 30. 05. 2021).

²⁸¹ Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

інформаційної системи соціальної сфери чи її окремих елементів, проведення моніторингу стану реалізації цієї Стратегії);

– Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні²⁸² щодо: її мети (визначення пріоритетних напрямів і основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління); проблем (необхідність розроблення єдиної скоординованої державної політики, спрямованої на розв’язання низки першочергових проблем: низький рівень цифрової грамотності, поінформованості населення щодо загальних аспектів, можливостей, ризиків та безпеки використання штучного інтелекту; відсутність або недосконалість правового регулювання штучного інтелекту (в тому числі у сферах освіти, економіки, публічного управління, кібербезпеки, оборони), а також недосконалість законодавства про захист персональних даних; низький рівень впровадження та реалізації суб’єктами господарювання інноваційних проєктів з використанням технологій штучного інтелекту порівняно із провідними країнами світу, що призводить до зниження продуктивності праці і появи великого відсотка робочих місць, які необхідно автоматизувати; низький рівень інвестицій у проведення досліджень із штучного інтелекту у закладах вищої освіти; відсутність грантового фінансування наукової діяльності у галузі штучного інтелекту; зростання кількості спроб несанкціонованого втручання в роботу автоматизованих системи, комп’ютерних мереж та ін.); пріоритетних напрямів і основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління;

– Засадах реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку²⁸³, в яких закріплено лише

²⁸² Пріоритетні напрями та завдання (проєкти) цифрової трансформації на період до 2023 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: дата звернення: 30. 05. 2021).

²⁸² Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери²⁸²: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

²⁸² Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12. 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.05.2021).

²⁸³ Засади реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF#Text> (16. 06. 2021).

принципи, на яких ґрунтується *реалізація державної політики цифрового розвитку*: *відкритості* (полягає в забезпеченні відкритого доступу до відомчих даних (інформації), якщо інше не встановлено законодавством); *прозорості* (передбачає забезпечення можливості використання відкритих зовнішніх інтерфейсів до відомчих інформаційних систем, включаючи інтерфейси прикладного програмування); *багаторазовості використання* (полягає в забезпеченні відкритого міжвідомчого обміну рішеннями та їх повторного використання); *технологічної нейтральності і портативності даних* (передбачає забезпечення доступу до відомчих сервісів і даних та повторного використання незалежно від технологій або їх продуктів); *орієнтованості на громадян* (полягає в забезпеченні першочергового врахування потреб та очікувань громадян під час прийняття рішень щодо форм чи способів здійснення функцій держави); *інклюзивності та доступності* (орієнтація на забезпечення можливості для всіх громадян користуватися новітніми досягненнями інформаційних технологій доступу до сервісів); *безпеки та конфіденційності* (полягає в забезпеченні для громадян і суб'єктів господарювання безпечного та надійного середовища, в якому відбувається електронна взаємодія з державою, включаючи повну його відповідність правилам і вимогам, встановленим законами України щодо захисту персональних даних та інформації, що належить державі, електронної ідентифікації та довірчих послуг); *багатомовності* (передбачає забезпечення надання громадянам і суб'єктам господарювання адміністративних, інформаційних та інших послуг, включаючи транскордонні, з використанням мови за їх вибором); *підтримки прийняття рішень* (полягає в забезпеченні використання новітніх інформаційних технологій для розроблення програмних продуктів, які підтримують прийняття рішень органами виконавчої влади під час реалізації владних повноважень); *адміністративного спрощення* (орієнтація на забезпечення прискорення та спрощення адміністративних процесів шляхом їх цифрового розвитку); *збереження інформації* (полягає в забезпеченні зберігання рішень, інформації, записів та даних, достовірності та цілісності, а також їх доступності відповідно до політики безпеки та конфіденційності протягом певного часу); *оцінювання ефективності та результативності* (передбачає проведення всебічного оцінювання та порівняння не менш як двох альтернативних рішень для забезпечення ефективності та результативності реалізації владних повноважень);

– Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки²⁸⁴,

²⁸⁴ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів

в якій державну політику цифровізації, як слушно зазначає О. О. Гречко²⁸⁵, окреслено за напрямками цифрової трансформації регіонів та розвитку цифрової інфраструктури, в яких передбачено понад 20 завдань, в тому числі пріоритетні – у сферах цифрових комунікацій, цифрової інфраструктури тощо.

Разом з тим зазначені положення не уніфіковані і як такі не закріплені на рівні акта законодавства вищої юридичної сили – закону чи кодексу, зокрема Господарського кодексу України, в якому є доволі лаконічні положення про економіко-правову політику держави, проте без згадки про цифровізацію (ст. 10). Значна частина накреслених зазначеними актами, зокрема Концепцією розвитку цифрової економіки і суспільства в Україні, заходів не знайшла втілення, одна з причин чого – занижкий статус цього акта (затвердження розпорядженням Уряду), а також неналежна організаційна робота щодо реалізації положень згаданих актів. Не закріплено стратегічні заходи щодо правового забезпечення цифровізації у формі Цифрового кодексу, як це було накреслено в розробленому ще 2016 р. проекті «Цифрової адженди України 2020»²⁸⁶. Досі не вирішено питання із запровадженням використання сучасної термінології у цифровій сфері згідно з європейськими практиками у формі відповідного закону, як це було передбачено актом Уряду при затвердженні Концепції. Все ще триває розпорошення норм щодо ЦЕ у значній кількості актів законодавства, про що свідчать і схвалені восени 2020 року законопроекти (в тому числі «Про віртуальні активи», «Про хмарні послуги») ²⁸⁷, прийняті закони («Про електронні комунікації»²⁸⁸, «Про стимулювання розвитку ЦЕ в Україні»), що викликає критику²⁸⁹, які (серед іншого) закріплюють нові механізми впливу

Україні від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 16. 06. 2021).

²⁸⁵ Гречко О. О. Впровадження державної політики цифрового розвитку органами місцевого самоврядування: нормативно-правовий аспект. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Tezy_18_09_2020_8.pdf (дата звернення: 16. 06. 2021).

²⁸⁶ Цифрова адженда України – 2020 (проект) («Цифровий порядок денний» – 2020) Концептуальні засади (версія 1. 0) Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. Грудень, 2016. С. 6-7. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 25. 07. 2020).

²⁸⁷ Законопроект «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», зареєстровано за № 4303 від 02. 11. 2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298 (дата звернення: 27. 12. 2020); Проект Закону про віртуальні активи. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698> (дата звернення: 02. 08. 2020); Проект Закону про хмарні послуги. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67744 (02. 08. 2020) 16. 06 прийнято у першому читанні (дата звернення: 02. 08. 2020).

²⁸⁸ Про електронні комунікації: Закон України від 16. 12. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

²⁸⁹ Прошу накласти Вето на Закон "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні" що був ухвалений

на недобросовісних учасників та стимулювання IT-бізнесу, засоби поєднання державного регулювання із саморегулювальними властивостями цифрового підприємництва. Проте при цьому не передбачається доповнення Господарського кодексу України ключовими положеннями щодо мети, змісту, засобів економіко-правової політики держави щодо цифровізації відносин у сфері економіки – як стрижня, на якому має будуватися така політика. Поза увагою українського законодавця залишаються відносини за участю віртуальних суб'єктів (віртуальних підприємств зокрема), особливості регулювання відносин економічної конкуренції за їх участі та з використанням інтернет-платформ тощо²⁹⁰. В цілому не визначено на рівні закону завдання держави щодо цифровізації, мету економіко-правової політики держави в цій сфері, засоби, що при цьому мають застосовуватися, систему уповноважених органів (попри створення в 2019 р. Міністерства цифрової трансформації (<https://thedigital.gov.ua/>), повноваження якого визначаються підзаконним актом²⁹¹). Подібне становище не забезпечує належним чином комплексне регулювання вкрай важливих в сучасний період відносин цифровізації, не сприяє прозорості законодавства про ЦЕ та, відповідно, не забезпечує його зрозумілості для більшості громадян, яким вкрай важливо знати про свої цифрові права, механізми їх реалізації та захисту в умовах карантинних заходів, спричинених коронавірусною пандемією, і вимушеним (для багатьох) використанням надбань цифровізації (здійснення в режимі онлайн більшості ділових та побутових операцій).

Затверджені постановою Кабінету Міністрів України в 2019 р. Засади реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку²⁹² певною мірою заповнюють прогалини ГК України, але, будучи підзаконним актом, не

Верховною Радою України у другому читанні 15 липня 2021 року. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/120126> (дата звернення: 09. 08. 2021).

²⁹⁰ Про актуальність цієї проблеми свідчить зокрема занепокоєння ЄС та Великої Британії щодо дотримання цифровими платформами правил добросовісної конкуренції (В Британії почали расследование против Amazon и Google. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/britanii-nachali-rassledovanie-protiv-amazon-1624619687.html> (дата звернення: 25. 06. 2021); У Європі проти Google розпочато антимонопольне розслідування. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/evrope-protiv-google-nachato-antimonopolnoe-1624362214.html> (дата звернення: 25. 06. 2021).

²⁹¹ Положення про Міністерство цифрової трансформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26. 06. 2021).

²⁹² Засади реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23. 06. 2021 р.); У Європі проти Google розпочато антимонопольне розслідування. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/evrope-protiv-google-nachato-antimonopolnoe-1624362214.html> (дата звернення: 25. 06. 2021).

відповідають авторитетові закону. Саме ж спрямування державної економіко-правової політики у сфері цифровізації на забезпечення її соціального спрямування (стимулювання позитивних властивостей та суспільно корисного використання з одночасним забезпеченням стримування зловживань та ризиків цифровізації, стратегічні та тактичні цілі держави щодо цього, засоби реалізації тощо) залишаються поза увагою Верховної Ради України.

Вирішення цього складного завдання потребує урахування і міжнародного досвіду, зокрема Нової цифрової стратегії ЄС на наступні п'ять років (EU's new Digital Strategy for the next five years²⁹³), досвіду країн зі значно кращим, ніж в Україні, станом ЦЕ, її правового та організаційного забезпечення (наприклад, Великої Британії)²⁹⁴.

Попри складність забезпечення оптимального регулювання відносин у сфері ЦЕ, зволікання з вирішенням цього питання неприпустиме з огляду на стрімке зростання зловживань цифровими технологіями, а також зростанням потреби у їх використанні на суспільне благо і для задоволення інтересів громадян та бізнесу в умовах обмеження традиційного спілкування (приватного і ділового). Держава має визначитися зі змістом своєї економіко-правової політики у сфері цифровізації, стратегічними та тактичними її завданнями, а також засобами їх реалізації. У пригоді стане Господарський кодекс України, в якому можна закріпити відповідні положення, зокрема стратегічні завдання держави (забезпечення соціальної спрямованості цифровізації шляхом стимулювання використання цифрових технологій у суспільно-корисних цілях, мінімізація ризиків цифровізації та створення бар'єрів для зловживань цифровими технологіями, із залученням механізмів співрегулювання з суб'єктами цифрового бізнесу та їх саморегулювними організаціями), тактичні завдання (своєчасне реагування на потреби цифровізації і ЦЕ зокрема та появу нових загроз), широке використання інститутів громадянського суспільства при вирішенні ключових завдань цифровізації шляхом застосування різних форм співпраці держави та бізнесу (державно-приватного партнерства, встановлення спеціальних режимів господарювання для суб'єктів цифрового бізнесу, що реалізують

²⁹³ EU's new Digital Strategy for the next five years – will Europe become a trusted digital player. URL: <https://www.whitecase.com/publications/alert/eus-new-digital-strategy-next-five-years-will-europe-become-trusted-digital> (дата звернення: 08. 08. 2020); A European strategy for data: Brussels, 19. 2. 2020. COM(2020) 66 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1593073685620&uri=CELEX:52020DC0066> (дата звернення: 08. 08. 2020).

²⁹⁴ Digital Economy Act 2010: summary of main provisions . URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-502-0116?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-502-0116?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&bhcp=1) (дата звернення: 05.08.2020); Digital Economy Act 2017. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/30/contents/enacted> (дата звернення: 05. 08. 2020).

пріоритетні суспільно значущі проекти, а також різних форм спів регулювання, включно з консультуванням із заінтересованими суб'єктами цифрового бізнесу при прийнятті уповноваженим органом рішення щодо нього).

Враховуючи стрімке поширення використання у сфері економіки цифрових технологій та їх постійне вдосконалення, прогалини у нормативно-правовому регулюванні, включаючи віддзеркалення організаційної ролі держави щодо цього процесу, та брак теоретичних досліджень, варто наголосити на необхідності закріплення на рівні акту вищої юридичної сили основних засад державної економіко-правової політики у сфері цифровізації. І почати слід з першого з прийнятих акту, що був спеціально присвячений цифровізації, - Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, схваленій відповідним актом Уряду, хоча йому передували законопроекти «Про цифровий Порядок денний України»²⁹⁵ та «Про розвиток цифрової економіки»²⁹⁶, які згодом було відкликано (хоча згодом, 15 липня 2021 р. все ж таки було прийнято Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки»). Зволікання законодавця з прийняттям такого Закону свідчила про неусвідомлення важливості до процесу цифровізації з її незаперечними перевагами та значними ризиками та потреби в корегуванні державної економіко-правової політики з відповідним віддзеркаленням в основних актах господарського законодавства і в першу чергу – Господарському кодексі України.

Разом з тим, значна частина накреслених згаданими Концепцією та Планом низки заходів не знайшла втілення, одна з причин чого – занижений статус цих актів (затверджених розпорядженням Уряду). Крім того, не закріплено стратегічні заходи щодо правового забезпечення цифровізації у формі Цифрового кодексу, як це було накреслено в розробленому ще 2016 р. проекті «Цифрової адженди України 2020»²⁹⁷. Навіть законопроект про запровадження використання сучасної термінології у цифровій сфері відповідно до європейських практик досі не розроблено (принаймні подібний законопроект не вдалося знайти в мережі Інтернет). Разом з тим, зареєстровано

²⁹⁵ Проект Закону України «Про цифровий Порядок денний України». URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/40009.pdf> (дата звернення: 25. 07. 2020).

²⁹⁶ Проект Закону про розвиток цифрової економіки. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63316 (дата звернення: 06. 08. 2020).

²⁹⁷ Цифрова адженда України – 2020 (проект) («Цифровий порядок денний» – 2020). Концептуальні засади (версія 1. 0) Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. Грудень, 2016. С. 6-7. URL: <https://ucc.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 25. 07. 2020).

законопроекти про оподаткування крипто валюти (№ 2461)²⁹⁸, «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»²⁹⁹, в першому читанні прийнято закони України – «Про віртуальні активи»³⁰⁰, «Про хмарні послуги»³⁰¹, «Про особливості надання електронних публічних послуг»³⁰², «Дія Сіті»³⁰³, прийнято закони України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних»³⁰⁴, «Про електронні комунікації»³⁰⁵, інші акти законодавства з питань цифровізації (переважно підзаконні)³⁰⁶.

Поза увагою законодавця залишаються відносини за участю віртуальних суб'єктів, особливості регулювання відносин економічної конкуренції за їх участі та з використанням Інтернет-платформ, в цілому – не визначено на рівні закону завдання держави щодо вирішення складного завдання: стимулювання позитивних якостей цифровізації та створення бар'єрів для зловживань цифровими технологіями, а також управління ризиками, що породжують такі технології (зокрема, з огляду на непередбачуваність усіх наслідків їх використання, що особливо

²⁹⁸ Легалізація криптовалюти в Україні: у ВР зареєстровано законопроект У Верховній Раді зареєстрували законопроект 2461 про оподаткування крипто валюти. URL: <https://nachasi.com/2019/11/18/cryptocurrency-tax-ukraine/>. (дата звернення: 06. 08. 2020).

²⁹⁹ Законопроект «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», зареєстровано за № 4303 від 02. 11. 2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298 (дата звернення: 27. 12. 2020).

³⁰⁰ Проект Закону про віртуальні активи. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698> (дата звернення: 02. 08. 2020).

³⁰¹ Проект Закону про хмарні послуги. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67744(02. 08. 2020) 16. 06 прийнято у першому читанні (дата звернення: 02. 08. 2020).

³⁰² Проект Закону про особливості надання електронних публічних послуг (Номер, дата реєстрації: 5495 від 14. 05. 2021). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71906 (дата звернення: 26. 06. 2021).

³⁰³ Законопроект №3979 було відхилено (Для запуску Дія City в Раді зареєстровані 2 законопроекти. URL: <https://diia.gov.ua/news/dlya-zapusku-diya-city-v-radi-zareystrovani-2-zakonoprojekti> (дата звернення: 11. 08. 2020)), а поданий пізніше законопроект (№. 4303 від 02. 11. 2020) було прийнято 15. 07. 2021 р. Верховна Рада України ухвалила в першому читанні проект закону № 4303 про Дія City. URL: <https://dou.ua/forums/topic/33299/> (дата звернення: 26. 06. 2021).

³⁰⁴ Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 13. 04. 2020. Відомості Верховної Ради. 2020. № 37. Ст. 277.

³⁰⁵ Про електронні комунікації: Закон України від 16. 12. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

³⁰⁶Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: дата звернення: 30. 05. 2021);³⁰⁶ Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери³⁰⁶: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021); Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 14. 05. 2021); Про затвердження Технічного регламенту засобів криптографічного захисту інформації: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21. 06. 2021).

небезпечно при задіянні штучного інтелекту, здатного до саморозвитку, а, отже, і ймовірності небажаної для суспільства «поведінки» – результатів його використання). Недарма в ЄС розроблено принципи, що мають дотримуватися в процесі застосування штучного інтелекту (Біла книга про штучний інтелект/ WHITE PAPER On Artificial Intelligence)³⁰⁷, цифрова стратегія ЄС на наступні п'ять років/ EU's new Digital Strategy for the next five years³⁰⁸.

Попри визнання в ЄС важливості встановлення основних засад цифровізації та використання її надбань (включаючи згадані принципи), їх дієвість залежить не лише від соціальної відповідальності розробників та осіб, що використовують технології на кшталт штучного інтелекту, а й від можливостей державно організованого суспільства в розробці, затвердженні та застосуванні заходів ефективного впливу на недобросовісних, некомпетентних або легковажних осіб, які при використанні подібних активів не зважають на пов'язані з цим ризики. Чимось ситуація зі штучним інтелектом нагадує коронавірусну пандемію: більшість громадян та суб'єктів господарювання враховують пов'язані з цим ризики, проте інші, що отримали назву ковідіоти³⁰⁹, неадекватно ставляться до коронавірусної пандемії, а саме: або не визнають чи ігнорують подібну загрозу і відповідно поведуться, влаштувавши, наприклад, корона вірусні вечірки, або егоїстично ставляться до оточуючих, прагнучи себе максимально захистити/забезпечити усім необхідним під час карантину, не зважаючи на потреби інших, про що, зокрема, свідчили непоодинокі випадки бійок за туалетний папір по всьому світу напередодні запровадження жорсткого карантину навесні 2020 р.

Породжені цифровізацією явища (віртуальні підприємства, електронна комерція, електронна форма спілкування, включно з електронними договорами та проведенням заходів в режимі відеоконференції, електронний уряд, штучний інтелект, чат-боти, зберігання інформації в «хмарі», інтернет речей тощо) – це наша

³⁰⁷ WHITE PAPER On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust: Brussels, 19. 2. 2020 COM(2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf (дата звернення: 08. 08. 2020).

³⁰⁸ EU's new Digital Strategy for the next five years – will Europe become a trusted digital player. URL: <https://www.whitecase.com/publications/alert/eus-new-digital-strategy-next-five-years-will-europe-become-trusted-digital> (дата звернення: 08. 08. 2020); A European strategy for data: Brussels, 19. 2. 2020. COM(2020) 66 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=15930736885620&uri=CELEX:52020DC0066> (дата звернення: 08. 08. 2020).

³⁰⁹ ЧЕРЕЗ КОРОНАВІРУС ВИНИКЛО СЛОВО "КОВІДІОТ". ЩО ВОНО ОЗНАЧАЄ. URL: <https://tsn.ua/tsikavinki/cherez-koronavirus-viniklo-slovo-kovidiot-scho-vono-oznachaye-1512738.html> (дата звернення: 03. 08. 2020); Covidiot. URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Covidiot> (дата звернення: 03. 08. 2020).

реальність, від якої слід **не** ховатися, **не** ігнорувати її, **не** панічно боятися, а прагматично ставитися. І провідну роль в цьому має відігравати держава з наявними у неї важелями, в тому числі щодо адекватного (з урахуванням переваг і ризиків/загроз цифровізації) нормативно-правового регулювання цих відносин, забезпечення виконання приписів закону, стимулювання використання позитивних властивостей цифрових технологій і застосування заходів відповідальності у разі зловживання ними та/або легковажного ставлення/ ігнорування ризиками.

Про напрями регулювання відносин цифровізації згадує більшість дослідників. Так, як зазначають Rumana Bukht і Richard Heeks³¹⁰, не всі відносини зазнають цифровізації, а тому цифрова економіка, розвиваючись, в той же час має адаптуватись до існуючого середовища з елементами аналогової економіки та враховувати її не лише національний, а й міжнародний характер. При цьому акцентується увага на наявність не лише істотних переваг цифрової економіки, а й низки пов'язаних з цифровізацією загроз, одна з яких – цифрова нерівність, яка впливає на можливість громадян користатися перевагами електронної комерції. Річард Хікс³¹¹, даючи короткий опис стратегії щодо цифровізації відносин у сфері економіки, обґрунтовує необхідність стратегічного державного втручання у розвиток цифрової економіки. Адепт тотальної автоматизації Крістофер Стайнер підкреслює повільність реакції держави на цифровізацію, вважаючи це перевагою для її розвитку³¹², проте іноді все ж таки згадує про професіоналів, які можуть блискуче використати цифрові технології, але не здатні «ефективно будувати стосунки з людьми іншого психотипу», ставлячи під сумнів їх професіоналізм, у зв'язку з чим виникають «дивні побічні ефекти»³¹³. Власне, побічні (в тому числі суспільно небезпечні) ефекти цифровізації, на яку тотально впливати не спроможні навіть супер професіонали, і свідчать про ризики застосування цифрових технологій. Як зазначають Дон Депскотт, Алекс Депскотт, ці технології ще не дозріли, а, отже, їх неконтрольоване використання може спричинити чимало проблем (збільшення розшарування суспільства на багатих і бідних за рахунок цифрової нерівності та пов'язаних з

³¹⁰ RUMANA BUKHT & RICHARD HEEKS 2018. Development Implications of Digital Economies. Paper No. 6.. URL: <https://diodeweb.files.wordpress.com/2018/03/digital-economy-policy-diode-paper.pdf> (дата звернення: 20. 07. 2020).

³¹¹ Richard Heeks. Digital Economy Policy Strategy Brief. URL: https://www.researchgate.net/publication/334614942_Digital_Economy_Policy_Strategy_Brief (дата звернення: 20. 07. 2020).

³¹² Крістофер Стайнер. Тотальна автоматизація. Як комп'ютерні алгоритми змінюють життя / пер. з англ. Олександр Лотоцький. К.: Наш формат, 2018. С. 239-253 (280 с.).

³¹³ Там само. С. 238.

цим браком можливостей, знищення робочих місць, використання злочинцями та «прихильниками старої парадигми» тощо); суто урядове втручання зазвичай неефективне, що свідчить про необхідність нових підходів до регулювання відносин у сфері цифровізації, а саме: необхідності співпраці урядів з фахівцями, з інститутами громадянського суспільства та застосуванням відповідних засобів саморегулювання (включно з правилами ділової етики в мережі³¹⁴) в поєднанні з державним регулюванням. Дослідники небезпідставно вважають: «Ми маємо безпрецедентну можливість або досягнути загального процвітання, або перетворити нинішню економічну нерівність на справжню класову війну». Вихід, аби це запобігти, – новий суспільний договір, що має забезпечити дотримання основних прав людини (безпеку ідентичності; освіту, в тому числі цифрову; покликання; здоров'я; економічну безпеку; кліматичну стабільність; мир та гідність; політичну та інституційну підзвітність³¹⁵).

Попри небезпідставну критику державного втручання в цифровізацію (зазвичай через слабку ефективність), слід зазначити, що в умовах державно організованого суспільства провідна роль у встановленні цивілізованих умов використання цифрових технологій все ж таки належить державі, її співпраці з інститутами громадянського суспільства. Про це свідчать державні стратегії цифровізації, що розробляються та затверджують в країнах з цивілізованим характером ринкових відносин. Прикладом може бути Стратегія, розроблена у Сполученому Королівстві/Великій Британії (UK Digital Strategy³¹⁶). Це досить амбітний, але адекватний становищу цієї країни у світі, в тому числі щодо цифровізації, документ, який визначає її участь в розбудові національної та світової цифрової економіки і включає сім складових/напрямів з відповідними завданнями: 1. Побудова цифрової інфраструктури світового класу для Великобританії (і відповідне вкладення інвестицій в розбудову цифрової економіки, для прискорення розвитку та використання *цифрової інфраструктури наступного покоління*). 2. Надання кожному доступу до необхідних цифрових навичок (і створення для цього нового партнерства, яке забезпечить не лише набуття та підтримання цифрових навичок, а й надання

³¹⁴ Дон Деспкотт, Алекс Деспкотт. Блокчейн-революція. Як технологія, що лежить в основі біткойна та інших крипто валют, змінює світ /Пер з англ. . Юлія Григоренко, Ганна Лелів; наук. ред. .: Михайло Демків, Кейт Щеглова. – Львів: Літопис, 2019. – С. 116-119 (492 с.).

³¹⁵ Там само. С. 433-437.

³¹⁶ UK Digital Strategy - GOV. UK// URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-digital-strategy/uk-digital-strategy> (18. 07. 2020).

людям доступу до робочих місць, орієнтованих на цифровий рівень). 3. Зробити Великобританію найкращим місцем для початку та розвитку цифрового бізнесу (шляхом фінансування науково-дослідних робіт, створення умов для процвітання індустрії штучного інтелекту, співпраці з науковими центрами інших країн та з мережею створюваних Великобританією технічних центрів у п'яти країнах, що розвиваються). 4. Допомога кожному британському бізнесу стати цифровим бізнесом (шляхом додаткового фінансування та вжиття організаційних заходів). 5. Кіберпростір: зробити Великобританію найбезпечнішим місцем у світі для життя та роботи в Інтернеті, забезпечивши новий рівень захисту британського кіберпростору, використовуючи потенціал інновацій у сфері кібербезпеки. 6. Цифровий уряд – підтримка уряду Великобританії як світового лідера в обслуговуванні своїх громадян в Інтернеті (хоча держава надає послуги за допомогою різних каналів, включаючи Інтернет, телефон, особисте спілкування, має зростати роль онлайн сервісів, надання комплексних послуг, створення нових контактних центрів, інших інноваційних видів урядових цифрових продуктів, що покращують ефективність діяльності урядових установ). 7. Економіка даних – розблокування потужності даних в економіці Великобританії та підвищення довіри громадськості до їх використання (з огляду на зростання ролі даних в економіці, зменшення витрат на їх збір, зберігання та обробку разом із зростаючою обчислювальною потужністю, потреба, що виникла, в інноваційному підході до їх використання в бізнесі з відповідним законодавчим забезпеченням, що має бути адекватним новим технологіям передання та використання даних у бізнесі та у сфері надання ефективних державних/урядових послуг з одночасним забезпеченням надійного захисту права щодо конфіденційної інформації). При цьому в розділі 1 (Підключення – побудова цифрової інфраструктури світового класу для Великобританії) важлива роль приділяється ефективному регулюванню як складовій заохочення інвестування у цифрову економіку, в основі якого лежить «сильний, стабільний регуляторний режим», захист прав споживачів та сприяння конкуренції покладається на Ofcom – незалежний регулятор комунікацій Великобританії, а комплексне регулювання відносин цифрової економіки – на Закон про цифрову економіку в рамках реформування Кодексу електронних комунікацій, а також внесення змін в інші акти (зокрема, в Закон про авторські права, зразки та патенти 1988 року).

Опублікована 23 січня 2017 року Зелена книга про промислову стратегію УК, про яку згадується у вищезазначеній

Стратегії, визначає такі 10 «стовпів», на яких слід побудувати нову промислову стратегію: 1. *Наука, наукові дослідження та інновації*, що передбачають більш широке використання інновацій та наукових досягнень для створення більш інноваційної та зростаючої економіки. 2. *Навички*: надання допомоги громадянам та бізнесу для процвітання, забезпечивши кожному базові навички, необхідні в сучасній економіці; побудова нової системи технічної освіти, щоб принести користь половині населення, яке не відвідує університети, підвищивши навички та грамотність STEM та рівень кваліфікації у відстаючих районах. 3. *Інфраструктура*: передбачає покращення ефективності цифрової, енергетичної та транспортної інфраструктур, а також поліпшення узгодження інвестування в інфраструктуру на центральному та місцевому рівнях. 4. *Підтримка бізнесу на старті та зростанні*: необхідність гарантування підприємствам доступу до фінансових ресурсів та управлінських навичок, необхідних для зростання, з тим, аби бізнес міг здійснювати довгострокове інвестування. 5. *Політика закупівель*, відповідно до якої стратегічні державні закупівлі зможуть стимулювати інновації та сприяти розвитку ланцюгів поставок. 6. *Торговельна та внутрішня інвестиційна політика*: передбачає державне сприяння підвищенню продуктивності та росту національної економіки, в тому числі шляхом посилення конкуренції та сприяння впровадженню нових, більш ефективних для країни, способів її ведення. 7. *Доступна енергія та чисте зростання*: щодо забезпечення зменшення витрат для бізнесу та економічну вигоду від переходу до економіки з низьким рівнем вуглецю. 8. *Галузева політика*, в якій слід сприяти розвитку не лише традиційних, а й нових сфер економіки, надаючи їм можливість розвиватися та процвітати. 9. *Поширення зростання по всій країні*: передбачає стимулювання інвестицій в ключові інфраструктурні проекти, підвищення рівня кваліфікації або підтримки місцевих інноваційних проектів, аби створити основу для розвитку в різних місцях та вирішити проблеми, які цьому заважають. 10. *Створення ефективної інституційної бази*, в т. ч. у місцевостях та секторах, де бракує відповідних її складових (навчальних закладів, торговельних асоціацій, фінансової мережі) або вони потребують зміцнення/підтримки.

Про усвідомлення важливості комплексного нормативно-правового регулювання відносин цифровізації в Сполученому Королівстві свідчить наявність в цій державі Закону цифрової

економіки, перший варіант якого було затверджено 2010 р.³¹⁷, а другий – 2017 р.³¹⁸. Редакція цього Закону 2010 р. включала: нові обов'язки для Ofcom звітувати кожні три роки про комунікаційну інфраструктуру Великобританії, реєстрацію доменних імен в Інтернеті та про те, як медіа-контент сприяє досягненню цілей публічної служби (*розділи 1 та 2*); зобов'язання перед постачальниками Інтернет-послуг (ISP), спрямовані на зменшення порушення авторських прав в Інтернеті (*розділи 3-16*); повноваження Державного секретаря отримати судовий наказ про блокування інтернет-локації, яка використовується у зв'язку з порушенням авторських прав (*розділи 17-18*); повноваження щодо втручання стосовно реєстрів домену Інтернет (*розділи 19-21*); розширення функцій телеканалу «C4C Channel Channel» (C4C) на охоплення контенту громадських служб як в Інтернеті, так і на телебаченні, а також на фінансування фільмів (*розділи 22-23*); нова гнучкість для ліцензування комерційних телерадіомовників, що фінансуються комерційно (*розділи 24-29*); зміни режиму ліцензування незалежних радіослужб для полегшення цифрового перемикання (*розділи 30-36*); зміни умов надання публічних послуг, які Ofcom повинен включити до ліцензій 3 і 5 каналу (*розділ 37*); положення, що стосуються перерозподілу спектру, яким користуються оператори мобільної мережі, а також зборів та примусового виконання (*розділи 38-39*); розширення асортименту відеоігор, що підпадають під вимогу класифікації (*розділи 40-41*); підвищені штрафи за порушення авторських прав (*розділ 42*); зміни у праві публічного кредитування (*розділ 43*). Редакція Закону 2017 р. додатково передбачила: розширення можливостей для споживачів та забезпечення кращого зв'язку з тим, щоб кожен мав доступ до широкосмугового зв'язку незалежно від місця проживання; щодо створення кращої інфраструктури, придатної в майбутньому забезпечити кращі публічні послуги з використанням цифрових технологій; щодо забезпечення захисту громадян від спаму та дітей від онлайн-порнографії.

Отже, економіко-правова політика Сполученого Королівства/ Великої Британії не обмежується прийняттям документів декларативно-амбіційного характеру, а втілюється в досить ґрунтовні акти законодавства, зміст яких корегується залежно від потреб суспільства, в тому числі з питань зменшення загроз,

³¹⁷ Digital Economy Act 2010: summary of main provisions . URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-50.2-0116?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-50.2-0116?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&bhcp=1) (дата звернення: 05. 08. 2020).

³¹⁸ Digital Economy Act 2017. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/30/contents/enacted> (дата звернення: 05. 08. 2020).

пов'язаних з недобросовісним, а то й антисоціальним використанням цифрових технологій.

На відміну від цієї країни, що наважилась вийти з Євросоюзу, покладаючись на власні сили, потенціал, незаперечні досягнення в цифровій економіці, в Україні на загальнодержавному рівні досі не приділяється належна увага саме **послідовному** та **комплексному** регулюванню відносин цифрової економіки, про що свідчить невиконання плану заходів, затвердженого разом з Концепцією розвитку цифрової економіки (зокрема, щодо закону про визначення основних понять цифрової економіки – п. 1 цього плану), а також безсистемне схвалення окремих законопроектів (про електронні комунікації, про хмарні послуги, про електронні активи), тобто без прийняття комплексного акта, який би визначив основні засади регулювання відносин в цій сфері, принципи співпраці держави з суб'єктами саморегулювання та повноваження (права, обов'язки, відповідальність) останніх за умови делегування їм окремих повноважень державного регулювання, особливості правового статусу віртуальних суб'єктів та правового режиму електронних/віртуальних об'єктів/активів з покладенням на їх власників низки обов'язків щодо забезпечення цивілізованого (з урахуванням ризиків/загроз) використання таких активів; особливості віртуальних зв'язків у сфері господарювання, впливу цифровізації на економічну конкуренцію тощо.

Комплексне нормативно-правове регулювання відносин, пов'язаних з цифровізацією суспільного, в тому числі економічного, життя доцільне із застосуванням кодексів, як загального – щодо цифровізації як такої, так і спеціальних (включно з нині чинними – ЦК, ГК та інші), що визначатимуть особливості правового регулювання таких відносин у певних сферах. Але, в першу чергу, держава має визначитися з новим напрямом державної економічної політики щодо забезпечення соціального спрямування цифровізації суспільних відносин взагалі і сфери економіки зокрема з відповідним закріпленням нових положень в ГК України щодо: змісту такого напрямку; мети державного регулювання відносин цифровізації (забезпечення соціального спрямування з подвійною метою: стимулювання позитивних властивостей цифрових технологій/їх надбань та запобігання зловживання ними/несумлінного їх використання); засобів, що при цьому мають застосовуватися; принципів поєднання державного регулювання із саморегулюванням у нових цифровізованих сферах, більш ґрунтовними знаннями, щодо яких володіють їх суб'єкти та саморегулювльні організації; цифрових прав громадян, суб'єктів господарювання та суспільства в цілому та відповідних пріоритетів

у разі виникнення конфлікту цифрових прав різних осіб (наприклад, споживачів-громадян та економіки в цілому)³¹⁹; основ правового статусу віртуальних суб'єктів та правового режиму віртуальних активів/об'єктів/ресурсів; вимог до електронної форми зв'язків, включно з договорами, у сфері господарювання; особливості державного регулювання відносин економічної конкуренції з урахуванням появи інфомонополій, віртуальних підприємств, інтернет-платформ, необхідності захисту прав споживачів електронних послуг, вплив цифровізації на господарсько-правову відповідальність, зокрема її специфіку щодо віртуальних суб'єктів та/або при використанні віртуальних об'єктів/ресурсів/цифрових технологій тощо.

У зв'язку з цим цілком слушним слід визнати думку Д. М. Задихайла, хоча і висловлену безвідносно до цифровізації, проте доречно в сучасних умовах господарювання: «завдання господарсько-правової політики держави ... полягає у формуванні правового господарського порядку на засадах контролю, розподілу, балансування та гармонізації приватних економічних владних відносин в сфері господарювання з метою забезпечення економічного народовладдя», необхідності в сучасних умовах господарювання розподілу економічної влади між суб'єктами економічних відносин – носіями як публічних (держави, територіальних громад), так і приватних інтересів (насамперед, суб'єктів бізнес-діяльності, їх саморегулювальних організацій), встановлення відносин державно-приватного партнерства з недержавними суб'єктами господарювання³²⁰.

Цифрові технології «за своєю природою ... не є ані добрими, ані лихими. Люди можуть використовувати блискучі технології ... для добрих чи лихих цілей»³²¹. Для втілення в життя позитивного потенціалу цифровізації потрібна співпраця громадських організацій, бізнесу та урядів, а також приватних осіб, які використовують цифрові технології. Отже, правовий господарський порядок (як закріплено в ст. 5 ГК України) має формуватися на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання (цифрового

³¹⁹ Вже мають місце випадки визнання права суспільства на інформацію важливішим за захист особистих даних: Право суспільства на інформацію визнане важливішим за захист особистих даних. URL: https://zib.com.ua/ua/143946-pravo_suspilstva_na_informaciyu_viznane_vazhlivishim_zah_zahi.html (дата звернення: 08. 08. 2020).

³²⁰ Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12. 00. 04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Харків, 2013. С. 8-10 (39 с.).

³²¹ Дон Депкотт, Алекс Депкотт. Блокчейн-революція. Як технологія, що лежить в основі біткойна та інших крипто валют, змінює світ. С. 304.

бізнесу зокрема) та оптимального державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, за забезпечення соціального спрямування вітчизняної економіки та дійсно економічного народовладдя³²², що є актуальним і в умовах цифровізації основних сфер суспільного буття. Узгодження публічних (суспільства в цілому, його економічної сфери) та приватних інтересів (зокрема, представників цифрового бізнесу) шляхом поєднання публічно-правового і приватноправового регулювання, державного регулювання та саморегулювання – все це в комплексі має забезпечити соціальне спрямування і цифровізації, і цифрової економіки.

Протягом останніх двох років змінюються акценти в державній економіко-правовій політиці Української держави, як і в інших країнах, щодо цифровізації.

Якщо на початку цифровізації домінувала точка зору про недоцільність, а то й шкідливість державного втручання в цей процес³²³, то широке застосування цифрових технологій в усіх сферах суспільного життя і в більшості – приватного засвідчили про подвійність наслідків цифровізації: крім незаперечних її переваг, що дозволяють значно покращити стан економіки, демократії, сфери освіти, науки, охорони здоров'я тощо, а також вирішити проблеми спілкування в умовах зумовлених короною вірусною пандемією обмежень, стрімко збільшилася і кількість зловживань цими технологіями з відповідними (часом колосальними порівняно з так званими аналоговими зловживаннями) збитками³²⁴, іншими негативними наслідками (на екологію³²⁵ зокрема). Зазначена обставина зумовлює втручання держави (як організатора суспільного життя) в регулювання відносин цифровізації, де з самого початку застосування цифрових технологій панувало саморегулювання в особі провідних учасників цифровізованих ринків та саморегулюваних організацій, меншою мірою – договірне та корпоративне саморегулювання.

Цілком закономірно, що проблемам державного, в тому числі нормативно-правового, забезпечення відносин цифровізації

³²² Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави. С. 8-10.

³²³ A Declaration of the Independence of Cyberspace. URL: <http://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Net/Declaration/declaration>. URL: htm (дата звернення: 06.06.2021).

³²⁴ Світова економіка втратила понад трильйон доларів через хакерські атаки — звіт. URL: <https://hromadske.ua/posts/svitova-ekonomika-za-rik-vtratile-ponad-trilijon-dolariv-cherez-hakerski-ataki-zvit> (07.07.2021).

³²⁵ В США станція по добыче криптовалюты превратила старинное ледниковое озеро в «джакузи». URL: <https://informator.ua/ru/v-ssha-stanciya-po-dobyche-kriptovalyuty-prevratila-starinnoe-lednikovoe-ozero-v-dzhakuzi/> (дата звернення: 07.07.2021).

приділяють уваги дослідники: щодо основних тенденцій та напрямів такого регулювання³²⁶, ризиків цифрової економіки та необхідності захисту інтересів її учасників з відповідним корегуванням нормативно-правової бази³²⁷, державної економіко-правової політики, включно з поєднанням державного регулювання та саморегулювання³²⁸, необхідності захисту економічної конкуренції від влади цифрових платформ³²⁹, ролі стандартів та інших вимог у забезпеченні цивілізованого стану цифрової економіки, необхідності закріплення на рівні закону поняття та відкритого переліку цифрових прав та обов'язків³³⁰.

Разом з тим значний динамізм відносин цифровізації, включно зі збільшенням зловживань та збитків від них, а також відповідна (хоч і значною мірою повільна) реакція на це держави, що намагається забезпечити захист суспільства від ризиків анти-суспільного та легковажного використання надбань цифровізації,

³²⁶ Левицька Н. О. Сучасні тенденції розвитку нормативно-правового регулювання цифрової економіки / THE CURRENT TRENDS DEVELOPMENT NORMATIVE-LEGAL REGULATION DIGITAL ECONOMY.. Юридичний науковий електронний журнал. № 5/2019. С. 26-29. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/6.pdf (дата звернення: 07. 04. 2021); Vynnyk O., Shapovalova O. Legal regulation of digital economy relationship: general principles and problems. Global Imperatives for Business and Law Development: II International Scientific and Practical Conference (Kyiv, October, 10–11, 2019.). Kyiv: KNUTE. P. 608-619 (861 p.); Aida Guliyeva, Elena Komeeva, Wadim Strielkowski. An Introduction: Legal Regulation of the Digital Economy and Digital Relations in the 21st Century. URL: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/125954173.pdf> (дата звернення: 06. 04. 2021); Elena Voskresenskaya, Lybov Vorona-Slivinskaya, and Lybov Achba. Digital economy: theoretical and legal enforcement issues in terms of regional aspect . URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/24/e3sconf_tpacsee2020_09016.pdf. (06. 04. 2021).

³²⁷ Вінник О. М. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3. С. 56-62. URL: DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.10>.

³²⁸ Elena Voskresenskaya, Lybov Vorona-Slivinskaya, and Lybov Achba. Digital economy: theoretical and legal enforcement issues in terms of regional aspect. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/24/e3sconf_tpacsee2020_09016.pdf. (06. 04. 2021); . Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhaylo, Olena M. Honcharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy.. International Journal of Criminology and Sociology, 2021, 10, 383-392. ; Гончаренко О. М. Саморегулювання цифрової економіки. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 60 (56-82).

³²⁹ Prof. Alain Strowel (UCL and USL-B) with Prof. Wouter Vergote (USL-B). Digital Platforms: To Regulate or Not To Regulate? Message to Regulators: Fix the Economics First, Then Focus on the Right Regulation. URL: https://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-7/uclovvain_et_universit_saint_louis_14044.pdf (дата звернення: 06. 04. 2021)

³³⁰ Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhaylo, Olena M. Honcharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy; Elena Voskresenskaya, Lybov Vorona-Slivinskaya, and Lybov Achba. Digital economy: theoretical and legal enforcement issues in terms of regional aspect . URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/24/e3sconf_tpacsee2020_09016.pdf. (дата звернення: 06. 04. 2021). Заборони та свободи в інтернеті: як виглядатиме Декларація цифрових прав людини. URL: https://zmina.info/articles/zaboroni_ta_svododi_v_interneti_jiak_vigliadatime_deklaracija_cifrovih_prav_ljudini/ (дата звернення: 10. 07. 2021).

свідчать про актуальність цієї проблеми та перспективність досліджень в цьому напрямку. Прийняття Закону України «Про електронні комунікації»³³¹, що набуває чинності з 1 січня 2022 р., свідчить про значні зміни в державній економіко-правовій політиці щодо цифровізації (з точки зору більш значної ґрунтовності регулювання) та необхідності відповідного аналізу положень цього Закону як відгук держави на зростаючі ризики, попри переваги цифровізації.

Про активізацію державного впливу на процес цифровізації свідчать:

– створення спеціально уповноваженого в цій сфері органу – Міністерства цифрової трансформації України³³²;

– запровадження на загальнодержавному рівні низки важливих цифрових ресурсів як складової електронного урядування (Єдиного державного веб-порталу електронних послуг – «Дія»³³³ забезпечило прискорення поширення надання електронних послуг «Цифрова держава»³³⁴, що включають низку складових (електронне урядування; кібербезпека; електронна демократія; електронний бізнес; електронний суд; електронна охорона здоров'я; електронна освіта; електронна транспортна система; розумні міста; цифрові навички; повсюдний Інтернет);

– законодавча робота (розробка законопроектів, їх подання до Верховної Ради України, експертиза, розгляд Верховною Радою, доопрацювання з урахуванням зауважень і згодом – прийняття у разі схвалення) свідчить про серйозні кроки щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання відносин цифровізації. Підтвердженням цього є прийняття низки законів («Про електронні комунікації», «Про національну інфраструктуру геопросторових даних»³³⁵, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо продажу земельних ділянок та набуття права користування

³³¹ Про електронні комунікації: Закон України від 16. 12. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 28. 06. 2021).

³³² Положення про Міністерство цифрової трансформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP190856.html (дата звернення: 29. 06. 2021).

³³³ Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19. 05. 2021); Офіційно: «Портал Дія» – відтепер Єдиний державний вебпортал електронних послуг. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/ofitsiyno-portal-diya-vidteper-ediniy-derzhavniy-vebportal-elektronnikh-poslug> (дата звернення: 19. 05. 2021).

³³⁴ Цифрова держава. URL: <https://plan2.diia.gov.ua/> (дата звернення: 19. 05. 2021).

³³⁵ Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 13. 04. 2020. Відомості Верховної Ради. 2020. № 37. Ст. 277.

ними через електронні аукціони»³³⁶, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі»³³⁷, «Про стимулювання розвитку цифрової економіки»³³⁸), а також подані до Верховної Ради України, в тому числі прийняті нею за основу/в першому читанні законопроекти («Про особливості надання електронних публічних послуг»³³⁹, «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку України»³⁴⁰, «Про хмарні послуги»³⁴¹, «Про віртуальні активи»³⁴² та ін., в яких закріплено окремі положення щодо державного регулювання.

Проте норми новоприйнятих законів та законопроектів, що стосуються відносин цифровізації у сфері економіки, які б вони не були ґрунтовними, через своє розпорошення в численних актах не дозволяють побачити ключову сутність державної економіко-правової політики щодо цифровізації, однаково правильну для всіх сфер цифрової економіки, її суб'єктно-об'єктного складу, електронної форми договорів, послуг, процедур розгляду спорів/конфліктів, а також економічної конкуренції на цифровізованих ринках та специфіки видів відповідальності та процедур її застосування.

Разом з тим варто зупинитися на відповідних положеннях Закону України «Про електронні комунікації» (далі – Закон ПЕК), який було прийнято 16 грудня 2020 року і набуває чинності з 01.01.2022 р.

Закон ПЕК містить 19 розділів, присвячених правовому регулюванню певних видів відносин в цій сфері. Якщо в розділі I

³³⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо продажу земельних ділянок та набуття права користування ними через електронні аукціони: Закон України від 18. 05. 2021 № 1444-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-20#Text> (дата звернення: 29. 06. 2021).

³³⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі; Закон України від 05. 02. 2021 № 1217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text> (дата звернення: 29. 06. 2021).

³³⁸ Рада ухвалила Закон "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні". <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3281301-rada-uhvalila-zakon-pro-stimuluvanna-rozvitku-cifrovoi-ekonomiki.html> (дата звернення: 01. 08. 2021).

³³⁹ Про прийняття за основу проекту Закону України про особливості надання електронних публічних послуг: Постанова Верховної Ради України від 17. 06. 2021 № 1566-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1566-20#Text> (дата звернення: 29. 06. 2021).

³⁴⁰ Про направлення на повторне перше читання проекту Закону України про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку України: Постанова Верховної Ради України від 20. 05. 2021 № 1459-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1459-20#Text> (дата звернення: 29. 06. 2021).

³⁴¹ Про прийняття за основу проекту Закону України про хмарні послуги: постанова Верховної Ради України від 16 червня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/701-IX#Text> (дата звернення: 29. 06. 2021).

³⁴² Проект Закону про віртуальні активи (Номер, дата реєстрації: 3637 від 11. 06. 2020). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110 (дата звернення: 29. 06. 2021).

«Загальні положення» закріплюються визначення понад 140 термінів, що використовуються в Законі, його мета, а також основні засади законодавчого регулювання, мета та завдання державного управління і регулювання, то решта розділів присвячено окремим питанням правового регулювання: розділ II – державному управлінню і регулюванню у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра; III – державному нагляду (контролю) за додержанням законодавства у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра; IV – загальній авторизації; V – електронним комунікаційним мережам, VI – доступу та взаємоз'єднанню електронних комунікаційних мереж загального користування, VII – технічному регулюванню електронних комунікацій, VIII – державному управлінню та регулюванню у сфері радіочастотного спектра, IX – користуванню радіочастотним спектром, X – радіообладнанням, випромінювальним пристроям та присвоєнню радіочастот, XI – ресурсам нумерації, XII – аналізу ринків електронних комунікацій, XIII – універсальним електронним комунікаційним послугам, XIV – послугам електронних комунікацій та кінцевим користувачам послуг, XV – конфіденційності електронних комунікаційних послуг, XVI – захисту прав та інтересів кінцевих користувачів послуг, XVII – відповідальності за порушення законодавства про електронні комунікації, XVIII – міжнародному співробітництву, р. XIX – прикінцевим та перехідним положенням, відповідно до яких цей Закон ПЕК набирає чинності з 1 січня 2022 року, два закони («Про телекомунікації»³⁴³, «Про радіочастотний ресурс України»³⁴⁴) втрачаються чинність, а в низку законів вносять відповідні зміни.

Закон ПЕК закріплює:

–принципи застосування законодавства у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра (ст. 3): 1) мінімально необхідного регулювання, згідно з яким рішення, дії суб'єктів владних повноважень мають бути необхідними і мінімально достатніми для досягнення мети і завдань, визначених цим Законом; 2) регуляторної передбачуваності, згідно з якою забезпечується послідовний регуляторний підхід, а також об'єктивності, пропорційності та неупередженості; 3) запровадження регуляторних зобов'язань до постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг із значним

³⁴³ Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).

³⁴⁴ Про радіочастотний ресурс України: Закон України від 1 червня 2000 року . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1770-14#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).

ринковим впливом з метою попереднього регулювання лише тією мірою, що необхідна для забезпечення ефективної та стійкої конкуренції в інтересах кінцевих користувачів та послаблення або скасування таких зобов'язань як тільки ця умова буде забезпечена; 4) прозорості, згідно з якою рішення, дії суб'єктів владних повноважень мають бути належним чином обґрунтовані та повідомлені суб'єктам, яких вони стосуються, до набрання ними чинності (їх застосування); 5) недискримінації, згідно з якою дискримінація у поводженні з будь-яким або усіма постачальниками електронних комунікаційних мереж та послуг, незалежно від видів електронних комунікаційних послуг, технологій, форми власності, виключена; 6) технологічної нейтральності (якщо це відповідає досягненню завдань, передбачених Законом ПЕК), згідно з яким застосування законодавства здійснюється максимально незалежно від технології, що використовується для надання електронних комунікаційних послуг, і не заохочує або не дискримінує використання конкретних технологій та сприяє підтриманню конкуренції на ринку; 7) належного врахування різноманітності умов щодо інфраструктури, конкуренції, кінцевих користувачів послуг та споживачів послуг у різних географічних районах країни; 8) сприяння реалізації інновацій та ефективному інвестуванню у створення та розширення електронних комунікаційних мереж, у тому числі врахування ризиків для інвесторів при покладенні зобов'язань з доступу, а також забезпечення конкуренції на ринках електронних комунікацій і принципу недискримінації; 9) забезпечення електромагнітної сумісності радіообладнання, випромінювальних пристроїв, радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв спеціального призначення;

–мету державного управління і регулювання у сферах електронних телекомунікацій та радіочастотного спектра (ст. 4): 1) розвиток ринків доступу до електронних комунікаційних мереж та ринків електронних комунікаційних послуг, що забезпечить розгортання та використання електронних комунікаційних мереж високої та надвисокої пропускної здатності, сприятиме інвестуванню в розвиток таких мереж та їх інфраструктури, розвитку конкуренції, а також сумісність електронних комунікаційних послуг, доступність, безпечність електронних комунікаційних мереж і послуг та переваги для кінцевих користувачів; 2) створення засад для ефективного та гармонізованого користування радіочастотним спектром для забезпечення економічного, соціального, інформаційного та культурного розвитку, державної безпеки, обороноздатності,

виконання міжнародних зобов'язань, а також для забезпечення і захисту інтересів держави та користувачів радіочастотного спектра; 3) забезпечення надання на всій території України якісних, прийнятних та доступних для населення послуг шляхом забезпечення ефективної конкуренції та вибору електронних комунікаційних послуг, а також задоволення потреб і захист прав та законних інтересів кінцевих користувачів послуг; 5) сприяння інтересам кінцевих користувачів;

– основні засади здійснення державного управління і регулювання у сфері електронних комунікацій та радіочастотного спектра, в тому числі: повноваження: Кабінету Міністрів (ст. 5), включаючи забезпечення здійснення державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра; спрямування та координація у рамках своїх повноважень діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра; центрального органу виконавчої влади у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра (ст. 6), який має забезпечувати формування та реалізацію державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра; Генерального штабу Збройних сил України у сфері користування радіочастотним спектром (ст. 7) щодо регулювання у сфері користування радіочастотним спектром спеціальними користувачами, а також правовий режим електронної регуляторної платформи (ст. 8);

– здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням законодавства про електронні комунікації та радіочастотний спектр (ст. 10) регуляторним органом з визначенням основних його повноважень, а також прав, обов'язків та відповідальності суб'єктів господарювання та користувачів радіочастотного спектра (ст. 12);

– ключові засади технічного регулювання електронних комунікацій (розділ VII, статті 36-38), відповідно до яких: 1) умовами застосування технічних засобів електронних комунікацій та кінцевого (термінального) обладнання в електронних комунікаційних мережах є їх відповідність технічним вимогам та/або технічним регламентам; технічні засоби електронних комунікацій та кінцеве (термінальне) обладнання повинні мати виданий у встановленому законодавством порядку документ про відповідність; оцінка відповідності технічних засобів електронних комунікацій та кінцевого (термінального) обладнання здійснюється відповідно до Закону України «Про технічні регламенти та оцінку

відповідності»³⁴⁵ з урахуванням вимог Закону ПЕК; 2) *стандартизація* у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра здійснюється відповідно до Закону України «Про стандартизацію»³⁴⁶ з урахуванням вимог рекомендацій Міжнародного союзу електрозв'язку; у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра застосовуються нормативні документи Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ), а також документи Європейської конференції адміністрацій пошт та телекомунікацій (СЕПТ), Європейської комісії з комунікацій (ЕСС), Європейського інституту телекомунікаційних стандартів (ETSI) шляхом посилання на них у нормативно-правових актах; рекомендації Міжнародного союзу електрозв'язку та стандарти Європейського інституту телекомунікаційних стандартів та міжнародних організацій зі стандартизації є основою для заохочення гармонізації електронних комунікацій та користування радіочастотним спектром; 3) *метрологічна діяльність та обліково-звітний час* у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра здійснюється відповідно до Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність»³⁴⁷;

–*вимоги до учасників відносин*: 1) щодо *загальної авторизації* (розділ IV), відповідно до яких суб'єкти господарювання, які мають намір здійснювати господарську діяльність як постачальники електронних комунікаційних мереж та/або послуг, повинні протягом місяця від початку такої діяльності надіслати до регуляторного органу повідомлення про початок здійснення діяльності у сфері електронних комунікацій; внесення відомостей про авторизацію до Реєстру постачальників електронних комунікаційних мереж та послуг (ст. 17) та умов загальної авторизації (ст. 18); права постачальників електронних комунікаційних мереж та послуг (ст. 19) та основні засади регуляторної звітності (ст. 20), яку мають складати та безоплатно надавати до регуляторного органу в передбачених законом випадках щодо здійснення діяльності у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, певних її видів

³⁴⁵ Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).

³⁴⁶ Про стандартизацію: Закон України від 5 червня 2014 року . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).

³⁴⁷ Про метрологію та метрологічну діяльність: Закон України від 5 червня 2014 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1314-18#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).

постачальники електронних комунікаційних мереж та/або послуг, загальні користувачі радіочастотного спектра; співпраця у формі консультування регуляторного органу з учасниками ринку, іншими зацікавленими особами (ст. 22) при здійсненні передбачених Законом ПЕК заходів); загальні засади та порядок позасудового розгляду регуляторним органом спорів, що виникають між постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг у зв'язку з реалізацією їх прав та/або виконанням їхніх обов'язків, порядок їх розгляду та прийняття рішень (ст. 23-24);

*– особливості державного управління та регулювання у сфері радіочастотного спектра (розділ VIII): 1) принципи (ст. 39): відкритість, об'єктивність, недискримінаційність і прозорість умов та процедур планування, виділення, розподілу та користування радіочастотним спектром; заохочення конкуренції на основі збалансування інтересів держави, суспільства, користувачів радіочастотного спектра та користувачів електронних комунікаційних послуг; забезпечення рівності законних прав та інтересів усіх фізичних і юридичних осіб, які користуються або мають намір користуватися радіочастотним спектром; можливість передачі прав на користування радіочастотним спектром між постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг; технологічна нейтральність щодо користування певними смугами радіочастот відповідно до законодавства та ін.; 2) визначення центральним органом виконавчої влади у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра критеріїв та показників ефективності користування радіочастотним спектром; 3) користування радіочастотним спектром при введенні надзвичайного або воєнного стану може бути тимчасово обмежене відповідно до порядку користування радіочастотним спектром при введенні надзвичайного або воєнного стану; користування радіочастотним спектром в Україні здійснюється відповідно до плану розподілу і користування радіочастотним спектром в Україні, який розміщується на електронній регуляторній платформі, а контроль за його виконанням забезпечує регуляторний орган та Генеральний штаб Збройних сил України відповідно; 4) державне регулювання у смугах радіочастот спеціального користування: органом такого регулювання є Генеральний штаб Збройних сил України, а спеціальні користувачі визначені ст. 43 Закону; 5) *радіочастотний моніторинг*: здійснюється державним підприємством, що перебуває у сфері управління регуляторного органу, з метою забезпечення електромагнітної сумісності, визначення стану користування радіочастотним спектром на регіональному, національному та міжнародному рівнях, визначення*

наявного для впровадження новітніх технологій радіочастотного спектра, розроблення пропозицій для прийняття відповідних рішень щодо підвищення ефективності користування радіочастотним спектром та визначення дотримання Україною та сусідніми державами міжнародних зобов'язань і положень Регламенту радіозв'язку Міжнародного союзу електрозв'язку у сфері радіочастотного спектра; виконавець;

–*умови користування радіочастотним спектром – наявність відповідної ліцензії, виданої регуляторним органом (ст. 48) та дотримання встановлених Законом ПЕК вимог (насамперед, необхідність дотримання умов ліцензії на користування радіочастотним спектром (р. IX), вимог до радіообладнання випромінювальних пристроїв та умов присвоєнню радіочастот (р. X), умов користування ресурсом нумерації (р. XI);*

–*аналіз ринків електронних комунікацій регуляторним органом (р. XII) відповідно до затвердженого ним Порядку ідентифікації та визначення ринків, характеристики яких можуть обґрунтовувати запровадження регуляторних зобов'язань, передбачених Законом ПЕК; зазначений аналіз має на меті встановлення, чи є певний ринок електронних комунікацій таким, що підпадає під запровадження регуляторних зобов'язань (за наявності сукупності критеріїв, визначених ч. 2 ст. 82 Закону ПЕК); аналіз ринку передбачає оцінку стану ринку та наслідків в майбутньому, у разі якщо на такому ринку не будуть встановлені регуляторні зобов'язання; рішення регуляторного органу за результатами аналізу ринку приймаються після проведення консультацій з учасниками ринку, іншими зацікавленими сторонами відповідно до ст. 22 Закону ПЕК; у разі встановлення регуляторним органом, що певний ринок підпадає під запровадження регуляторних зобов'язань, на учасників ринку з урахуванням їх пропозицій (ст. 95) накладаються регуляторні зобов'язання таких видів (ст. 84): з прозорості (ст. 85), з недискримінації (ст. 86), з роздільного бухгалтерського обліку (ст. 87), з надання доступу до фізичної інфраструктури електронних комунікацій для розгортання мереж електронних комунікацій (ст. 88), з надання доступу до елементів мереж електронних комунікацій та об'єктів інфраструктури (ст. 89), з регулювання цін та з обліку витрат на оптових ринках (ст. 90); при цьому регуляторний орган має сприяти добросовісній конкуренції шляхом: встановлення єдиних оптових розрахункових такс (ст. 91); сприяння спільному інвестуванню за участі постачальників електронних комунікаційних мереж із значним впливом на одному чи більше певних ринків у разі розгортання (створення) нової*

мережі надвисокої пропускної здатності, що складається з оптоволоконних елементів мереж надвисокої пропускної здатності за участю (ст. 92), функціональному поділу такого постачальника (ст. 93), добровільному виділенню (поділу) активів вертикально інтегрованого постачальника (ст. 94).

Закріплені в Законі України ПЕК механізми врахування та захисту прав учасників відносин, особливо найбільш вразливих – споживачів, також свідчать про підвищену увагу держави до забезпечення соціального спрямування сфери електронних комунікацій.

Закон розрізняє зміст суміжних понять: *споживача послуг* (будь-яка фізична особа, яка використовує або замовляє електронну комунікаційну послугу для власних потреб та не надає електронних комунікаційних послуг); *користувача електронних комунікаційних послуг* (юридична або фізична особа, або фізична особа – підприємець, яка користується або замовляє електронну комунікаційну послугу); *кінцевого користувача послуг* (користувач послуг, який не надає електронних комунікаційних послуг); *абонента* (кінцевий користувач, який отримує електронні комунікаційні послуги на умовах договору, укладеного з постачальником електронних комунікаційних послуг). Відповідно, *електронна комунікаційна послуга* (ЕКП) визначається як послуга, що полягає в прийманні та/або передачі інформації через електронні комунікаційні мережі, крім послуг з редакційним контролем змісту інформації, що передається за допомогою електронних комунікаційних мереж і послуг, а універсальна ЕКП – як така ЕКП встановленої якості, що є доступною для всіх кінцевих користувачів на всій території України за доступною ціною. До універсальних ЕКП належать: електронна пошта; пошукові системи, що дають змогу здійснювати пошук усіх типів інформації; основні електронні засоби навчання та освіти; засоби масової інформації в мережі Інтернет; електронна комерція; інтернет-банкінг; доступ до послуг електронного урядування (електронних адміністративних послуг); соціальні мережі та сервіси обміну повідомленнями в мережі Інтернет; голосові та відеоз'єднання.)

При наданні універсальних ЕКП постачальник таких послуг відповідно до ст. 100 Закону повинен: пропонувати та надавати споживачам відповідні ЕКП на недискримінаційних умовах; надавати ЕКП за встановленими центральним органом виконавчої влади у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра показниками якості; надавати ЕКП за економічно обґрунтованими, прозорими та недискримінаційними цінами, інформувати споживачів про зміни цін на ЕКП не пізніше ніж за 20 календарних днів до їх застосування у спосіб, визначений

правилами надання та отримання ЕКП; надавати універсальні ЕКП на підставі публічного договору приєднання, який повинен відповідати вимогам, визначеним Законом та правилами надання та отримання ЕКП, що затверджуються Урядом, та мають оприлюднюватися на веб-сайті постачальника ЕКП у форматі відкритих даних; припиняти надання універсальних ЕКП споживачам, які відносяться до вразливих соціальних груп, з дотриманням порядку, встановленого правилами надання та отримання ЕКП.

Надання універсальних ЕКП згідно зі ст. 103 Закону має відповідати встановленим умовам, які включають умови щодо: виставлення рахунків (з обов'язковим безкоштовним розшифрування отриманих споживачем універсальних ЕКП); вибіркової безкоштовної заборони за вимогою споживача на вихідні дзвінки та, за наявності технічної можливості, визначені типи або визначені номери; обов'язкового повідомлення про можливість припинення чи призупинення надання ЕКП у зв'язку з несплатою рахунків і надання їм строку для погашення заборгованості і збереження можливості здійснення екстрених викликів на період відповідно до правил надання та отримання ЕКП; надання за зверненням споживачів тарифних консультацій (інформації) щодо альтернативних (нижчих) тарифів з меншими витратами, у разі їх наявності; контролю витрат за надання універсальної ЕКП шляхом надсилання споживачам безкоштовних повідомлень у разі досягнення граничної суми коштів, визначеної договором, відповідно до правил надання та отримання ЕКП; можливості деактивувати платежі третім особам шляхом заборони списання оплати за послуги, що надаються ними з використанням мереж електронних комунікацій (контент, додаткові послуги третіх осіб тощо), з абонентського рахунку для оплати ЕКП.

Умовами надання та отримання ЕКП кінцевому користувачу є (ст. 104): укладення договору про надання ЕКП відповідно до Правил надання та отримання ЕКП та інших актів законодавства; оплата замовленої кінцевим користувачем ЕКП, якщо інше не передбачено Законом ПЕК або договором про надання ЕКП.

До укладення договору про надання ЕКП та під час надання послуг незалежно від типу чи виду ЕКП кінцевий користувач має право на отримання вичерпної інформації щодо опису умов такого договору відповідно до правил надання та отримання ЕКП, яка повинна, зокрема, включати: основні характеристики кожної послуги; відомості про постачальника ЕКП та умови надання ЕКП відповідно до ст. 105 Закону ПЕК, включно з інформацією про правові механізми захисту прав споживачів щодо: а) порядку

відшкодування у разі невідповідності ЕКП, передбачених законодавством чи договором, параметрам якості та інших порушень умов договору про надання електронних комунікаційних послуг; б) дій, які вживаються постачальником ЕКП для реагування на інциденти безпеки, кібербезпеки, загрози чи уразливості ЕКП (мереж); в) можливості та порядку врегулювання питань у разі неналежного реагування на інциденти кібербезпеки, загрози чи уразливості послуг (мереж), порушення законодавства про захист персональних даних.

Закон в ст. 107 закріплює права, обов'язки та відповідальність кінцевих користувачів ЕКП. До категорії перших належать *права* на: захист своїх прав державою; вільний доступ до ЕКП; безпеку ЕКП (згідно з договором про надання ЕКП); вільний вибір постачальника ЕКП; вільний вибір виду та кількості ЕКП, які пропонуються постачальниками ЕКП, у тому числі на отримання за наявності технічної можливості окремої ЕКП (не в складі пакета послуг); безоплатне отримання від постачальника ЕКП вичерпної інформації щодо змісту, якості, вартості та порядку надання ЕКП; своєчасне і якісне одержання ЕКП на умовах, визначених договором; отримання від постачальника ЕКП наявних відомостей щодо наданих ЕКП у порядку, визначеному законодавством; скорочення постачальником ЕКП доступу кінцевого користувача до окремих видів ЕКП на підставі його заяви; повернення від постачальника ЕКП невикористаної частки коштів у разі відмови від передплачених ЕКП у випадках і порядку, визначених правилами надання і отримання цих послуг та договором про надання ЕКП; відмову від ЕКП у порядку, встановленому договором про надання ЕКП; відшкодування збитків, заподіяних унаслідок невиконання чи неналежного виконання постачальником ЕКП обов'язків, передбачених договором про надання ЕКП чи законодавством; оскарження неправомірних дій постачальників ЕКП шляхом звернення до суду або уповноважених державних органів; відмову від оплати ЕКП, яку вони не замовляли; отримання інформації щодо можливості та порядку відмови від замовленої ЕКП; безоплатне отримання від постачальника ЕКП рахунків за надані ЕКП.

Разом з тим кінцеві користувачі ЕКП зобов'язані дотримуватися правил надання та отримання ЕКП (ст. 108 Закону), зокрема: оплачувати замовлені та отримані ЕКП, у тому числі абонентську плату та вартість пакетів послуг; використовувати кінцеве (термінальне) обладнання, що має документ про відповідність; не допускати використання кінцевого (термінального) обладнання для вчинення протиправних дій або

дій, що суперечать інтересам національної безпеки, оборони та охорони правопорядку; не допускати дій, що можуть створювати загрозу для безпеки експлуатації електронних комунікаційних мереж, підтримки цілісності та взаємодії електронних комунікаційних мереж, захисту інформаційної безпеки електронних комунікаційних мереж, електромагнітної сумісності радіообладнання, ускладнювати чи унеможлиблювати надання послуг іншим кінцевим користувачам; не допускати використання на комерційній основі кінцевого (термінального) обладнання та абонентських ліній електронних комунікаційних мереж для надання ЕКП третім особам; не здійснювати несанкціонованого втручання в роботу та/або використання електронної комунікаційної мережі, що спричинило або може спричинити збитки чи інші загрози майновим інтересам постачальників ЕКП, інших кінцевих користувачів, третіх осіб; надавати постачальнику ЕКП свої достовірні дані у системі обліку та виконувати умови договору про надання ЕКП, у тому числі своєчасно оплачувати ЕКП; інші обов'язки відповідно до чинного законодавства.

Цілком закономірно, що за невиконання закріплених законом обов'язків кінцеві користувачі ЕКП мають нести відповідальність (ст. 107): за порушення норм Закону, правил надання та отримання електронних комунікаційних послуг відповідно до закону та договору про надання та отримання ЕКП; за несплату в повному обсязі наданих йому ЕКП та пеню за прострочення оплати; у разі виявлення факту пошкодження електронної комунікаційної мережі, в тому числі внаслідок використання кінцевого (термінального) обладнання, що сталося з вини кінцевого користувача, усі витрати постачальника ЕКП на усунення пошкодження, а також відшкодування інших збитків покладаються на кінцевого користувача за рішенням суду.

Гарантіями захисту прав споживачів у сфері електронних комунікацій є: (1) *прозорість та можливість порівняння пропозицій постачальників ЕКП* (ст. 110), відповідно до якої постачальники ЕКП повинні: (а) визначати умови надання послуг доступу до мережі Інтернет та/або послуг міжособистісних електронних комунікацій відповідно до встановлених Законом (ст. 104 і 105) вимог, своєчасно її оприлюднювати та оновлювати; (б) забезпечувати належну якість (ст. 111) електронних комунікаційних послуг; (2) *механізм захисту інтересів кінцевих користувачів* у разі припинення постачальником ЕКП діяльності з надання таких послуг (ст. 124), відповідно до якого постачальник ЕКП, який припиняє діяльність з надання ЕКП, зобов'язаний попередити кінцевих користувачів не пізніше ніж за три місяці до припинення

надання ЕКП; (3) *майнова відповідальність постачальника ЕКП* за порушення прав кінцевих користувачів за ненадання або неналежне надання ЕКП (ст. 125); (4) *позасудове врегулювання спорів за зверненням споживачів* (ст. 123) відповідно до порядку, що встановлюється регуляторним органом згідно із Законом ПЕК та іншими законами; (5) *судовий порядок відшкодування завданих кінцевому користувачу збитків, майнової та моральної шкоди* через неналежне виконання постачальником ЕКП обов'язків за договором про надання ЕКП.

Значним кроком уперед, що знаменував урахування досвіду ЄС щодо досудового порядку розгляду спорів споживачів, стали відповідні положення Закону ПЕК. Відповідно до положень про позасудове врегулювання спорів за зверненням споживачів (ст. 123):

- споживач має право звернутися до регуляторного органу з приводу врегулювання спору із постачальником ЕКП з питань замовлення, отримання чи припинення отримання ЕКП;

- передбачається можливість використання одного з передбачених законом способів звернення (подання заяв, інших документів): 1) через *електронну регуляторну платформу* (ЄРП); 2) в електронному вигляді за допомогою електронних комунікаційних мереж із дотриманням вимог законодавства щодо електронних документів; 3) поштовим відправленням; 4) нарочним (за місцем розташування відповідного структурного підрозділу регуляторного органу);

- звернення може бути подано в рамках строку позовної давності, встановленого законом для певного виду вимог;

- обов'язковим є попереднє (перед поданням звернення до регуляторного органу) подання звернення/скарги до постачальника ЕКП; у разі надходження такого звернення без попереднього звернення до постачальника замовлення регуляторний орган направляє таке звернення постачальнику ЕКП, про що інформує споживача; у разі незадоволення постачальником ЕКП протягом 30 календарних днів з дати отримання звернення вимог, викладених у зверненні (скарзі) споживача, або ненадання відповіді споживач направляє звернення до регуляторного органу разом з копіями попередніх звернень до постачальника з метою позасудового врегулювання спору;

- врегулювання спору здійснюється уповноваженою посадовою особою регуляторного органу *в строк, що не перевищує двох місяців* (у разі необхідності цей строк може бути подовжений на строк, необхідний для здійснення заходів державного нагляду чи експертизи); .

- у процесі врегулювання спорів регуляторний орган має низку *прав* (витребувати у сторін документи та інформацію,

необхідні для з'ясування питань, викладених у зверненні; проводити заходи державного нагляду з питань спору, за наявності передбачених Законом підстав; призначати проведення експертизи щодо питань, які становлять предмет спору; залучати фахівців та експертів з відповідних питань; передавати матеріали, у разі необхідності, до органів державної влади, до компетенції яких віднесені відповідні питання; інші права відповідно до закону та *зобов'язаний*: дотримуватися принципів законності та рівності сторін, незалежності, нейтральності та конфіденційності інформації щодо споживача; ознайомити постачальника ЕКП із зверненням та вимогами споживача і надати йому можливість висловити та обґрунтувати свою позицію; поінформувати сторони про положення законодавства, що застосовуються до предмета спору; запропонувати можливість вирішення спору між сторонами шляхом мирового врегулювання; вжити заходів щодо вивчення питання та вирішення спору, у тому числі за потреби внести подання щодо розгляду регуляторним органом питань, пов'язаних зі спором, відповідно до Закону;

– про результати врегулювання спору сторони повідомляються у письмовій формі з обґрунтуванням; відповідна інформація оприлюднюється на електронній регуляторній платформі (крім персональних даних та інформації з обмеженим доступом) відповідно до вимог, встановлених регуляторним органом.

Особливістю такого розгляду спору є використання електронної регуляторної платформи (далі – ЕРП), правовий режим якої визначається ст. 8 Закону ПЕК та Положенням про ЕРП, що має затверджуватися регуляторним органом:

–ЕРП є автоматизованою інформаційно-аналітичною системою регуляторного органу, що використовується для виконання ним повноважень, передбачених Законом, та надання адміністративних послуг в електронному вигляді, електронного обміну інформацією, документами та взаємодії з постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг, постачальниками радіообладнання, користувачами радіочастотного спектра та ресурсів нумерації, користувачами послуг;

–ЕРП забезпечує доступ до низки електронних реєстрів та баз даних, в тому числі реєстру постачальників електронних комунікаційних мереж та послуг; реєстру відповідних ліцензій;

–ЕРП є об'єктом права державної власності, державним інформаційним ресурсом, створення та функціонування якого забезпечує регуляторний орган, який є її держателем. .

–за зверненням постачальників електронних комунікаційних мереж та послуг, користувачів радіочастотного спектра,

користувачів ресурсів нумерації, постачальників радіообладнання уповноважені посадові особи регуляторного органу протягом п'яти робочих днів надають (надсилають) таким особам в електронній або паперовій формі (за вибором автора звернення) на безоплатній основі витяги з електронних реєстрів, дозвільні та інші документи на бланку регуляторного органу.

Наведений короткий аналіз Закону України «Про електронні комунікації» свідчить про значне врахування українським законодавцем положень актів ЄС щодо розгляду споживчих спорів у сфері електронних комунікацій, включно з електронною комерцією, в режимі онлайн із застосуванням електронної платформи, контроль за функціонуванням якої покладається на регуляторний орган³⁴⁸. Це відповідає зобов'язанням нашої держави щодо виконання взятих на себе зобов'язань з питань «адаптації відповідного законодавства до політики та права ЄС... З іншого боку, за межами зобов'язань за Угодою про асоціацію, ЄС та Україна як добрі дбайливі сусіди вільні здійснювати зустрічний рух в плані конвергенції своїх ... правових систем, маючи на меті створення найбільш ефективного правового простору для забезпечення сталого розвитку як на локальному, національному, регіональному, так і на глобальному рівнях»³⁴⁹.

Разом з тим в Прикінцевих положеннях цього Закону не згадується про внесення відповідних змін в низку законів, зокрема:

– в ГК України³⁵⁰ – щодо основних засад економіко-правової політики держави у сфері цифровізації, включаючи поєднання

³⁴⁸ DIRECTIVE 2011/83/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0083> (дата звернення: 04. 07. 2021); Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради "Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку" ("Директива про електронну комерцію") від 8 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224 (дата звернення: 04. 07. 2021); Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R0524> (дата звернення: 04. 07. 2021); Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011> (дата звернення: 04. 07. 2021).

³⁴⁹ Малишева Н. Р. Обсяг та межі поняття «конвергенція правових систем» та його застосовуваність до сучасних екологоправових відносин між Україною та ЄС. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/132414275.pdf> (дата звернення: 06. 07. 2021).

³⁵⁰ Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 10.07.2021).

державного регулювання із саморегулюванням у формі консультування з учасниками ринку електронних комунікацій;

– в закони України «Про електронну комерцію»³⁵¹ та «Про захист прав споживачів»³⁵², що не забезпечує так звану прозорість нормативно-правового регулювання та його зрозумілість для пересічних споживачів у сфері електронних комунікацій (включно з електронною комерцією), і, відповідно, обмежує їх право досудового (швидкого, компетентного та недорогого) способу вирішення спору;

– в Закон України «Про захист економічної конкуренції»³⁵³ щодо специфіки антимонопольно-конкурентного регулювання, передбаченого розділом XII Закону ПЕК.

Відтак доцільно доповнити згадані закони відповідними положеннями щодо змін в державному регулюванні з точки зору захисту прав споживачів та економічної конкуренції у сфері електронних комунікацій. В цілому ж необхідність оптимізувати законодавство щодо цифровізації у сфері економіки шляхом визначення основних засад в ГК України, включно зі згаданою політикою держави, принципами поєднання державного регулювання із саморегулюванням, особливостями суб'єктно-об'єктного складу, електронної форми взаємодії учасників відносин цифрової економіки, специфікою антимонопольно-конкурентного регулювання на цифровізованих ринках тощо.

Важливу роль у державній економіко-правовій політиці щодо цифровізації може відігравати державно-приватне партнерство щодо вирішення складних проблем, що потребують значного фінансування та, відповідно, об'єднання потенціалу носіїв публічних інтересів (держави, територіальних громад) та представників цифрового бізнесу. Це стосується, зокрема, використання роботів в медичних закладах в умовах коронавірусної пандемії з відповідними проблемами лікування та спілкування з хворими на ковід в умовах браку медичного персоналу, який чи найбільше ризикує на захворювання КОВІД-19. У пригоді стала співпраця лікарень та суб'єктів цифрового бізнесу (зокрема в Китаї³⁵⁴ та Індії³⁵⁵) щодо використання роботів. Це яскравий приклад взаємодії медичних

³⁵¹ Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р.. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 45. Ст. 410.

³⁵² Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р.. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30. Ст. 379.

³⁵³ Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).

³⁵⁴ Технології проти епідемії: роботи працюють в китайських лікарнях. URL: <https://creativity.ua/. . . /tekhnohohi-proty-epidemii-roboty-pratsiuiut-v-kytayskykh-likarniakh/> (дата звернення: 23. 11. 2020).

³⁵⁵ У лікарнях Індії роботи допомагають лікарям доглядати за хворими на корона вірус. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/lime/learn/2020-11-13/v-bolnitsah-indii-robotyi-pomogayut-vracham-uhajivat-za-bolnyimi-koronavirusom/36193> (дата звернення: 15. 11. 2020).

закладів із роботехнічними компаніями (зокрема, Invento і Milagrow Robotics в Індії) на спільне благо – подолання наслідків коронавірусної пандемії. Отже, здавна відома користь співпраці знову доводиться в сучасних екстремальних умовах.

Подібні форми співпраці є вельми актуальними (з огляду на згадані обставини), але водночас – в ракурсі цифровізації слабо забезпечені з правової точки зору та малодосліджені, що посилює злободенність цієї проблеми та необхідність її якнайшвидшого вирішення. Слід, однак, зауважити, що окремі напрями співпраці, пов'язані з цифровізацією, у формі ДПП досліджуються досить активно (як за кордоном, так і в Україні), зокрема щодо кібербезпеки³⁵⁶. Разом з тим ДПП – більш універсальна форма співпраці, придатна для вирішення широкого кола проблем цифровізації в різних галузях економіки та інших сферах життя суспільства³⁵⁷ і, відповідно, така, що потребує адекватного правового забезпечення в сучасних умовах, коли з'являються нові загро-

³⁵⁶ PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS FOR CYBERSECURITY. URL: [HTTPS://WWW. EUROPARL. EUROPA. EU/LEGISLATIVE-TRAIN/THEME-CONNECTED-DIGITAL-SINGLE-MARKET/FILE-PUBLIC-PRIVATE-PARTNERSHIPS-FOR-CYBERSECURITY](https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-connected-digital-single-market/file-public-private-partnerships-for-cybersecurity) (дата звернення: 27. 10. 2020); MADELINE CARR. Public-private partnerships in national cyber-security strategies. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/ia/INTA92_1_03_Carr.pdf (дата звернення: 27. 10. 2020); Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки: міжнародний досвід та можливості для України аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ 2018. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/AD_Dubov_206x301_pp1-84_press-b44d7.pdf (дата звернення: 23. 11. 2020); Круглов В. В. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки. URL: www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/13.pdf URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6889&i=22>. (дата звернення: 23. 11. 2020); Прав Р. Ю. РОЛЬ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У РОЗВИТКУ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6889&i=22> (дата звернення: 23. 11. 2020); Безкоровайна Н. М. ПЕРЕДУМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ. ЗАХИСТ ПРАВ, СВОБОД І БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ. МАТЕРІАЛИ ДРУГОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ 21 травня 2020 року Київ-2020. С. 313-319. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/vershka_tezu.pdf (дата звернення: 27. 10. 2020); Accelerating digital transformation with public-private partnerships . URL: <https://www.tech.gov.sg/.../accelerating-digital-transformation-with-public-private-partnerships> (дата звернення: 24. 10. 2020).

³⁵⁷ Evolving to Work Better Together: Public-Private Partnerships for Digital Payments. By Tobias Adrian . URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/07/22/sp072220-public-private-partnerships-for-digital-payments> (дата звернення: 24. 10. 2020); Paddy Baker. French Central Bank Chief Eyes Public-Private Partnership for Possible Digital Euro . URL: <https://www.coindesk.com/french-central-bank-digital-euro-cbdc> (дата звернення: 24. 10. 2020); Digital Social Entrepreneurs as Bridges in Public-Private Partnerships . URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19420676.2018.1541006> (дата звернення: 24. 10. 2020); LOUIS WITTERS, REVITAL MAROM, and KURT STEINERT, Alcatel-Lucent. The Role of Public-Private Partnerships in Driving Innovation . URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2012-chapter2.pdf (дата звернення: 24. 10. 2020); PPP (Public-Private Partnership) model as a new way of digital transformation . URL: <https://cress.soc.surrey.ac.uk/web/events/ppp-public-private-partnership-model-new-way-digital-transformation> (дата звернення: 24. 10. 2020); The Role of Public-Private Partnership in Innovating Digital Service . URL: <https://www.ispionline.it/. . /role-public-private-partnership-innovating-digital-service-23305> (дата звернення: 24. 10. 2020); Public-private partnerships hold the key to future development. URL: <https://news.microsoft.com/. . /public-private-partnerships-hold-the-key-to-future-development/> (дата звернення: 24. 10. 2020).

зи для суспільного благополуччя.

Отже, співпраця (як спільна діяльність двох і більше осіб з метою досягнення спільних цілей, обопільно бажаних результатів) – обов'язкова ознака життя в суспільстві, включаючи й сферу господарювання. Остання є яскравим прикладом оптимального збалансування публічних (державно організованого суспільства, територіальних громад) та приватних інтересів бізнесу задля реалізації суспільно значущих проектів і, відповідно, вирішення критично важливих для суспільства проблем. Саме подібна співпраця дозволяє більш-менш оптимально врахувати ці категорії інтересів з метою забезпечення ефективності та соціального спрямування ринкової економіки як однієї з її основних конституційних засад (ч. 4 ст. 13 Конституції України).

Хоча взаємодія вищезгаданих носіїв публічних та приватних інтересів може здійснюватися в різних формах:

– *організаційно-правовій*: шляхом створення господарських організацій з участю в них держави/територіальної громади та суб'єктів підприємництва, зокрема, акціонерних товариств, створених в процесі корпоратизації чи приватизації, в яких зберігається істотна участь держави/територіальної громади (ч. 2 ст. 22, ч. 3 ст. 24 ГК України);

– *шляхом запровадження спеціального (зазвичай сприятливого) правового режиму для суб'єктів господарювання, що реалізують пріоритетні інвестиційно-інноваційні проекти*³⁵⁸, в тому числі на певних територіях (територіях пріоритетного розвитку, у спеціальних вільних економічних зонах³⁵⁹), у певних сферах діяльності³⁶⁰, щодо певних утворень на зразок наукових, технологічних та індустріальних парків³⁶¹, а також передбачений в новоприйнятому Законі України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки»³⁶²), попри закріплені в Концепції розвитку цифрової

³⁵⁸ Про інноваційну діяльність: Закон України від 04. 07. 2002 р.. Офіційний вісник України. 2002. № 31. Ст. 1447; Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16. 07. 1999 р.. ВВР. 2006. № 22. Ст. 182; Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08. 09. 2011 р.. ВВР України. 2012. № 19-20. Ст. 166.

³⁵⁹ Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон: Закон України від 13. 10. 1992 р.. ВВР України. 1992. № 50. Ст. 676.

³⁶⁰ Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14. 09. 2006 р.. ВВР України. 2006. № 45. Ст. 434

³⁶¹ Про наукові парки: Закон України від 25. 06. 2009 р.. ВВР України. 2009. № 51. Ст. 757; Про індустріальні парки: Закон України від 21. 06. 2012 р.. Голос України від 04. 08. 2012 № 142; Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16. 07. 1999 р.. ВВР. 2006. № 22. Ст. 182. .

³⁶² Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Проект Закону України від 02. 11. 2020 р. № 4303 / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1. c1. rada. gov. ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298 (дата звернення: 05. 11. 2020).

економіки та суспільства України на 2018-2020 роки положення про використання ДПП з метою цифрової трансформації;

– *співрегулювання* за участю держави та саморегульвних організацій, яким делегуються окремі функції щодо регулювання певного виду господарських відносин³⁶³, або консультування уповноважених органів із заінтересованими учасниками відповідного ринку та/або кінцевими споживачами щодо застосування певних заходів (ст. 22 Закону «Про електронні комунікації»);

– *державно-приватне* (або публічно-приватне) партнерство³⁶⁴ (далі – ДПП).

Співпраця носіїв публічних інтересів (держави, територіальних громад в особі органів місцевого самоврядування) з приватним бізнесом набуває ознак ДПП за наявності специфічних умов, визначених Законом «Про державно-приватне партнерство» (Закон про ДПП), в якому значною мірою враховано зарубіжний досвід.

Рушійною силою (поштовхом) до співпраці у формі ДПП є обопільна заінтересованість сторін, хоча інтереси можуть відрізнятися (у держави/територіальної громади – задоволення певної категорії публічних інтересів, у представника приватного бізнесу – в одержанні вигод від такої співпраці у формі різного роду сприяння з боку держави/органу місцевого самоврядування й в кінцевому підсумку – отримання прибутку та/або іншого соціально-економічного ефекту).

До *основних переваг ДПП* належать: швидкість та ефективність реалізації суспільно значущих проектів; сприятливе для споживачів співвідношення ціни та якості завдяки оптимального розподілу між партнерами ризиків та управління ними; ефективність від інтеграції проектування і будівництва об'єктів громадської інфраструктури з фінансуванням, експлуатацією та технічним обслуговуванням / модернізацією; створення доданої вартості шляхом взаємодії між державними органами/органами місцевого самоврядування та суб'єктами підприємництва, зокрема, шляхом інтеграції та спільного поєднання накопиченого в державному і приватному секторах навичок, знань і досвіду щодо реалізації інвестиційних проектів; компенсація «вузьких місць» в економіці за рахунок більш високої продуктивності

³⁶³ Ч. 3 ст. 56 Закону України від 18 листопада 2003 року «Про телекомунікації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text> (дата звернення: 22. 11. 2020); ст. 11, 12, 22, 51, 56-59, 78 та інші (щодо консультацій з учасниками ринку, іншими зацікавленими особами при здійсненні державного регулювання) Закону України «Про електронні комунікації»; Про затвердження Положення про реєстр саморегульвних організацій фінансових установ: Розпорядження Держфінпослуг від 26. 07. 2005 р. № 4380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-05#Text> (дата звернення: 22. 11. 2020).

³⁶⁴ Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 р. . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (дата звернення: 18. 07. 2021).

праці і капіталовкладень партнерів у реалізацію проектів; запровадження інновацій та поліпшення якості надання публічних послуг, посилення відповідальності за неякісне їх надання шляхом стимулювання ефективності управління та регулювання у цій сфері; забезпечення ефективності використання державних активів в інтересах всіх користувачів публічних послуг; розвиток інфраструктури (портів, шляхів сполучення тощо).

Разом з тим ДПП притаманні й ризики, найбільш серйозними з яких є: зменшення конкуренції на ринку, де діють учасники ДПП; ризик незавершення проектів ДПП через можливу неспроможність приватного партнера забезпечити їх виконання та складність його заміни. Хоча остання редакція Закону про ДПП значною мірою врахувала ці ризики, однак їх ймовірність залишається.

Цифровізація – доволі складний процес, що має як позитивний вплив на економіку та інші сфери суспільного буття, так і пов’язаний зі значними ризиками, в тому числі зростанням кількості зловживань цифровими технологіями (включно із кіберзлочинністю), негативними наслідками непродуманого (недбалого) використання надбань цифрових технологій (штучного інтелекту зокрема). Держава не встигає своєчасно реагувати на потреби та ризики цифровізації, що зумовили поширення саморегулювання в цій сфері, а згодом – визнання державою необхідності співрегулювання: поєднання можливостей державного регулювання із саморегулювальними властивостями цифровізованих сфер економіки. Проте потенціал ДПП, про доцільності використання якого йдеться в Концепції, залишається незатребуваним.

В Законі «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» йдеться про запровадження *спеціального сприятливого режиму господарювання* для суб’єктів цифрового підприємництва. Проте подібна форма співпраці (спеціальний режим) використовується переважно в країнах перехідної економіки (колишнього соцтабору) на противагу країнам традиційно розвинених і соціально спрямованих ринкових відносин, оскільки така співпраця:

- не є персоніфікованою (охоплює заздалегідь не визначене коло суб’єктів підприємництва);
- неможливо більш-менш точно визначити результати такої співпраці та їх ефективно проконтролювати;
- подібний режим є пільговим і тому нерідко розглядається як своєрідна дискримінація, оскільки під дію пільг підпадають не всі суб’єкти підприємництва, а певне їх коло; при цьому суспільно корисний результат від їх діяльності – не гарантований;
- у разі неотримання очікуваного суспільно корисного ефекту від такого режиму втрати від надання пільг/переваг нічим не компенсуються;

– загроза економічній конкуренції від введення подібного режиму (знову ж таки через нерівні умови господарювання) нерідко не виправдовує отримані результати;

– загалом спеціальні режими господарювання часто-густо використовуються недобросовісними суб'єктами бізнесу для отримання незаслужених вигод.

ДПП в протизвагу спеціальним (зазвичай пільговим) режимам господарювання, хоча і містить низку ризиків (в тому числі щодо зменшення конкуренції на ринку, де діють учасники ДПП), проте вони за своїми масштабами зазвичай є значно меншими; у разі неспроможності приватного бізнесу завершити виконання проектів ДПП законодавець передбачив відповідні механізми (кредитора як учасника відносин ДПП); контроль за перебігом виконання проектів ДПП покладається на відповідні органи із закріпленими на рівні закону про ДПП повноваженнями; права та обов'язки учасників ДПП більш визначені, як і їхня відповідальність; співпраця у формі ДПП більш конкретизована, що фіксується в угоді ДПП, положення якої за наявності відповідних обставин можуть уточнюватися, виконання договірних зобов'язань – щорічно контролюється. І насамкінець: ДПП – більш поширена в країнах цивілізованої ринкової економіки форма співпраці носіїв публічних (насамперед держави) та приватних (суб'єктів підприємництва), ніж спеціальні режими господарювання, які використовуються лише за крайньої потреби.

Хоча в Україні ДПП представлено переважно договорами концесії, однак щодо реалізації проектів, подібних до згаданої співпраці медичних закладів і цифрового, зокрема роботехнічного, бізнесу, більше підходить договір про спільну діяльність. Проте варто проаналізувати чинне законодавство з точки зору придатності нормативно-правового регулювання для встановлення відносин ДПП з метою стимулювання цифровізації (суспільно важливих проектів), попередження пов'язаних з нею загроз (неконтрольоване використання цифрових ресурсів на зразок штучного інтелекту, кіберзагрози тощо).

Як вже зазначалося, про використання ДПП в процесі цифровізації йдеться в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, проте подальший практичних кроків щодо цього не було здійснено, в тому числі щодо нормативно-правового регулювання. У зв'язку з цим, з метою виявлення основних характеристик ДПП та придатності такого партнерства для цілей цифровізації, слід звернутися до Закону України про ДПП, в якому:

– ДПП визначено як співробітництво між державою Україна,

Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності» здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним Законом про ДПП;

– учасниками відносин ДПП є: **державний партнер**; **приватний партнер**; **кредитор** – будь-яка фінансова установа, міжнародна фінансова організація, що надала чи має намір надати боргове фінансування або видала гарантію приватному партнеру для виконання ним зобов'язань за договором, укладеним в рамках ДПП; **радник** – фізична та/або юридична особа, яка за договором бере на себе зобов'язання щодо надання послуг у процесі підготовки проекту, що здійснюється на умовах ДПП; при цьому *на стороні партнерів* можуть виступати кілька осіб: на стороні **приватного партнера** у договорі, укладеному в рамках ДПП, можуть виступати декілька осіб, які відповідно до Закону про ДПП можуть бути приватними партнерами і відносини між якими та порядок визначення приватного партнера для представництва інтересів інших приватних партнерів у відносинах з державним партнером визначаються умовами договору, укладеного між приватними партнерами, або умовами договору, укладеного в рамках ДПП (такі особи несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, передбаченими договором, укладеним в рамках ДПП); **державним партнером** у договорі, укладеному в ДПП, одночасно можуть виступати декілька органів державної влади та/або органів місцевого самоврядування, Національна академія наук України, галузеві академії наук; при цьому права та обов'язки зазначених осіб щодо їх спільної участі у договорі, укладеному в рамках ДПП, визначаються договором, укладеним між ними; крім того, за рішенням державного партнера на стороні державного партнера у договорі, укладеному в рамках ДПП, можуть брати участь державне, комунальне підприємство, установа, організація, господарське товариство, 100 відсотків акцій (часток) якого належать державі, територіальній громаді чи Автономній Республіці Крим, на яких може бути покладено виконання окремих зобов'язань у договорі, укладеному в рамках ДПП (державний партнер несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями

такого підприємства, установи, організації або господарського товариства відповідно до договору, укладеного в рамках ДПП);

–ознаками ДПП як особливої форми співпраці є: 1) створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт та технічне переоснащення) об'єкта державно-приватного партнерства та/або управління (користування, експлуатація, технічне обслуговування) таким об'єктом; 2) довготривалість відносин (від 5 до 50 років); 3) передача приватному партнеру частини ризиків у процесі здійснення ДПП; 4) внесення приватним партнером інвестицій в об'єкт ДПП;

–одними з основних принципів ДПП є узгодження інтересів державних та приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди, визначення приватного партнера, як правило, на конкурсних засадах, справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків щодо проектів ДПП тощо;

–перелік сфер, в яких можливим є застосування ДПП, є відкритим; за рішенням державного партнера ДПП може застосовуватися в інших, ніж зазначені в ст. 4 Закону про ДПП, сферах діяльності, які передбачають надання суспільно значущих послуг³⁶⁵, крім видів господарської діяльності, які відповідно до закону дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам та організаціям;

–пріоритетною є договірна форма здійснення ДПП (із застосування таких договорів, як концесійний договір, договір управління майном (виключно за умови передбачення у договорі, укладеному в рамках ДПП, інвестиційних зобов'язань приватного партнера); договір про спільну діяльність; інші договори, в тому числі змішані;

–об'єктами ДПП є: існуючі, зокрема відтворювані (шляхом реконструкції, реставрації, капітального ремонту та технічного переоснащення) об'єкти, що перебувають у державній або комунальній власності чи належать Автономній Республіці Крим, або майно господарських товариств, 100 відсотків акцій (часток) якого належить державі, територіальній громаді чи Автономній Республіці Крим; створювані або новозбудовані об'єкти відповідно до договору, укладеного в рамках ДПП. Об'єкт ДПП може складатися з майна, що перебуває на балансі кількох державних, комунальних підприємств, установ, організацій, майна господарських

³⁶⁵ Суспільно значущі послуги – послуги, спрямовані на забезпечення суспільних інтересів та потреб, що надаються необмеженому колу користувачів (споживачів) та/або надання яких має забезпечуватися органами державної влади, органами місцевого самоврядування або державними, комунальними підприємствами, установами, організаціями, господарськими товариствами, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать державі, територіальній громаді чи Автономній Республіці Крим (ст. 1 Закону України про ДПП).

товариств, 100 відсотків акцій (часток) яких належать державі, територіальній громаді чи Автономній Республіці Крим;

– фінансування ДПП може здійснюватися за рахунок: фінансових ресурсів приватного партнера; фінансових ресурсів, запозичених в установленому порядку; коштів державного та місцевих бюджетів; інших джерел, не заборонених законодавством;

– контроль та моніторинг за виконанням проектів ДПП та проведенням завершальної оцінки здійснюється партнерами, проте вирішальне слово за носіями публічних інтересів: такий контроль та моніторинг здійснюють державний партнер, інші державні органи та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи відповідно до їхніх повноважень у порядку, встановленому законом та/або договором, укладеним в рамках ДПП; приватні партнери надають державним партнерам інформацію про виконання договору, укладеного в рамках ДПП, у порядку, передбаченому договором, укладеним в рамках ДПП; моніторинг виконання договорів, укладених в рамках ДПП, здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері ДПП, шляхом отримання щорічних звітів від державних партнерів про виконання договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, що надаються в порядку та згідно з формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері ДПП; після закінчення виконання договору, укладеного в рамках ДПП, уповноваженими органами проводиться завершальна оцінка здійснення ДПП: метою завершальної оцінки здійснення ДПП є узагальнення результатів виконання договору, укладеного в рамках ДПП, виявлення проблем та аналіз ризиків, що виникли під час реалізації проекту, що здійснювався на умовах ДПП, а також у разі необхідності підготовка пропозицій про внесення змін до законодавства; за результатами проведеної завершальної оцінки здійснення ДПП готується звіт, що надсилається центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державно-приватного партнерства, для аналізу.

Наявне в Україні регулювання відносин ДПП (враховуючи Закон про ДПП та низку прийнятих у відповідності з ним нормативно-правових актів) є більш-менш ґрунтовним (якщо порівнювати з аналогічним регулюванням інших країн, переважно колишнього соцтабору – Польщі, Латвії, Хорватії, Словенії³⁶⁶). Разом з тим поза увагою законодавця залишилася участь у цих відносинах:

³⁶⁶ Вінник О. М. Корпоративна форма державно-приватного партнерства: проблеми правового забезпечення на тлі світового досвіду: монографія. Суми: Вид-во МакДен, 2012. С. 149-192 (204 с.).

–заінтересованих в реалізації проектів ДПП міністерств/відомств, в тому числі Міністерства охорони здоров'я України при реалізації проектів співпраці медичних закладів із суб'єктами цифрового бізнесу (якщо це міністерство не виступає державним партнером, що притаманно для ДПП регіонального рівня);

–Міністерство цифрової інформації з огляду на цифровізаційні процеси, що мають будити задіяними в ході виконання проектів ДПП;

–досить популярна в країнах ринкових відносин корпоративна форма ДПП.

Отже, потребує вдосконалення і Закон про ДПП, в який варто включити положення застосування такого партнерства у сфері цифровізації, про участь в цих відносинах (з функціями контролю та моніторингу) міністерств/відомств, що опікуються певними питаннями ДПП, проте не виступають як державні партнери (у разі, наприклад, регіонального ДПП за участю органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств/установ), а також Мінцифри України. Крім того, мають бути визначені основні засади співпраці зазначених органів та координації їх діяльності з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику щодо ДПП (ст. 22 Закону про ДПП). При цьому наявність головного уповноваженого в країні з питань ДПП органу не має принижувати ролі профільних міністерств/відомств, які мають бути задіяні в контролі за ДПП на всіх стадіях (від започаткування до оцінки результатів) з питань їхньої компетенції (будівництво, охорона здоров'я, транспорт, шляхи сполучення, надання комунальних та інших соціально значущих послуг). В чинні закони та законопроекти (а згодом – закони), спрямовані на стимулювання цифровізації, доцільно включати положення щодо ДПП як можливої форми співпраці носіїв публічних інтересів (держави, АР Крим, територіальних громад) та цифрового бізнесу для реалізації конкретних суспільно значущих (на державному чи регіональному рівнях) проектів, що забезпечують вирішення нагальних проблем (в тому числі подібних до згаданих випадків допомоги лікарням в умовах браку медичного персоналу та наявних загроз, пов'язаних з інфікуванням від хворих на КОВІД-19, а також застосування ініційованих МОЗ нових цифрових інструментів, що мають допомогти в боротьбі з цією хворобою³⁶⁷).

³⁶⁷ МОЗ працює над впровадженням 8 цифрових інструментів для боротьби з COVID-19, - заступник міністра охорони здоров'я Кучер. URL: https://censor.net/ua/news/3233084/moz_pratsuyue_nad_vprovadjennyam_8_tsyfrovyyh_instrumentiv_dlya_borotby_z_covid19_zastupnyk_ministra (дата звернення: 25. 11. 2020).

V. Відносини

цифрової економіки та їх правове регулювання

6.1. Поняття та склад відносин цифрової економіки

Цифровізація сфери господарювання забезпечила формування цифрової економіки (ЦЕ) як такої, що базується на цифрових технологіях.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р, визначає основну мету цифровізації – досягнення цифрової трансформації існуючих та створення нових галузей економіки, а також трансформацію традиційних сфер життєдіяльності в нові більш ефективні та сучасні сфери. Ця мета значною мірою досягнута, оскільки з'явилися нові сфери економіки, що безпосередньо пов'язані з цифровізацією (телекомунікаційна/електронних комунікацій, електронних довірчих послуг, електронної комерції), а в традиційних сферах – з'явилися електронні аналоги традиційних послуг (зокрема, електронні фінансові послуги, включно з електронними платежами).

Такі зміни позначилися на господарських відносинах та їх правовому регулюванні, що стимулювало наукові дослідження з проблем/питань:

–нового напряму економіко-правової політики держави у зв'язку з цифровізаційними процесами, що забезпечують вирішення складних проблем в економіці, проте можуть використовуватися не лише на благо суспільства, але й завдавати істотної шкоди, що зумовлює необхідність забезпечення державою соціального спрямування цифровізації³⁶⁸;

³⁶⁸ Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhaylo, Olena M. Honcharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy. International Journal of Criminology and Sociology, 2021, 10, p. 383-392.

– появи нових засобів державного регулювання (системи електронного урядування³⁶⁹, цифрових публічних реєстрів³⁷⁰, державних веб-порталів на зразок «Дія»³⁷¹ та ін.);

– посилення ролі саморегулювання господарських відносин, що зазнали цифровізації, та необхідності поєднання його з державним регулюванням з метою забезпечення соціального спрямування цифрової економіки та балансу інтересів учасників цифровізованих ринків з інтересами суспільства, включно зі споживачами електронних послуг³⁷²;

– доцільності оптимального поєднання державного регулювання із саморегулюванням з метою використання їх потенціалу у сфері ЦЕ та мінімізації ризиків³⁷³;

– ключових засад цифрової економіки з огляду на використання цифрових ресурсів, яким притаманний і великий потенціал, але і значні ризики, мінімізацією яких і мають займатися суб'єкти регулювання³⁷⁴ – не лише держава, а й учасники цифровізованих ринків (зокрема, спільно з державою в особі її уповноважених органів, як це передбачено с. 22 Закону України «Про електронні комунікації»), їх саморегулювнi організації;

– проблем, пов'язаних з різними цифровими можливостями учасників відносин ЦЕ: подолання цифрової нерівності і, відповідно, цифрової неспроможності найменш захищених суб'єктів ЦЕ (малих підприємств/підприємців, споживачів

³⁶⁹ Правове регулювання відносин в мережі Інтернет: монографія / [А. П. Гетьман, Ю. Є. Атаманова, В. С. Мілаш та ін.]; за ред. . С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків, Право, 2016. С. 277-296 (360 с.). Волох Олександр. ГЕНЕЗИС ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 2. С. 121-125. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/2/24.pdf> (дата звернення: 27. 06. 2021).

³⁷⁰ Шаповалова О. В. Правові умови створення та адміністрування електронних публічних реєстрів. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2020, № 1 (39). С. 37-42. <http://app.snu.edu.ua/index.php/actual-law/article/view/97/95> (дата звернення: 26. 06. 2021). Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навчальний посібник. За заг. ред. Вінник О. М. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 35-36.

³⁷¹ Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою "Електронне урядування": затв. постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 2012 р. № 236. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).

³⁷² Гончаренко О. М. Саморегулювання цифрової економіки. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 56-82.

³⁷³ Там само, а також: Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навчальний посібник. За заг. ред. Вінник О. М. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 28 (314 с.); Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhaylo, Olena M. Noncharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuria. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy.. International Journal of Criminology and Sociology, 2021, 10, p. 383-392.

³⁷⁴ Вінник О. М. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3. С. 56-62.

електронних послуг), закріплення на рівні закону/кодексу цифрових прав та обов'язків учасників відносин ЦЕ;

– змін в суб'єктному складі: крім традиційних суб'єктів підприємництва та споживачів товарів в речовій формі, в умовах ЦЕ діють суб'єкти електронного/цифрового бізнесу та споживачі електронних послуг; з'явилися нові суб'єкти організаційно-господарських повноважень з огляду на появу нових ринків (телекомунікацій/електронних комунікацій, електронних довірчих послуг тощо), посилення ролі цифрових технологій з необхідністю професійного впливу на цифровізацію (створення Мінцифри); посилилась роль саморегулювання і саморегулювних організацій суб'єктів цифрового бізнесу; з'явилися якісно нові суб'єкти з досі невизначеним правовим статусом – віртуальні підприємства³⁷⁵; крім того постає проблема визначення сутності роботів та штучного інтелекту, які за оцінкою М. О. Стефанчука «можуть бути як суб'єктами цивільних правовідносин, так і об'єктами»³⁷⁶, а також проблема ідентифікації суб'єктів ЦЕ³⁷⁷;

– ключових ресурсів ЦЕ – інформації (класифікація численних видів якої подано в праці О. В. Кохановської³⁷⁸), інформаційно-комунікаційних (насамперед, цифрових) технологій та породжених ними цифрових об'єктів, які функціонують нарівні з об'єктами в речовій формі, що притаманні аналоговій економіці, з визначеним на рівні актів законодавства правовим режимом;

– визначення правового режиму більшості цифрових об'єктів, які представники цивілістики (В. Л. Скрипник) відносять до категорії квазі-речей³⁷⁹; стан визначення правового режиму таких об'єктів доволі різний: частина з них (телекомунікації/ електронні комунікації зокрема) має відповідне правове забезпечення³⁸⁰, але щодо більшості нових цифрових об'єктів (Інтернет-магазини-

³⁷⁵ Кочин В. В. Віртуальні товариства у сфері електронної економіки. ... Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. К., 2019. С. 112-124.

³⁷⁶ Стефанчук М. О. Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення. Автореферат дис...на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук зі спец. 12. 00. 03. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. К., 2020. С. 25 (40 с.)

³⁷⁷ Єфремова К. В. Субєкти цифрової економіки та їх ідентифікація. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. К., 2019. С. 83-100.

³⁷⁸ Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин в цивільному праві: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. С. 168-216 (463 с.)

³⁷⁹ Скрипник В. Л. Теоретичні і методологічні проблеми об'єктів цивільних прав: монографія. Кременчук: Вид-во Щербатих О. В., 2020. С. 325 (380 с.)

³⁸⁰ Закони України «Про телекомунікації» та «Про електронні комунікації».

ни³⁸¹, цифрові платформи, чат-боти, роботи, дрони, штучний інтелект, віртуальна людина³⁸², віртуальні картини/будинки³⁸³ та ін.) правовий режим або взагалі не визначено, або він не є чітким та зрозумілим для пересічних учасників відносин ЦЕ; на теоретичному рівні проблема визначення правового режиму таких ресурсів розробляється, але висновки далеко не безспірні (зокрема щодо сутності роботів, штучного інтелекту та недоцільності ґрунтового регулювання пов'язаних з ними відносин з огляду на їх динамізм і проблемність прогнозування наслідків використання таких ресурсів³⁸⁴); проблеми легалізації як платіжного засобу та ризику використання криптовалюти³⁸⁵

–електронної форми спілкування, в тому числі шляхом укладення електронних договорів з притаманними їм проблемами³⁸⁶, проведення електронних аукціонів, надання електронних послуг³⁸⁷, розгляду в режимі онлайн спорів/конфліктів³⁸⁸, що потребує не лише адекватного нормативно-правового регулювання, а й кіберзахисту від несанкціонованого втручання і, відповідно, спотворення результатів такого спілкування або підміна);

–зміни стану економічної конкуренції у зв'язку з появою циф-

³⁸¹ Вінник О. М. Правовий режим інтернет-магазину [Електронний ресурс]. *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2019. № 1. С. 5-14. URL: <https://bit.ly/2SfogzN> (Дата звернення: 30. 05. 2021).

³⁸² В КИТАЇ СТВОРИЛИ ЦИФРОВУ ЛЮДИНУ. URL: <https://www.bagnet.org/news/tech/1313159/v-kitayii-stvorili-tsifrovu-lyudinu> (дата звернення: 24. 06. 2021).

³⁸³ Художниця продала віртуальний будинок за 500 тисяч доларів. Жити в ньому не вийде, але можна погуляти у VR. URL: <https://hromadske.ua/posts/hudozhnicya-prodala-virtualnij-budinok-za-500-000-dolariv-zhiti-u-nomu-ne-vijde-ale-mozhna-pogulyati-u-vr> (дата звернення: 26. 06. 2021). На аукціоні Christie's продали цифрову картину за рекордні \$69 мільйонів. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3206900-na-aukcioni-christies-prodali-cifrovu-kartinu-za-rekordni-69-miljoniv.html> (дата звернення: 26. 06. 2021).

³⁸⁴ Стефанчук М. О. Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення. С. 6, 24-25.

³⁸⁵ Дерев'яно Б. В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України. Форум права. 2017. № 3. С. 33–39. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_3_8. (дата звернення: 26. 06. 2021).

³⁸⁶ Беляневич О. А. Перо цілі договірного права в умовах цифрової економіки. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. К., 2019. С. 8-22.

³⁸⁷ Вінник О. М. Роль фінансових послуг та фінансових установ у складі правовідносин цифрової економіки та електронного бізнесу.. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 23-55; Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhalo, Olena M. Honcharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy.. *International Journal of Criminology and Sociology*, 2021, 10, p. 383-392.

³⁸⁸ Вінник О. М. Проблема врегулювання/вирішення конфліктів/спорів в ракурсі соціального спрямування цифрової економіки. Цифровізація сучасних бізнес-процесів як вектор нової економічної політики: Зб. матеріалів «Круглого столу», м. Северодонецьк, 11 грудня 2019 р. /За ред. О. В. Шаповалової. Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 7-17

рових платформ та віртуальних підприємств, поняття яких не вкладається в закріплене в Законі «Про захист економічної конкуренції» поняття суб'єкта господарювання, а відтак – необхідність корегування антимонопольно-конкурентного законодавства з урахування використання цифрових ресурсів на відповідних ринках і, ймовірно, самого поняття ринку та видів зловживань.

Так, класичний склад правовідносин (суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин, що включає конкретну поведінку суб'єктів правовідносин та її юридичне закріплення нормами права у вигляді суб'єктивних прав та юридичних обов'язків) в умовах цифровізації набуває досить своєрідне забарвлення, у зв'язку з чим виникає проблема кваліфікації нових суб'єктів (віртуальних підприємств зокрема), нових нематеріальних об'єктів (сайтів, інтернет-платформ, штучного інтелекту, ботів, інших об'єктів віртуальної реальності), визначення особливості договірних зв'язків та умов забезпечення економічної конкуренції, відповідальності тощо в нових умовах.

Склад правовідносин цифрової економіки має традиційні і специфічні ознаки, що пов'язано із специфікою використовуваних тут ресурсів, способу надання послуг (із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій), ризиками, способами захисту прав та законних інтересів (у зв'язку з неефективністю передбачених законом засобів захисту, в тому числі судових, широко застосовуються засоби самозахисту від неправомірного використання інформації, завдання шкоди через кібератаки тощо).

Починаючи з суб'єктного складу відносин цифрової економіки, слід, в першу чергу, згадати представників **е/бізнесу**. У сфері цифрової економіки діють дві основні категорії суб'єктів господарювання: 1) ті, що **спеціалізуються** на обслуговуванні телекомунікаційних/електронних ресурсів, створенню пов'язаних з ними інновацій, їх запровадженню у виробництво, наданню телекомунікаційних послуг та електронних довірчих, реалізацію товарів (робіт, послуг) з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; 2) ті, основна діяльність яких не ґрунтується на зазначених технологіях, проте ці технології використовують для забезпечення основної діяльності (при отриманні ліцензій та інших дозволів, сплаті податків та інших платежів, пошуку контрагентів та встановлення з ними договірних зв'язків, рекламуванні результатів своєї діяльності, скликанні загальних зборів акціонерів/учасників, організації роботи інших органів управління та контролю (в режимі відео конференції) та працівників, тощо. Беззаперечно, до категорії представників е/бізнесу належить перша категорія суб'єктів господарювання, а

щодо другої – це стосується тих з них, хто переважно (понад 50%) використовує інформаційно-комунікаційні технології в своїй діяльності.

Другою категорією суб'єктів, що забезпечує організацію господарської діяльності у сфері ЦЕ (включаючи регулювання, управління та контроль), є суб'єкти організаційно-господарських повноважень, функціонування яких в основному ґрунтується на сучасних інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологіях і, в першу чергу, – електронне урядування як форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян³⁸⁹. Питаннями такого урядування держава опікується понад 10 років³⁹⁰ з відповідними (переважно позитивними) результатами, в особі уповноважених органів – насамперед, Державного агентства з питань електронного урядування України³⁹¹ та Мінцифри України.

Третьою категорією суб'єктів відносин ЦЕ – є користувачі/споживачі електронних послуг (включно із замовленням товарів через мережу Інтернет – Інтернет-магазини, оплатою товарів, комунальних та інших послуг в режимі онлайн) та товарів, що існують в цифровому форматі/на цифрових носіях (комп'ютерні програми, засоби комп'ютерного захисту, відео та аудіо-продукція тощо).

Для участі у відносинах ЦЕ зазначені особи реалізують свої цифрові права, які дозволяють їм отримувати доступ, використовувати, створювати та публікувати цифрові носії або отримувати доступ до комп'ютерів, інших електронних пристроїв або мереж зв'язку.³⁹²

Цифрові права є складовою права на інформацію. Інформація визначається Законом України «Про інформацію» як будь-які

³⁸⁹ Розвиток електронного урядування та електронної демократії в Україні. URL: <http://www.center.gov.ua/component/k2/item/3451-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA-%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%83%D1%80%D1%8F%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%82%D0%B0-%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE> (дата звернення: 27. 06. 2021).

³⁹⁰ Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. N 2250-р. Офіційний вісник України, 2010 р., № 97, стаття 3443; Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. Офіційний вісник України, 2017 р., № 78.

³⁹¹ Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492. Офіційний вісник України, 2014 р., № 80. Ст. 2269.

³⁹² Digital rights - Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_rights https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_rights (дата звернення: 08. 08. 2021).

відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді (ст. 1). Поняття права на інформацію за згаданим Законом відрізняється від його трактування більшістю дослідниками. Якщо відповідно до Закону таким правом визнаються певні можливості вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для прав, свобод і законних інтересів, то за оцінкою В. С. Політанського³⁹³, який, проаналізувавши різні точки зору з цього питання, виділив два основних підходи – вузький і широкий. Згідно з вузьким підходом право на інформацію трактується тільки як право на отримання (доступ) до інформації, тобто як відносне право; згідно з широким розумінням до права на інформацію відносять всі види суб'єктивних прав, «спрямованих на інформацію чи на здійснення дій з нею»³⁹⁴. Разом з тим, на цілком слушну думку згаданого дослідника, «в сучасних умовах розвитку суспільства та інформаційних технологій, збільшення обсягу та обміну інформації право на інформацію набуває особливого значення, що дає змогу його вважати окремою цінністю суспільства й розглядати як окреме фундаментальне право людини»³⁹⁵.

Цифровізація наклала відбиток не лише на нормативно-правове регулювання, а й на суб'єктно-об'єктний склад господарських відносин. Крім традиційних їх учасників (суб'єкти господарювання зі статусом юридичної особи чи фізичної особи-підприємця, суб'єкти організаційно-господарських повноважень зі статусом юридичної особи або в силу володіння відповідним обсягом корпоративних прав, споживачі та інші учасники господарських відносин, які беруть в них участь для задоволення своїх господарських потреб – навчальні заклади, лікарні, релігійні та благодійні організації тощо) з'явилися нові, серед яких не лише уповноважені у сфері цифровізації органи держави (Мінцифри України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації), а й суб'єкти з нетрадиційними ознаками (фізичної чи юридичної особи). Насамперед, це стосується так званих *віртуальних підприємств* як групи осіб зі змінним складом учасників (останні можуть бути як суб'єктами господарювання, так і пересічними громадянами без статусу суб'єкта підприємництва), що не має організаційної єдності в якості

³⁹³ Політанський В. С. Право на інформацію в системі основоположних прав і свобод. Вісник Національної академії правових наук України, 2016, № 2. С. 86-95; Політанський В. С. Інформаційне суспільство: виклики для правового регулювання. Вісник Національної академії правових наук України, 2017, № 2. С. 68-78.

³⁹⁴ Політанський В. С. Право на інформацію в системі основоположних прав і свобод. С. 88.

³⁹⁵ Та само. С. 91.

юридичної особи³⁹⁶. Будучи групою (нерідко доволі нестійкою) осіб з різним правовим статусом (бізнес-організації, індивідуальні підприємці, особи, що не мають такого статусу) без організаційного оформлення і, відповідно, реєстрації як юридичної особи чи суб'єкта підприємництва, віртуальне підприємство в процесі своєї діяльності нерідко спричинює непрості проблеми. Зазвичай віртуальне підприємство як група осіб, що не має офіційно зафіксованої організаційної єдності в якості юридичної особи чи статусу сторін договору про спільну діяльність, використовує один (одні) електронний ресурс (ресурси) – Інтернет-магазин або торговельну Інтернет-платформу для здійснення електронної комерції, на учасників якої законодавець покладає низку обов'язків та відповідальність у разі їх порушення при виконанні обов'язків продавця відповідно до законів України «Про електронну комерцію» та «Про захист прав споживачів». Проте визначити, який саме учасник віртуального підприємства не дотримався вимог законодавства і, відповідно, має нести відповідальність, досить проблематично, оскільки: 1) статус віртуального підприємства та його учасників законодавчо не визначений, рівно як і обов'язковість їх реєстрації; 2) використовувані віртуальними підприємствами торговельні інтернет-платформи, Інтернет-магазини є інтернет-ресурсами, сайтами, правовий режим яких чітко не визначений на рівні прийнятих в офіційному порядку і оприлюднених на сайті Верховної Ради України нормативно-правових актах; 3) законодавець закріплює визначення сайтів та їх власників лише в ракурсі захисту авторських прав (ст. 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права»), не розрізняє види сайтів, зокрема тих, що використовуються з метою отримання прибутку або сприяють прибутковості діяльності осіб, які використовують сайт для поширення інформації про товари, роботи, послуги; 4) встановити власника сайта або особу, яка фактично його використовує для просування своїх товарів, робіт, послуг, інформації, проблематично, оскільки відсутній офіційний, відкритий реєстр таких осіб (принаймні, його вельми проблематично знайти), а на практиці пропонується звертатися до Центру компетенції в структурі Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес» (УЦПНА) з огляду на наявність делегованих повноважень у об'єднання підприємств «Український мережевий інформаційний центр» (ОП УМІЦ), яке було створене за

³⁹⁶The Virtual Corporation (David Skyrme Associates). URL: <https://www.skyrme.com/insights/2virtorg.htm> (дата звернення: 15. 05. 2020).

сприянням Уряду³⁹⁷, з метою управління адресним простором українського сегменту мережі Інтернет, обслуговування та адміністрування системного реєстру і системи доменних імен домену верхнього рівня «UA». Відповідно до ст. 56 Закону України «Про телекомунікації» таке адміністрування здійснюється недержавною організацією, яка утворюється самоврядними організаціями операторів/провайдерів Інтернет та зареєстрована відповідно до міжнародних вимог. Маючи повноваження щодо здійснення адміністрування адресного простору українського сегменту мережі Інтернет (відповідно до згаданого Закону та розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 липня 2003 року № 447-р «Про адміністрування домену «UA»), склалася практика надання ОП УМІЦ відповідей на запити осіб: про реєстранта доменного імені; про власника веб-сайту; про наявність або відсутність інформації на веб-сайті, в тому числі раніше розміщеної (в режимі зворотного часу). Отже, непросто отримати інформацію про реєстр електронних ресурсів, що використовуються з комерційною метою, та їх власників (потреба в таких відомостях може бути зумовлена необхідністю захисту прав споживачів у разі виникнення конфліктних/спірних ситуацій). Якщо Порядок ведення реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій, затв. рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, від 17 грудня 2019 року № 610), доступний на сайті Верховної Ради України, то подібний акт щодо порядку реєстрації комерційних сайтів та їх власників, затверджений уповноваженим органом чи саморегулювальною організацією, знайти вельми проблематично.

Отже, новизна у господарських відносинах, зумовлена цифровізацією, стосується не лише широкого використання цифрових технологій, а й появи віртуальних суб'єктів та віртуальних об'єктів, електронної форми зв'язків (насамперед договірних), що, своєю чергою, позначається на інших відносинах, зокрема, стосовно відповідальності (запровадження нових видів санкцій на зразок вилучення – повністю або частково – в оператора телекомунікацій номерного ресурсу), розгляду конфліктів/спорів (запровадження онлайн-процедур), нових підходів до визначення суб'єкта господарювання як учасника економічної конкуренції, ролі торговельних платформ в монополізації ринків, посилення ролі співрегулювання (за участю держави, суб'єктів цифрового бізнесу та їх саморегулювальних організацій) тощо.

³⁹⁷Про адміністрування домену «UA»: Розпорядження Кабінету Міністрів від 22 липня 2003 р. № 447-р . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2003-%D1%80> (дата звернення: 01. 05. 2020).

Відтак слід розібратися з одним з основних понять і наслідків цифровізації – поняттям віртуальності. Як зазначає В. С. Лук'янець, віртуальність – «будь-яка інтерсуб'єктивна реальність, присутність якої опосередковано універсумом знаків. Віртуальність наділена майже всіма характеристиками емпіричної реальності, крім безпосередності присутності (остання презентована у знаках (комп'ютер. електрон., фото-мех., звукових та ін.))»³⁹⁸. Відповідно до концепції Джарона Ланье віртуальна реальність (VR) – «це імітація навколишнього середовища (зорові образи, звуки, сконструйовані об'єкти) з використанням спеціальних комп'ютерних засобів»³⁹⁹. Простіше і більш зрозуміле для пересічного громадянина визначення знаходимо у вікіпедії: «віртуальний (від лат. *virtus* — тут: *потенційний, можливий*) визначається як вигаданий, уявний об'єкт, суб'єкт, категорія, ставлення, дія тощо, не присутні в цей час у реальному світі, а створені лише грою уяви людської думки, або зімітовані за допомогою інших об'єктів, зокрема комп'ютерів»⁴⁰⁰.

Нерідко віртуальність доповнює реальність. Під доповненою реальністю розуміється будь-який випадок, коли реальне середовище доповнено віртуальними об'єктами, а за іншим визначенням (Роберт Азума) – це «система, яка поєднує віртуальне і реальне, взаємодіє в реальному часі і працює в 3D»⁴⁰¹. Прикладом може бути Інтернет-магазин, в якому для продажу представлені реально існуючі товари (зазвичай з відповідним фото- або відеозображенням), їх вибір, замовлення та оплата здійснюється за допомогою інтернет-ресурсів (в тому числі чат-ботів, платіжних систем), а комплектація та доставка – традиційним шляхом, тобто реально.

Ця нова і вельми складна сфера суспільного буття повинна мати адекватне регулювання, яке б забезпечувало, з одного боку, суспільно-корисне використання цифрових технологій, а з іншого – мінімізувала ризики у разі зловживання такими технологіями. Проте це завдання вирішити непросто з огляду на стрімкість розвитку відносин цифровізації та відставання реакції держави і міжнародної спільноти на потреби суспільства з точки зору

³⁹⁸ Віртуальність / енциклопедія сучасної України . URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34727 (дата звернення: 12. 05. 2020).

³⁹⁹Доповнена і віртуальна реальність: схожість та відмінність . URL: <https://smart-eam.com/ua/news/dopolnennaja-i-virtualnaja-realnost-shodstvo-i-razlichie/> (дата звернення: 12. 05. 2020).

⁴⁰⁰Віртуальність. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%B%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 12. 05. 2020).

⁴⁰¹Доповнена і віртуальна реальність: схожість та відмінність . URL: <https://smart-eam.com/ua/news/dopolnennaja-i-virtualnaja-realnost-shodstvo-i-razlichie/> (дата звернення: 12. 05. 2020).

цивілізованого (соціально спрямованого) застосування згаданих технологій та створення перешкод неправомірному їх використанню.

6.2. Система нормативно-правових актів, що регулюють відносини цифрової економіки

Нормативно-правове регулюванні відносин ЦЕ значною мірою склалося, проте воно доволі складне і досить проблематичне з точки зору відсутності уніфікації використовуваних в цій сфері понять, розпорошеності норм в численних актах законодавства, що, своєю чергою, не забезпечує його прозорість та зрозумілість для пересічних громадян-споживачів, на задоволення законних потреб яких орієнтується/має орієнтуватися і громадянське суспільство, і демократична правова соціальна держава, в якій головною цінністю є громадянин (як це проголошено Конституцією України).

Аналіз досить великого масиву актів законодавства України, що тією чи іншою мірою регулюють відносини цифровізації, свідчить, що у відповідних кодексах, які регулюють майнові (ЦК України) та організаційно-майнові відносини (ГК України) у сфері економіки відсутні більш-менш ґрунтовні положення щодо відносин ЦЕ, крім окремих норм (в ЦК щодо *можливості* відображення інформації в електронному вигляді – ст. 200 ЦК; вчинення правочину в електронній формі – ст. 205, як однієї з модифікацій письмової форми – ст. 207; відображення твору у загальнодоступних електронних системах інформації – ст. 442; електронної форми розрахунків – за допомогою розрахункових документів у електронному вигляді – ст. 1087: в ГК – про обов’язкове оприлюднення господарськими організаціями, що контролюються державою або органом місцевого самоврядування, інформації про свою діяльність шляхом розміщення її на власній *веб-сторінці/веб-сайті* або на *офіційному веб-сайті* суб’єкта управління об’єктами державної/комунальної власності, що здійснює функції з управління підприємством, а також про використання державними та комунальними підприємствами

процедур закупівель згідно із Законом України «Про публічні закупівлі» – ст. 73, 75, 77, 78, 79, 90). Досить ґрунтовні положення містяться в Податковому кодексі України щодо використання електронних ресурсів у сфері оподаткування (Єдиного реєстру податкових накладних та Єдиного реєстру акцизних накладних, які ведуться в *електронному вигляді* центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику), надання послуг *електронного цифрового підпису* (ст. 14), організації впровадження *електронних сервісів* для суб'єктів господарювання як одну з функцій контролюючих органів (ст. 19-1) та ін. ; Кодекс України про адміністративні правопорушення⁴⁰² та Кримінальний кодекс України⁴⁰³ містять норми про відповідно адміністративну та кримінальну відповідальність за правопорушення/злочини, скоєні із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, процесуальні кодекси та Закон України від 02. 06. 2016 «Про судоустрій і статус суддів»⁴⁰⁴ (ст. 15-1) – щодо використання в судочинстві єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Відсутність в Україні, як і в більшості країн світу, кодифікованого акта, який би в комплексі регулював відносини ЦЕ, значною мірою компенсується (проте не досить ефективно) великою кількістю актів законодавства, в масиві якого можна умовно виділити кілька блоків, кожен з яких регулює певний вид відносин у сфері ЦЕ (хоча деякі акти, зокрема Закон України «Про телекомунікації», а з набуттям чинності 1 січня 2022 р. – Закон «Про електронні комунікації»), вартий до включення у два перші блоки, оскільки регулює інформаційні відносини та надання телекомунікаційних послуг як вид господарської діяльності у сфері ЦЕ).

Перший блок включає акти, спрямовані на регулювання сучасних інформаційних відносин, інформатизації основних сфер суспільного життя (включно з економічним), функціонування інформаційного суспільства, в тому числі закони України: «Про інформацію»⁴⁰⁵ (містить вимоги щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту

⁴⁰² Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 26. 06. 2021).

⁴⁰³ Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26.06.2021).

⁴⁰⁴ Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 26. 06. 2021).

⁴⁰⁵ Закон України «Про інформацію» від 02. 10. 1992 р.. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.

інформації, в тому числі відображеної в електронному вигляді; визначає основні напрями державної інформаційної політики: створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства і, відповідно, інформаційних систем і мереж інформації та розвитку електронного урядування; забезпечення інформаційної безпеки України та ін.); *«Про Концепцію Національної програми інформатизації»*⁴⁰⁶ та *«Про Національну програму інформатизації»*⁴⁰⁷ (визначають загальні засади формування, виконання та коригування Національної програми інформатизації, відповідно до якої першочергові пріоритети мають надаватися створенню нормативно-правової бази інформатизації, розробленню національних стандартів у цій сфері, формуванню телекомунікаційної інфраструктури, здійсненню заходів щодо інформаційної безпеки); *«Про радіочастотний ресурс України»*⁴⁰⁸ (встановив правову основу користування радіочастотним ресурсом України, включно з відповідними повноваженнями держави в особі органів державної влади, що здійснюють управління і регулювання в цій сфері, та фізичних і юридичних осіб, які користуються та/або мають намір користуватися радіочастотним ресурсом України); *«Про телекомунікації»*⁴⁰⁹ (встановлює правову основу діяльності у сфері телекомунікацій (електрозв'язку), що забезпечує передання інформації з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; визначає повноваження держави щодо управління та регулювання зазначеної діяльності, а також права, обов'язки та засади відповідальності фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у даній діяльності або користуються телекомунікаційними послугами); *«Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки»*⁴¹⁰ (визначив основні завдання, цілі, напрями та організаційно-правові основи розвитку інформаційного суспільства в Україні); *«Про доступ до публічної інформації»* (встановлює порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні розпорядників публічної інформації та інформації, що становить

⁴⁰⁶ Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» від 04. 02. 1998 р.. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 27–28. Ст. 182.

⁴⁰⁷ Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 04. 02. 1998 р.. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 27–28. Ст. 181.

⁴⁰⁸ Закон України «Про радіочастотний ресурс України» від 1 червня 2000 р.. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 36. Ст. 298.

⁴⁰⁹ Закон України «Про телекомунікації» від 18. 11. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 12. Ст. 155.

⁴¹⁰ Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 09. 01. 2007 р.. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 12. Ст. 102.

суспільний інтерес, та передбачає використання таких джерел доступної інформації, як офіційні *веб-сайти в мережі Інтернет*, єдиний державний *веб-портал відкритих даних*; закріплює поняття публічної інформації у формі відкритих даних (публічна інформація у форматі, що дозволяє її автоматизоване оброблення електронними засобами, вільний та безоплатний доступ до неї, а також її подальше використання), порядок її надання та своєчасного оновлення та ін.); *«Про електронні документи та електронний документообіг»*⁴¹¹ (встановлює основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів), *«Про електронний цифровий підпис»*⁴¹² (визначає поняття та правові засади використання такого підпису), низка законів щодо захисту інформації та інформаційних прав: *«Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах»*⁴¹³ (регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах); *«Про захист персональних даних»*⁴¹⁴ (регулює відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних), *«Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»*⁴¹⁵ (визначає правові та організаційні засади забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями, принципи державної політики та повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері); *«Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України»*⁴¹⁶ (встановлює правові основи організації та діяльності цієї служби як державного органу, призначеного для забезпечення формування та реалізації державної

⁴¹¹ Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22. 05. 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 276.

⁴¹² Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22. 05. 2003 р.. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 276.

⁴¹³ Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 31. Ст. 286.

⁴¹⁴ Закон України «Про захист персональних даних» в і д 1 червня 2010 року. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Ст. 481.

⁴¹⁵ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 403.

⁴¹⁶ Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23 лютого 2006 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 30. Ст. 258.

політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України), «Про доступ до публічної інформації»⁴¹⁷ (закріплює поняття публічної інформації та визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до такої інформації), підзаконні нормативно-правові акти, видані на виконання положень вищезгаданих законів); «Про електронні комунікації»⁴¹⁸ (визначає правові та організаційні основи державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, а також права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у відповідній діяльності або користуються електронними комунікаційними послугами; набуває чинності з 01. 01. 2022 р. ; з набуттям чинності цим Законом втрачають чинність два закони – «Про телекомунікації» та «Про радіочастотний ресурс»); «Про національну інфраструктуру геопросторових даних»⁴¹⁹ (визначає правові та організаційні засади створення, функціонування та розвитку національної інфраструктури геопросторових даних, спрямованої на забезпечення ефективного прийняття органами державної влади та органами місцевого самоврядування управлінських рішень, задоволення потреб суспільства в усіх видах географічної інформації, інтегрування у глобальну та європейську інфраструктуру геопросторових даних); підзаконні акти⁴²⁰. Разом з тим підзаконні нормативно-правові акти, визначені Законом ПЕК, ще не прийнято. Також не внесені всі необхідні зміни в закони, що регулюють окремі види відносин у сфері цифрової економіки, суміжні зі сферою електронних комунікацій (захист прав е-споживачів, захист економічної конкуренції на ринках, відносини яких зазнали значної цифровізації тощо). Отже, цей блок законодавства перебуває в стані значних змін, які остаточно можна аналізувати з набуттям чинності Законом ПЕК, що передбачає і відповідне підзаконне регулювання та узгодження із актами законодавства, що регулюють певні аспекти надання електронних

⁴¹⁷ Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 314.

⁴¹⁸ Про електронні комунікації: Закон України від 16. 12. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

⁴¹⁹ Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 13. 04. 2020. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 37. Ст. 277.

⁴²⁰ Зокрема: Про затвердження Технічного регламенту засобів криптографічного захисту інформації: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21. 06. 2021).

комунікаційних послуг. Про це свідчить і нещодавно (15 липня 2021 р.) прийнятий Закон «Про стимулювання розвитку цифрової економіки»⁴²¹, офіційний текст якого ще не розміщено на сайті Верховної Ради України.

Другий блок законодавства стосується різних аспектів функціонування ЦЕ як складової інформаційного суспільства і включає, насамперед, вищезгаданий Закон України «Про телекомунікації», який серед іншого визначає основні засади надання телекомунікаційних послуг, що, своєю чергою, забезпечує можливість надання електронних довірчих послуг, електронну комерцію, електронні платежі тощо. Ключовими в цьому блоці є також закони України: «Про електронні довірчі послуги»⁴²², що регулює відносини у сферах надання електронних довірчих послуг (послуг, що надаються через інформаційно-телекомунікаційну систему), та електронної ідентифікації (процедури використання ідентифікаційних даних особи в електронній формі, які однозначно визначають фізичну, юридичну особу або представника юридичної особи), «Про електронну комерцію»⁴²³ (визначає організаційно-правові засади діяльності, порядок вчинення електронних правочинів, права і обов'язки учасників відносин у цій сфері), «Про платіжні системи та переведення грошей в Україні»⁴²⁴ (в частині регулювання відносин щодо електронних платежів); «Про публічні закупівлі»⁴²⁵ (метою якого є забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції завдяки використанню електронної системи закупівель); підзаконні акти, прийняті відповідно до цих законів або на перспективу⁴²⁶.

В третьому блоці – акти законодавства, які безпосередньо ЦЕ не присвячені, проте окремі їх норми регулюють певний вид відносин ЦЕ та інформаційного суспільства. Серед них, крім

⁴²¹ Прийнято Закон «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні». Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. Опубліковано 15 липня 2021, о 13:40. <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/212519.html> (дата звернення: 02. 08. 2021).

⁴²² Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05. 10. 2017 р.. Урядовий кур'єр від 08. 11. 2017. № 210.

⁴²³ Про електронну комерцію: Закон України від 03. 09. 2015 р.. Відомості Верховної Ради України. 2015 р. № 45. Ст. 410.

⁴²⁴ Про платіжні системи та переведення грошей в Україні: Закон України від 05. 04. 2001 р.. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 29. Ст. 137.

⁴²⁵ Про публічні закупівлі: Закон України від 25. 12. 2015 р.. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 9. Ст. 89.

⁴²⁶ Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: дата звернення: 30. 05. 2021).

вищезгаданих кодексів, численні закони України, в тому числі: «Про Кабінет Міністрів»⁴²⁷ (передбачає оприлюднення на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України (КМ України) проектів актів Уряду та прийнятих в установленому порядку постанов КМ України (ст. 50, 52); «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»⁴²⁸ (закріплює: обов'язок органів виконавчої влади щодо створення та забезпечення функціонування в мережі Інтернет веб-сторінок, які містять необхідну суб'єктам господарювання для провадження ними господарської діяльності інформацію; можливість подання в електронній формі за допомогою засобів телекомунікацій заяви про одержання (переоформлення, одержання дубліката, анулювання) документа дозвільного характеру та повідомлення дозвільного органу про відмову у видачі такого документа); «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»⁴²⁹ (передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій/ ІКТ в системі такої реєстрації та містить визначення низки пов'язаних з цим понять, в тому числі персонального кабінету підприємця, порталу електронних сервісів, коду доступу до результатів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації); «Про акціонерні товариства»⁴³⁰, який закріплює положення щодо: розміщення на власному веб-сайті акціонерного товариства інформації про проведення загальних зборів акціонерів; можливості надання акціонерам для ознайомлення в електронній формі документів, на підставі яких прийматимуться рішення на загальних зборах (ст. 36); бездокументарної форми акцій – ст. 20; «Про захист прав споживачів»⁴³¹, що серед іншого закріплює визначення поняття «електронне повідомлення», права споживача в разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями та на відстані, в тому числі з використанням електронних засобів зв'язку, право споживача на використання електронних платіжних засобів, відповідальність за відсутність необхідної, доступної, достовірної

⁴²⁷ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).

⁴²⁸ Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06. 09. 2005 р. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 48. Ст. 483.

⁴²⁹ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15. 05. 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31–32. Ст. 263.

⁴³⁰ Про акціонерні товариства: Закон України від 17. 09. 2008 р.. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 50–51. Ст. 384.

⁴³¹ Про захист прав споживачів: Закон України від 12. 05. 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).

та своєчасної інформації про продукцію або продавця (у випадках, визначених Законом України «Про електронну комерцію») та ін. ; закони, що передбачають використання електронних грошей, надання фінансових послуг, в тому числі в електронній формі, – «Про банки і банківську діяльність»⁴³², «Про Національний банк України»⁴³³, «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»⁴³⁴, «Про страхування»⁴³⁵ та ін., а також прийняті у відповідність з ними підзаконні акти.

Власне в більшості актів законодавства трапляються норми, що передбачають використання інформаційно-комунікаційних технологій, в тому числі у сфері ЦЕ. Верховною Радою, як вже згадувалося, прийнято за основу законопроекти «Про віртуальні активи», «Про електронні публічні реєстри», «Про віртуальні активи», «Про хмарні послуги» та інші.

Ще однією особливістю нормативно-правового регулювання відносин ЦЕ є наявність *актів*, прийнятих суб'єктами відповідних ринків, що заповнили прогалини державного нормативного регулювання. Прикладом є, зокрема, розроблені спільно ТОВ «Хостмайстер», адміністраторами публічних доменів та реєстраторами *Регламент особливостей реєстрації приватних доменних імен другого рівня в домені . UA*⁴³⁶ і *Регламент публічного домену*⁴³⁷. Це явище досить показове, з подвійним значенням: з одного боку, воно свідчить про відставання державного регулювання від потреб ринку – щодо встановлення на відповідному ринку *бажаних як для сумлінних підприємців, так і для споживачів цивілізованих правил гри* – щодо врахування та захисту їх інтересів; з іншого боку – це прояв саморегулювання відносин самими суб'єктами ринку у відповідь на його потреби та прогалини встановленого державою нормативно-правового

⁴³² Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).

⁴³³ Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).

⁴³⁴ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).

⁴³⁵ Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).

⁴³⁶ Регламент особливостей реєстрації приватних доменних імен другого рівня в домені . UA, версія 1. 0 був розроблений спільно ТОВ «Хостмайстер», адміністраторами публічних доменів та реєстраторами 1 квітня 2014 року . URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Reglament_UA_1.0_UK%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Reglament_UA_1.0_UK%20(1).pdf) (дата звернення 24. 06. 2020).

⁴³⁷Регламент публічного домену: версія 3. 2, розроблений спільно ТОВ «Хостмайстер», адміністраторами публічних доменів та реєстраторами 1 листопада 2013 року та змінами від ТОВ "ЧП Координатор" 1 жовтня 2018 року . URL: https://www.coordinator.ua/coo/Reglament2ld_3.2.pdf (дата звернення: 24. 06. 2020).

регулювання. Інша справа, що таке саморегулювання має здійснюватися в межах, що не суперечать інтересам суспільства, в межах, встановлених на державному рівні.

6.3. Особливості правового регулювання відносин залежно від сфер цифрової економіки (телекомунікаційних/електронних комунікаційних послуг; електронних довірчих послуг; електронної комерції; електронних фінансових послуг)

З огляду на наявність різних сфер цифрової економіки, варто звернути ґрунтовнішу увагу на склад відносин цифрової економіки в певних її сферах (телекомунікаційних, довірчих послуг, електронної торгівлі) згідно з відповідними законами – «Про телекомунікації» (а з 1 січня 2021 р. – «Про електронні комунікації»), «Про електронні довірчі послуги», «Про електронну комерцію».

Починаючи з першого підвиду відносин цифрової економіки – телекомунікаційних/електрокомунікацій – визначимося з їх складовими і, в першу чергу, **суб'єктним складом**: суб'єкти господарювання, що надають телекомунікаційні послуги; суб'єкти організаційно-господарських повноважень (і, насамперед, уповноважені органи в цій сфері); **ресурсами**, що забезпечують функціонування телекомунікацій та надання відповідних послуг; **правилами взаємодії** зазначених суб'єктів щодо згаданих ресурсів (нормативно-правове регулювання, засоби саморегулювання і, насамперед, договори).

Починаючи з ринку *телекомунікаційних послуг*, в першу чергу, варто визначитися з суб'єктами, про які йдеться в Законі "Про телекомунікації», в статті першій якого, що закріплює визначення використаних в ньому понять, згадуються такі суб'єкти відносин у сфері телекомунікацій: оператор телекомунікацій, провайдер телекомунікацій, споживач телекомунікаційних послуг і

власник (володілець) кабельної каналізації електрозв'язку; виробники та/або **постачальники** технічних засобів телекомунікацій (відповідно до ст. 2 Закону «Про електронні комунікації» суб'єктами господарювання є: оператор електронних комунікацій, постачальник електронних комунікаційних мереж, постачальник електронних комунікаційних послуг, в тому числі постачальник електронних комунікаційних мереж та послуг із значним ринковим впливом; споживають зазначених та пов'язаних з ними послуг користувачі та споживачі, про яких мова йтиме далі).

Крім того, у відносинах на ринку телекомунікацій/електронних комунікацій беруть також участь представники відповідної інфраструктури, які надають відповідні послуги/виконують роботи для задоволення потреб першої категорії осіб (ремонтно-будівельні організації, що забезпечують будівництво, ремонт, транспортування тощо об'єктів, що використовуються у сфері телекомунікацій (споруд електрозв'язку та ін.), поєднуючи цей вид діяльності з іншими; спеціально не спеціалізуючись поєднують для них діяльність

Перша категорія за наведеною вище класифікацією – суб'єкти господарювання (в даному випадку – у сфері телекомунікацій), серед них можна виділити два основні види:

а) **суб'єкти, які спеціалізуються на виготовленні продукції для ЦЕ та/або наданні телекомунікаційних послуг** (професійні учасники відносин ЦЕ); на ринку телекомунікацій це **оператори телекомунікацій** (суб'єкти господарювання, які мають право на здійснення діяльності у сфері телекомунікацій із правом на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж), **провайдери телекомунікацій** (суб'єкти господарювання, які мають право на здійснення діяльності у сфері телекомунікацій без права на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електрозв'язку), **виробники** та/або **постачальники** технічних засобів телекомунікацій; **власник (володілець) кабельної каналізації електрозв'язку** (суб'єкт господарювання, у власності (володінні) якого перебувають уся інфраструктура кабельної каналізації електрозв'язку або окремі її елементи, набуті на належній правовій підставі, призначені для забезпечення доступу до телекомунікаційної мережі загального користування; зазвичай виконує функції оператора та/або провайдера телекомунікацій; 2) **особи, для яких діяльність у сфері телекомунікацій є обслуговуючою** (будівництво, ремонт, транспортування споруд електрозв'язку, технічних засобів телекомунікацій, кредитування,

страхування у цій сфері та ін.) – учасники телекомунікаційної інфраструктури.

Більш ґрунтовну увагу слід приділити першій з вищеназваних категорії суб'єктів господарювання, оскільки законодавець ставить до них спеціальні вимоги, закріпивши їх в Законі «Про телекомунікації». Особливо це стосується осіб, що мають статус **оператора телекомунікацій та/або провайдера телекомунікацій**, діяльність яких, крім того, може контролюватися антимонопольними органами і, відповідно, підпорядковуватися вимогам Закону «Про захист економічної конкуренції» у разі, якщо оператор, провайдер телекомунікацій має істотну ринкову перевагу на ринку телекомунікаційних послуг⁴³⁸; віднесення зазначених суб'єктів до таких, що займають монопольне (домінуюче) становище на ринку телекомунікацій, проводиться Антимонопольним комітетом України на підставі законодавства про захист економічної конкуренції.

Професійні учасники ринку телекомунікацій (оператори та провайдери) надають **телекомунікаційні послуги**. Такі послуги згідно із Законом «Про телекомунікації» (далі – Закон ПТ) є продуктом діяльності оператора та/або провайдера телекомунікацій, спрямований на задоволення потреб споживачів у сфері телекомунікацій (ст. 1), і можуть бути кількох видів:

Набуття статусу **оператора телекомунікацій та/або провайдера телекомунікацій** заінтересованим суб'єктом, що відповідає встановленим законом вимогам, відбувається у разі включення його до Реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій, порядок ведення якого затверджено Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 17 грудня 2019 року № 610⁴³⁹, і передбачає дотримання встановлених законодавством про телекомунікації вимог, в тому числі щодо видів телекомунікаційних послуг (Орієнтовний перелік видів телекомунікаційних послуг, форми опису телекомунікаційних послуг затверджено Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері

⁴³⁸Це такий оператор, провайдер телекомунікацій, частка доходу якого на визначеному національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, ринку певних телекомунікаційних послуг протягом року, що передує проведенню аналізу ринку, перевищує 25 відсотків сумарного доходу всіх операторів, провайдерів телекомунікацій, отриманого на цьому ринку за той самий період часу, або якщо внаслідок технологічного процесу надання послуги іншому оператору, провайдеру телекомунікацій її може бути надано тільки в мережі певного оператора, провайдера телекомунікацій (ст. 1 Закону «Про телекомунікації»).

⁴³⁹Порядок ведення реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій: затв. Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 17 грудня 2019 року № 610. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0011-20#Text> (дата звернення: 17. 07. 2021).

зв'язку та інформатизації 17 грудня 2019 року № 610⁴⁴⁰) Крім того, зазначені особи мають дотримуватися встановлених в цій сфері Правил здійснення діяльності у сфері телекомунікацій (діяльність з надання послуг доступу до Інтернет), затверджених рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 10. 12. 2013 № 803⁴⁴¹.

Права та обов'язки операторів та провайдерів комунікацій встановлено ст. 37-38 Закону ПТ. Так, оператори телекомунікацій мають право на: 1) здійснення діяльності у сфері телекомунікацій відповідно до законодавства; 3) отримання номерного ресурсу; 4) планування та розвиток власних мереж; 5) установа тарифів на телекомунікаційні послуги, що ними надаються, крім тих послуг, тарифи на які регулюються державою відповідно до цього Закону; 6) присвоєння телефонних номерів споживачам у межах виділеного оператору номерного ресурсу та задіяння персональних номерів у порядку, встановленому національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації; 7) з'єднання телекомунікаційних мереж, що знаходяться в його власності або користуванні, з телекомунікаційними мережами, що знаходяться у власності або користуванні інших операторів, відповідно до цього Закону; 8) скорочення переліку або припинення надання телекомунікаційних послуг споживачам, які порушують правила надання і отримання телекомунікаційних послуг, або на відключення кінцевого обладнання споживача, якщо воно не має виданого в установленому законодавством порядку документа про підтвердження відповідності вимогам нормативних документів у сфері телекомунікацій, у порядку, визначеному цими правилами; 9) відключення на підставі рішення суду кінцевого обладнання, якщо воно використовується абонентом для вчинення протиправних дій або дій, що загрожують інтересам державної безпеки; 10) зупинення діяльності у сфері телекомунікацій відповідно до цього Закону і в порядку, встановленому ЦОВЗ та інформатизації; 11) установа телекомунікаційного обладнання в приміщеннях, що належать їм на правах найму, з дозволу власника приміщення; 12) інші права, передбачені законодавством України та договорами про надання телекомунікаційних послуг.

⁴⁴⁰ Орієнтовний перелік видів телекомунікаційних послуг, форми опису телекомунікаційних послуг затверджено Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 17 грудня 2019 року № 610. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0011-20#Text> (дата звернення: 17. 07. 2021).

⁴⁴¹ Правила здійснення діяльності у сфері телекомунікацій: затв. Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 19 листопада 2019 року № 541. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1309-19#n140> (дата звернення: 17. 07. 2021).

Провайдер телекомунікацій користується тими самими правами за винятком трьох: на отримання номерного ресурсу; на присвоєння телефонних номерів споживачам у межах виділеного оператору номерного ресурсу та задіяння персональних номерів у порядку, встановленому національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації; на з'єднання телекомунікаційних мереж, що знаходяться в його власності або користуванні, з телекомунікаційними мережами, що знаходяться у власності або користуванні інших операторів, відповідно до Закону «Про телекомунікації». Провайдери також користуються правом на підключення технічних засобів до телекомунікаційної мережі оператора відповідно до законодавства, а здійснюють діяльність у сфері телекомунікацій на підставі договору з оператором телекомунікацій – резидентом України.

Серед обов'язків операторів та провайдерів комунікацій є такі обов'язки: здійснювати діяльність у сфері телекомунікацій відповідно до законодавства за умови включення до реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій, а у визначених законом випадках також за наявності відповідних дозволів; надавати телекомунікаційні послуги за встановленими показниками якості; надавати споживачам вичерпну інформацію, необхідну для укладення договору, а також щодо телекомунікаційних послуг, які вони надають; вести достовірний облік телекомунікаційних послуг, що надаються споживачеві; забезпечувати правильність застосування тарифів; зберігати записи про надані телекомунікаційні послуги протягом строку позовної давності, визначеного законом, та надавати інформацію про надані телекомунікаційні послуги в порядку, встановленому законом; не допускати порушень правил добросовісної конкуренції на ринку телекомунікацій; першочергово надавати телекомунікаційні послуги підрозділам Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах цивільного захисту, пожежної і техногенної безпеки, захисту державного кордону; своєчасно надавати ЦОВЗ та національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації,

звіти та інформацію в обсягах, порядку і строки, визначені законодавством; оприлюднювати тарифи на телекомунікаційні послуги, що встановлюються самим оператором, не пізніше ніж за сім календарних днів до їх введення; попереджувати споживачів про можливе скорочення переліку телекомунікаційних послуг чи відключення їх кінцевого обладнання у випадках і порядку, передбачених правилами надання і отримання цих послуг; на підставі рішення суду обмежувати доступ своїх абонентів до ресурсів, через які здійснюється розповсюдження дитячої порнографії; виконувати інші обов'язки відповідно до Закону «Про телекомунікації» та інших актів законодавства України.

Законодавець встановлює особливі вимоги до персоналу операторів та провайдерів телекомунікацій, зумовлені специфікою і суспільною вагою телекомунікаційних послуг: всім працівникам, які перебувають з оператором, провайдером телекомунікацій у трудових відносинах. Відповідно до ст. 41 Закону «Про телекомунікації» їм забороняється брати участь у страйках, якщо такі дії призводять до припинення функціонування мереж телекомунікацій чи надання телекомунікаційних послуг, що створює перешкоди для забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод людини; на них покладається відповідальність за порушення вимог законодавства України щодо збереження таємниці телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, а також інформації з обмеженим доступом щодо організації та функціонування телекомунікаційних мереж в інтересах національної безпеки, оборони та охорони правопорядку.

Відносини між суб'єктами господарювання (операторами та провайдерами телекомунікацій), а також між ними та споживачами встановлюються на договірних засадах.

Провайдери телекомунікацій здійснюють діяльність у сфері телекомунікацій на підставі договору з оператором телекомунікацій – резидентом України.

Укладення договору про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж здійснюється операторами, провайдерами телекомунікацій відповідно до Закону «Про телекомунікації» та Правила взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування, затв. Рішенням Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 08. 12. 2005 № 155 (у редакції рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання

у сфері зв'язку та інформатизації, від 31.03.2015 № 174)⁴⁴². Правила регулюють відносини операторів телекомунікацій, які мають намір взаємоз'єднати або вже з'єднали свої телекомунікаційні мережі з телекомунікаційними мережами інших операторів телекомунікацій, які функціонують у складі телекомунікаційної мережі загального користування, незалежно від технологій, що застосовуються для передавання інформації, телекомунікаційними мережами, та визначають: порядок подання, розгляду і затвердження пропозицій операторів телекомунікацій щодо взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж; обов'язкові вимоги до договорів про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж; порядок розгляду звернень, дослідження матеріалів, винесення рішення щодо спору між сторонами стосовно укладення, зміни чи розірвання договору, що регулює взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж, а також у разі неодержання відповіді в установлений строк; технічні, організаційні та економічні умови взаємоз'єднання з телекомунікаційними мережами операторів телекомунікацій з істотною ринковою перевагою на ринках певних телекомунікаційних послуг (оператори з ІРП); порядок визначення економічних умов взаємоз'єднання з телекомунікаційними мережами операторів телекомунікацій, розрахункових такс за доступ до телекомунікаційних мереж, розрахункових такс за послуги пропуску трафіку.

Телекомунікаційні послуги надаються відповідно до законодавства. Встановлені Законом «Про телекомунікації» (ст. 63) умови надання телекомунікаційних послуг передбачають укладення договору між оператором, провайдером телекомунікацій і споживачем телекомунікаційних послуг відповідно до Основних вимог до договору про надання телекомунікаційних послуг (затверджені Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 29. 11. 2012 № 624⁴⁴³). Такий договір укладається між споживачем та оператором, провайдером, відомості про яких містяться в реєстрі операторів, провайдерів телекомунікацій та які мають ліцензії та/або дозвіл, необхідність отримання яких визначено законом, з урахуванням положень Правил та інших нормативно-правових актів. Предметом цього договору є надання оператором, провайдером певних видів

⁴⁴²Правила взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування, затв. Рішенням Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 08. 12. 2005 № 155 (у редакції рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації від 31. 03. 2015 № 174. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0667-15#n12> (дата звернення: 06.06.2021).

⁴⁴³ Основні вимоги до договору про надання телекомунікаційних послуг: затв. затверджені Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 29. 11. 2012 № 624. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2150-12#Text> (дата звернення: 17.06.2021).

послуг в обсягах та кількості, обумовлених сторонами, за встановленими значеннями показників якості та їх оплата споживачем, якщо інше не встановлено договором.

Договір повинен містити: дату та місце укладення; реквізити сторін договору (у разі письмової форми договору); відомості про включення оператора, провайдера до реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій; предмет та окремі умови договору; організаційні та технічні умови надання послуг; права та обов'язки сторін; тарифи, тарифні плани на послуги (пакети послуг) та порядок розрахунків за них; відповідальність сторін; порядок розгляду спорів, що можуть виникнути між сторонами в процесі виконання, зміни чи розірвання договору; строк дії договору, внесення змін та припинення його дії; особливості відносин при наданні контент-послуг; інші умови, що не суперечать законодавству.

Організаційно-господарські повноваження у сфері телекомунікацій виконує низка органів держави та саморегулювувана організація. Так, відповідно до Закону «Про телекомунікації» розрізняють таких суб'єктів організаційно-господарських повноважень, які здійснюють: (1) **законодавче забезпечення державного управління і регулювання** у сфері телекомунікацій здійснюється Верховною Радою України (ст. 14); (2) **державне управління** (Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади в галузі зв'язку; інші органи виконавчої влади відповідно до закону – ст. 13), (3) **органи регулювання**, (4) **органи нагляду**, (5) адміністрування адресного простору мережі Інтернет у домені. UA відповідно до ст. 56 здійснюється недержавною організацією, яка утворюється самоврядними організаціями операторів/провайдерів Інтернет та зареєстрована відповідно до міжнародних вимог.

Не звертаючись до дискусії та, відповідно, альтернативних точок зору щодо функцій (в т. ч. вищезазначених) держави в особі її органів функцій, що потребує окремого дослідження, розглянемо ті, що законодавець закріпив в Законі «Про телекомунікації».

Законодавче забезпечення державного управління і регулювання, а також ухвалення державної політики у сфері телекомунікацій здійснює вищий законодавчий орган – Верховна Рада України, а Уряд в цій сфері згідно зі ст. 14 вищезазначеного Закону: *забезпечує* проведення державної політики і рівні умови розвитку всіх форм власності у сфері телекомунікацій; здійснює управління об'єктами державної власності у сфері телекомунікацій; спрямовує і координує діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади у сфері телекомунікацій.

Органом державного регулювання у сфері телекомунікацій є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері

зв'язку та інформатизації (діє відповідно до законів «Про телекомунікації», «Про радіочастотний ресурс», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», Указу Президента України від 23. 11. 2011 № 1067 «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації», Регламенту Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації). Відповідно до ст. 18 Закону «Про телекомунікації» ця Комісія: вносить пропозиції до органів державної влади щодо проектів законів та інших нормативно-правових актів, стандартів у сфері телекомунікацій; видає нормативні акти з питань, що належать до її компетенції, та контролює їх виконання; забезпечує державний нагляд за додержанням суб'єктами ринку законодавства про телекомунікації; здійснює реєстрацію у сфері надання телекомунікаційних послуг; встановлює Правила здійснення діяльності у сфері телекомунікацій; встановлює порядок ведення і веде реєстра операторів, провайдерів телекомунікацій; здійснює розподіл, присвоєння, облік номерного ресурсу, видачу та скасування дозволів, нагляд за використанням номерного ресурсу; відповідно до закону встановлює порядок відкриття номерного ресурсу, в якому забезпечується утворення персональних номерів абонентів, та порядок адміністрування, присвоєння абонентам і обслуговування персональних номерів, визначає організацію, яка здійснює централізоване технічне адміністрування персональних номерів та перенесених абонентських номерів; забезпечує контроль за якістю телекомунікаційних послуг та задоволенням попиту споживачів; здійснює відповідно до закону тарифне регулювання у сфері телекомунікацій та встановлює порядок взаєморозрахунків між операторами телекомунікацій; здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом, іншими законами та нормативно-правовими актами.

Низка повноважень закріплена за Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України (відповідно до Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України»), основними завданнями якої є: формування та реалізація державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах (далі – інформаційно-телекомунікаційні системи) і на об'єктах інформаційної діяльності, а також у сферах використання

державних інформаційних ресурсів в частині захисту інформації, протидії технічним розвідкам, функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку; участь у формуванні та реалізації державної політики у сферах електронного документообігу (в частині захисту інформації державних органів та органів місцевого самоврядування), електронної ідентифікації (з використанням електронних довірчих послуг), електронних довірчих послуг (у частині встановлення вимог з безпеки та захисту інформації під час надання та використання електронних довірчих послуг, контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг). Відповідно до Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2014 р. № 411, Адміністрація Держспецзв'язку є державним органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, *телекомунікацій*, користування радіочастотним ресурсом України, а також інших завдань відповідно до закону. Зазначені функції покладено на Адміністрацію цієї Служби, відповідно до яких Адміністрація Держспецзв'язку є центральним органом виконавчої влади в галузі зв'язку (крім прав та обов'язків, пов'язаних із реалізацією функцій у сфері надання послуг поштового зв'язку загального користування), спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації, забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації, кіберзахисту телекомунікацій і користування радіочастотним ресурсом України. Основними завданнями Адміністрації Держспецзв'язку є: забезпечення формування та реалізація: державної політики у сферах криптографічного і технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах і на об'єктах інформаційної діяльності, а також у сферах використання державних інформаційних ресурсів в частині захисту інформації, протидії користування радіочастотним ресурсом України.

Створене у вересні 2019 р. Міністерство цифрової трансформації України виконує комплекс функцій щодо цифровізації, включаючи телекомунікаційну галузь. Відповідно до Положення про це міністерство, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856, Мінцифри забезпечує формування та реалізацію державної політики в низці сфер, включаючи інформатизацію та телекомунікацію, а серед основних завдань Мінцифри – формування та реалізація державної політики у сферах інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій,; участь у формуванні державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах і на об'єктах інформаційної діяльності.

У сфері телекомунікацій важливу роль відіграє саморегулювання телекомунікаційних відносин з огляду на новизну цієї сфери, на специфіці діяльності якої краще знаються її учасники. Відповідно до ст. 56 Закону «Про телекомунікації» адміністрування адресного простору мережі Інтернет у домені «.UA» здійснюється недержавною організацією, яка утворюється самоврядними організаціями операторів/провайдерів Інтернет та зареєстрована відповідно до міжнародних вимог. Таке адміністрування включає комплекс організаційно-технічних заходів, необхідних для забезпечення функціонування технічних засобів підтримки адресування, у тому числі серверів доменних назв українського сегмента мережі Інтернет, реєстру домену «.UA» в координації з міжнародною системою адміністрування мережі Інтернет, спрямованих на систематизацію та оптимізацію використання, обліку та адміністрування доменів другого рівня, а також створення умов для використання простору доменних імен на принципах рівного доступу, захисту прав споживачів послуг Інтернет та вільної конкуренції.

Адміністрування адресного простору українського сегмента мережі Інтернет здійснюється уповноваженою організацією для: 1) створення реєстру доменних назв і адрес мережі українського сегмента мережі Інтернет; 2) створення реєстру доменних назв у домені «.UA»; 3) створення та підтримки автоматизованої системи реєстрації та обліку доменних назв і адрес українського сегмента мережі Інтернет; 4) забезпечення унікальності, формування та підтримки простору доменних назв другого рівня в домені «.UA»; 5) створення умов для використання адресного

простору українського сегмента мережі Інтернет на принципах рівного доступу, оптимального використання, захисту прав споживачів послуг Інтернет та вільної конкуренції; б) представництва та захисту у відповідних міжнародних організаціях інтересів споживачів українського сегмента мережі Інтернет. Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 липня 2003 р. № 447-р «Про адміністрування домену «.UA» обслуговування та адміністрування системного реєстру і системи доменних імен домену верхнього рівня «.UA» покладається на об'єднання підприємств «Український мережевий інформаційний центр».

Відповідно до Закону «Про електронні комунікації» / Закон ПЕК (набуває чинність з 1 січня 2021 р., а Закон «Про телекомунікації» одночасно з цим втрачає свою чинність) *учасниками відносин* у сфері електронних комунікацій є:

– **суб'єкти організаційно-господарських повноважень** (Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра; Генерального штабу Збройних сил України у сфері користування радіочастотним спектром – статті 5-7 Закону ПЕК);

– **суб'єкти е-бізнесу** (оператор електронних комунікацій - суб'єкт господарювання, який володіє, здійснює експлуатацію та управління електронними комунікаційними мережами та/або пов'язаними засобами, а також постачальники (а) електронних комунікаційних мереж; (б) електронних комунікаційних послуг; (в) електронних комунікаційних мереж та/або послуг, в тому числі як такі постачальники із значним ринковим впливом);

– **користувачі - юридичні** або фізичні особи або фізичні особи – підприємці, які функціонують у сфері електронних комунікацій як: (а) користувачі електронних комунікаційних послуг; б) користувачі радіочастотного спектра; в) користувачі ресурсу нумерації; в) *технологічні користувачі* (радіочастот та/або ресурсу нумерації - особи, які, відповідно, користуються радіочастотним спектром/ресурсом нумерації для здійснення господарської діяльності, не пов'язаної з наданням електронних комунікаційних послуг; користувач вважається кінцевим, якщо він не надає електронних комунікаційних послуг; серед користувачів Закон ЕК виділяє абонентів (кінцеві користувачі, які отримують електронні комунікаційні послуги на умовах договору, укладеного з постачальником електронних комунікаційних послуг);

– **споживачі послуг** (в цій ролі може виступати будь-яка фізична особа, яка використовує або замовляє електронну

комунікаційну послугу для власних потреб та не надає електронних комунікаційних послуг);

– **радіоаматори** - фізичні особи, які здійснюють користування радіочастотним спектром для особистих потреб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю, без мети отримання прибутку та відповідно до Регламенту аматорського радіозв'язку України і Закону ПЕК.

Вимоги до суб'єктів підприємництва у сфері електронних комунікацій: 1) щодо загальної авторизації (розділ ІУ), відповідно до яких суб'єкти господарювання, які мають намір здійснювати господарську діяльність як постачальники електронних комунікаційних мереж та/або послуг, повинні протягом місяця від початку такої діяльності надіслати до регуляторного органу повідомлення про початок здійснення діяльності у сфері електронних комунікацій; внесення відомостей про авторизацію до Реєстру постачальників електронних комунікацій, обов'язковість ліцензування та дотримання ліцензійних вимог (щодо користування радіочастотним спектром - ст. 48); права постачальників електронних комунікаційних мереж та послуг (ст. 19) та основні засади регуляторної звітності (ст. 20), яку мають складати та безоплатно надавати до регуляторного органу в передбачених законом випадках регуляторну звітність щодо здійснення діяльності у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, певних її видів постачальники електронних комунікаційних мереж та/або послуг, загальні користувачі радіочастотного спектра; співпраця у формі консультування регуляторного органу з учасниками ринку, іншими зацікавленими особами (ст. 22) при здійсненні передбачених Законом заходів); загальні засади та порядок позасудового розгляду регуляторним органом спорів, що виникають між постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг у зв'язку з реалізацією їх прав та/або виконанням їхніх обов'язків, порядок їх розгляду та прийняття рішень (ст. 23-24).

Майнова/ресурсна база відносин у сфері електронних комунікацій: мережа Інтернет (Інтернет); дані; адресний простір мережі Інтернет; реєстри як інформаційні ресурси (реєстр ліцензій на користування радіочастотним спектром; реєстр присвоєнь радіочастот загальних користувачів; реєстр присвоєнь радіочастот спеціальних користувачів; реєстр радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв спеціального призначення; реєстр радіообладнання та випромінювальних пристроїв; автоматизований ресурс нумерації (номерний ресурс); інформаційна система управління радіочастотним спектром; електронна комунікаційна

мережа; віртуальна електронна комунікаційна мережа; інфраструктура електронних комунікаційних мереж; кабельна каналізація електронних комунікаційних мереж; кінцеве (термінальне) обладнання; споруди електронних комунікацій; технічні засоби електронних комунікацій; фізична (пасивна) інфраструктура електронних комунікацій тощо, частина цих ресурсів має речову форму (в тому числі споруди електронних комунікацій, кабельна каналізація електронних комунікаційних мереж, кінцеве (термінальне) обладнання), а більшість – безтілесну (дані, інформаційні ресурси, ресурс номерації, віртуальна електронна комунікаційна мережа та ін.).

Діяльність та послуги, що здійснюються/надаються у сфері електронних комунікацій: (1) регулювання та управління (здійснюють суб'єкти організаційно-господарських повноважень відповідно до їх компетенції); (2) суб'єкти підприємництва/е-бізнесу здійснюють такі види діяльності: володіння, експлуатація та управління електронними комунікаційними мережами та/або пов'язаними засобами; постачання електронних комунікаційних мереж; надання електронних комунікаційних послуг; постачання електронних комунікаційних мереж та/або надання електронних комунікаційних послуг; *електронна комунікація* (телекомунікація) - передавання та/або приймання інформації незалежно від її типу або виду у вигляді електромагнітних сигналів за допомогою технічних засобів електронних комунікацій; *надання електронних комунікаційних послуг*, в тому числі універсальних (електронна пошта; пошукові системи, що дають змогу здійснювати пошук усіх типів інформації; основні електронні засоби навчання та освіти; засоби масової інформації в мережі Інтернет; електронна комерція; інтернет-банкінг; доступ до послуг електронного урядування (електронних адміністративних послуг); пов'язані послуги (з електронними комунікаційними); послуга міжособистісної електронної комунікації; послуга доступу до мережі Інтернет та інші.

Договори, що опосередковують відносини у сфері електронних комунікацій, досить численні, про більшість з них лише згадується без визначення умов та порядку укладання, серед них:: договір користування електронною комунікаційною мережею або її окремими складовими іншого оператора (п. 15 ст. 2); договір про взаємоз'єднання електронних комунікаційних мереж (ст. 33); договір про надання пасивної або активної інфраструктури електронних комунікаційних мереж, пов'язаної з користуванням радіочастотним спектром; договір про національний роумінг; договір про спільне розгортання інфраструктури для надання

доступу до електронних комунікаційних мереж та/або надання електронних комунікаційних послуг, що потребують використання радіочастотного спектра (ст. 49); ст. 52 – договір про передання або надання в користування іншим постачальникам електронних комунікаційних мереж та/або послуг або іншим користувачам радіочастотного спектра свої індивідуальні права користування радіочастотним спектром (його частиною), крім прав, наданих на безоплатній основі, та радіочастотного спектра, призначеного для мовлення; ст. 55 – договір конверсії радіочастотного спектра; ст. 58 – договір про спільне користування загальними користувачами радіочастотним спектром, виділеним на засадах індивідуальних прав; ст. 66 – договір про надання постачальником публічних електронних комунікаційних мереж та/або послуг доступу до своїх електронних комунікаційних мереж через локальну радіомережу; ст. 73 – договір про виконання робіт/заходів з виявлення джерел радіозавад з ініціативи та за рахунок заявників/користувачів радіочастотного спектра; ст. 92 – договір про спільне інвестування елементів мереж надвисокої пропускнуої здатності, договір про надання універсальних електронних комунікаційних послуг та інші; спеціальні ґрунтовні положення (розділи XIII і XIV) договорам про надання електронних комунікаційних послуг (ЕКП) як таким, що безпосередньо опосередковують відносини між постачальниками цих послуг та їх користувачами/споживачами. Так, до укладення договору про надання ЕКП та під час надання послуг незалежно від типу чи виду ЕКП кінцевий користувач має право на отримання вичерпної інформації щодо опису умов такого договору відповідно до правил надання та отримання ЕКП, яка повинна, зокрема, включати: основні характеристики кожної послуги; відомості про постачальника ЕКП, зокрема, найменування, адресу місцезнаходження, а також номер телефону, електронну адресу та адресу веб-сайту; загальну вартість ЕКП, включаючи податки, а також усі додаткові платежі, пов'язані з наданням послуги; мінімальні обсяг та/або тривалість користування ЕКП, необхідні для використання умов акцій (спеціальних пропозицій); умови та процедури (в частині, що стосується кінцевого користувача), пов'язані з послугою перенесення номера, переходом до іншого постачальника ЕКП та виплатою відшкодування кінцевому користувачу у зв'язку із порушенням таких умов, у тому числі щодо термінів; інформацію про право кінцевих користувачів, які використовують передплачені ЕКП, на повернення, за запитом, будь-якого залишкового кредиту у випадках перенесення номера та переходу до іншого постачальника ЕКП; інформацію про платежі, що виникають при достроковому розірванні договору, у тому числі

при перенесенні номера, про порядок розблокування термінального (кінцевого) обладнання та повернення витрат, пов'язаних з наданням термінального (кінцевого) обладнання; механізм оплати, постачання (надання) електронних комунікаційних послуг, термін, до якого постачальник ЕКП зобов'язується розпочати надання послуги, та порядок розгляду скарг з приводу їх надання; строк дії договору про надання ЕКП або, в разі його укладення на визначений строк, - умови продовження та припинення його дії, в тому числі дострокового; інформацію, передбачену правилами надання та отримання ЕКП, щодо заходів технічного захисту електронних комунікаційних мереж, що застосовуються постачальником ЕКП відповідно до законодавства у сфері кібербезпеки; інформацію щодо придатності ЕКП для користування споживачами з інвалідністю; інформацію відповідно до правил надання та отримання ЕКП та законодавства про захист прав споживачів щодо: а) порядку відшкодування у разі невідповідності ЕКП, передбачених законодавством чи договором, параметрам якості та інших порушень умов договору про надання електронних комунікаційних послуг; б) дій, які вживаються постачальником ЕКП для реагування на інциденти безпеки, кібербезпеки, загрози чи уразливості ЕКП (мереж); в) можливості та порядку врегулювання питань у разі неналежного реагування на інциденти кібербезпеки, загрози чи уразливості послуг (мереж), порушення законодавства про захист персональних даних (ст. 105).

Закон в ст. 107 закріплює права, обов'язки та відповідальність кінцевих користувачів ЕКП. До категорії перших належать *права* на: захист своїх прав державою; вільний доступ до ЕКП; безпеку ЕКП (згідно з договором про надання ЕКП); вільний вибір постачальника ЕКП; вільний вибір виду та кількості ЕКП, які пропонуються постачальниками ЕКП, у тому числі на отримання за наявності технічної можливості окремої ЕКП (не в складі пакета послуг); безоплатне отримання від постачальника ЕКП вичерпної інформації щодо змісту, якості, вартості та порядку надання ЕКП; своєчасне і якісне одержання ЕКП на умовах, визначених договором; отримання від постачальника ЕКП наявних відомостей щодо наданих ЕКП у порядку, визначеному законодавством; скорочення постачальником ЕКП доступу кінцевого користувача до окремих видів ЕКП на підставі його заяви; повернення від постачальника ЕКП невикористаної частки коштів у разі відмови від передплачених ЕКП у випадках і порядку, визначених правилами надання і отримання цих послуг та договором про надання ЕКП; відмову від ЕКП у порядку, встановленому договором про надання ЕКП; відшкодування збитків, заподіяних

унаслідок невиконання чи неналежного виконання постачальником ЕКП обов'язків, передбачених договором про надання ЕКП чи законодавством; оскарження неправомірних дій постачальників ЕКП шляхом звернення до суду або уповноважених державних органів; відмову від оплати ЕКП, яку вони не замовляли; отримання інформації щодо можливості та порядку відмови від замовленої ЕКП; безоплатне отримання від постачальника ЕКП рахунків за надані ЕКП.

Разом з тим кінцеві користувачі ЕКП зобов'язані дотримуватися правил надання та отримання ЕКП (ст. 108 Закону), зокрема: оплачувати замовлені та отримані ЕКП, у тому числі абонентську плату та вартість пакетів послуг; використовувати кінцеве (термінальне) обладнання, що має документ про відповідність; не допускати використання кінцевого (термінального) обладнання для вчинення протиправних дій або дій, що суперечать інтересам національної безпеки, оборони та охорони правопорядку; не допускати дій, що можуть створювати загрозу для безпеки експлуатації електронних комунікаційних мереж, підтримки цілісності та взаємодії електронних комунікаційних мереж, захисту інформаційної безпеки електронних комунікаційних мереж, електромагнітної сумісності радіобладнання, ускладнювати чи унеможлиблювати надання послуг іншим кінцевим користувачам; не допускати використання на комерційній основі кінцевого (термінального) обладнання та абонентських ліній електронних комунікаційних мереж для надання ЕКП третім особам; не здійснювати несанкціонованого втручання в роботу та/або використання електронної комунікаційної мережі, що спричинило або може спричинити збитки чи інші загрози майновим інтересам постачальників ЕКП, інших кінцевих користувачів, третіх осіб; надавати постачальнику ЕКП свої достовірні дані у системі обліку та виконувати умови договору про надання ЕКП, у тому числі своєчасно оплачувати ЕКП; інші обов'язки відповідно до чинного законодавства.

Цілком закономірно, що за невиконання закріплених законом обов'язків кінцеві користувачі ЕКП мають нести відповідальність (ст. 107): за порушення норм Закону, правил надання та отримання електронних комунікаційних послуг відповідно до закону та договору про надання та отримання ЕКП; за несплату в повному обсязі наданих йому ЕКП та пеню за прострочення оплати; у разі виявлення факту пошкодження електронної комунікаційної мережі, в тому числі внаслідок використання кінцевого (термінального) обладнання, що сталося з вини кінцевого користувача, усі витрати постачальника ЕКП на усунення пошкодження, а також

відшкодування інших збитків покладаються на кінцевого користувача за рішенням суду.

Гарантіями захисту прав споживачів у сфері електронних комунікацій є: (1) *прозорість та можливість порівняння пропозицій постачальників ЕКП* (ст. 110), відповідно до яких постачальники ЕКП повинні: (а) визначати умови надання послуг доступу до мережі Інтернет та/або послуг міжособистісних електронних комунікацій відповідно до встановлених Законом (ст. 104 і 105) вимог, своєчасно їх оприлюднювати та оновлювати; (б) забезпечувати належну якість (ст. 111) електронних комунікаційних послуг; (2) *механізм захисту інтересів кінцевих користувачів* у разі припинення постачальником ЕКП діяльності з надання таких послуг (ст. 124), відповідно до якого постачальник ЕКП, який припиняє діяльність з надання ЕКП, зобов'язаний попередити кінцевих користувачів не пізніше ніж за три місяці до припинення надання ЕКП; (3) *майнова відповідальність постачальника ЕКП* за порушення прав кінцевих користувачів за ненадання або неналежне надання ЕКП (ст. 125); (4) *позасудове врегулювання спорів за зверненням споживачів* (ст. 123) відповідно до порядку, що встановлюється регуляторним органом згідно із Законом «Про електронні комунікації» та іншими законами; (5) *судовий порядок відшкодування завданих кінцевому користувачу збитків, майнової та моральної шкоди* через неналежне виконання постачальником ЕКП обов'язків за договором про надання ЕКП.

Аналіз Закону ПЕК свідчить про зміну у ставленні держави до антимонопольно-конкурентного регулювання у сфері електронних комунікацій (про це йтиметься далі) і загалом до державної політики у сфері цифровізації (про що вже згадувалося). Хоча пов'язані з цим зміни в нормативно-правовому регулюванні мають бути послідовними: не лише в Законі ПЕК, а й в ГК, законах «Про захист економічної конкуренції», «Про електронну комерцію», «Про захист прав споживачів та інші, проігноровані в Прикінцевих та перехідних положеннях Закону ПЕК.

Сфера електронних довірчих послуг в умовах цифровізації відіграє значну роль. Метою надання таких послуг є забезпечення електронної взаємодії двох або більше суб'єктів, які довіряють надавачу електронних довірчих послуг щодо надання такої послуги. Важливість таких послуг в умовах цифровізації зумовила їх нормативно-правове регулювання на рівні прийнятого 2017 року Закону України «Про електронні довірчі послуги».

До складу електронних довірчих послуг входять:

- створення, перевірка та підтвердження удосконаленого електронного підпису чи печатки;
- формування, перевірка та підтвердження чинності сертифіката електронного підпису чи печатки;
- формування, перевірка та підтвердження чинності сертифіката автентифікації веб-сайту;
- формування, перевірка та підтвердження електронної позначки часу;
- реєстрована електронна доставка;
- зберігання удосконалених електронних підписів, печаток, електронних позначок часу та сертифікатів, пов'язаних з цими послугами.

Відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» суб'єктами відносин у сфері електронних довірчих послуг є:

– **користувачі електронних довірчих послуг** (підписувачі, створювачі електронних печаток, відправники та отримувачі електронних даних, інші фізичні та юридичні особи, які отримують електронні довірчі послуги у надавачів таких послуг відповідно до вимог цього Закону);

– **надавачі електронних довірчих послуг** (надавачем електронних довірчих послуг є юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, фізична особа – підприємець, яка надає одну або більше електронних довірчих послуг);

– **органи з оцінки відповідності** ;

– **засвідчувальний центр**;

– **центральний засвідчувальний орган** (виконання його функції забезпечує Мінцифри);

– **контролюючий орган** (в Законі «Про електронні довірчі послуги» він не називається, проте згідно із Законом «Про Державну службу спеціального зв'язку» ця Служба забезпечує участь у формуванні та реалізації державної політики у сферах електронного документообігу (в частині захисту інформації державних органів та органів місцевого самоврядування), електронної ідентифікації (з використанням електронних довірчих послуг), електронних довірчих послуг (у частині встановлення вимог з безпеки та захисту інформації під час надання та використання електронних довірчих послуг, контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг); та, відповідно, – має право проводити планові та позапланові перевірки: кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг, їхніх відокремлених пунктів реєстрації, засвідчувального центру, центрального засвідчувального органу

щодо дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг).

Електронні довірчі послуги мають надаватися, як правило, на договірних засадах надавачами електронних довірчих послуг. *Надавач електронних довірчих послуг* – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, фізична особа – підприємець, яка надає одну або більше електронних довірчих послуг. *Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг* – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, фізична особа – підприємець, яка надає одну або більше електронних довірчих послуг, діяльність якої відповідає вимогам Закону «Про електронні довірчі послуги» та відомості про яку внесені до Довірчого списку.

Статусу кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг юридичні особи, фізичні особи - підприємці набувають з дня внесення відомостей про них до Довірчого списку на підставі рішення центрального засвідчувального органу або засвідчувального центру (у разі надання електронних довірчих послуг у банківській системі України та при здійсненні переказу коштів). Обов'язкові вимоги до Довірчого списку затверджено Постановою КМ України від 26. 09. 2018 р. № 775⁴⁴⁴.

Юридичні особи, фізичні особи – підприємці для внесення відомостей про них до Довірчого списку подають до центрального засвідчувального органу або засвідчувального центру комплект документів: 1) заява про внесення до Довірчого списку; 2) документ, що дає змогу однозначно ідентифікувати фізичну особу – підприємця або представника юридичної особи; 3) засвідчену в установленому законодавством порядку копію атестата відповідності комплексної системи захисту інформації вимогам нормативних документів у сфері захисту інформації із засвідченою в установленому законодавством порядку копією позитивного експертного висновку за результатами державної експертизи у сфері криптографічного захисту інформації або засвідчену в установленому законодавством порядку копію документа про відповідність, складеного за результатами проведення процедури оцінки відповідності у сфері електронних довірчих послуг; 4) засвідчені в установленому законодавством порядку копії документів, які підтверджують право власності або право користування нежилими приміщеннями, які використовуватимуться для розміщення всіх складових програмно-технічного комплексу, що

⁴⁴⁴ Обов'язкові вимоги до Довірчого списку, затв. Постановою КМ України від 26. 09. 2018 р. № 775. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18. 07. 2021).

забезпечуватимуть надання кваліфікованих електронних довірчих послуг; 5) персональний та посадовий склад працівників, обов'язки яких будуть безпосередньо пов'язані з наданням кваліфікованих електронних довірчих послуг; 6) засвідчені в установленому законодавством порядку копії документів, які підтверджують освітньо-кваліфікаційний рівень та трирічний стаж роботи за фахом найманих працівників, обов'язки яких будуть безпосередньо пов'язані з наданням кваліфікованих електронних довірчих послуг; 7) засвідчені в установленому законодавством порядку копії документів, які підтверджують право власності або право користування засобами кваліфікованого електронного підпису чи печатки, які використовуватимуться для надання кваліфікованих електронних довірчих послуг; 8) засвідчену в установленому законодавством порядку копію договору страхування цивільно-правової відповідальності або засвідчені в установленому законодавством порядку копії документів, що підтверджують внесення коштів на поточний рахунок із спеціальним режимом використання у банку (рахунок в органі, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів) для забезпечення відшкодування збитків, які можуть бути заподіяні кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг користувачам електронних довірчих послуг унаслідок неналежного виконання своїх обов'язків; 9) засвідчену в установленому законодавством порядку копію регламенту роботи кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг, погодженого з контролюючим органом (або засвідчувальним центром – для надавачів електронних довірчих послуг, що вносяться до Довірчого списку за поданням засвідчувального центру), що відповідає вимогам до регламенту кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг; 10) копії вищезазначених документів в електронній формі.

У разі надання електронних довірчих послуг у банківській системі України та при здійсненні переказу коштів відомості до Довірчого списку вносяться за поданням засвідчувального центру.

Центральний засвідчувальний орган або засвідчувальний центр за результатами розгляду поданих документів протягом 15 робочих днів з дня реєстрації заяви про внесення до Довірчого списку приймає рішення про внесення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг або надсилає вмотивовану відмову у внесенні відомостей до Довірчого списку.

Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг на підставі прийнятого центральним засвідчувальним органом або засвідчувальним центром рішення про внесення відомостей про нього до Довірчого списку засвідчує свій відкритий ключ у

центральному засвідчувальному органі або засвідчувальному центрі відповідно до вимог регламенту роботи центрального засвідчувального органу або засвідчувального центру.

Центральний засвідчувальний орган або засвідчувальний центр приймає рішення про відмову у внесенні відомостей до Довірчого списку в разі: подання не в повному обсязі передбачених Законом «Про електронні довірчі послуги» документів; виявлення в заяві про внесення до Довірчого списку та документах, що додаються до неї, недостовірної інформації, пошкоджень, які не дають змоги однозначно тлумачити зміст, виправлень або дописок.

Центральний засвідчувальний орган приймає рішення про виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку в разі отримання: заяви кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг про виключення відомостей про нього з Довірчого списку; подання засвідчувального центру про виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку; подання контролюючого органу про виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку за результатами перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; інформації про припинення діяльності кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг (державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця чи припинення діяльності в установленому законодавством порядку юридичної особи); інформації про смерть кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг (фізичної особи – підприємця); інформації про набрання законної сили рішенням суду про виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку, оголошення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг померлим, визнання його безвісно відсутнім, недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності, визнання кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг банкрутом.

Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг припиняє свою діяльність з надання кваліфікованих електронних довірчих послуг у разі: прийняття центральним засвідчувальним органом рішення про виключення його з Довірчого списку; прийняття ним рішення про припинення надання кваліфікованих електронних довірчих послуг, що зазначені у Довірчому списку; припинення діяльності кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг (державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи - підприємця чи припинення діяльності в установленому законодавством порядку юридичної особи); набрання законної сили рішенням суду про виключення

його з Довірчого списку, оголошення його померлим, визнання безвісно відсутнім, недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності, визнання його банкрутом.

Центральний засвідчувальний орган та/або засвідчувальний центр зобов'язаний опублікувати на своєму офіційному веб-сайті повідомлення про припинення надання кваліфікованих електронних довірчих послуг кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг не пізніше ніж протягом наступного робочого дня з дня одержання повідомлення про настання підстав, передбачених абзацами третім – п'ятим частини першої цієї статті.

Повідомлення центрального засвідчувального органу або засвідчувального центру про припинення надання кваліфікованих електронних довірчих послуг кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг повинно містити дату опублікування.

Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг припиняє свою діяльність з надання кваліфікованих електронних довірчих послуг через три місяці з дня опублікування відповідно центральним засвідчувальним органом або засвідчувальним центром на своєму офіційному веб-сайті повідомлення про припинення надання кваліфікованих електронних довірчих послуг кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг.

Електронні довірчі послуги (тобто послуги, що надаються для забезпечення електронної взаємодії двох або більше суб'єктів – користувачів таких послуг) є змістом діяльності надавачів таких послуг і включають різноманітні процедури, в тому числі щодо:

- автентифікації (електронна процедура, яка дає змогу підтвердити електронну ідентифікацію фізичної, юридичної особи, інформаційної або інформаційно-телекомунікаційної системи та/або походження та цілісність електронних даних) та електронної ідентифікації (процедура використання ідентифікаційних даних особи в електронній формі, які однозначно визначають фізичну, юридичну особу або представника юридичної особи); ідентифікації особи (процедура використання ідентифікаційних даних особи з документів, створених на матеріальних носіях, та/або електронних даних, в результаті виконання якої забезпечується однозначне встановлення фізичної, юридичної особи або представника юридичної особи (Закон «Про електронні довірчі послуги». Ст. 1);

- відкритого ключа та сертифіката відкритого ключа (його наданні, блокування, скасування, поновлення, засвідчення чинності);

- перевірки електронного підпису чи електронної печатки (засвідчення справжності і підтвердження того, що електронний підпис чи печатка є дійсними);

- створення електронної печатки та ін.

Закон «Про електронні довірчі послуги» регулює порядок надання таких послуг:

– кваліфікована електронна довірча послуга формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки (ст. 20);

– кваліфікована електронна довірча послуга формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката автентифікації веб-сайту (ст. 21);

– ідентифікація особи під час формування та видачі кваліфікованого сертифіката відкритого ключа (ст. 22);

– надання кваліфікованого сертифіката відкритих ключів (ст. 23-24);

– скасування, блокування та поновлення кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів (ст. 25);

– кваліфікована електронна довірча послуга формування, перевірки та підтвердження кваліфікованої електронної позначки часу (ст. 26);

– кваліфікована електронна довірча послуга реєстрованої електронної доставк (ст. 27);

– кваліфікована електронна довірча послуга зберігання кваліфікованих електронних підписів, печаток та сертифікатів, пов'язаних з цими послугами (ст. 28).

Електронні довірчі послуги можуть надаватися *центральним засвідчувальним органом*, який діє на підставі згаданого Закону та Регламенту⁴⁴⁵, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 05 листопада 2018 року № 3439/5, з урахуванням передбачених Законом (ст. 29) особливостей, що стосуються: виду послуги, яка може надаватися таким органом (електронна довірча послуга формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки кваліфікованим надавачам електронних довірчих послуг з використанням самопідписаного сертифіката відкритого ключа центрального засвідчувального органу); договірних засад надання такої послуги (із зазначенням в договорі низки обов'язкових умов, зокрема щодо: порядку надання послуг, що відповідає вимогам Закону та нормативно-правових актів, прийнятих на його виконання, та регламенту роботи центрального засвідчувального органу; строку його дії; підстав для внесення змін або розірвання договору про надання центральним засвідчувальним органом кваліфікованої електронної довірчої послуги формування,

⁴⁴⁵ Регламент роботи центрального засвідчувального органу: затв. Наказом Міністерства цифрової трансформації України 19.12.2019 року № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0033-20#Text> (дата звернення: 02.08.2021).

перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки); підстав для розірвання такого договору (виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку; недотримання істотних умов договору); *користувачами зазначеної послуги*, що надається Центральним засвідчувальним органом, є органи державної влади, місцевого самоврядування, інших юридичних осіб публічного права; підстав припинення надання електронних довірчих послуг кваліфікованим надавачам електронних довірчих послуг; вимог до програмно-технічного комплексу та ін.

Державне регулювання у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації здійснюють: Кабінет Міністрів України; головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері електронних довірчих послуг; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства; Національний банк України (у банківській системі України).

Закріплення в Законі «Про електронні довірчі послуги» повноважень згаданих органів без зазначення їх конкретної назви, а також часті зміни у системі державних органів, включно з появою в 2019 р. нового органу – Мінцифри – зі складними повноваженнями, зумовили недостатньо чітке розмежування на рівні закону повноважень між вищезгаданими органами як у сфері телекомунікацій, так і у сфері електронних довірчих послуг (Мінцифри, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України та її Адміністрація, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації).

До *суб'єктів організаційно-господарських повноважень* у сфері надання довірчих послуг та електронної ідентифікації, насамперед, належать відповідні державні органи та організації, що забезпечують функції державного регулювання, управління та контролю відповідно до закріплених в Законі ПЕДП основних засад. Так, відповідно до ст. 4 цього Закону державне регулювання та управління у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації здійснюється:

–*на засадах*: забезпечення принципу верховенства права у процесі надання і отримання електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; створення сприятливих та конкурентних

умов для розвитку та функціонування сфер електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; вільного обігу електронних довірчих послуг в Україні, а також можливості вільного надання електронних довірчих послуг надавачами електронних довірчих послуг, розташованими в інших державах, діяльність яких відповідає вимогам Закону ПЕДП; забезпечення захисту прав і законних інтересів користувачів електронних довірчих послуг; гарантування доступності та можливостей використання електронних довірчих послуг для людей з обмеженими фізичними можливостями; відповідності вимог до надання електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації європейським та міжнародним стандартам; забезпечення функціональної сумісності та технологічної нейтральності національних технічних рішень, а також недопущення їх дискримінації; забезпечення захисту персональних даних, що обробляються під час надання електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації;

– **з метою:** проведення єдиної та ефективної державної політики у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; створення сприятливих умов для розвитку та функціонування сфер електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; забезпечення функціональної сумісності та технологічної нейтральності національних технічних рішень, а також недопущення їх дискримінації; забезпечення рівних можливостей для доступу до електронних довірчих послуг та захисту прав їхніх суб'єктів; запобігання монополізації та створення умов для розвитку добросовісної конкуренції у сфері електронних довірчих послуг; забезпечення захисту персональних даних відповідно до законодавства у сфері захисту персональних даних; проведення заходів з популяризації електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації серед населення та юридичних осіб; здійснення контролю за прозорістю та відкритістю у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; сприяння інтеграції України у світовий електронний інформаційний простір;

– **шляхом:** *нормативно-правового регулювання* у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; *нагляду (контролю)* за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; *міжнародного співробітництва* у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; проведення інших заходів державного регулювання у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, передбачених законодавством. **Нормативно-правове регулювання** відносин у сфері електронних довірчих послуг, крім Закону ПЕДП, включає такі підзаконні акти: Вимоги у сфері електронних довірчих

послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992; Порядок перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992; Обов'язкові вимоги до Довірчого списку: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 р. № 775; Регламентом роботи центрального засвідчувального органу, затвердженого наказом Міністерства цифрової трансформації України 19 грудня 2019 року № 27.

Державне регулювання у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації відповідно до ст. 5 Закону ПЕДП здійснюють:

– ***Кабінет Міністрів України*** (до його повноважень у зазначеній сфері належать здійснення: державної політики у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; визначення пріоритетних напрямів розвитку сфер електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; координації діяльності органів, що здійснюють державне регулювання у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, крім Національного банку України; прийняття у межах своїх повноважень нормативно-правових актів у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; державної підтримки розвитку сфер електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; організації міжнародного співробітництва у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; здійснення інших повноважень у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, визначених законом);

– ***головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері електронних довірчих послуг***, до кола повноважень якого належить забезпечення: розроблення нормативно-правових актів у сфері електронних довірчих послуг; розроблення норм, стандартів у сфері електронних довірчих послуг; надання адміністративної послуги шляхом внесення юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, які мають намір надавати електронні довірчі послуги, до Довірчого списку; функціонування програмно-технічного комплексу центрального засвідчувального органу та захисту інформації, що в ньому обробляється, відповідно до вимог законодавства; функціонування веб-сайту центрального засвідчувального органу; ведення Довірчого списку; ведення реєстру чинних, блокованих та скасованих сертифікатів відкритих ключів; генерації пари ключів та створення самопідписаних кваліфікованих сертифікатів електронної печатки центрального засвідчувального органу; надання

кваліфікованих електронних довірчих послуг надавачам електронних довірчих послуг з використанням самопідписаного сертифіката електронної печатки центрального засвідчувального органу, що призначений для надання таких послуг; надання послуги постачання передачі сигналів точного часу, синхронізованого з Державним еталоном одиниць часу і частоти; погодження розроблених постачальниками електронних довірчих послуг порядків синхронізації часу із Всесвітнім координованим часом (UTC); погодження планів припинення діяльності кваліфікованих постачальників електронних довірчих послуг; приймання та зберігання документованої інформації, сформованих кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів, реєстру чинних, блокованих та скасованих кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів у разі припинення діяльності кваліфікованого постачальника електронних довірчих послуг; розгляду пропозицій (зауважень) суб'єктів відносин у сфері електронних довірчих послуг щодо удосконалення державного регулювання сфери електронних довірчих послуг; надання суб'єктам відносин у сфері електронних довірчих послуг консультацій з питань, пов'язаних з наданням електронних довірчих послуг; інформування контролюючого органу про обставини, які перешкоджають діяльності центрального засвідчувального органу; взаємного визнання українських та іноземних сертифікатів відкритих ключів та електронних підписів, що використовуються під час надання юридично значущих електронних послуг; цілодобового доступу до реєстру чинних, блокованих та скасованих сертифікатів відкритих ключів та до інформації про статус сертифікатів відкритих ключів через телекомунікаційні мережі загального користування; скасування, блокування та поновлення кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів у випадках, передбачених Законом ПЕДП; інтеоперабельності та технологічної нейтральності національних технічних рішень, а також недопущення їх дискримінації; проведення оцінки стану розвитку сфери електронних довірчих послуг за результатами проведення аналізу інформації про діяльність постачальників електронних довірчих послуг та засвідчувального центру, наданої в порядку, встановленому головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері електронних довірчих послуг; державного регулювання з питань електронної ідентифікації з використанням електронних довірчих послуг в межах своєї компетенції відповідно до Закону ПЕДП; здійснення інших повноважень у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, визначених законом, а щодо юридичних осіб, фізичних осіб -

підприємців, які мають намір надавати електронні довірчі послуги, виконує функції центрального засвідчувального органу шляхом внесення відомостей про них до Довірчого списку відповідно до вимог Закону ПЕДП;

– спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері електронних довірчих послуг *виконує функції контролюючого органу у сфері електронних довірчих послуг* та забезпечує: державний контроль за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; встановлення вимог з безпеки та захисту інформації до кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг та їхніх відокремлених пунктів реєстрації; погодження регламентів роботи центрального засвідчувального органу, засвідчувального центру та юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців, які мають намір надавати електронні довірчі послуги; взаємодію з центральним засвідчувальним органом, засвідчувальним центром та органами з оцінки відповідності з питань державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; співпрацю з органами з питань захисту персональних даних шляхом інформування про порушення законодавства у сфері захисту персональних даних, виявлені під час проведення контролюючим органом перевірок кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг; аналізу документів про відповідність за результатами проведення процедур оцінки відповідності кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг; видання приписів щодо усунення порушень вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; накладення адміністративних штрафів за порушення вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; державне регулювання з питань електронної ідентифікації з використанням електронних довірчих послуг у межах своєї компетенції відповідно до Закону ПЕДП; визначення стандартів, що застосовуються при наданні довірчих послуг у сфері спеціального зв'язку; здійснення інших повноважень у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, визначених законом;

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства; до повноважень цього органу (з вересня 2019 р. це Мінцифри) належить: участь у розробленні норм, стандартів у

сфері електронної ідентифікації; встановлення вимог до засобів електронної ідентифікації, рівнів довіри до засобів електронної ідентифікації для їх використання у сфері електронного урядування; здійснення інших повноважень у сфері електронної ідентифікації, визначених законом ; Мінцифри як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері електронних довірчих послуг і виконує функції центрального засвідчувального органу. Відповідно до ст. 7 Закону ПЕДП Мінцифри: здійснює визначені законом повноваження у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації: надає адміністративну послугу шляхом внесення юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців, які мають намір надавати електронні довірчі послуги, до Довірчого списку; погоджує розроблені надавачами електронних довірчих послуг порядки синхронізації часу із Всесвітнім координованим часом (UTC); погоджує плани припинення діяльності кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг; приймає та зберігає документовану інформацію, сформовані сертифікати (у тому числі посилені, кваліфіковані) відкритих ключів, реєстри чинних, блокованих та скасованих сертифікатів відкритих ключів у разі припинення діяльності кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг; розглядає пропозиції (зауваження) суб'єктів відносин у сфері електронних довірчих послуг щодо удосконалення державного регулювання сфери електронних довірчих послуг; надає суб'єктам відносин у сфері електронних довірчих послуг консультації з питань, пов'язаних з наданням електронних довірчих послуг; інформує відповідно до Закону ПЕДП про обставини, які перешкоджають діяльності центрального засвідчувального органу; проводить оцінку стану розвитку сфери електронних довірчих послуг за результатами проведення аналізу інформації про діяльність постачальників електронних довірчих послуг та засвідчувального центру; забезпечує взаємне визнання українських та іноземних сертифікатів відкритих ключів та електронних підписів, що використовуються під час надання юридично значущих електронних послуг; здійснює інші повноваження у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, визначені законом. Технічне та технологічне забезпечення виконання функцій центрального засвідчувального органу здійснюється адміністратором інформаційно-телекомунікаційної системи центрального засвідчувального органу - державним підприємством, яке належить до сфери управління Мінцифри (державним підприємством «ДІЯ»)⁴⁴⁶;

⁴⁴⁶ Про ЦЗО. URL: <https://czo.gov.ua/about> (дата звернення: 03. 08. 2021).

–Національний банк України (державне регулювання щодо електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації здійснює у банківській системі України): створює засвідчувальний центр для забезпечення внесення кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг у банківській системі України та кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг при здійсненні переказу коштів (учасників платіжних систем) до Довірчого списку відповідно до вимог Закону ПЕДП. До повноважень НБУ у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації належить: встановлення вимог⁴⁴⁷, яким повинні відповідати кваліфіковані надавачі електронних довірчих послуг, внесені до Довірчого списку за поданням засвідчувального центру, у тому числі вимог до їхніх програмно-технічних комплексів; встановлення порядку надання та використання електронних довірчих послуг у банківській системі України та при здійсненні переказу коштів; встановлення порядку надання послуги постачання передачі сигналів точного часу засвідчувальним центром кваліфікованим надавачам електронних довірчих послуг, внесеним до Довірчого списку за поданням засвідчувального центру, та визначення джерела синхронізації часу; державне регулювання з питань електронної ідентифікації у банківській системі України; здійснення інших повноважень у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації у банківській системі України, визначених законом.

Функції з нагляду (контролю) електронних довірчих послуг включають: 1) **проведення процедури оцінки відповідності у сфері електронних довірчих послуг**, що здійснюється відповідно до ст. 32 Закону ПЕДП у затвердженому Кабінетом Міністрів України порядку (Порядок перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992). Державний нагляд (контроль) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг (ст. 33 Закону ПЕДП), що здійснює контролюючий орган з дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг здійснюється відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» з урахуванням особливостей, передбачених Законом ПЕДП.

Третя категорія учасників відносин щодо надання електронних довірчих послуг (поряд з суб'єктами господарювання та суб'єк-

⁴⁴⁷ Вимоги у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02. 08. 2021).

тами організаційно-господарських повноважень в сфері електронних довірчих послуг) є їх *користувачі*. Відповідно до Закону ПЕДП (ст. 12) *користувачі довірчих послуг* визначаються як підписувачі, створювачі електронних печаток, відправники та отримувачі електронних даних, інші фізичні та юридичні особи, які отримують електронні довірчі послуги у надавачів таких послуг відповідно до вимог зазначеного Закону. Отже, такі особи можуть бути споживачами в розумінні Закону «Про захист прав споживачів» або суб'єктами господарювання чи учасниками інших правовідносин, які використовують для забезпечення власної діяльності довірчі послуги. За користувачами довірчих послуг закріплюється низка прав, обов'язків, механізми захисту їх прав та інтересів у разі порушення, зокрема: **права:** отримання електронних довірчих послуг; вільний вибір надавача електронних довірчих послуг; оскарження у судовому порядку дій чи бездіяльності надавачів електронних довірчих послуг та органів, що здійснюють державне регулювання у сфері електронних довірчих послуг; відшкодування завданої їм шкоди та захист своїх прав і законних інтересів; звернення із заявою про скасування, блокування та поновлення свого сертифіката відкритого ключа; **обов'язки:** забезпечувати конфіденційність та неможливість доступу інших осіб до особистого ключа; невідкладно повідомляти надавача електронних довірчих послуг про підозру або факт компрометації особистого ключа; надавати достовірну інформацію, необхідну для отримання електронних довірчих послуг; своєчасно здійснювати оплату за електронні довірчі послуги, якщо така оплата передбачена договором між надавачем та користувачем електронних довірчих послуг; своєчасно надавати надавачу електронних довірчих послуг інформацію про зміну ідентифікаційних даних, які містить сертифікат відкритого ключа; не використовувати особистий ключ у разі його компрометації, а також у разі скасування або блокування сертифіката відкритого ключа.

Надання електронних довірчих послуг здійснюється на підставі договору щодо надання електронної довірчої послуги, вимоги до якого встановлюються *Законом ПЕДП та* Вимогами у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992⁴⁴⁸. Окремо (ст. 29 Закону ПЕДВ) встановлюються вимоги до договору про надання Центральним засвідчувальним органом кваліфікованої електронної довірчої послуги формування, перевірки та підтвердження чинності

⁴⁴⁸ Вимоги у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02. 08. 2021).

кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки кваліфікованим надавачам електронних довірчих послуг з використанням самопідписаного сертифіката відкритого ключа центрального засвідчувального органу: **сторони договору:** 1) центральним засвідчувальним органом кваліфікованої електронної довірчої послуги; 2) кваліфікований надавач електронних довірчих послуг; **зміст:** обов'язкові умови щодо: порядку надання послуг, що відповідає вимогам Закону ПЕДП та нормативно-правових актів, прийнятих на його виконання, та регламенту роботи центрального засвідчувального органу; строку його дії; підстав для внесення змін або розірвання договору про надання центральним засвідчувальним органом кваліфікованої електронної довірчої послуги формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки; **підстави для розірвання договору:** виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку; недотримання істотних умов договору.

Ресурси у сфері електронних довірчих послуг мають свою специфіку. Насамперед слід зазначити, що вони мають інформаційний характер, електронну форму та/або пов'язані з передачею електронними засобами зв'язку такої інформації.

Серед таких ресурсів:

– **електронні дані** (будь-яка інформація в електронній формі), в тому числі такі їх види: **ідентифікаційні дані особи** - унікальний набір даних, який дає змогу однозначно встановити фізичну, юридичну особу або представника юридичної особи; **електронна печатка** - електронні дані, які додаються створювачем електронної печатки до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються для визначення походження та перевірки цілісності пов'язаних електронних даних; **кваліфікована електронна печатка** - удосконалена електронна печатка, яка створюється з використанням засобу кваліфікованої електронної печатки і базується на кваліфікованому сертифікаті електронної печатки; **удосконалена електронна печатка** - електронна печатка, створена за результатом криптографічного перетворення електронних даних, з якими пов'язана ця електронна печатка, з використанням засобу удосконаленої електронної печатки та особистого ключа, однозначно пов'язаного із створювачем електронної печатки, і який дає змогу здійснити електронну ідентифікацію створювача електронної печатки та виявити порушення цілісності електронних даних, з якими пов'язана ця електронна печатка; **електронна позначка часу** - електронні дані, які пов'язують інші електронні дані з конкретним моментом часу

для засвідчення наявності цих електронних даних на цей момент часу; **електронний підпис** - електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис;**кваліфікований електронний підпис** - удосконалений електронний підпис, який створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа;**удосконалений електронний підпис** - електронний підпис, створений за результатом криптографічного перетворення електронних даних, з якими пов'язаний цей електронний підпис, з використанням засобу удосконаленого електронного підпису та особистого ключа, однозначно пов'язаного з підписувачем, і який дає змогу здійснити електронну ідентифікацію підписувача та виявити порушення цілісності електронних даних, з якими пов'язаний цей електронний підпис;

- **реєстри та списки: реєстр чинних, блокованих та скасованих сертифікатів відкритих ключів** - електронна база даних, в якій містяться відомості про сертифікати відкритих ключів, сформовані надавачем електронних довірчих послуг, засвідчувальним центром або центральним засвідчувальним органом, їх статус та списки відкликаних сертифікатів відкритих ключів; **довірчий список** – перелік кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг та інформації про послуги, що ними надаються (ст. 1 Закону ПЕДП); має відповідати (ст. 35 Закону ПЕДП) встановленим вимогам та порядку ведення (Обов'язкові вимоги до Довірчого списку: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 р. № 775): впроваджується, підтримується в актуальному стані та публікується Центральним засвідчувальним органом на своєму офіційному веб-сайті в безпечному режимі з обов'язковим додаванням електронної печатки цього органу у вигляді, придатному для автоматичної обробки; веде, впроваджує, підтримує в актуальному стані та публікує Довірчий список, в якому міститься інформація про кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг разом з інформацією про кваліфіковані електронні довірчі послуги, які вони надають;

- **особистий ключ** – параметр алгоритму асиметричного криптографічного перетворення, який використовується як унікальні електронні дані для створення електронного підпису чи печатки, доступний тільки підписувачу чи створювачу електронної печатки, а також у цілях, визначених стандартами для кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів; **відкритий ключ** – параметр алгоритму асиметричного криптографічного перетворення, який використовується як електронні дані для перевірки електронного

підпису чи печатки, а також у цілях, визначених стандартами для кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів; **пара ключів** – особистий та відповідний йому відкритий ключі, що є взаємопов'язаними параметрами алгоритму асиметричного криптографічного перетворення; **кваліфікований сертифікат відкритого ключа** – сертифікат відкритого ключа, який видається кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг, засвідчувальним центром або центральним засвідчувальним органом і відповідає вимогам ЗПЕДП;

– **засоби та їх комплекси**, що використовуються при наданні електронних довірчих послуг: **програмно-технічний комплекс**, що використовується під час надання електронних довірчих послуг – апаратні, апаратно-програмні та програмні засоби, що забезпечують виконання функцій, пов'язаних з наданням електронних довірчих послуг; **засіб електронного підпису чи печатки** – апаратно-програмний або апаратний пристрій чи програмне забезпечення, які використовуються для створення та/або перевірки електронного підпису чи печатки; **засіб кваліфікованого електронного підпису чи печатки** – апаратно-програмний або апаратний пристрій чи програмне забезпечення, які реалізують криптографічні алгоритми генерації пар ключів та/або створення кваліфікованого електронного підпису чи печатки, та/або перевірки кваліфікованого електронного підпису чи печатки, та/або зберігання особистого ключа кваліфікованого електронного підпису чи печатки, який відповідає вимогам цього Закону; **засіб удосконаленого електронного підпису чи печатки** – апаратно-програмний або апаратний пристрій чи програмне забезпечення, які реалізують криптографічні алгоритми генерації пар ключів та/або створення удосконаленого електронного підпису чи печатки, та/або перевірки удосконаленого електронного підпису чи печатки, та/або зберігання особистого ключа удосконаленого електронного підпису чи печатки; **засіб електронної ідентифікації** – носій інформації, який містить ідентифікаційні дані особи і використовується для автентифікації особи під час надання та/або отримання електронних послуг; **схема електронної ідентифікації** – система електронної ідентифікації, в якій засоби електронної ідентифікації видаються фізичним, юридичним особам та представникам юридичних осіб;

– **документи**: **сертифікат відкритого ключа** – електронний документ, який засвідчує належність відкритого ключа фізичній або юридичній особі, підтверджує її ідентифікаційні дані та/або надає можливість здійснити автентифікацію веб-сайту; **самопідписаний сертифікат відкритого ключа** – сертифікат відкритого ключа, який формується центральним засвідчувальним органом або засвідчу-

вальним центром з використанням особистого ключа центрального засвідчувального органу або засвідчувального центру.

Закон встановлює вимоги до таких ресурсів, порядку їх створення, використання тощо, що можна прослідкувати на кількох прикладах. Так, ЗПЕДП та акти Уряду (зокрема, Обов'язкові вимоги до Довірчого списку: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 р. № 775) встановлюють вимоги до:

– **кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів** (статті 23-25), при наданні яких використовуються кваліфіковані сертифікати електронного підпису, кваліфіковані сертифікати електронної печатки та кваліфіковані сертифікати автентифікації веб-сайту, їх змісту, порядку надання та перевірки; умови чинності; підстави та порядок скасування, блокування та поновлення;

– **довірчого списку** (ст. 35): 1) його змісту (містить інформацію про кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг разом з інформацією про кваліфіковані електронні довірчі послуги, які вони надають); 2) органу, який його впроваджує, підтримує в актуальному стані та публікує в безпечному режимі з обов'язковим додаванням своєї електронної печатки у вигляді, придатному для автоматичної обробки (центральної засвідчувальний орган); 3) ступеня відкритості інформації, що міститься у Довірчому списку; 4) дотримання встановленого Порядку ведення Довірчого списку, який затверджується головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері електронних довірчих послуг;

– **засобів електронної ідентифікації** (ст. 14), за допомогою яких здійснюється електронна ідентифікація: мають підпадати під схему електронної ідентифікації, затверджену Кабінетом Міністрів України; міжнародні договори України щодо електронних довірчих послуг повинні передбачати порядок подання повідомлень та визнання схем електронної ідентифікації (із зазначенням рівня довіри для засобів електронної ідентифікації);

– **схеми електронної ідентифікації** (ст. 15): визначається Кабінетом Міністрів України; повинна встановлювати високий, середній або низький рівні довіри до засобів електронної ідентифікації, що використовуються в них.

Також встановлюються **вимоги до електронних довірчих послуг** Законом ПЕДП, актом Уряду (Вимоги у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992⁴⁴⁹), відомчими нормативними актами, в то-

⁴⁴⁹ Вимоги у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02. 08. 2021).

му числі НБУ⁴⁵⁰.

Відповідальність у сфері електронних довірчих послуг ґрунтується на традиційних засадах (ст. 36): шкода, заподіяна користувачеві електронних довірчих послуг надавачами електронних довірчих послуг, засвідчувальним центром, центральним засвідчувальним органом чи контролюючим органом, підлягає відшкодуванню у повному розмірі в установленому законом порядку; особи, винні в порушенні вимог ЗПЕДП або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері електронних довірчих послуг, несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність згідно із ЗПЕДП; спори, що виникають у сфері електронних довірчих послуг, вирішуються в порядку, встановленому законом.

Разом з тим, правове регулювання зазначених відносин далеко не ідеальне, що гальмує використання передбачених Законом ПЕДП послуг. Як зазначає О. Остапчук⁴⁵¹, причина в тому що: 1) «мало хто розуміє, що електронні підписи не накладаються, а створюються»; 2) «довірчими послугами в Україні незручно користуватись»; 3) «не всі підписи, що мають силу кваліфікованого, насправді такими є»; 4) «відсутні схеми електронної ідентифікації»; 5) «відсутня можливість онлайн-ідентифікації для отримання сертифіката відкритого ключа».

Також доволі критичної точки зору підтримуються й інші дослідники. Так, Д. В. Мялковський⁴⁵² в своїй дисертації звертає увагу на недоліки в правовому регулюванні (зокрема, «розбіжності в термінології та визначенні понять «ідентифікація», «доказування ідентифікації», «автентифікація», «рівень запевнень», «система управління безпекою інформації» тощо відносно застосованих у міжнародних, зокрема європейських стандартах, що ускладнює реалізацію відповідних технічних механізмів в ІТС та можливість довести досягнутий рівень безпеки при їх застосуванні») та наголошує на необхідності приведення термінологічної бази у сфері захисту інформації та довірчих послуг у відповідність із стандартами ISO/IEC та ETSI, положеннями відповідних актів ЄС (щодо

⁴⁵⁰ Положення про кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг, внесених до Довірчого списку за поданням засвідчувального центру, затв. Постановою Правління Національного банку України 19. 09. 2019 № 116. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0116500-19#Text> (дата звернення: 03. 08. 2021).

⁴⁵¹ Остапчук О. Проблеми довірчих послуг в Україні. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshye/problemi-dovirchih-poslug-v-ukrayini.html> (дата звернення: 03. 08. 2021).

⁴⁵² Мялковський Д. В. Державне регулювання забезпеченням безпеки надання електронних довірчих послуг. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління; спеціальність 25. 00. 02 – механізми державного управління. Київ 2020. С. 232-233 (297 с.). URL: https://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/08/dis_Mialkovskyy.pdf (дата звернення: 04. 08. 2021).

електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, безпеки мереж та інформаційних систем, сертифікації з кібербезпеки), «оскільки це безпосередньо впливає на результати оцінки відповідності українських інфраструктур вимогам законодавчих актів ЄС у цій сфері. Е. В. Кулага, Л. М. Шаталова зазначають: «Сучасний стан українського законодавства зумовлює низький рівень довіри до вітчизняних ЕДП, е-підпису, електронних операцій та не сприяє якості ділового іміджу України як надійного партнера в міжнародних відносинах, стримує споживачів від здійснення цілісних електронних операцій між підприємствами, громадянами, суб'єктами господарювання, суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності й державними органами та запровадження і прийняття нових послуг. Відсутність технічної сумісності форматів удосконалених та кваліфікованих е-підписів для доступу до ЕДП не надає доступу до транскордонного використання засобів електронної ідентифікації та онлайн-послуг і стримує подальший розвиток транскордонних електронних операцій між Україною і країнами світу»⁴⁵³. Відтак досі залишається актуальним послідовне і комплексне (в усіх актах, які регулюють відносини щодо електронних довірчих послуг) врахування досвіду ЄС, зокрема положень Регламенту в(ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію (electronic IDentification, Authentication and trust Services)⁴⁵⁴.

Оскільки з підписанням 14 березня 2014 р. Угоди про асоціацію з ЄС⁴⁵⁵ Україна взяла на себе зобов'язання впровадити ряд європейських норм (а за десять років до цього прийняла Закон «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»⁴⁵⁶), положення зазначеного Регламенту доцільно врахувати в чинному законодавстві України таким чином, аби електронні довірчі послуги були витребуваними учасниками господарських відносин як такі, що забезпечують їх

⁴⁵³ Кулага Е. В., Шаталова Л. М. . Окремі питання правового регулювання впровадження електронних довірчих послуг SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC TRUST SERVICES. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 4. С. 88-91. URL: http://www.isej.org.ua/4_2020/22.pdf (дата звернення: 03. 08. 2021).

⁴⁵⁴ РЕГЛАМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text (дата звернення: 03. 08. 2021).

⁴⁵⁵ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 03. 08. 2021).

⁴⁵⁶ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 29. Ст. 367).

інтереси, мають прозорий механізм застосування, відповідають потребам економіки, включно із зовнішньоекономічною діяльністю (при здійсненні «транскордонних електронних операцій та ЕДП із застосуванням е-підписів та їх сертифікатів у сфері міжнародного бізнесу під час укладення господарських договорів, ускладнених іноземним елементом»⁴⁵⁷). Ця складова в умовах цифровізації є важливою у «сукупності правових чинників, які обов'язково беруться до уваги потенційними іноземними інвесторами, торговельними партнерами під час прийняття рішень щодо доцільності чи недоцільності інвестування на території України, укладення зовнішньоторговельних контрактів з українськими суб'єктами господарської діяльності»⁴⁵⁸, оскільки включає «можливість та бар'єри для захисту порушених або оспорюваних справ в судах України»⁴⁵⁹

Відносини електронної комерції, що нині набула небувалою поширення у зв'язку з коронавірусною пандемією і запровадженням карантину, регулюються відповідним законом – «Про електронну комерцію» (далі – ЗПЕК).

ЗПЕК визначає як поняття **електронна комерція** (відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру), так і **електронна торгівля** (господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем). Якщо друге з наведених понять охоплює відносини щодо купівлі-продажу, то перше – реалізації будь-яких результатів комерційної діяльності (не лише товарів, а й робіт, послуг, цінних паперів, інвестування тощо) та матеріально-технічне забезпечення такої діяльності, що в кінцевому рахунку має на меті отримання прибутку.

⁴⁵⁷ Кулага Е. В., Шаталова Л. М. Зазначена праця.

⁴⁵⁸ Король В. І. Міжнародна та внутрішньодержавна підсудність справ у спорах за зовнішньо-економічними контрактами – Korol V. International and domestic jurisdiction over disputes arising out of international commercial contracts. Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 18, 2018 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2018. С. 195.

⁴⁵⁹ Там само.

Характерною ознакою як електронної комерції, так і електронної торгівлі відповідно до Закону ПЕК є використання інформаційно-телекомунікаційних систем при вчиненні правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, в т. ч реалізації товарів, а відтак – і наданні/отриманні інформаційних електронних послуг, яким відповідно до ст. 4 є низка послуг (щодо: розповсюдження реклами; створення можливостей для пошуку інформації та доступу до неї; передачі та зберігання інформації; розміщення інформації на замовлення іншої особи; передачі інформації за запитом особи або відправлення комерційних електронних повідомлень; вчинення інших дій у сфері електронної комерції), які надаються з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, не потребують безпосередньої присутності замовника чи постачальника послуг і не передбачають одночасну передачу інформації невизначеному колу осіб.

Основними принципами у сфері електронної комерції згідно ст. 5 ЗПЕК є: свобода провадження підприємницької діяльності з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем; свобода вибору контрагента, електронних засобів, видів та форм діяльності; свобода конкуренції та забезпечення її сумлінності; свобода вчинення електронних правочинів; рівність і охорона прав учасників відносин у сфері електронної комерції; дотримання вимог законодавства, правил професійної етики, повага до прав, свобод, законних інтересів учасників відносин у сфері електронної комерції; забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції; однаковість юридичної сили електронних правочинів та правочинів, укладених в іншій формі, передбаченій законодавством; забезпечення доступу до інформації всіх учасників відносин у сфері електронної комерції; доступність комерційних електронних повідомлень та можливість обмеження їх надходження; дотримання законодавства про державну мову.

Електронна комерція – невід’ємна складова цифрової економіки. Провідними учасниками відносин у цій сфері відповідно до ст. 6 Закону «Про електронну комерцію» (далі – Закон про е-комерцію) є суб’єкти електронної комерції – суб’єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, що реалізує товари, виконує роботи, надає послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, або особа, яка придбаває, замовляє, використовує зазначені товари, роботи, послуги шляхом вчинення електронного правочину.

Найчастіше суб’єкт електронної комерції виступає в ролі продавця (виконавця, постачальника) товарів, робіт, послуг,

правовий статус якого визначається ст. 7 ЗПЕК, зокрема щодо його обов'язків:

– обов'язки *інформаційного характеру* (під час своєї діяльності та у разі поширення комерційного електронного повідомлення він зобов'язаний забезпечити прямий, простий, стабільний доступ інших учасників відносин у сфері електронної комерції до такої інформації: повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи - підприємця; місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи - підприємця; адреса електронної пошти та/або адреса інтернет-магазину; ідентифікаційний код для юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків для фізичної особи - підприємця, або серія та номер паспорта для фізичної особи - підприємця, яка через свої релігійні переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомила про це відповідний податковий орган і має відмітку в паспорті; відомості про ліцензію (серія, номер, строк дії та дата видачі), якщо господарська діяльність підлягає ліцензуванню; щодо включення податків у розрахунок вартості товару, роботи, послуги та, у разі доставки товару, - інформація про вартість доставки; інші відомості, що відповідно до законодавства підлягають оприлюдненню;

– під час вчинення електронного правочину забезпечити повну відповідність предмета електронного договору, погодженого сторонами, кількісним та якісним характеристикам;

– забезпечити захист такої інформації відповідно до законів України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» і «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», якщо продавець (виконавець, постачальник) пропонує іншій стороні електронного договору надати йому відомості про платіжні інструменти для оплати вартості товару, роботи, послуги;

– не вимагати від іншої сторони відомостей, що не стосуються укладення та виконання електронного договору (які істотно не впливають на укладення та виконання зобов'язань за електронним договором).

Другою категорією суб'єктів, що забезпечують електронну торгівлю, є *постачальники послуг проміжного характеру* в інформаційній сфері (ними є оператори (провайдери) телекомунікацій, оператори послуг платіжної інфраструктури, реєстратори (адміністратори), що присвоюють мережеві ідентифікатори, та інші суб'єкти, що забезпечують передачу та зберігання інформації з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем). Права

та обов'язки постачальника послуг проміжного характеру в інформаційній сфері визначаються договором про надання таких послуг, ЦК України та ГК України, положеннями цього Закону та законодавством про телекомунікації, а у сфері електронної комерції особливості правового статусу такої особи - ст. 9 ЗПЕК, відповідно до якої:

–сторони електронного правочину можуть користуватися послугами постачальників послуг проміжного характеру в інформаційній сфері;

–надання доступу до мережі Інтернет та інших інформаційно-телекомунікаційних систем оформлюється **окремим правочином або електронним правочином** між стороною такого правочину та постачальником послуг проміжного характеру в інформаційній сфері;

–постачальник послуг проміжного характеру в інформаційній сфері **не є стороною електронного правочину**, предметом якого виступають товари, роботи або послуги, інші ніж послуги проміжного характеру в інформаційній сфері (реєстрація доменних імен або IP-адрес, присвоєння інших мережевих ідентифікаторів, фіксація часу відправлення/надходження електронного повідомлення, надання доступу до мережі Інтернет та інших інформаційно-телекомунікаційних систем тощо), і не несе відповідальності за зміст переданої чи отриманої інформації та за шкоду, завдану внаслідок використання результатів таких послуг, за умови, що він не є ініціатором передачі такої інформації, не обирає її одержувача та не може змінити її зміст;

–у разі якщо постачальник послуг проміжного характеру в інформаційній сфері є **ініціатором передачі інформації**, обирає її одержувача та може змінити її зміст, він зобов'язаний забезпечити прямий, простий, стабільний доступ інших учасників відносин у сфері електронної комерції до такої інформації: повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи - підприємця; місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи - підприємця; адреса електронної пошти; ідентифікаційний код юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків фізичної особи - підприємця, або серія та номер паспорта для фізичної особи - підприємця, яка через свої релігійні переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомила про це відповідний податковий орган і має відмітку в паспорті; відомості про ліцензію (серія, номер, строк дії та дата видачі); інші відомості, що відповідно до законодавства підлягають оприлюдненню;

–якщо постачальник послуг проміжного характеру в інформаційній сфері зазначає вартість таких послуг, він зобов'язаний повідомити про включення податків у розрахунок їх вартості.

Послуги, що надаються суб'єктами господарювання у сфері електронної комерції, можуть бути кількох видів і, в першу чергу, це **інформаційні електронні послуги**, якими відповідно до ст. 4 ЗПЕК вважаються послуги щодо: розповсюдження реклами; створення можливостей для пошуку інформації та доступу до неї; передачі та зберігання інформації; розміщення інформації на замовлення іншої особи; передачі інформації за запитом особи або відправлення комерційних електронних повідомлень; вчинення інших дій у сфері електронної комерції. Відповідно, до таких послуг не належать послуги, якщо їх надання: здійснюється без використання інформаційно-телекомунікаційних систем; за технологією потребує безпосередньої присутності замовника чи постачальника послуг, включаючи послуги, що надаються з використанням електронних пристроїв (медична консультація з оглядом пацієнта, аудит діяльності суб'єкта господарювання тощо); передбачає одночасну передачу інформації невизначеному колу осіб (телевізійне мовлення, радіомовлення тощо). Крім того, для електронної комерції притаманні товари/послуги, що є традиційними для торгівлі, побутових та інших послуг і включають речовий компонент: комплектація замовлених споживачем товарів, їх доставка (при торгівлі), а щодо послуг та робіт – їх надання/виконання відповідно до умов договору, погодженого з суб'єктом електронної комерції (щодо характеру та обсягу робіт/послуг, часу їх виконання, доставки необхідних для цього матеріалів/устаткування).

Третя категорія учасників електронної комерції є покупець (замовник, споживач) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції відповідно до ст. 8 ЗПЕК:

–права та обов'язки покупця (замовника, споживача) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції визначаються законодавством України, зокрема Законом України «Про захист прав споживачів». Отже, на відміну від ринку телекомунікацій споживачем у сфері електронної торгівлі є громадяни, що набувають у сфері електронної комерції товари, замовляють роботи чи послуги для задоволення власних потреб, використовують їх;

–у разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями та у разі укладення договору на відстані покупець (замовник, споживач) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції за обсягом своїх прав та обов'язків прирівнюється до

споживача відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів»;

– зобов'язаний повідомити про себе інформацію, необхідну для його укладення, якщо приймає (акцептує) пропозицію іншої сторони щодо укладення електронного договору;

– у разі оплати вартості товару, роботи, послуги із застосуванням платіжних інструментів така особа має право повідомити відомості, що дають змогу забезпечити проведення оплати відповідним оператором платіжних систем, який несе відповідальність за їх збереження та використання в порядку, передбаченому законодавством;

– він зобов'язаний як споживач – фізична особа надати інформацію про себе, необхідну для вчинення електронного правочину, створення електронного підпису, ідентифікації в інформаційній системі суб'єкта електронної комерції, шляхом введення (створення) особою спеціального набору електронних даних, а також вчинення інших дій у такій системі, а у випадках, передбачених договором, покупець (замовник, споживач) повинен повідомити адресу доставки товару, виконання роботи чи надання послуги (перелік інформації, необхідної для вчинення електронного правочину, визначається законодавством України або за домовленістю сторін).

Четверта категорія учасників відносин електронної комерції, в тому числі е-торгівлі, є органи державної влади та органи місцевого самоврядування в частині виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування, однак ЗПЕК не визначає специфіки виконуваних ними функцій в цій сфері. Обов'язкова наявність серед учасників кінцевих споживачів свідчить і про участь у відносинах е-комерції органу, який опікується правами споживачів (Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів опікується захистом традиційних споживачів, а не е-споживачів, цифрові права яких порушено⁴⁶⁰; серед повноважень Мінцифри України⁴⁶¹

⁴⁶⁰ Відповідно до Положення, про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.07.2021). Ця Служба (Держпродспоживслужба) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України -- Міністра економіки та який реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), з контролю за цінами, попередження та зменшення вживання тютюнових

відсутні положення щодо захисту цифрових прав громадян-споживачів (лише закріплена спрямованість цього органу на розвиток цифрових прав), що є істотною прогалиною в системі захисту прав споживачів, які набувають товар в традиційній (речовій) формі, але при цьому використовують цифрові ресурси (замовлення та оплату в режимі онлайн) .

П'ята категорія – це опосередковані учасники, про які ЗПЕК не згадує, але вони забезпечують електронну комунікацію при здійсненні операцій з електронної комерції/електронної торгівлі та електронних платежів. Це оператори та провайдери телекомунікацій/постачальники електронних комунікаційних послуг, надавачі електронних довірчих послуг, фінансові установи, що забезпечують електронні платежі, а також уповноважені органи, що діють в цих сферах. Зазначена обставина свідчить про необхідність включення вищезгаданих осіб до учасників відносин у сфері електронної комерції, а вищезгадані уповноважені органи, що діють в цих сферах телекомунікацій та електронних довірчих послуг, – до суб'єктів організаційно-господарських повноважень, які виконують свої функції у відносинах електронної комерції.

В ч. 3 ст. 15 ЗПЕК містяться положення про такий вид суб'єктів господарювання, що діють в сфері електронної комерції – **зберігача електронних документів**, ним може бути суб'єкт господарювання, який надає послуги із зберігання електронних документів (повідомлень) шляхом забезпечення їх цілісності та незмінності за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Така діяльність не підлягає ліцензуванню та не потребує отримання будь-яких документів дозвільного характеру.

Використання електронного цифрового підпису та електронної печатки у сфері електронної комерції свідчить про опосередковану участь у цих відносинах суб'єктів господарювання, що

виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та розсадництва (в частині сертифікації насіння і садивного матеріалу), реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі, державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу, державного нагляду (контролю) у сферах охорони прав на сорти рослин, насінництва та розсадництва, державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і рекламу в цій сфері, за якістю зерна та продуктів його переробки, державного нагляду (контролю) за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованого організму у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності, здійснення радіаційного контролю за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування.

⁴⁶¹ Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82+%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2#Text> (дата звернення: 18.07.2021).

надають відповідні види електронних довірчих послуг – вищезгаданих **кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг**.

Відносини між учасниками електронної комерції будуються зазвичай **на договірних засадах**, специфіка яких полягає у використанні електронних засобів зв'язку при їх встановленні, а, отже, відбивається на формі договору – електронній модифікації письмової форми, та особливості його укладення – зазвичай, на відстані (дистанційним способом) і з використанням зазначених засобів, що зумовлюють специфіку їх укладення, зокрема, порядку, що відповідно до Закону ПЕК включає:

–етап поширення комерційних електронних повідомлень у сфері електронної комерції (ст. 10 ЗПЕК); при цьому інформування потенційних покупців (замовників, споживачів) щодо товарів, робіт, послуг здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про рекламу» та може здійснюватися шляхом надсилання комерційних електронних повідомлень, які мають відповідати таким вимогам: поширюються лише на підставі згоди на отримання таких повідомлень, наданою особою, якій такі повідомлення адресовані (проте таке повідомлення може надсилатися особі без її згоди лише за умови, що вона може відмовитися від подальшого отримання таких повідомлень); має чітко ідентифікуватися як таке; особа, від імені якої надсилається комерційне електронне повідомлення, зобов'язана забезпечити прямий, простий доступ осіб, яким воно адресовано, до відомостей, визначених ст. 7 ЗПЕК; комерційні електронні повідомлення щодо знижок, премій, заохочувальних подарунків тощо мають чітко ідентифікуватися як такі, а умови їх отримання мають бути доступними та викладатися у спосіб, що унеможливорює двозначне розуміння, а також відповідати вимогам законодавства про рекламу; інформація про вартість товару, роботи, послуги повинна містити відомості щодо включення податків у її розрахунок та, у разі доставки товару, – інформацію про вартість доставки;

–**власне укладення електронного договору** (ст. 11 ЗПЕК) здійснюється шляхом пропозиції його укласти (оферти) однією стороною та її прийняття (акцепту) другою стороною; (А) **пропозиція** щодо укладення е-договору може бути зроблена шляхом надсилання комерційного електронного повідомлення, розміщення пропозиції (оферти) у мережі Інтернет або інших інформаційно-телекомунікаційних системах та має відповідати встановленим вимогам щодо її змісту: (1) має містити істотні умови, передбачені законодавством для відповідного договору, і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття; крім визначених ЦК України істотних умов для

відповідного виду договору; (2) може містити інформацію про: технологію (порядок) укладення договору; порядок створення та накладання електронних підписів сторонами договору; можливість та порядок внесення змін до умов договору; спосіб та порядок прийняття пропозиції укласти електронний договір (акцепту); порядок обміну електронними повідомленнями та інформацією між сторонами під час виконання ними своїх зобов'язань; технічні засоби ідентифікації сторони; порядок внесення змін до помилково відправленого прийняття пропозиції укласти електронний договір (акцепту); посилання на умови, що включаються до договору, шляхом перенаправлення (відсилання) до іншого електронного документа і порядок доступу до такого документа; спосіб зберігання та пред'явлення електронних документів, повідомлень, іншої інформації в електронній формі та умови доступу до них; умови виготовлення та отримання паперових копій електронних документів; можливість вибору мови, що використовується під час укладення та виконання договору; інші відомості; (3) може включати умови, що містяться в іншому електронному документі, шляхом перенаправлення (відсилання) до нього особі, якій адресована пропозиція укласти електронний договір (оферта), має надаватися безперешкодний доступ до електронних документів, що включають умови договору, шляхом перенаправлення (відсилання) до них; (Б) електронний договір **вважається укладеним** з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти такий договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції у визначеному ЗПЕК порядку щодо: **форми та способу відповіді** – зазвичай шляхом надсилання електронного повідомлення особі, яка зробила пропозицію укласти електронний договір, підписаного в порядку, визначеному у ст. 11 ЗПЕК; заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття такої пропозиції в електронній формі, що підписується в порядку, визначеному у ст. 11 ЗПЕК; вчинення дій, що вважаються прийняттям пропозиції укласти електронний договір, якщо зміст таких дій чітко роз'яснено в інформаційній системі, в якій розміщено таку пропозицію, і ці роз'яснення логічно пов'язані з нею; (В) при укладенні електронного договору та його виконанні мають дотримуватися вимоги Цивільного і Господарського кодексів України, а також інших актів законодавства, що регулюють відповідний вид договірних відносин; (Г) **специфіка укладення електронного договору полягає також в тому, що:**

– пропозиція укласти електронний договір (оферта) або електронний договір повинні містити інформацію щодо можливості отримання стороною такої пропозиції або договору у формі, що

унеможливилює зміну змісту;

– якщо покупець (споживач, замовник) укладає електронний договір шляхом розміщення замовлення за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, продавець (виконавець, постачальник) зобов'язаний оперативно підтвердити отримання такого замовлення;

– замовлення або підтвердження розміщення замовлення вважається отриманим у момент, коли сторона електронного договору отримала доступ до нього;

– у разі якщо укладення електронного договору відбувається в інформаційно-телекомунікаційній системі суб'єкта електронної комерції, для прийняття пропозиції укласти такий договір особа має ідентифікуватися в такій системі та надати відповідь про прийняття пропозиції (акцепт) у порядку, визначеному частиною шостою цієї статті (такий документ оформляється у довільній формі та має містити істотні умови, передбачені законодавством для відповідного договору);

– інформаційна система суб'єкта електронної комерції, який пропонує укласти електронний договір, має передбачати технічну можливість особи, якій адресована така пропозиція, змінювати зміст наданої інформації до моменту прийняття пропозиції;

– **часом відправлення електронного документа** (повідомлення, оферти, акцепта), якщо інше не передбачено законом або договором, вважається момент, коли такий документ (повідомлення) переданий за межі інформаційної системи суб'єкта або особи, уповноваженої на його відправлення, а **часом його отримання** – момент, коли такий документ (повідомлення) отриманий інформаційно-телекомунікаційною системою суб'єкта, якщо інше не передбачено законом або договором (ст. 16 ЗПЕК);

– **місцем укладення електронного договору** є місцезнаходження юридичної особи або місце фактичного проживання фізичної особи, яка є продавцем (виконавцем, постачальником) товарів, робіт, послуг;

– момент виконання продавцем обов'язку передати покупцеві товар визначається згідно з положеннями ЦК України про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено ЗПЕК;

– у разі якщо предметом електронного договору є надання послуг у сфері електронної комерції, обов'язок постачальника перед споживачем вважається виконаним у момент, коли надана постачальником послуга відповідає властивостям, визначеним договором або законодавством;

– у разі якщо предметом електронного договору є виконання робіт у сфері електронної комерції, обов'язок виконавця перед

замовником вважається виконаним у момент, коли результат виконаної роботи відповідає вимогам, встановленим договором або законодавством (електронним договором може бути визначено інший момент виконання зобов'язань між сторонами);

– покупець (замовник, споживач) повинен отримати підтвердження вчинення електронного правочину у формі електронного документа, квитанції, товарного чи касового чека, квитанки, талона або іншого документа у момент вчинення правочину або у момент виконання продавцем обов'язку передати покупцеві товар; таке підтвердження повинно містити такі відомості: умови і порядок обміну (повернення) товару або відмови від виконання роботи чи надання послуги; найменування продавця (виконавця, постачальника), його місцезнаходження та порядок прийняття претензії щодо товару, роботи, послуги; гарантійні зобов'язання та інформація про інші послуги, пов'язані з утриманням чи ремонтом товару або з виконанням роботи чи наданням послуги; порядок розірвання договору, якщо строк його дії не визначено (проте це положення не поширюється на електронні правочини, пов'язані з одноразовим наданням інформаційних електронних послуг або послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, оплата яких здійснюється дистанційно; постачальник таких послуг має надати змогу споживачеві ознайомитися з найменуванням постачальника, його місцезнаходженням та порядком прийняття претензії щодо послуги);

– електронний договір, укладений шляхом обміну електронними повідомленнями, підписаний у вищезазначеному порядку, вважається таким, що за правовими наслідками прирівнюється до договору, укладеного у письмовій формі, а кожний його примірник є оригіналом такого документа;

– електронні документи (повідомлення), пов'язані з електронним правочином, можуть бути подані як докази сторонами та іншими особами, які беруть участь у судовому розгляді справи;

– правочин не може бути визнано недійсним у зв'язку з його вчиненням в електронній формі, якщо інше не передбачено законом;

– якщо відповідно до акта цивільного законодавства або за домовленістю сторін електронний правочин має бути підписаний сторонами, моментом його підписання є використання: електронного підпису або електронного цифрового підпису за умови використання засобу електронного цифрового підпису усіма сторонами електронного правочину; електронного підпису одноразовим ідентифікатором, визначеним ЗПЕК; аналога власноручного підпису (факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного під-

пису) за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідних аналогів власноручних підписів (ст. 12 ЗПЕК);

–розрахунків, які мають відповідати вимогам законодавства (законів України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», інших законів та нормативно-правових актів Національного банку України), можуть здійснюватися з використанням платіжних інструментів, електронних грошей, шляхом переказу коштів або оплати готівкою з дотриманням вимог законодавства щодо оформлення готівкових та безготівкових розрахунків, а також в інший спосіб, передбачений законодавством України; при цьому способи, строки та порядок розрахунків визначаються в електронному договорі з урахуванням вимог законодавства України; продавець (виконавець, постачальник), оператор платіжної системи або інша особа, яка отримала оплату за товар, роботу, послугу відповідно до умов електронного договору, повинні надати покупцеві (замовнику, споживачу) електронний документ, квитанцію, товарний чи касовий чек, квиток, талон або інший документ, що підтверджує факт отримання коштів, із зазначенням дати здійснення розрахунку; якщо особа, яка одержала пропозицію укласти електронний договір (оферту), протягом строку для відповіді не здійснила оплату відповідно до зазначених у пропозиції умов, така пропозиція вважається неприйнятною; здійснення оплати відповідно до умов, зазначених у пропозиції укласти електронний договір, без виконання інших умов та/або без надання усіх відомостей, визначених у такій пропозиції, не вважається прийняттям пропозиції укласти електронний договір (акцептом), а оплата вважається неналежною та підлягає поверненню особі, яка її здійснила (ст. 13 ЗПЕК);

–порядку використання персональних даних (ст. 14 ЗПЕК): використання персональних даних в зазначених відносинах може здійснюватися у разі створення суб'єктом електронної комерції умов для захисту таких даних; учасники таких відносин зобов'язані забезпечити захист персональних даних, що стали їм відомі з електронних документів (повідомлень) під час вчинення електронних правочинів, у передбаченому Законом України «Про захист персональних даних» порядку; сторони електронного правочину мають дотримуватися заборони щодо використання та витребування персональних даних з іншою метою, ніж вчинення електронного правочину, якщо інше не встановлено законом або за домовленістю сторін (проте реєстрація фізичної особи в інформаційній системі суб'єкта електронної комерції означає надання нею згоди на використання та обробку її персональних

даних і вчинення інших дій, передбачених згаданим законом); ідентифікація особи за допомогою електронного підпису, визначеного ст. 12 ЗПЕК, має здійснюватися під час кожного входу в інформаційну систему суб'єкта електронної комерції;

– зберігання електронних документів на укладення електронних договорів (ст. 15ЗПЕК): сторони е/договору зобов'язані (якщо інше не передбачено законом або договором між сторонами) забезпечити архівне зберігання таких електронних документів (повідомлень), програмних, апаратно-програмних, апаратних або інших засобів для їх зберігання, в яких вони зберігаються і за допомогою яких можна відобразити інформацію, що в них міститься, протягом строку, що має відповідати строкам зберігання інших видів архівних документів, визначених відповідно до законодавства, але не менше ніж строк позовної давності, встановлений законодавством. Зберігачем електронних документів може бути суб'єкт господарювання, який надає послуги із зберігання електронних документів (повідомлень) шляхом забезпечення їх цілісності та незмінності за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем.

Учасники відносин у сфері електронної комерції відповідають за невиконання покладених на них законом або договором обов'язків згідно з чинним законодавством, в т. ч. ст. 17 ЗПЕК; остання визначає особливості відповідальності постачальника послуг проміжного характеру, який несе відповідальність за забезпечення технічного захисту інформації та здійснення контролю за ним у порядку, визначеному законодавством або відповідним договором про надання таких послуг. Особливості вирішення спорів з використанням онлайн процедур в ЗПЕК не передбачаються, хоча логічним було б застосування подібних процедур врегулювання споживчих спорів на зразок запроваджених в ЄС на підставі двох актів від 21 травня 2013 – Регламенту № 524/2013 та Директиви 2013/11/EU.

Ресурси, що використовуються у сфері електронної комерції двох категорій:

1) *інформаційного і інформаційно-обслуговуючого характеру*, що пов'язано з обов'язковим використанням в цій сфері інформаційно-комунікаційних технологій, про які вже згадувалося при висвітленні складу відносин у сфері телекомунікацій та електронних довірчих послуг; крім того, використовуються такі специфічні ресурси, як: *Інтернет-магазин* – засіб (а власне – сайт) для представлення або реалізації товару, роботи чи послуги шляхом вчинення електронного правочину (таким засобом є сайт, проте законодавець ґрунтовно не визначає його правовий режим, що становить значну проблему при захисті прав споживачів у цій

сфері, які нерідко вважають Інтернет-магазин суб'єктом госпрода-рювання); **електронний підпис з одноразовим ідентифікатором** – дані в електронній формі у вигляді алфавітно-цифрової послідовності, що додаються до інших електронних даних особою, яка прийняла пропозицію (оферту) укласти електронний договір, та надсилаються іншій стороні цього договору; **мережевий ідентифікатор** – індивідуальний набір цифр та/або символів, присвоєний кінцевому обладнанню учасника відносин у сфері електронної комерції в інформаційно-телекомунікаційній мережі; **одноразовий ідентифікатор** – алфавітно-цифрова послідовність, що її отримує особа, яка прийняла пропозицію (оферту) укласти електронний договір шляхом реєстрації в інформаційно-телекомунікаційній системі суб'єкта електронної комерції, що надав таку пропозицію (такий ідентифікатор може передаватися суб'єктом електронної комерції, що пропонує укласти договір, іншій стороні електронного правочину засобом зв'язку, вказаним під час реєстрації у його системі, та додається/приєднується до електронного повідомлення від особи, яка прийняла пропозицію укласти договір);

2) **традиційні ресурси, що мають матеріальну (речову) форму**: власне товари, що реалізуються через Інтернет-магазини; офіси продавців; транспортні засоби доставки товару покупцеві; склади, з яких відбувається відправлення замовлених товарів покупцеві; матеріали для надання замовлених робіт/послуг, їх виконання/надання.

Правила поведінки як обов'язкова складова у сфері електронної комерції також можуть бути двох основних видів:

– **встановлені державою** шляхом прийняття компетентними органами актів законодавства різної юридичної сили, і, насамперед, Закон України «Про електронну комерцію», прийняті у відповідність з ним підзаконні нормативно-правові акти;

– **як засоби саморегулювання** у сфері електронної комерції є: договори між учасниками зазначених відносин; правила професійної етики у цій сфері, які можуть розроблятися відповідно до ст. 6 ЗПЕК учасниками зазначених відносин та використовуватися під час вчинення електронних правочинів, підготовки установчих та інших документів зазначених осіб; установчі та внутрішні документи учасників цих відносин; саморегулятивні організації професійних учасників зазначених відносин та їх акти.

Правові проблеми електронної комерції: невизначеність правового режиму Інтернет-магазину⁴⁶², складність притягнення до

⁴⁶² Вінник О. М. Правовий режим інтернет-магазину. *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2019. № 1. С. 5-14. URL: <https://bit.ly/2SfogzN> (Дата звернення: 30. 05. 2021); Вінник О. М. Склад

відповідальності продавця у разі порушення цифрових прав споживача (Держспоживслужба, як вже зазначалося, опікується захистом прав споживачів товарів в традиційній формі, а за недотримання цифрових прав, які на рівні закону досі не визначено, уповноважений орган законодавством чітко не визначений щодо споживачів електронних послуг); захист прав е-споживача як слабкішої сторони з огляду на наявну цифрову нерівність⁴⁶³, невнесення змін до законів «Про електронну комерцію» та «Про захист прав споживачів», передбачених Законом «Про електронні комунікації» щодо нових механізмів захисту прав споживачів (зокрема, щодо досудових процедур вирішення спорів з використанням цифрових ресурсів).

Складовою електронної комерції є електронна торгівля, якій, власне, і присвячений Закон «Про електронну комерцію». Відтак доцільно більш ґрунтовно з'ясувати пов'язані з е-торгівлею проблеми та можливість їх вирішення за допомогою правових засобів.

Для з'ясування специфіки проблем е-комерції, включно з е-торгівлею, варто звернутися до праць дослідників цих відносин, зокрема, В. Звасса⁴⁶⁴, який визначає основні етапи розвитку відносин з е-комерції та е-торгівлі як її складової, переваги та ризики використання інформаційно-комунікаційних технологій в процесі укладення та виконання договору купівлі-продажу зі споживачем, учасників таких відносин. Стрімкий розвиток зазначених відносин цей дослідник пов'язує з поширенням Інтернету і появою Всесвітньої павутини (1991 р.) та першого браузера для доступу до нього (1993 р.), а останнім часом і доступності високошвидкісних підключень до Інтернету і мобільних пристроїв (в т. ч. планшетів, ноутбуків, смартфонів). Е-торгівля ведеться на електронних торговельних майданчиках (чи ринках), орієнтованих на споживачів, і в ланцюжку поставок, що працюють в мережі Інтернет. Торговельні майданчики, орієнтовані на споживача, включають крупні торговельні центри, аукціонні платформи для споживачів (зокрема, eBay – торговельний веб-сайт, яким керує однойменна американська Інтернет-компанія⁴⁶⁵), багатоканальні ритейлери (організації, що займається роздрібним продажем товарів широкого вжитку) і численні Інтернет-магазини.

правовідносин з електронної торгівлі в ракурсі захисту прав споживачів. Вісник НАПРН України, 2019 р., № 3 С. 121-134. Vinnyk, O. M. (2019). Composition of e-commerce relationships in the context of consumer rights protection. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 26(3), 121–134. URL: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16200/Vinnyk.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 18. 07. 2021).

⁴⁶³ Беляневич О. А. Про цілі договірної права в епоху цифрової економіки: вступ до проблеми.

⁴⁶⁴ Vladimir Zwass. E-commerce. URL: <https://www.britannica.com/technology/e-commerce> (дата звернення: 27.01.2019).

⁴⁶⁵ eBay. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/EBay> (дата звернення 12. 02. 2019).

Так звана економіка спільного використання дозволяє більш ефективно використовувати ресурси, а практично миттєвий доступ до послуг забезпечується платформами на вимогу потенційних споживачів. В результаті встановлення напівпостійних ланцюжків поставок хаб-компанії оточують себе постачальниками, що виконують більшість виробничих завдань і постачають товари та послуги центральній фірмі (а в Україні, як свідчить досвід, – безпосередньо споживачеві, аби зекономити на поставках центральній фірмі). Зростанню е-торгівлі сприяють електронні каталоги і пошукові системи для пошуку інформації в Інтернеті, програмні агенти або боти, що діють автономно для пошуку товару в системі, послуги цифрової аутентифікації, що гарантують ідентичність через Інтернет. Ці посередницькі послуги полегшують продаж товарів, надання різноманітних послуг (банківських, бронювання білетів та операції на фондовому ринку, таких послуг, як дистанційна освіта та розваги. Перевагами е-торгівлі, як правило, є нижчі витрати на ведення бізнесу і, відповідно, нижча ціна пропонуваного товарів, зручність для потенційних споживачів в пошуку необхідних товарів, в т. ч. рідкісних, які важко знайти в звичайних (фізичних) магазинах. Разом з тим в цій сфері існують істотні ризики безпеки для учасників цих відносин у разі недобросовісності партнера/контрагента, зокрема, для покупців (щодо якості, комплектності, отримання заявленого товару, можливості його обміну чи повернення, відшкодування пов'язаних з цим збитків, витоку конфіденційної інформації тощо). Як зазначає В. Звасс, на абсолютну безпеку в цій сфері важко сподіватися.

В. Желіховський⁴⁶⁶ вказує на два типи е-комерції (торгівля інформацією і торгівля товарами); виділяє її складові: мережі (корпоративні; Інтернет; комерційні); процеси (дослідження ринку; розрахунки; виконання замовлень; продаж; підтримка); суб'єкти/учасники (Уряд; постачальники; продавці; користувачі; виробники); умови для розвитку е-комерції (завоювання фірмами, що використовують мережу Інтернет як канал розподілу продукції, довір'я з боку споживачів; забезпечення достовірності учасників та їх операцій; створення безпеки передачі і подальшого зберігання даних у середовищі Інтернет); склад необхідних для е-комерції бізнес-операції (встановлення контакту, зокрема, між потенційними замовником і постачальником; обмін інформацією; до- і післяпродажну підтримку – докладну інформацію про продукти і послуги, інструкції з використання продукту, відповіді на запитання

⁴⁶⁶ В. Желіховський. Поширення електронної комерції в Україні / Желіховський В. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/07zveku.pdf> (дата звернення 27. 01. 2019).

замовників; продаж; електронну оплату з використанням електронного переказу грошей, кредитних карток, електронних чеків, електронних грошей); управління доставкою та її відстеження для фізичних продуктів, безпосередню доставку продуктів, які можуть розповсюджуватися електронним шляхом);

Він приділяє увагу такому нетрадиційному суб'єктові, як віртуальне підприємство – група незалежних компаній, що об'єднують – проте без оформлення організаційної єдності у формі спільно створеної ними юридичної особи – свої зусилля для одержання можливостей надання продуктів і послуг, недоступних для окремих компаній (розподіл між членами групи бізнес-процесів, що спільно керують центральною компанією та її торговими партнерами, отримуючи як переваги такої форми співпраці нові можливості постачальників і замовників; скорочення шляху товару до замовника; швидка реакція на попит; економія витрат; зниження цін за рахунок менших витрат на рекламу, на доставку (для товарів, які можуть бути отримані електронним способом), на дизайн і виробництво, на аналіз ринку, стратегічне планування, можливості тощо). Виділяє низку переваг е-комерції (однаковий доступ до ринку як для великих корпорацій, так і для невеликих фірм; доступ до нових ринків збуту; залучення замовників до розробки і впровадження нових продуктів та послуг тощо) та правових проблем е-комерції, включно із захистом інформації, охороною прав споживачів, відповідальністю, уніфікацією положень національних законодавств щодо е-комерції.

А. Шаблієнко, аналізуючи відносини, що складаються у сфері е-комерції⁴⁶⁷, звертає увагу на їх складності як з точки зору необхідних для забезпечення е-торгівлі процесів та ресурсів, так і з огляду на суб'єктний склад. Останній, на думку цього дослідника, включає дві категорії осіб: 1) «загальних суб'єктів» – осіб, які можуть брати участь в цивільних правовідносинах відповідно до ст. 2 ЦК України (юридичні та фізичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави й інші суб'єкти публічного права, всі, хто є замовниками та постачальниками товарів або послуг через мережу Інтернет); 2) спеціальних/інституційних суб'єктів, «які є так би мовити «невидимими» суб'єктами, але без них процес ведення електронної комерції неможливий в технологічному сенсі, вони на різних етапах правовідносин можуть вплинути на безліч умов» (місце та час укладення та/або виконання договору, підтвердження отримання

⁴⁶⁷ А. Шаблієнко. Суб'єкти правовідносин у сфері електронної комерції. Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2015. – № 1. – С. 84-89.

повідомлення тощо). До цієї категорії осіб належать оператори та провайдери телекомунікацій, оператори платіжних систем; реєстратори й адміністратори, що присвоюють мережеві ідентифікатори, хостинг-провайдери, засвідчувальні центри⁴⁶⁸.

На особливості суб'єктного складу Інтернет-відносин звертає увагу Р. Є. Еннан⁴⁶⁹, відносячи до кола суб'єктів такі категорії осіб:

1) оператори та провайдери телекомунікацій, які забезпечують функціонування мережі Інтернет як інформаційної системи та надають низку необхідних послуг: підключення (забезпечення доступу до мережі); адміністрування (забезпечення функціонування технічних засобів підтримки адресного простору Інтернет); хостинг (розміщення інформаційних ресурсів замовника на веб-серверах і забезпечення доступу до цих ресурсів); послуги з навігації в мережі (створення веб-порталів, що полегшують пошук і доступ до інформаційних ресурсів мережі);

2) виробники, власники і розповсюджувачі інформації та інформаційних ресурсів, які створюють інформаційне наповнення мережі Інтернет (створюють електронні інформаційні ресурси, володіють правами на них, забезпечують функціонування цих ресурсів і задовольняють інформаційні потреби користувачів);

3) суб'єкти, які надають специфічні послуги з укладання електронних (мережевих) угод (договорів) за допомогою мережі Інтернет, тобто все те, що охоплюється терміном «електронна комерція (торгівля)»;

4) споживачі (користувачі) телекомунікаційних послуг (фізичні та юридичні особи, які потребують, замовляють, отримують телекомунікаційні послуги для власних інформаційних потреб). Разом з тим згаданий дослідник відносить Інтернет-магазини, Інтернет-казино, Інтернет-аукціони тощо до третьої групи суб'єктів (згідно з його класифікацією), проте відповідно до Закону «Про електронну комерцію» (ст. 3) Інтернет-магазин – це *засіб* для представлення або реалізації товару, роботи чи послуги шляхом вчинення електронного правочину.

Специфіку функціонування Інтернет-магазину (в т. ч. з технічної сторони) досить ґрунтовно висвітлює А. Василюк⁴⁷⁰:

1) визначаючи його як програмний комплекс, що дозволяє продавати товари чи послуги через мережу Інтернет та автоматизу-

⁴⁶⁸ Там само.

⁴⁶⁹ Еннан Р. Є. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет. URL: <http://aphd.ua/publication-173/> (дата звернення 31.07.2018).

⁴⁷⁰ Василюк А. Інтелектуальна система «Інтернет-магазин музичного обладнання». URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/22811/1/52-Vasyliuk-373-381.pdf> (дата звернення 02.02.2019).

вати управління бізнес-процесами, як спеціалізований веб-сайт, який належить фірмі товаровиробника, торговій фірмі тощо та призначений для просування споживчих товарів на ринку, збільшення обсягів продажу, залучення нових покупців;

2) підкреслюючи його переваги перед традиційним магазином, широкий асортимент товарів, недосяжний для роздрібного магазину; доступність 24 години на добу без перерв і вихідних; економія часу на покупки; нижчі ціни на товари і послуги; зручність оплати);

3) виділяючи функціональні частини Інтернет-магазинів (каталог товарів, пошукова система, кошик, реєстраційна форма, форма відправки замовлення)

4) поділяючи Інтернет-магазини на види: (а) за критерієм використовуваної моделі бізнесу на онлайн-магазин, для якого характерна відсутність традиційної торговельної мережі та суміщення офлайн-бізнесу з онлайн-бізнесом (інтернет-магазин створюється на основі реальної торгової структури); (б) за ознакою наявності товарних запасів – магазини, що працюють за договорами з постачальниками (у них відсутні значні власні товарні запаси) і магазини з власним складським господарством і відповідною наявністю власних товарних запасів, а також визначає основні проблеми Інтернет-магазинів, що виникають на стику технології Інтернету та традиційної комерційної діяльності, як психологічного та емоційного плану (порівняно з традиційною торгівлею з притаманною їй можливістю огляду та оцінки споживачем товару, його доставкою тощо), так і правового характеру, оскільки нормативно-правове регулювання орієнтується переважно на традиційну торгівлю, а прозорі і ефективні «правила гри» у сфері електронного її виду залишаються все ще бажаними для споживачів в умовах численних порушень їх прав, про що свідчить практика⁴⁷¹.

Невід’ємною складовою е-комерції є е-торгівля, якій, власне, і присвячений Закон «Про електронну комерцію». Відтак доцільно приділити правовим проблемам е-торгівлі більше уваги, в тому числі її суб’єктному складу, виділивши безпосередніх її учасників (насамперед, продавців та покупців-споживачів, надавачів інформаційних послуг щодо товарів) та віднесених А. Шаблієн-

⁴⁷¹ Більшість інтернет-магазинів працює поза законом про захист прав споживачів. Мультимедійна платформа іномовлення України . URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economics/2133247-bilsist-intemetmagaziniv-pracue-pozazakonom-pro-zahist-prav-spozivaciv.html> (дата звернення 10. 05. 2017); Обдурять і обкрадуть: антирейтинг популярних інтернет-магазинів України. URL: <https://znaj.ua/society/obduryat-i-obkradut-antyrejting-populyarnyh-internet-magazyniv-ukrayiny> (дата звернення 02. 02. 2019); Тест-драйв: які українські інтернет-магазини і як порушують закони. URL: <https://rau.ua/novyni/ynternet-magazyny-narushayut-zakon/> (дата звернення: 02. 08. 2021).

ком⁴⁷² до категорії «невидимих» в процесі е-торгівлі суб'єктів (насамперед, операторів та провайдерів телекомунікацій, надавачів електронних довірчих послуг). Хоча ці дві категорії суб'єктів є важливими для встановлення відносин е-торгівлі, зупинимося на першій – безпосередніх її учасниках, на яких робиться акцент в Законі «Про електронну комерцію», а також на таких ресурсах е-торгівлі, як Інтернет-магазин та торговельна Інтернет-платформа (електронний торговельний майданчик (e-mall), на якому представлені Інтернет-магазини різних підприємців⁴⁷³).

Хоча Закон України «Про електронну комерцію» визначає низку вимог до продавця, включно з його обов'язками, про що вже зазначалося, проте положень цього акта не досить для ефективного захисту прав споживачів у сфері електронної торгівлі, які часто-густо **порушуються** щодо:

- розкриття вищезгаданої інформації про продавця (адже Інтернет-магазин, з яким має справу споживач, лише засіб – веб-сайт для просування та продажу товарів он-лайн, а не суб'єкт з певним правовим статусом), гарантійні зобов'язання, умови повернення товару;

- надсилання підтвердження про укладення електронного договору та його умови відповідно до вимог Закону «Про електронну комерцію», що зменшує можливості споживача щодо захисту своїх прав у разі їх порушення;

- визначення на стадії замовлення товару особи продавця, коли йдеться про продаж через онлайн магазини без власних товарних запасів (про особу продавця покупець дізнається на стадії отримання товару, не маючи заздалегідь можливості перевірити його ділову репутацію у цій сфері);

- можливості для споживача стосовно визначення (а) специфіки правового режиму Інтернет-магазину та торгового Інтернет-майданчика, включно з обов'язковим визначенням особи його власника (особи, на яку зареєстрований такий сайт чи яка фактично використовує такий ресурс) з відповідною інформацією про неї (щодо організаційно-правової форми, адреси, ідентифікаційного коду тощо), що надасть можливість визначити хоча б певною мірою (б) добросовісність намірів особи, яка створила або на замовлення якої було створено сайт як Інтернет-магазин (на проблему фейкових сайтів звертає увагу не лише преса, а й кіберполіція, даючи рекомендації щодо їх розпізнавання⁴⁷⁴ через

⁴⁷² Шаблієнко А. Зазнач. праця. С. 89.

⁴⁷³ Маркетплейс. URL: <https://evo.business/6-preimushhestv-marketplejsov/> (дата звернення 14. 02. 2019).

⁴⁷⁴ Ризики покупок в Інтернеті: як розпізнати фейковий сайт URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/21851/> (дата звер-

відсутність відповідних правових механізмів, зокрема, щодо можливості споживача визначити особу, на яку зареєстрований сайт як Інтернет-магазин; вимог до такої особи з метою попередження з її боку зловживань;

– визначення органу, уповноваженого і компетентного у сфері е-торгівлі щодо можливості виявити в цій сфері порушення, притягнути порушників до відповідальності, захистити права споживачів.

Нині сподівання на положення законів України «Про електронну комерцію» та «Про захист прав споживачів» часто-густо марні, оскільки перший містить лише відсилочні положення до «закону та договору» (статті 17-19), а другий – попри наявність положень щодо наслідків недотримання вимог першого з названих законів щодо розкриття інформації про учасників відносин та пропонований товар (роботи, послуги) – (п. 7 ч. 1 ст. 23), не враховує належним чином специфіку е-торгівлі (включно з можливостями покупця/споживача щодо підтвердження факту укладання та змісту електронного договору, визначення особи продавця через порушення власником Інтернет-магазину обов'язків інформаційного характеру та використання ним своїх *постачальників* для відправлення товару покупцеві, про що останній дізнається лише при отриманні товару) та можливостями уповноваженого з питань захисту прав споживачів органу щодо притягнення порушників до відповідальності в цій новій сфері⁴⁷⁵.

Проблеми відповідальності у сфері е-торгівлі порушуються вищезгаданими та іншими дослідниками⁴⁷⁶, які пропонують шляхи їх вирішення, включно з внесенням змін до вищезгаданих законів. Цими питаннями опікується і Уряд, прийнявши Концепцію державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року⁴⁷⁷, в якій наголошується на проблемах беззахисності споживача через слабкий їх захист державою внаслідок декларативного характеру проголошених прав та відсутності механізмів їх реалізації та відновлення. Метою цієї Концепції є створення та впровад-

нення: 02. 08. 2021); Як розпізнати фейк? – Експертна служба МВС. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/%D1%8F%D0%BA-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D1%84%D0%B5%D0%B9%D0%BA/> (дата звернення: 02. 08. 2021).

⁴⁷⁵ Більшість інтернет-магазинів працює поза законом про захист прав споживачів. Мультимедійна платформа іномовлення України . URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economics/2133247-bilist-internetmagaziniv-pracue-pozazakonom-pro-zahist-prav-spozivaciv.html> (дата звернення 10. 05. 2017).

⁴⁷⁶ Захист прав споживачів: Стандарти ЄС та України: Звіт ОФЕА/Офісу з фінансового та економічного аналізу у ВРУ. Патрік фон Браунмюль, Роксолана Байко, Людмила Васильєва. Київ, 10. 05. 2016. 40 с.

⁴⁷⁷ Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року: Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 217-р. Урядовий портал. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249869713> (дата звернення 10. 05. 2017).

ження ефективної системи захисту прав споживачів в Україні на засадах ЄС з урахуванням кращих практик країн ЄС, а серед завдань –забезпечення захисту прав споживачів у сфері електронної комерції, що здійснюється суб'єктами господарювання за допомогою інформаційно-телекомунікаційних мереж, у тому числі Інтернету. Розв'язання проблем можливе шляхом застосування комплексного підходу до вирішення питань захисту прав споживачів, що передбачає розвиток та взаємодію всіх складових системи захисту прав споживачів в Україні, зокрема і правового забезпечення.

Як зазначає А. М. Новицький, «вплив управління суспільними відносинами, пов'язаними з Інтернетом, з боку державних органів у світі постійно зростає», що зумовлено пренесенням в мережу Інтернет різноманітних функцій звичайних суспільних відносин, включно з електронною комерцією. У зв'язку з цим все«сильніше відчувається необхідність у правовому регулюванні даних відносин, і насамперед спеціалізованими органами держави»⁴⁷⁸. Разом з тим, специфіка мережі Інтернет (транснаціональний характер, величезна кількість користувачів, специфіка застосовуваних технологій) робить класичну форму правового регулювання суспільних відносин, що виникли в сфері застосування Інтернет, не досить ефективною, що зумовлює звернення до міжнародного досвіду.

У зв'язку з цим знову варто звернутися до досвіду ЄС⁴⁷⁹, в тому числі Директиви про електронну комерцію ('Directive on electronic commerce') щодо поінформованості споживачів, можливостей захисту їх інтересів шляхом звернення до компетентного органу, альтернативних способів розгляду спорів за участю споживачів, включно з використанням електронних ресурсів, прийняття кодексів поведінки в цій сфері тощо. Крім того, слід наголосити про згадану раніше вадю Закону «Про електронні комунікації», який передбачив можливість розгляду в режимі онлайн спорів за участю е-споживачів з використанням цифрової платформи (з покладенням відповідальності за її функціонування на уповноважений орган), проте без внесення відповідних змін до законів України «Про елек-

⁴⁷⁸ Новицький А. М. Міжнародний досвід правового регулювання Інтернету. Юридичний вісник 2 (31) 2014. URL: http://law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2014/statji_n2-31_2014/12.pdf (дата звернення: 05.02.2019).

⁴⁷⁹ Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council of 20 May 1997 on the protection of consumers in respect of distance contract/s URL: <http://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 25.09.2017); Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council. URL: <http://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 27.09.2017); Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32000L0031> (дата звернення: 02.02.2019).

тронну комерцію» та «Про захист прав споживачів».

Важливу роль у сфері е-комерції відіграються цифрові платформи, про які у відповідному Законі України («Про електронну комерцію») навіть не згадується, хоча в період обговорення законопроекту та прийняття цього Закону в Україні вже функціонували цифрові платформи (Розетка, зокрема). Цифрова платформа (за оцінкою К. О. Січкаренко) – «це бізнес-модель, повністю заснована на високих технологіях, яка створює прибуток за рахунок обміну між двома або більше незалежними групами учасників»; у «базовій комплектації» платформи зводять безпосередньо виробників і кінцевих споживачів, які отримують можливість взаємодії без посередників⁴⁸⁰.

Як зазначає Я. О. Колешня, «платформи швидко набувають поширення, оскільки вони вигідні всім учасникам: - постачальник послуг (продавець на платформі) отримує широке коло потенційних споживачів, кількість яких зростає разом зі зростанням кількості самих постачальників», у яких немає потреби витратитися на оплату домена, розробку власного сайту, витратити час та зусилля на його просування; споживачі також мають переваги: «можуть в одному місці обрати постачальника чи постачальників, проаналізувати рівень цін, отримати відгуки про товар чи продавця, напяму контактувати з постачальником». Завдяки різноманітності сфер, у яких використовуються платформи, споживачі мають змогу отримати послугу будь-якого характеру – «освітні послуги (Букі, Coursera), логістичні (Lardi Trans), продажу та покупки товарів (OLX, Prom, Rozetka), кур'єрські послуги та виконання різноманітних завдань і надання послуг (kabanchik. ua), фінанси (придбання страховки через Приват24), державні закупівлі (Prozorro); оскільки на платформі формується власна кон'юнктура (чим більше учасників-постачальників, тим вища конкуренція і рівень цін може вирівнюватись); крім того, споживач отримує персоналізовані пропозиції, адже платформи здатні аналізувати інформацію про нього, про його досвід на платформі, поведінку, і на основі цих даних пропонувати аналогічні продукти, послуги; вартість користування послугами платформи для споживача або відсутня, або дуже низька. Продавці/постачальники, що користуються певною платформою, також мають вигоди: витрачають мінімум фінансів для просування своєї продукції⁴⁸¹.

⁴⁸⁰ Січкаренко К. О. Цифрові платформи: підходи до класифікації та визначення ролі в економічному розвитку. Причорноморські економічні студії. Випуск 35. 2018. С. 28-32 URL: http://bses.in.ua/journals/2018/35_2_2018/7.pdf (дата звернення: 24.07.2021).

⁴⁸¹ Колешня Я. О. Цифрові платформи як ефективна бізнес-модель. II Міжнародна науково-практична конференція «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи». Київ. 2021. С. 80-81. URL: <http://confmanagement.kpi>.

Хоча цифрові платформи стали організаційною основою для розвитку електронної торгівлі, завдяки численним перевагам для продавців/постачальників та споживачів, проте їх функціонування є доволі проблематичним, на що досі не звертає увагу український законодавець. Як слушно зазначає Січкаренко К. О.⁴⁸² «у перспективі подальший розвиток цифрових платформ становить суттєвих ризик для розвитку національної економіки», оскільки: домінування глобальних цифрових платформ і відсутність в Україні «національних» платформ ставить українських підприємців у заздалегідь програшне становище, тобто є ризик втрати українськими торговими мережами контакту з українськими ж споживачами; загроза монополізації ринків з боку глобальних цифрових монополій, що використовують потужні цифрові платформи; витіснення цифровими монополістами суб'єктів середнього і малого бізнесу, що може негативно позначитися на можливостях споживачів. Дії держави щодо цифрових платформ, на думку К. О. Січкаренко, мають включати: 1) створення єдиного правового поля, яке урівнює у правах і можливостях і всіх користувачів у країні, і наявні платформи; 2) «цифровий протекціонізм»; 3) створення державних платформ (крім електронного уряду, майданчики для продажів); 4) контроль з боку уповноважених державних органів за діями власників цифрових платформ і користувачів; 5) питання кібербезпеки та захисту даних, захисту комерційної таємниці; 6) забезпечення «цифрової свободи» з точки зору максимізації можливостей користувачів; 7) регулювання монополії у цифровій сфері (питання антимонопольно-конкурентного регулювання у сфері цифрової економіки, в тому числі з проблем домінування потужних цифрових платформ).

Хоча провідну роль у відносинах, пов'язаних з функціонуванням цифрових платформ, відіграє держава, маючи відповідний потенціал в боротьбі із зловживаннями монопольним становищем на ринках, проте не слід забувати про роль саморегулювання в такій складній сфері, пов'язаній з використанням цифрових технологій. В цих умовах зростає роль саморегулювання з боку представників цифрового бізнесу та їх саморегулювних організацій, як на транснаціональному рівні, так і в межах України, включно з наділенням їх певними функціями щодо регулювання відносин у зазначеній сфері. Орієнтація деяких з них (зокрема Інтернет асоціації України⁴⁸³) не

ua/proc/issue/view/13896-230472-Текст статті-526191-1-10-20210502. pdf (дата звернення: 24. 07. 2021).

⁴⁸² Січкаренко К. О. Зазначена праця.

⁴⁸³ Статут Інтернет асоціації України . URL: https://inau.ua/sites/default/files/file/1704/statut_2017.pdfhttps://inau.ua/sites/default/files/file/1704/statut_2017.pdf (дата звернення 05. 02. 2019).

лише на захист інтересів своїх членів, а й на встановлення цивілізованих правил у відповідній сфері зі збалансованим урахуванням публічних і приватних інтересів учасників відносин, свідчить про доцільність визначення на рівні закону їх ролі в регулюванні згаданих відносин.

Подібне вдосконалення відносин е-торгівлі можливе шляхом прийняття більш ґрунтовної ніж чинна редакції законів, що регулюють відносини у сфері е-комерції за участі споживачів, зробивши їх прозорими і зрозумілими для споживачів, надавши їм можливість усвідомити специфіку е-торгівлі (правовий статус її учасників, правовий режим використовуваних ресурсів, технологію е-торгівлі, включно з інформаційною складовою, відповідальність за порушення в цій сфері та механізми її застосування, правовий статус уповноваженого на захист прав е-споживачів органу тощо), а в підсумку – забезпечити споживачам у сфері е-торгівлі можливість захистити себе від зловживань у цій сфері без звернення до дорогих послуг адвокатів.

Коротко (з огляду на глобальність проблеми і доцільність висвітлення в окремій монографічній праці) варто зупинитися на питаннях договірної свободи в умовах цифрової економіки, що закріплена одним з принципів нормативно-правового забезпечення відносин електронної комерції (ст. 5 ЗПЕК), як: свобода вчинення електронних правочинів, а також як свобода вибору контрагента, електронних засобів, видів та форм діяльності, свобода провадження підприємницької діяльності з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, свобода конкуренції.

Як слушно зауважує О. А. Беляневич⁴⁸⁴, визначаючи роль договірної свободи в умовах використання інформаційно-комунікаційних технологій у сфері господарювання: «В економіці будь-якого типу норми договірної свободи повинні забезпечувати стабільність відносин обміну результатами господарської діяльності, в тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), та не гальмувати їх розвиток»⁴⁸⁵. При цьому дослідниця звертає увагу на таку важливу прогалину в ст. 5 Закону «Про електронну комерцію», як відсутність серед основних принципів правового регулювання у сфері електронної комерції забезпечення захисту *слабкішої сторони в договорі від цифрової нерівності*, від якої потерпають насамперед споживачі у сфері е-комерції (а щодо

⁴⁸⁴ Беляневич О. А. Про цілі договірної свободи в епоху цифрової економіки: вступ до проблеми. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 8-22 (152 с.)

⁴⁸⁵ Там само. С. 8.

господарських договорів, що укладаються в електронній формі, – дрібні підприємці. Подібний принцип, на думку дослідниці, може бути визначений як одна з цілей господарського договірної права в умовах цифрової економіки і в такій якості стати предметом поглибленого вивчення⁴⁸⁶.

Варта уваги і проблема смарт-контрактів⁴⁸⁷ (останні набули поширення, а з огляду на прогалини у законодавстві щодо використання такої моделі договору потребує вирішення, хоча на актуальність відносин з використанням смарт-контрактів звертають увагу дослідники⁴⁸⁸). Особливістю смарт-контракту, на думку Р. Теряєва, «є його автоматичне виконання, якщо це стосується договірних відносин, а також можливість посвідчення певного юридичного факту (такого як право власності). Проте необхідно враховувати, що наразі смарт-контракт не є ідеальним інструментом врегулювання договірних відносин та не може повністю замінити класичну схему договорів у паперовій формі, оскільки не має чіткого законодавчого регулювання. До того ж помилка, допущена під час його написання, може спричинити небажані результати для сторін та навіть втрату активів у вигляді криптовалюти.... використання смарт-контрактів, однозначно, дозволить оптимізувати господарську діяльність юридичних осіб. Однак для значного поширення використання такого інструменту потрібен певний час, за який можна буде зробити використання смарт-контракту більш гнучким та забезпечити можливість виправлення помилок шляхом «внесення змін» до смарт-контракту без втрати рівня його захищеності». М. В. Бернацький⁴⁸⁹, зазначаючи, такий контракт, хоча і не передбачений чинним законодавством, але «не суперечить йому, а є результатом еволюції вже існуючих інститутів, таких як електронна форма договору, цифровий підпис, публічний договір». «Поєднуючи в собі ці підінститути, комбінуючи їх в межах високотехнологічного продукту, який має високий ступінь захисту від несанкціонованого спотворення даних завдяки технології блокчейн, смарт-контракт не

⁴⁸⁶ Там само. С. 22.

⁴⁸⁷ Смарт-контракт (англ. Smart contract – «розумний контракт») – різновид угоди в формі закодованих математичних алгоритмів, укладення, зміна, виконання і розірвання яких можливо лише з використанням комп'ютерних програм (Блокчейн платформ) в рамках мережі Інтернет. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D1%83%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82 (дата звернення: 07. 08. 2021).

⁴⁸⁸ Ростислав Теряєв. Смарт-контракти: що, як, коли? URL:<https://jur-gazeta.com/publications/practice/informacione-pravo-telekomunikacijy/smartkontrakti-shcho-yak-koli.html> (дата звернення: 07. 08. 2021).

⁴⁸⁹ Бернацький М. В. Смарт-контракт: форма правочину чи зміст. *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2020. № 1-2. С. 20-28. URL: <https://bit.ly/38pODL6> (Дата звернення: 07. 08. 2021).

можна визнати електронною формою договору ... Він є окремим видом договору, оскільки є комплексним та має ознаки, які виходять за межі категорії «форма договору». Для того щоб адекватно врегулювати смарт-контракти, необхідно вносити зміни не до ст. 205 або ст. 639 ЦК України, а додавати статтю до Глави 52 ЦК України, в якій слід закріпити правомірність автоматичного укладення та здійснення дій смарт-контрактом, згоду на які було надано сторонами такого смартконтракту шляхом здійснення цифрового підпису цього контракту його сторонами»⁴⁹⁰.

О. А. Баранов звертає увагу на те, що потребують подальшого дослідження правові проблеми, що обумовлені використанням Інтернету та пов'язані з: а) невизначеністю місця знаходження сторін договору (сторін електронного документообігу); б) невизначеністю часу відправлення та отримання інформаційних матеріалів сторонами таких договорів; в) певним анонімним характером сторони, яка передає інформаційні матеріали (сторони договору); г) невизначеністю відносно достовірності отриманої інформації при укладанні договору за умови використання мережі Інтернет⁴⁹¹.

Погоджуючись зі слушністю думок вищезгаданих дослідників, варто підкреслити ще раз необхідність окремого дослідження договірних відносин в умовах ЦЕ, оскільки цифрові технології зумовили значні зміни в цих відносинах, що потребують теоретичного переосмислення з метою забезпечення адекватного нормативно-правового регулювання, що збалансовано має поєднати публічні та приватні інтереси учасників договірних відносин, врахувавши комплексний і неоднозначний (з перевагами та ризиками) вплив на них цифровізації.

Будь-яка комерційна діяльність передбачає оплатність товарів, робіт, послуг. В умовах цифрової неоміки це здійснюється з використанням *електронних фінансових послуг*. Пов'язані з цим проблеми досліджуються доволі активно⁴⁹² з огляду на широке

⁴⁹⁰ Там само. С. 28.

⁴⁹¹ Баранов О. А. Теоретико-методологічні основи правового забезпечення інформаційної сфери України: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12. 00. 07; НДІ інформатики і права НАПрН України, Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 40 с. (С. 33) URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7754> (дата звернення: 05. 06. 2019).

⁴⁹² Науменкова С. В. Ринок фінансових послуг. Розділ 13. Електронні фінансові послуги. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/100409-rozdl-13-elektronn-fnansov-poslugi.html> (дата звернення 07. 06. 2019); Юрчук Г. В. Розвиток фінансових послуг на основі системи електронного бізнесу. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук. Суми 2003. URL: http://uabs.edu.ua/images/stories/sc_autoref/2003/2003_01_ken.pdf (дата звернення 07. 06. 2019); Стойка В. С., Палаш М. І. Розвиток фінансових послуг в системі електронного бізнесу. Вісник Черкаського університету. 2015. № 12 С. 128-132. URL: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%B%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/406-855->

використання таких послуг як споживачами та представниками бізнесу, так і іншими учасниками господарського життя.

Будь-які бізнес-операції в сфері економіки передбачають застосування фінансових послуг - операцій з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, - і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів (ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг»⁴⁹³. Особливістю електронної форми такої послуги є її надання через мережу Internet у режимі on-line, з використанням комунікаційного середовища нового покоління і, відповідно, можливості одночасного забезпечення інформаційної взаємодії провайдера послуги з великою кількістю клієнтів, забезпечення доступності інформації незалежно від місцезнаходження клієнта та часу доби, глобальність і персоніфікованість послуг, можливості оперативного прийняття рішень у процесі взаємодії між системою і користувачами тощо⁴⁹⁴. Попри численні переваги (швидкість та мобільність надання зокрема), така форма фінансових послуг не позбавлена ризикованості через поширення зловживань з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, що завдають шкоди як представникам електронного бізнесу, так і споживачам зазначених послуг, які змушені шукати захисту в умовах все ще не подоланої цифрової неграмотності, численних прогалин в законодавстві щодо цифрових прав та обов'язків учасників господарських відносин, механізмів захисту їх прав та законних інтересів.

Електронні фінансові послуги є значною мірою універсальними, оскільки можуть використовуватися (1) як фінансове забезпечення *е-комерції (підприємництва з реалізації товарів/робіт/послуг через Інтернет-магазини)*, (2) як вид діяльності щодо

1-SM. pdf (дата звернення 07. 06. 2019); В. Страхарчук. Концептуальні засади електронного банківського бізнесу. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Mir_2012_4_15.pdf (дата звернення 13. 06. 2019); Вінік О. М. Роль фінансових послуг та фінансових установ у складі правовідносин цифрової економіки та електронного бізнесу.. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінік. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 23-55. Пацурія Н. Окремі питання цифровізації відносин щодо захисту прав та законних інтересів споживачів небанківських фінансових послуг. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 8. С. 196-204. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.32>.

⁴⁹³ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14?find=1&text=%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82#Text> (дата звернення: 14. 04. 2021).

⁴⁹⁴ Стойка В. С., Палаш М. І. Зазначена праця.

надання фінансових послуг в електронній формі, (3) як складова будь-якого бізнесу/суспільно-корисної діяльності, що забезпечує його/її функціонування (використання інформаційно-комунікаційних технологій при оплаті за товари/роботи/послуги, при отриманні плати за передання на комерційних засадах зазначених благ іншим особам, при отриманні кредитів, страхуванні тощо). Зазначена обставина зумовлює широке використання такої форми фінансових послуг, що, своєю чергою, приваблює несумлінних учасників відносин і проблеми захисту від порушень/зловживань⁴⁹⁵.

Проблеми надання електронного варіанту фінансових послуг, крім традиційних проблем цієї сфери, включають і ті, що пов'язані з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Насамперед це стосується проблеми цифрової нерівності: надавачі таких послуг – фінансові установи, маючи в своєму складі/штаті цілі відділи фахівців, що знаються на таких технологіях, перебувають у привілейованому становищі на протигагу пересічним споживачам таких послуг – громадянам, більшість з яких не володіє відповідними знаннями. У зв'язку з цим варто звернутися до досвіду ЄС, в одній з директив якої («Про електронну комерцію» від 8 червня 2000 р. /'Directive 2000/31/EC on electronic commerce') закріплено положення щодо подолання такої нерівності у сфері електронної комерції, а саме: необхідності інформаційного забезпечення створення державою контактних пунктів, доступних принаймні за допомогою електронних засобів, з яких одержувачі послуг та постачальники електронної форми послуг можуть отримати загальну інформацію про свої права та обов'язки, про механізми подання скарг та відшкодування збитків у випадку спорів, про органи/організації, які можуть надати подальшу інформацію чи практичну допомогу. І хоча частково подібні положення внесено до низки законів («Про фінансові послуги», «Про банки та банківську діяльність», «Про Національний банк України»), що значною мірою зменшує порушення прав споживачів з боку фінансових установ, проте фінансові шахрайства процвітають і, відповідно, збільшуються збитки ошуканих користувачів таких послуг⁴⁹⁶. Це спонукає до вдосконалення механізму захисту їх прав і, відповідно, посилення ефективності державного регулювання

⁴⁹⁵ Як зазначається в одному з джерел НБУ, Україна стала 120-ю державою у світі, де права споживачів фінансових послуг захищені законом. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/ukrayina-stala-120-yu-derjavoju-u-sviti-de-prava-spojivachiv-finansovih-poslug-zahiszeni-zakonom> (дата звернення: 19. 07. 2021) «Лише за 2018 рік і лише Національний банк отримав понад 13 тис. скарг від споживачів, обурених якістю фінансових послуг».

⁴⁹⁶ СБУ блокувала діяльність фінансової піраміди, організатори якої привласнили понад 250 мільйонів доларів вкладників. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-blokuvala-diialnist-finansovoi-piramidi-orhanizatory-yakoi-pry vlasnyly-ponad-250-milioniv-dolariv-vkladnykiv> (дата звернення: 19. 07. 2021).

ринків капіталу та організованих товарних ринків шляхом створення Національної комісії з цінних паперів та бірж для забезпечення: захисту інвесторів, споживачів фінансових послуг та учасників організованих товарних ринків; справедливості, ефективності та прозорості ринків капіталу та організованих товарних ринків; управління системним ризиком (ст. 3)⁴⁹⁷, а власне – опікуватися переважно захистом прав інвесторів.

Проте коло зловживань у сфері електронних фінансових послуг значно ширше і не всі вони пов'язані з інвестуванням. Так, набули значного поширення такі зловживання як *фішинг* (вимагання у користувачів Інтернету їх логінів та паролів до електронних гаманців, сервісів онлайн аукціонів, переказування або обміну валюти), *онлайншахрайство* (заволодіння коштами громадян через інтернет-аукціони, Інтернет-магазини, сайти та телекомунікаційні засоби зв'язку), *скімінг/шимінг* (незаконне копіювання вмісту треків магнітної смуги (чіпів) банківських карток), *кеш-трепінг* (викрадення готівки з банкомату шляхом встановлення на шатер банкомату спеціальної утримуючої накладки); *кардінг* (незаконні фінансові операції з використанням платіжної картки або її реквізитів, що не ініційовані або не підтверджені її держателем), несанкціоноване списання коштів з банківських рахунків за допомогою систем дистанційного банківського обслуговування та інші. У зв'язку з цим постає проблема не лише кібербезпеки у сфері електронних фінансових послуг, а й електронної ідентифікації і цифрових компетенцій споживачів та працівників, що забезпечують надання таких послуг.

Важливу роль щодо ідентифікації у сфері фінансових послуг відіграє система BankID Національного банку⁴⁹⁸, що забезпечує здійснення електронної дистанційної ідентифікації фізичних осіб шляхом передавання персональних даних користувачів абонентом-ідентифікатором абоненту – надавачу послуг, а також здійснює облік кількості та обсягу наданих абонентам послуг з електронної дистанційної ідентифікації.

В подоланні цифрової неграмотності споживачів фінансових послуг значну роль мають відіграти заходи, спрямовані на покра-

⁴⁹⁷ Фінансові піраміди: Верховна Рада зареєструвала законопроект, який нарешті захистить українців від шахрайства. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100022549-finansovi-piramidi-verkhovna-rada-zareyestruvala-zakonoprojekt-yakiy-nareshiti-zakhistit-ukrayintiv-vid-shakhraystva> (дата звернення: 19. 07. 2021). ; Проект Закону про Національну комісію з цінних паперів та бірж № 4684 від 01. 02. 2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70965 (дата звернення: 19. 07. 2021).

⁴⁹⁸ Положення про Систему BankID Національного банку України: затверджено Постановою Правління Національного банку України 17. 03. 2020 № 32 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0032500-20#n13> (дата звернення: 14. 04. 2021).

щення цифрових компетенцій⁴⁹⁹, включаючи й запровадження правового регулювання з питань формування державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей громадян з урахуванням досвіду країн ЄС.

Стратегією розвитку фінансового сектору України до 2025 року⁵⁰⁰ фінансова інклюзія визнана одним із стратегічних напрямів розбудови фінансового сектору економіки України⁵⁰¹, що забезпечує: підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами; стимулювання розвитку платіжної інфраструктури для здійснення безготівкових операцій; створення умов для розвитку віддалених каналів продажу фінансових послуг; посилення захисту прав споживачів фінансових послуг та інвесторів; поліпшення прозорості інформації щодо фінансових послуг та продуктів; підвищення рівня фінансової грамотності населення⁵⁰².

В цьому документі підкреслюється та обставина, що «основною метою ключових гравців фінансової екосистеми є задоволення потреб кінцевих споживачів, якими є суб'єкти економіки України, які в процесі своєї діяльності потребують використання різних фінансових інструментів для досягнення власних цілей». Успіх роботи всієї фінансової екосистеми має бути забезпечена шляхом злагодженої, взаємовигідної роботи її учасників, що, своєю чергою, повинна ґрунтуватися на відкритості та повазі до інтересів кожного з них і особливо – кінцевого споживача.

Реалізація передбачених згаданими документами заходів (включно з вдосконаленням нормативно-правового регулювання) дозволить вирішити низку проблем, зокрема щодо: суттєвого підвищення рівня цифрових навичок та цифрових компетентностей в суспільстві, в тому числі у сфері фінансових послуг; зменшення ризиків виникнення небезпек під час користування Інтернетом та, відповідно, посилення безпеки отримання зазначених послуг в

⁴⁹⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р «Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 14. 04. 2021).

⁵⁰⁰ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року: затверджено рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 27 грудня 2019 р. № 797. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/strategiia-2025.pdf> (дата звернення: 14. 04. 2021).

⁵⁰¹ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року поділяється на п'ять стратегічних напрямів: фінансова стабільність, макроекономічний розвиток, фінансова інклюзія, розвиток фінансових ринків та інноваційний розвиток (Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (дата звернення: 03. 08. 2021)).

⁵⁰² Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhaylo, Olena M. Honcharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy. International Journal of Criminology and Sociology, 2021, 10, p. 87-89 (383-392).

режимі он-лайн; підвищення рівня доступності до електронних фінансових послуг вразливих груп населення шляхом подолання цифрової неграмотності та зменшення рівня цифрового нігілізму; визначення рамок цифрової компетентності, а також вимог до рівня володіння цифровими навичками та цифровими компетентностями різних категорій працівників всіх сфер, включно зі сферою фінансових послуг), а в підсумку – дозволить прискорити процеси цифрової трансформації в Україні, забезпечити соціальне спрямування її цифрової економіки, у відносинах якої зазначені послуги відіграють одну з провідних ролей як необхідна складова бізнесу та умова отримання споживачами результатів бізнес-діяльності (товарів, робіт, послуг).

Разом з тим, зусилля законодавця на поліпшення нормативно-правового регулювання фінансової сфери не завжди вдалі. Це стосується, зокрема, Закону України від 13 травня 2020 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності»⁵⁰³, на що звертаються увагу дослідники (Р. А. Джабраїлов і Т. С. Гудіма)⁵⁰⁴, вважаючи, що реалізація цього акта може негативно вплинути на фінансову безпеку країни, включно із захистом прав та законних інтересів учасників відносин.

Отже, склад відносин та нормативно-правове забезпечення цифрової економіки непрості, що зумовлено і *різноманітністю* таких відносин (вище було розглянуто три їх види: телекомунікаційні; щодо надання електронних довірчих послуг; електронної комерції/торгівлі), і *численністю актів законодавства*, що їх регулює (кожен із зазначених видів відносин регулюється спеціальними законами та прийнятими у відповідність з ними підзаконними нормативно-правовими актами), і *динамізмом* цих відносин і, відповідно, появи нових ресурсів, *нових видів послуг*, суб'єктів господарювання, які обслуговують/використовують такі/нові ресурси та/або надають нові види електронних послуг, нових видів суб'єктів організаційно-господарських повноважень, що опікуються ринками щодо надання таких послуг з метою захисту публічних інтересів від ймовірних зловживань тощо. Ця обставина є ще одним аргументом на користь кодифікації

⁵⁰³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності: Закону України від 13 травня 2020 року. Відомості Верховної Ради. 2020. № 40. Ст. 314.

⁵⁰⁴ Джабраїлов Р. А., Гудіма Т. С. Фінансова безпека як ключовий фактор забезпечення здійснення сталої грошово-кредитної політики держави. Наукові праці НУ ОЮА. 2020. С. 41-48. DOI: <https://doi.org/10.32837/npuuola.v26i0.659>.

законодавства, що мало б комплексно регулювати відносин цифрової економіки з урахуванням всіх її сфер.

Учасники відносин ЦЕ для більш-менш успішного функціонування в цій сфері мають реалізувати свої *цифрові права*, які дозволяють їм отримувати доступ, використовувати, створювати та публікувати цифрові носії або отримувати доступ до комп'ютерів, інших електронних пристроїв або мереж зв'язку⁵⁰⁵. Цифрові права включають такі складові: право на цифровий доступ (доступ до Інтернету); право на конфіденційність та захист даних; свободу інформації; свободу самовираження; права споживачів у сфері електронних послуг⁵⁰⁶. Попри важливість захисту таких прав у разі їх порушення, український законодавець досі не закріпив визначення цього поняття, як і механізмів захисту цифрових прав. Особливо відчутно ця прогалина відбивається на споживачах, які є важливою категорією учасників відносин ЦЕ: користування електронними послугами потребує відповідних знань, навичок, технічних засобів, коштів на їх обслуговування. Проте більшість споживачів в Україні цього не мають, у зв'язку з чим постає проблема подолання цифрової нерівності, оскільки надавачі таких послуг перебувають в кращому становищі (порівняно зі споживачами) з точки зору наявності цифрових можливостей. На необхідності вирішення проблеми захисту прав споживачів, включно з цифровими, наголошується у двох актах Уряду України (Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації, схваленої Розпорядженням КМ України від 17 січня 2018 р. № 67-р, та Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року, що була схвалена розпорядженням КМ України від 29 березня 2017 р. № 217-р⁵⁰⁷).

Безпосереднє надання електронних послуг, створення електронних ресурсів, як і їх використання/споживання, потребує організації. На додаток до встановлених державою та саморегульованими організаціями правил в цій сфері мають здійснюватися і відповідні управлінсько-контрольні функції, що включають підзаконне регулювання, здійснення реєстрації відповідних суб'єктів та ресурсів, надання передбачених законом дозволів, контроль за виконанням

⁵⁰⁵Digital rights. URL:https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_rights (дата звернення: 24.02.2018); What are your digital rights? URL: <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/what-are-your-digital-rights-explainer/> (дата звернення: 26.02.2018).

⁵⁰⁶Digital Rights URL: <https://libreresearchgroup.org/en/a/digital-rights>; Code of EU Online Rights. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/code-eu-online-rights/> (дата звернення 26. 02. 2018).

⁵⁰⁷ Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 р.: схвалена розпорядженням КМ України від 29 березня 2017 р. № 217-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).

встановлених правил. Організацію господарської діяльності (включаючи регулювання, управління та контроль) у сфері ЦЕ забезпечують суб'єкти організаційно-господарських повноважень, функціонування яких в основному ґрунтується на застосуванні сучасних інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій. На загальнодержавному рівні – це так зване електронне урядування, питаннями якого держава опікується понад 10 років⁵⁰⁸ в особі низки органів і, в першу чергу, – Державного агентства з питань електронного урядування України⁵⁰⁹, частина повноважень якого з вересня 2019 р. перейшла до Міністерства цифрової трансформації України (Мінцифри) – провідного у сфері цифровізації органу, яке діє на підставі Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856.

Серед *об'єктів* господарських відносин збільшується вага віртуальних – веб-сайтів, чат-ботів, штучного інтелекту тощо, хоча майно в речовій формі традиційно використовується (технічні засоби телекомунікацій, споруди електрозв'язку, комп'ютери тощо). Проте невизначеність правового режиму значної частини надбань цифровізації зумовлює значні ризики для учасників цих відносин у разі некомпетентного, недбалого або суто неправомірного їх використання з негативними наслідками, в тому числі у формі завдання шкоди, витоку конфіденційної чи поширення недостовірної/хибної інформації тощо.

Це стосується, зокрема, поширення чат-ботів – програм-співрозмовників, які використовуються для імітації спілкування з живою людиною, допомагаючи дізнаватись новини та погоду, підбирати квитки, музику та книжки, купувати різноманітні товари онлайн, що можуть використовуватися в усіх галузях, де можлива комунікація з користувачем (в тому числі у сферах банківської діяльності, страхування, електронної комерції). Використання чат-ботів забезпечує автоматизацію повторюваних процесів та інтерактивне спілкування з користувачем (чат-бот приймає заявки і обробляє їх без втрати у якості обслуговування, що спрощує роботу оператора, підключаючи його до клієнта лише тоді, коли ситуація потребує участі людини). Як зазначає А. Тарасюк⁵¹⁰, чат-

⁵⁰⁸Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. N 2250-р. Офіційний вісник України, 2010 р., № 97, стаття 3443; Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. Офіційний вісник України, 2017 р., № 78.

⁵⁰⁹Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492. Офіційний вісник України, 2014 р., № 80. Ст. 2269.

⁵¹⁰ А. Тарасюк. Чат-боти як учасники правовідносин. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010483 (дата звернення: 21. 09. 2020).

боти – це лише програмне забезпечення з контентом – об’єкт правовідносин, а не суб’єкт з притаманними йому правами та інтересами, який має права й законні інтереси; це частина послуг певного суб’єкта господарювання, сервіс, який взаємодіє з потенційними клієнтами компанії. Відповідно, за наслідки функціонування такого ресурсу має відповідати суб’єкт господарювання, який його використовує. Це стосується і таких бізнес-сайтів, як Інтернет-магазини, складовою яких є автоматизована вітрина для продажу товарів (її використання користувачами регулюється відповідними документами, розробленими власником такого ресурсу та імперативними нормами законодавства, які, на жаль, нерідко порушуються).

Незважаючи на свої очевидні переваги, чат-боти, як і будь-який інший актив, вимагають правильного використання, а відповідальним за це має бути власник такого ресурсу, встановлення особи якого не повинно становити проблему у разі негараздів (технічної помилки зокрема). Проте на рівні законодавства ці відносини ще не врегульовані належним чином, як і більшість інших, пов’язаних з використанням інших надбань цифровізації.

Особливу роль відіграє штучний інтелект, нові властивості якого виявляються поступово. Незаперечні його переваги (про що вже згадувалося) ніби врівноважуються ризиками його використання, що зумовило особливу увагу до цього цифрового ресурсу в ЄС⁵¹¹ і з минулого року – в Україні прийняттям відповідної Концепції⁵¹². На додаток до здатності до саморозвитку нещодавно була виявлена нова: здатність штучного інтелекту впливати на людську поведінку⁵¹³. І доводиться погодитися з думкою З. Вереса: «Будь-який винахід можна використати як в добрих, так і злих намірах. В певний момент наші розробки стануть розумнішими за нас, їх творців. І тоді на перший план вийде питання моралі – як саме штучний інтелект розрізнятиме добро і зло»⁵¹⁴. Відтак, Концепцією розвитку штучного інтелекту в Україні передбачено розроблення чітких етичних та правових меж, в яких розробляються та впроваджуються технології штучного інтелекту.

⁵¹¹ WHITE PAPER On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust: Brussels, 19.2.2020 COM(2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf (дата звернення: 08. 08. 2020).

⁵¹² Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.07.2021).

⁵¹³ Ученые определили новые свойства искусственного интеллекта. URL: <https://changeua.com/news/uchenyie-opredelili-novyye-svoystva-iskusstvennogo-intellekta/> (дата звернення: 18. 07. 2021).

⁵¹⁴ Штучний інтелект чи штучний хайп: як головна інновація світу виглядає з України. URL: <https://platfor.ma/topic/shtuchnij-intelekt-chi-shtuchnij-hajp-yak-golovna-innovatsiya-svitu-viglydaye-z-ukrayini/> (дата звернення: 18. 07. 2021).

Складність відносин на цифровізованих ринках зумовлює комплексний підхід до захисту учасників відносин у сфері господарювання, включаючи споживачів, з точки зору дотримання їх нових прав – *цифрових*, в комплексі з традиційними правами – щодо якості, комплектності, вартості товарів/робіт/послуг, своєчасного виконання тощо. Крім того, на перший план виходить нетрадиційний порядок розгляду конфліктів/спорів, що здійснюється в режимі онлайн, на зразок запровадженого в ЄС відповідно до прийнятих 21 травня 2013 р. Регламенту № 524/2013⁵¹⁵; Директиви (2013/11/EU)⁵¹⁶. Переваги таких онлайн-процедур, а саме їх швидкість, доступність, економія коштів та часу, можливість застосування на відстані) – все це свідчить про доцільність запровадження в Україні подібних процедур за умови забезпечення державою їх нормативно-правового впровадження і підтримки у сфері цифровізації в особі уповноваженого органу Міністерства цифрової трансформації/ Мінцифри.

Специфіка складу відносин цифрової економіки проявляється також не лише у наявності суб'єктів електронного бізнесу, а й результатів їх діяльності – *послуг, що забезпечують надання чи надаються в електронній формі* (телекомунікаційних/електронних комунікаційних, електронних довірчих, електронних фінансових, включно з електронними платежами, електронної реклами, електронної торгівлі тощо), електронних продуктів (комп'ютерних програм, носіїв інформації в електронній формі тощо). Порядок надання значної частини послуг, які надаються в електронній формі (телекомунікаційних, електронних довірчих, електронної торгівлі, електронних платежів тощо), більш-менш врегульований на рівні закону, проте стрімкий розвиток відносин у сфері цифровізації, поява нових цифрових технологій та/або сфер їх використання вимагає від законодавця вчасного реагування на подібні зміни з метою забезпечення цивілізованого (соціально спрямованого) стану таких відносин і зменшення ризиків зловживань.

Слушність цифровізації відносин в суспільстві з огляду на її переваги підтвердила ситуація з пандемією коронавірусу і запровадженням у зв'язку з цим карантинном, оскільки більшість реальних дій можна було замінити на віртуальні – в режимі он-

⁵¹⁵Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR).

⁵¹⁶Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR).

лайн, без відвідування магазинів, аптек, банків тощо (замовлення та оплата продуктів харчування та ліків, оплата комунальних послуг, консультація лікаря тощо). Разом з тим зростає і рівень загроз від зловживань, пов'язаних з цифровізацією, на які держава, на жаль, реагує зі значним запізненням. Це стосується і прогалин в правовому регулюванні відносин ЦЕ, зокрема **невизначеності**:

- правового становища віртуальних підприємств як групи осіб нерідко з різним правовим становищем (не лише суб'єкти господарювання, а й особи без такого статусу, а, отже, і відповідних обов'язків) та змінним складом, що не фіксується в обов'язковому порядку;

- правового режиму електронних ресурсів на зразок Інтернет-магазину, торговельної інтернет-платформи, чат-ботів, штучного інтелекту, включно з їх реєстрацією в установленому державою, а не саморегульованими організаціями, порядку;

- правового становища саморегульованих організацій в цифровізованих (відповідальних за цифровізацію) сферах економіки (телекомунікаційній, зокрема) та покладення на них обов'язку оприлюднювати в порядку, притаманному для актів законодавства, прийнятих ними (саморегульованими організаціями) регуляторних актів відповідно до делегованих державою функцій, а також іншої інформації про виконання делегованих повноважень;

- необхідність захисту прав е-споживачів, традиційна вразливість яких (у порівнянні з суб'єктами господарювання, з якими вони вступають у відносини з метою отримання відповідних благ – товарів, робіт, послуг) доповнюється цифровою нерівністю і відсутністю серед принципів ЦЕ (е-комерції зокрема) необхідності захисту їх інтересів як слабшої сторони та подолання цифрової нерівності);

- нових підходів до визначення у сфері антимонопольно-конкурентного регулювання низки понять (Зокрема суб'єкта господарювання) та методики визначення меж товарних ринків, їх монополізації за умови функціонування на них віртуальних підприємств та/або використання Інтернет-платформ (торговельних зокрема).

З огляду на зазначені обставини державі доцільно своєчасно реагувати на ймовірні ризики цифровізації, в тому числі на рівні законодавства:

- закріпити принципи використання надбань цифровізації (на зразок запропонованих в ЄС основних засад використання штучного інтелекту, що передбачає соціально-відповідальне його використання⁵¹⁷);

Artificial intelligence: Commission takes forward its work on ethics guidelines . URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_1893 (дата звернення: 01.03.2020).

– впорядкувати питання з дерегулюванням та саморегулюванням відносин у сфері підприємництва з урахуванням потреб суспільства у своєчасному реагуванні на існуючі та потенційні ризики, встановивши загальні вимоги до саморегулювних організацій, які виконують делеговані державою функції, в тому числі щодо прозорості їхньої діяльності в частині виконання таких функцій, включаючи й оприлюднення прийнятих ними регуляторних актів, надання доступу до відомостей відповідних реєстрів;

– визначити правове становище віртуальних підприємств та правовий режим електронних ресурсів (насамперед, тих, що використовуються в публічних сферах та/або з метою отримання прибутку), а також закріпити нові підходи до визначення суб'єкта господарювання (в контексті захисту економічної конкуренції на ринках, де діють віртуальні підприємства) та критеріїв монополізації ринків в умовах домінування на них віртуальних суб'єктів та/або використання віртуальних об'єктів (на зразок торговельних Інтернет-платформ);

– на рівні закону закріпити систему уповноважених органів у сфері цифрової економіки з чітким розмежуванням повноважень між ними та визначенням головного органу, що координує діяльність складових такої системи);

– визначити на рівні закону цифрові права та обов'язки учасників відносин ЦЕ та принцип захисту інтересів слабшої сторони (суб'єктів мікро- та малого підприємництва, споживачів) з відповідними правовими механізмами (ефективних, дешевих та зручних процедур розгляду конфліктів/спорів; уповноваженого органу держави, який має опікуватися не лише цифровими правами, а їх захистом у разі порушення).

6.4. Господарсько-правова відповідальність, процедури її застосування та розгляду спорів у сфері цифрової економіки

«Правила гри» у сфері ЦЕ передбачають (серед іншого) й встановлення для її суб'єктів прав та обов'язків, відповідальності за

їх (обов'язків) порушення та зловживання правами та цифровими можливостями. Проте вітчизняний законодавець ці відносини врегулював фрагментарно: лише щодо певних сфер (телекомунікацій/електронних комунікацій, електронних довірчих послуг, електронної комерції, електронних фінансових послуг тощо) і частково, не визначивши загальні засади щодо: цифрових прав та цифрових обов'язків учасників відносин ЦЕ, критеріїв визначення зловживання цифровими правами та цифровими можливостями як підстави для юридичної відповідальності, особливості останньої з огляду на специфіку відносин ЦЕ та порядку її застосування.

Ці вади правового регулювання відносин ЦЕ та активізація українського законодавця протягом останнього періоду (з відповідним прийняттям нових законів та підзаконних актів, включно з вже згаданими), що потребують відповідного аналізу, зумовлюють *актуальність* порушених тут проблем, яка посилюється і станом теоретичного їх висвітлення, оскільки дослідники приділяють увагу лише окремим правовим аспектам, зокрема, щодо захисту прав споживачів⁵¹⁸ та адміністративної відповідальності у сфері ЦЕ⁵¹⁹, з точки зору інформаційної деліктології з відповідним висвітленням правових аспектів інформаційного злочину, адміністративного інформаційного проступку та цивільного інформаційного делікту⁵²⁰, застосування традиційних – адміністративно-судових та судових процедур у сфері вітчизняної ЦЕ⁵²¹ та он-лайн процедур врегулювання/вирішення конфліктів/спорів в праві ЄС⁵²².

Відтак, метою цієї статті є визначення особливостей господарсько-правової відповідальності та санкцій у сфері ЦЕ та процедур їх застосування.

⁵¹⁸ Кузьміна М. М. Правове регулювання захисту прав споживачів в Інтернет-торгівлі. Право та інновації. 2014. № 3(7). С. 36-42; Язвінська О. М. Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів. Економіка та управління на транспорті. 2016. Вип. 2. С. 255–261; Желіховський В. Поширення електронної комерції в Україні. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/07zveku.pdf> (дата звернення 27. 01. 2019); Титамір Олег. Чому в Україні захист прав споживачів є здебільшого фіктивним?. URL: <https://delo.ua/opinions/chomu-v-ukrajini-zahist-prav-spozivachiv-je-zde-352134/> (дата звернення 13. 05. 2019).

⁵¹⁹ Шаблієнко А. С. Основні проблемні питання адміністративно-правового регулювання у сфері електронної комерції. URL: <http://aplaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-10-2015/item/351-osnovni-problemni-pytannya-administrativno-pravovoho-rehulyuvannya-u-sferi-elektronnoyi-komertsiyi-shabliienko-a-s> (дата звернення 07.05.2019).

⁵²⁰ Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері та основи інформаційної деліктології: монографія / І. В. Арістова, О. А. Баранов, О. П. Дзьобань та ін.; за заг. ред. проф. К. І. Белякова. К., 2019. 344 с.

⁵²¹ Вінник О. М. Господарсько-правова відповідальність та процедури її застосування у сфері цифрової економіки та електронного бізнесу. Приватне право і підприємництво. 36. наук. праць. Вип. 20, 2020 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: НДІ ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 126-137.

⁵²² Полатай В. Ю. Вирішення спорів у мережі Інтернет. Альтернативний спосіб. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9803/2/Polatay.pdf> (дата звернення 13. 06. 2019); Карпенко О. І. Що таке і як працює платформа ODR Європейського Союзу?. URL: <http://aphd.ua/publication-170/> (дата звернення: 13. 06. 2019).

Традиційно в господарському праві України господарська відповідальність застосовується за правопорушення у сфері господарювання шляхом вжиття до порушника господарських санкцій на підставах та у порядку, передбаченому ГК України (розділ У), іншими законами та договором; до видів господарсько-правових санкцій належать: відшкодування збитків; штрафні санкції (за своїм характером значною мірою подібні до цивілістичної неустойки); оперативно-господарські санкції; адміністративно-господарські санкції.

Аналіз актів законодавства, що регулюють відносини у сфері ЦЕ, зокрема, законів України «Про телекомунікації», «Про радіочастотний ресурс», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронну комерцію», «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», «Про захист прав споживачів», «Про електронні комунікації», так і прийнятих у відповідність з ними підзаконних актів, свідчить, що в цілому в зазначеній сфері застосовуються традиційні для господарського права види санкцій у відповідному порядку, а саме:

– відшкодування заподіяної шкоди/збитків/витрат, що застосовується в судовому (претензійно-позовному чи суто позовному) порядку (так, згідно із ч. 3 ст. 40 Закону «Про телекомунікації» відшкодування завданих споживачеві фактичних збитків, моральної шкоди, втраченої вигоди через неналежне виконання оператором, провайдером телекомунікацій обов'язків за договором про надання телекомунікаційних послуг вирішуються в судовому порядку; подібне право на відшкодування шкоди закріплено в ст. 12 Закону «Про електронні довірчі послуги» за користувачами електронних довірчих послуг); Закон «Про електронні комунікації також містить положення щодо відшкодування збитків (ст. 102-109, 123, 125 та ін.);

– сплата штрафних санкцій, значною мірою подібних до цивілістичної неустойки, що зазвичай мають компенсаційний характер, передбачаються законом та/або договором (зокрема, при включенні такої умови в договір: про надання телекомунікаційних послуг, про надання електронних довірчих послуг, про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж тощо) і застосовуються в судовому (претензійно-позовному чи суто позовному) порядку;

– оперативно-господарські санкції – заходи оперативного впливу на порушника з метою попередження наступних порушень та зменшення від них втрат, що передбачаються договором і застосовуються самостійно стороною договору, права якої було порушено; наприклад, відповідно до публічного договору про надання кваліфікованої електронної довірчої послуги формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки кваліфікованому надавачеві електронних

довірчих послуг (для суб'єктів господарювання приватного права) виконавець має право припиняти надання відповідної послуги замовнику у разі порушення ним законодавства у сфері електронних довірчих послуг та умов зазначеного договору⁵²³ ;

– адміністративно-господарські санкції – заходи впливу, що застосовуються до порушника вимог законодавства уповноваженим у відповідній сфері ЦЕ органом самостійно або за його ініціативою – судом (так, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації/НКРЗІ, забезпечуючи державний нагляд за додержанням суб'єктами ринку законодавства про телекомунікації⁵²⁴ [20. Ст. 17, 18, 42 та ін.], вправі при виявленні порушення вимог зазначеного Закону «Про телекомунікації» застосовувати адміністративно-господарські санкції до порушників (серед яких: вимога припинення виявленого порушення, відмова в наданні чи анулюванні ліцензій⁵²⁵, виключення з реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій, накладення штрафу⁵²⁶ тощо) та звертатися до суду щодо притягнення до відповідальності, яка згідно зі згаданим актом та Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»⁵²⁷ застосовуються лише в судовому порядку (зокрема, щодо вилучення в судовому порядку – з відповідним спрямуванням до Державного бюджету України – прибутку, отриманого оператором, провайдером телекомунікацій внаслідок здійснення діяльності без повідомлення НКРЗІ та/або дозволу на використання номерного ресурсу, порушення встановлених цією комісією тарифів (ст. 75 Закону ПЕК).

Порядок притягнення до відповідальності і, відповідно, застосування зазначених господарських санкцій залежить від їх ви-

⁵²³ Публічний договір (для суб'єктів господарювання приватного права) про надання кваліфікованої електронної довірчої послуги формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки кваліфікованому надавачеві електронних довірчих послуг (для суб'єктів господарювання приватного права). Форми документів - Центральний засвідчувальний орган. URL: <https://czo.gov.ua/registration-documents> (дата звернення: 04. 10. 2019).

⁵²⁴ Статті 17, 18, 42 та ін. Закону «Про телекомунікації».

⁵²⁵ 25. 12. 2019 р. ліцензування у сфері телекомунікацій та радіочастотного ресурсу обмежується згідно із Законом України від 18 вересня 2019 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню», проте зберігається щодо діяльності у сфері телекомунікацій, яка передбачає використання обмеженого (радіочастотного та/або номерного) ресурсу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/102-20> (дата звернення: 04. 08. 2021). Необхідність отримання ліцензій на користування радіочастотним спектром передбачено і Законом «Про електронні комунікації», а також анулювання такої ліцензії у разі порушення вимог її надання (ст. 47-54).

⁵²⁶ Подібні санкції передбачено Законом України «Про електронні комунікації» (ст. 126, 127 та ін.). .

⁵²⁷ Закон України від 5. 04. 2007 р. «Про основні засади державного нагляду контролю) у сфері господарської діяльності». Відомості Верховної Ради України. 2007. № 29. Ст. 389.

ду, але в цілому можна виділити:

(а) суто судовим шляхом звернення до суду, що притаманно для відшкодування збитків, значною мірою – штрафних санкцій, у випадках неможливості самостійного застосування потерпілою від порушення умов договору стороною передбачених договором оперативно-господарських санкцій;

б) самостійно потерпілою від порушення умов договору стороною при застосування низки санкцій (відшкодування шкоди/збитків, сплати неустойки, оперативно-господарських, передбачених договором (ст. 235, 236 ГК України);

в) адміністративно-судовий, що передбачає необхідність розгляду справи про порушення вимог законодавства і прийняття рішення про застосування до порушника передбачених законом адміністративно-господарських санкцій уповноваженим в певній сфері ЦЕ органом, яке може бути оскаржене в судовому порядку (Ст. 238, 248 ГК України);

г) судовий, але з попереднім розглядом справи уповноваженим органом, за ініціативи якого ініціюється судовий розгляд (у випадках адміністративно-господарських санкцій, що відповідно до закону застосовуються виключно в судовому порядку, як це зокрема передбачено щодо вилучення майна/прибутку в дохід Державного бюджету України, припинення виробництва та в інших випадках, передбачених законодавством (ст. 246, 247 ГК України; Ст. 75 та ін. Закону «Про телекомунікації»)

г) процедури, передбачені Законом «Про електронні комунікації» (статті 123), в тому числі із застосуванням цифрової платформи (правовий режим якої визначено в ст. 8): загальні засади позасудового врегулювання спорів визначені ст. 23, а порядок – ст. 24 (включає: встановлення регуляторним органом порядку розгляду спорів між постачальником електронних комунікацій та/або послуг, який має визначати вимоги щодо: форми, змісту і порядку подання заяви; проведення переговорів між сторонами з метою врегулювання спору; надання та збору доказів, проведення експертизи (у разі необхідності); підготовки до розгляду спору; порядку повідомлення сторін про проведення засідань, інших заходів з розгляду спорів; процедури розгляду спорів, в тому числі в електронній формі); права сторін (ознайомлюватися з матеріалами розгляду спору; надавати регуляторному органу докази, пояснення, запити, інші документи щодо предмета спору, обґрунтовувати свою позицію, в тому числі щодо заперечень іншої сторони або інших зацікавлених осіб, які беруть участь у розгляді спору; одержувати копії рішень, інших процесуальних документів регуляторного органу щодо врегулювання спору; оскаржувати рішення регулятор-

ного органу до суду; здійснювати інші права, передбачені Законом ПЕК та правилами розгляду спорів, встановленими регуляторним органом; підстави залишення заяви без розгляду (предмет спору не належить до компетенції регуляторного органу; спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав знаходиться на розгляді регуляторного органу, суду чи третейського суду або набрало законної сили рішення за результатами такого розгляду спору; між сторонами укладено договір про передачу спору на вирішення до третейського суду чи його розгляд в інший передбачений законом спосіб позасудового врегулювання спору, засвідчену копію якого подано до регуляторного органу; заява щодо врегулювання спору подана особою, яка не має відповідних повноважень); підстави припинення регуляторним органом розгляду справи; прийняття регуляторним органом рішення у визначеному законом порядку про застосування тимчасових заходів захисту прав заявника, шляхом видання припису утриматися від певних дій, заходів, які можуть ускладнити або унеможливити виконання рішення про врегулювання спору; набуття чинності рішеннями регуляторного органу, прийнятого в ході розгляду спору, з дня їх прийняття; особливості врегулювання спорів за зверненням споживачів (ст. 123): право споживача звернутися до регуляторного органу з приводу врегулювання спору із постачальником ЕКП з питань замовлення, отримання чи припинення отримання ЕКП; способи звернення (подання заяв, інших документів): 1) через *електронну регуляторну платформу* (ЕРП); 2) в електронному вигляді за допомогою електронних комунікаційних мереж із дотриманням вимог законодавства щодо електронних документів; 3) поштовим відправленням; 4) нарочним; строк подання звернення (в межах строку позовної давності, встановленого законом для певного виду вимог); обов'язковість попереднього (перед поданням звернення до регуляторного органу) подання звернення/скарги до постачальника ЕКП; у разі незадоволення вимог споживача постачальником ЕКП або залишення без розгляду звернення/скарги (протягом 30 календарних днів з дати отримання звернення, викладених у зверненні (скарзі) споживача, споживач отримує можливість на звернення до регуляторного органу разом з копіями попередніх звернень до постачальника з метою позасудового врегулювання спору; врегулювання спору здійснюється уповноваженою посадовою особою регуляторного органу *в строк, що не перевищує двох місяців*; повідомлення сторін про результати врегулювання спору має здійснюватися у письмовій формі з відповідним обґрунтуванням.

Ініціатива застосування санкцій за порушення встановлених законом та/або договором вимог може належати:

– потерпілій від порушення сторони (відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції, що, наприклад, передбачено ст. 40 Закону «Про телекомунікації». Ст. 6 Закону «Про радіочастотний ресурс», Законом «Про електронні довічі послуги» (ст. 12, 36 та інші). Ст. 14 Закону «Про електронні комунікації», іншими актами законодавства);

– уповноваженому в певній сфері ЦЕ органу, який виявив порушення самостійно або за результатами розгляду заяви учасника відносин в цій сфері, права та законні інтереси якого було порушено (ст. 18, 19, 32, 61 Закону «Про телекомунікації». Ст. 14, 58 Закону «Про радіочастотний ресурс». Ст. 33, 34 Закону «Про електронні довічі послуги» тощо; ст. 10, 24, 123 Закону «Про електронні комунікації»).

Отже, в цілому основні засади відповідальності у сфері ЦЕ та е-бізнесу відповідають ГК України з тією відмінністю, що в даному випадку застосування господарських санкцій пов'язано переважно із порушенням порядку використання інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій та/або прав та законних інтересів учасників відносин ЦЕ (наприклад, відшкодування завданих споживачеві фактичних збитків, моральної шкоди, втраченої вигоди через неналежне виконання оператором, провайдером телекомунікацій обов'язків за договором про надання телекомунікаційних послуг (ч. 3 ст. 40 Закону ПТ); прийняти рішення щодо вилучення (повністю або частково) в оператора телекомунікацій номерного ресурсу у разі порушення ним вимог Закону «Про телекомунікації» (ст. 70); порушення приписів закону щодо користування радіочастотним ресурсом, в т. ч. анулювання дозволу на експлуатацію відповідних радіоелектронних засобів та/або випромінювальних пристроїв (крім тих з них, використання яких здійснюється на бездозвільній основі) (ст. 18, 45 Закону «Про радіочастотний ресурс України»), виключення з Довірчого списку, який містить перелік кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг та інформації про послуги, що ними надаються (ст. 31, 33 Закону ПЕДП)).

В результаті цифровізації економічної сфери з'явилися нові можливості не лише для добросовісних учасників господарських відносин, а й для тих, хто не має наміру відповідати за свої дії. Так, зазначені технології зумовили використання одних і тих самих бізнес-ресурсів (наприклад, одного Інтернет-магазину чи однієї торговельної Інтернет-платформи) так званими віртуальними підприємствами – групами осіб без визначення організаційної єдності кожною з таких груп у формі юридичної особи (господарського об'єднання чи господарського товариства), правове становище яких не визначено на законодавчому рівні. Якщо традиційно суб'єктами

права, включно з відповідальністю, вважаються фізичні (громадяни) та юридичні особи (ст. 2 ГК України; Ст. 2 ЦК), поява віртуальних підприємств стала одним з викликів ЦЕ, що дозволяє уникати відповідальності за порушення вимог законодавства як віртуальним підприємствам, так і їх учасникам. У зв'язку з цим постає проблема відповідальності таких осіб, що на практиці обертається на їх безвідповідальність за недотримання вимог законодавства, в тому числі щодо захисту прав споживачів. Вбачається, що таку відповідальність має нести відповідальний користувач (адміністратор) відповідного електронного ресурсу (зокрема сайту), укладаючи з іншими користувачами (учасниками віртуального підприємства) договори, що передбачають їх відповідальність у разі надання недостовірної, застарілої інформації для споживачів (потенційних споживачів) та порушення інших вимог законодавства. Це означає, що має вестися реєстр власників та фактичних користувачів **бізнес-сайтів** з покладенням відповідних повноважень на центральний (такий, що забезпечує координацію інших контролюючих в окремих сферах ЦЕ органів) уповноважений орган, яким може стати Мінцифри України.

Електронна форма спілкування зумовлює і певну (часом – значну) специфіку врегулювання/розгляду конфліктів/спорів у сфері ЦЕ. Хоча використання цифрових технологій вже увійшло в практику як *судів* (про що свідчать, зокрема, закріплені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 15-1) та процесуальних кодексах норми про використання єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи), так і *уповноважених органів* (як складової електронного урядування), у зв'язку з чим постає проблема нормативно-правового забезпечення он-лайн процедур врегулювання/вирішення конфліктів/спорів в Україні, яка, хоч і вирішується (ініціативи «Суд в смартфоні»⁵²⁸), проте для впровадження потребує часу і відповідних засобів (зокрема, щодо захисту від хакерських атак).

Для традиційної аналогової економіки притаманні відповідні процедури врегулювання/вирішення конфліктів/спорів (судова, адміністративно-судова та альтернативні процедури переважно медіаційного характеру). Натомість нова якість сучасної економіки як цифрової зумовила появу он-лайн процедур, що ґрунтуються на застосуванні інформаційно-комунікаційних (і, в першу чергу, – цифрових) технологій. У зв'язку з цим є підстави для умовного виділення двох категорій процедур врегулювання/розгляду конф-

⁵²⁸ Цифровізація судової системи - "суд у смартфоні" від Зеленського набирає обрисів. URL: [https://www. dw.com/uk/sud-u-smartfoni-vid-zelenskoho-nabyraie-obryshiv/a-57778650](https://www.dw.com/uk/sud-u-smartfoni-vid-zelenskoho-nabyraie-obryshiv/a-57778650) (дата звернення: 04. 08. 2021).

ліктів/спорів за критерієм їх відповідності переважно аналоговій економіці чи ЦЕ: *традиційні*, що добре опробовані в умовах першої (аналогової економіки), та *новітні* – процедури он-лайн, для яких необхідно застосування цифрових технологій.

Отже, в умовах ЦЕ для розгляду/врегулювання конфліктів/спорів застосовуються як традиційні процедури (*судовий порядок* – шляхом подання відповідної заяви до суду, залежно від підвідомчості – до цивільного, господарського, адміністративного, а у разі наявності між сторонами спору відповідної угоди – третейського, якщо інше не передбачено законом) та *адміністративно-судовий* (звернення до компетентного щодо розгляду певної категорії спорів органу, що неодмінно має передувати судовому розглядові, який застосовується у разі незгоди хоча б однієї із сторін з рішенням такого органу; застосування альтернативних процедур типу медіації, яке в Україні не знайшло адекватного правового забезпечення, хоча на практиці подібні процедури використовуються за погодженням сторін, зокрема у випадках наявності в суто приватному (такому, що не зачіпає публічні інтереси і не пов'язаний із застосуванням встановлених державою санкцій) конфлікті/спорі складової, що потребує оцінки відповідних фахівців, авторитету яких сторони довіряють.

До нових належать вищезгадані процедури, передбачені Законом «Про електронні комунікації», положення якого набувають чинність з 1 січня 2022 р., у зв'язку з чим проаналізувати їх ефективність на практиці можна буде лише згодом, коли «запрацюють» положення цього Закону, в тому числі будуть прийняті відповідні підзаконні акти та забезпечена їх реалізація на практиці.

Особливу увагу слід приділити механізмам захисту прав споживачів електронних комунікаційних послуг, включно з порядком розгляду/врегулювання конфліктів/спорів за їх участю. Про актуальність останньої свідчать не лише зловживання в цій сфері, цифрова неграмотність більшості споживачів, а й зміна пріоритетів держави щодо законодавства з цього питання, свідченням чого є прийняття Закону «Про електронні комунікації» з відповідними правовими механізмами, про це поки що не згадують дослідники цих проблем⁵²⁹. Електронна торгівля зумовила й появу нового виду

⁵²⁹ Електронна комерція. Звіт. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/e-commerce_report_final.pdf (дата звернення: 11. 07. 2021); Василів С., Протиняк А. Захист прав споживачів у сфері електронної торгівлі. URL: <http://aphd.ua/publication-786/> (дата звернення: 11. 07. 2021); Вінік О. Особливості врегулювання конфліктів/спорів у сфері цифрової економіки та електронного бізнесу. Підприємство, господарство і право. 2019. № 6. С. 73-82; Буров Н. Ризики споживачів у сфері e-commerce: Шляхи попередження та запобігання. URL: <https://de-jure.ua/riziki-spozivachiv-u-sferi-e-commerce-shlya>

розгляду спорів за участю споживачів – в режимі онлайн з використанням електронної/цифрової платформи, якою опікується уповноважений орган, що передбачено Законом «Про електронні комунікації» (далі – Закон ПЕК), який набирає чинності з 01. 01. 2022 р.

Порушення прав споживачів у сфері електронних комунікацій, включно з електронною торгівлею (так званих е-споживачів), є більш складними, ніж у сфері традиційної торгівлі, що зумовлено кількома факторами:

– поєднанням в ній матеріальної та цифрової складових: перша представлена зазвичай товарами в речовій формі (хоча можуть бути товари з так званим цифровим контентом: комп’ютерні програми, комп’ютерні ігри тощо) та електронною формою їх вибору, замовлення, оплати;

– цифровою неграмотністю більшості споживачів, на додаток до ще не подоланої правової неграмотності;

– браком ефективних правових механізмів розгляду *споживчих спорів*, що передують судовим процедурам або є їх альтернативою, та відповідними прогалинами в законах, спрямованих на захист прав споживачів у сфері електронної комерції⁵³⁰.

У зв’язку з цим доцільно звернутися до досвіду ЄС та відповідних актів, що забезпечують захист прав споживачів, в тому числі з використанням альтернативних процедур – насамперед, тих, що застосовуються онлайн, а саме: директив ЄС (2011/83/EU від 25. 10. 2011 р.⁵³¹, 2000/31/ЄС від 8 червня 2000⁵³², 2013/11/EU від 21. 05. 2013⁵³³), Регламенту ЄС № 524/2013 від 21. 05. 2013⁵³⁴].

Директива 2011/83/EU від 25. 10. 2011 «Про права споживачів» містить положення, що стосуються не лише традиційної

khi-pop/ (дата звернення: 11. 07. 2021).

⁵³⁰ Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р.. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 45. Ст. 410; Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р.. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30. Ст. 379.

⁵³¹ DIRECTIVE 2011/83/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0083> (дата звернення: 04.07.2021).

⁵³² Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради "Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку" ("Директива про електронну комерцію") від 8 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224 (дата звернення: 04. 07. 2021).

⁵³³ Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011> (дата звернення: 04.07.2021).

⁵³⁴ Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R0524> (дата звернення: 04.07.2021).

торгівлі, а й нової – в режимі онлайн та/або щодо товарів з цифровим контентом, зокрема про:

– зміст основних понять, що використовуються в цьому акті (споживача, торговця/продавця, товару, товарів, виготовлених за специфікаціями споживача, договору купівлі-продажу, договору на обслуговування, договору на відстані, договору поза приміщенням, бізнес-приміщення, *довговічного носія, цифрового контенту*, фінансової послуги, публічного аукціону, комерційної гарантії, допоміжного договору);

– інформацію, яка має бути надана до того, як споживач набере товар/отримає послугу (а) на території торговця, (б) поза приміщенням продавця (на ярмарку, вдома), (в) на відстані (по Інтернету, продажі по телефону);

– права та обов'язки учасників відносин (споживачів, продавців);

– особливості прав та обов'язків при продажу товарів/послуг поза приміщенням продавця чи на відстані;

– уточнення строків доставки за наявності проблеми;

– механізми врегулювання конфлікту/спору між споживачем і продавцем у разі його виникнення (обов'язковість постконтрактних телефонів довіри, звернення до продавця зі скаргою, в тому числа в режимі онлайн, а у разі незадовільної відповіді – можливість звернення до уповноваженого органу, застосування альтернативної процедури/ADR, звернення до суду).

Директива 2000/31/ЄС від 8 червня 2000 «Про електронну комерцію» серед засобів, спрямованих на захист прав споживачів, передбачає *необхідність створення державою контактних пунктів, доступних принаймні за допомогою електронних засобів, з яких одержувачі послуг та постачальники послуг можуть отримати відповідну інформаційну допомогу (загальну інформацію як про контрактні права та обов'язки, так і про механізми подання скарг та відшкодування збитків у випадку спорів, включаючи практичні аспекти, що мають місце при використанні таких механізмів; детальну інформацію про органи, об'єднання чи організації, у яких споживачі можуть отримати подальшу інформацію чи практичну допомогу, а також про ефективні досудові механізми розгляду спорів, в т. ч. найбільш адекватні цифровій економіці – онлайн процедури).*

Застосування альтернативних процедур в режимі онлайн (Online Dispute Resolution) у сфері електронної комерції регулюється двома основними актами від 21 травня 2013 – Регламентом (Regulation (EU) № 524/2013) і Директивою (Directive 2013/11/EU).

Електронне (або он-лайн) вирішення спорів (Online Dispute Resolution, далі – ODR), порядок якого регулюється згаданими

актами ЄС, – це сукупність методів врегулювання спорів (конфліктів) із застосуванням Інтернет-технологій, що належить до одного з видів альтернативного вирішення спорів. За прийнятою в ЄС термінологією он-лайн вирішення спорів (ODR) є одним з видів альтернативних способів вирішення спорів (Alternative Dispute Resolution, далі – ADR), який проводиться повністю в режимі он-лайн.

Регламент № 524/2013 (далі – Регламент), розроблений Європейською комісією з метою надання допомоги онлайн-споживачам і онлайн-продавцям вирішити свої договірні спори поза судом, за низькою ціною, простим і швидким способом, застосовується до позасудового розгляду спорів на базі платформи ODR щодо договірних зобов'язань, які ґрунтуються на онлайн-ових контрактах про продаж чи обслуговування (надання послуг).

Платформа ODR – це інтерактивний веб-сайт, доступ до якого можна отримати в електронному вигляді і безкоштовно на всіх офіційних мовах ЄС, забезпечення доступності якої та надання якою відповідної інформації громадянам та підприємствам ЄС покладено на Комісію ЄС (далі – Комісія) через відповідні веб-сайти; ця платформа забезпечує: подання скарги в електронній формі; повідомлення відповідача про скаргу; ідентифікацію компетентного, доступного і прозорого органу вирішення в режимі онлайн спорів із застосуванням процедури ADR (Dispute resolution bodies/DRB), що створюється на довгостроковій основі, має бути зареєстрованим в електронній формі на платформі ODR і відповідати вимогам Директиви № 2013/11), і передання йому скарги; безоплатне пропонування сторонам та органам вирішення спорів / DRB електронних інструментів ведення справ щодо розгляду спорів через платформу ODR та переклад необхідної для цього інформації; забезпечення сторонам можливість надання відповідної (необхідної для розгляду спору) інформації в електронній формі; систему зворотного зв'язку, що дозволяє сторонам висловлювати свої погляди на функціонування платформи ODR, на об'єкт ADR; інтерактивне керівництво про порядок подання скарг через платформу ODR; інформацію про пункти ODR та їх контактні дані; статистичні відомості про результати розгляду спорів, що були передані органам вирішення спорів/DRB через платформу ODR.

Згадані акти ЄС передбачають:

– підтримку/допомогу (зазвичай інформаційного характеру) у вирішенні спорів, зумовлених скаргами, які подаються через платформу ODR; така інформаційна підтримка надається контактними пунктами ODR (щодо прав та обов'язків сторін за договорами продажу та обслуговування, про функціонування

платформи ODR, щодо процесуальних норм, що застосовуються органами вирішення спорів/Dispute resolution bodies; про інші способи вирішення спору, якщо останній не може розглядатися з використанням платформи ODR);

– процедуру розгляду спорів, що включає: подання скарги в електронній формі, яка має відповідати встановленим вимогам; обробку скарги (якщо дотримані такі вимоги) та передання її відповідачеві разом з передбаченими Регламентом відомостями; отримана від сторони-відповідача відповідь на скаргу без затримки передається платформою ODR стороні-позивачу, а скарга і необхідна для розгляду спору інформація – також автоматично і без затримки погодженому сторонами органу вирішення спорів / Dispute resolution bodies; розгляд спору, що не вимагає, як правило, фізичної присутності сторін або їх представників; передання (без затримки) платформі ODR відповідної інформації (про: дату отримання скарги; предмет спору; дату завершення та результат процедури ADR);

– порядок зберігання інформації про спір, що має відбуватися із забезпеченням її конфіденційності та безпеки, а надання доступу до неї – для визначених цим актом цілей і лише: а) органу вирішення спорів/ Dispute resolution bodies, якому передається спір в установленому Регламентом порядку; б) контактним пунктам ODR відповідно до цілей їх діяльності; в) Комісії ЄС з метою контролю за використанням та функціонуванням платформи ODR; персональні відомості зберігаються в базі даних лише протягом часу, необхідного для дотримання цілей, для яких вони були зібрані, і для забезпечення доступу суб'єктів спору до своїх особистих даних з метою реалізації своїх прав; такі відомості обов'язково автоматично видаляються з бази даних не пізніше як через шість місяців після дати розгляду спору на платформі ODR;

– прокладення на (а) створених в межах ЄС торговців, що беруть участь в онлайн контрактах на продаж чи обслуговування (надання послуг), та (б) торгові майданчики *обов'язку* надавати на своїх веб-сайтах інформацію для споживачів щодо доступного для них електронного посилання на платформу ODR та адреси своєї електронної пошти;

– обов'язок держав-членів ЄС встановлювати відповідальність за недотримання вимог зазначеного Регламенту у вигляді ефективних, пропорційних та стримуючих штрафних санкцій та забезпечувати ефективні заходи щодо їх застосування на базі платформи ODR.

Якщо країни-члени ЄС враховують положення відповідних актів цього європейського співтовариства, то Україна, попри

проголошення курсу на врахування правового досвіду ЄС⁵³⁵, не завжди діє послідовно. Це стосується і захисту прав споживачів в умовах цифровізації. Так, особливості захисту прав споживачів у сфері цифрової економіки (е-споживачів) пов'язані із специфікою е-торгівлі, що, своєю чергою, зумовлює і відповідні вимоги: наявність уповноважених органів, що опікуються певними питаннями застосування цифрових технологій у сфері економіки, закріплення за ними обов'язку розглядати скарги споживачів та права застосувати до порушників у визначених законом випадках адміністративно-господарські санкції; інформаційні обов'язки учасників відносин (насамперед, уповноважених органів, суб'єктів е-бізнесу/продавців) щодо надання допомоги споживачам в реалізації їх прав – як традиційних, так і цифрових; обов'язковість досудового розгляду конфлікту/спору і можливість застосування при цьому онлайн-процедур; можливість оскарження рішень уповноважених органів до вищестоящего органу чи до суду; право уповноважених органів безпосередньо звертатися до суду у разі відмови порушника виконати припис такого органу щодо припинення порушення чи сплати санкцій, а також у випадках, коли закон передбачає виключно судовий порядок застосування окремих їх видів.

Прийняття Закону «Про електронні комунікації», який закріпив значною мірою подібні процедури врегулювання конфліктів/спорів не лише за участю споживачів, а й користувачів (ними можуть бути не лише споживачі-громадяни, а й суб'єкти господарювання, що використовують електронні комунікаційні послуги та/або користуються радіочастотним спектром для потреб підприємницької діяльності), свідчить про значний поступ у вирішенні проблеми захисту прав та законних інтересів учасників відносин у сфері електронних комунікацій. Зокрема, це стосується його положень щодо:

здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про електронні комунікації та радіочастотний спектр (ст. 10);

прав, обов'язків та відповідальності посадових осіб регуляторного органу щодо здійснення державного нагляду (контролю) та Генерального штабу Збройних сил України (ст. 11);

прав, обов'язків та відповідальності суб'єктів господарювання та користувачів радіочастотного спектра (ст. 12);

порядку усунення порушень законодавства про електронні комунікації та радіочастотний спектр (ст. 14) та оскарження рішень

⁵³⁵ Закон України від 18 березня 2004 року «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 29. Ст. 367.

регуляторного органу та його уповноважених посадових осіб щодо здійснення державного нагляду (контролю) (ст. 15);

консультування регуляторного органу з учасниками ринку, іншими зацікавленими сторонами (ст. 22);

загальних засад позасудового врегулювання спорів (ст. 23);

порядку (а) позасудового розгляду спорів та прийняття рішень (ст. 24); (б) розгляду звернень (скарг) споживачів електронних комунікаційних послуг (ст. 122); (в) позасудового врегулювання спорів за зверненням споживачів (ст. 123);

основних засад захисту інтересів кінцевих користувачів у разі припинення постачальником електронних комунікаційних послуг діяльності з надання таких послуг (ст. 124), в тому числі обов'язку постачальника електронних комунікаційних послуг, який припиняє діяльність з надання електронних комунікаційних послуг, своєчасно (не пізніше ніж за три місяці до припинення надання електронних комунікаційних послуг) попередити кінцевих користувачів; відповідальності за порушення прав кінцевих користувачів (ст. 125) та відповідальності за порушення законодавства про електронні комунікації (статті 126-127).

Разом з тим ефективність зазначених (і раніше проаналізованих в цій праці) положень Закону «Про електронні комунікації» важко оцінити через відсутність передбачених ним підзаконних актів (зокрема, передбаченого ст. 24 Порядку позасудового розгляду спорів та прийняття рішень, що має бути прийнятий регуляторним органом), а також наявності практики його застосування, оскільки цей акт набуває чинності з 01. 01. 2022 р.

Крім того, в Прикінцевих та перехідних положеннях Закону «Про електронні комунікації (розділ XIX) не згадується про внесення відповідних змін в Закони «Про електронну комерцію» та «Про захист прав споживачів», що не забезпечує так звану прозорість нормативно-правового регулювання та його зрозумілість для пересічних учасників відносин у сфері електронних комунікацій. Отже, згадані закони потребують доповнення відповідними положеннями які мають свідчити про поширення закріплених Законом ПЕК на відносини електронної комерції, включно із захистом прав споживачів та користувачів електронних комунікаційних послуг.

6.5. Проблеми антимонопольно-конкурентного регулювання в умовах цифрової економіки

Проблеми конкуренції в умовах цифрової економіки вельми актуальні з огляду на нові умови на цифро візованих ринках (наявність на них потужних цифрових платформ, функціонування так званих віртуальних підприємств, які не підпадають під визначення поняття «суб'єкт господарювання», закріплений Законом України «Про захист економічної конкуренції»⁵³⁶, посилення в конкурентній боротьбі ролі інформації та інтелектуальної власності, права на яку (в тому числі цифрові технології) передаються з використанням різноманітних схем з метою уникнення обмежень тощо, а в підсумку – слабка ефективність чинних правових механізмів запобігання монополізації товарних ринків, антиконкурентних дій та актів недобросовісної конкуренції, що були ефективними до цифровізації (ще в минулому столітті). Український законодавець доволі повільно реагує на ці зміни, що має як об'єктивні причини (швидкість змін, проблеми з оцінкою їх впливу на конкуренцію, домінування ще донедавна думки, що цифровізація – царина для саморегулювання, а втручання держави – лише шкодить широкому використанню вельми корисних властивостей цифрових технологій, агресія з боку Росії, на подолання наслідків якої Україна змушена витратити чимало зусиль і коштів), так і суб'єктивні (недостатня увага держави до ризиків цифровізації та відповідної необхідності застосовувати правові механізми їх мінімізації, брак відповідних фахівців, що добре знаються на проблемах, включно з правовими, цифрових технологій, у відповідних органах держави, включно з антимонопольними органами. Оскільки цифровізація забезпечила глобалізацію товарних ринків, зазначені проблеми порушуються як на національному, так і на міжнародному рівнях. Так, на підставі аналізу праць дослідників та практики, відповідними структурами держав (в Україні – центром Разумова⁵³⁷ зокрема), міжнародних спільнот (Єврокомісії⁵³⁸) та організацій (ОЄРС/Організації еконо-

⁵³⁶ Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).

⁵³⁷ Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ, жовтень 2020р. Центр Разумкова, 2020. Видавництво "Заповіт", 2020. С. 13 (274 с.). URL: https://razumkov.org.ua/uploaarticle/2020_digitalizations/. pdf (дата звернення: 20. 07. 2021).

⁵³⁸ Communication on Online Platforms and the Digital Single Market URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/communication-online-platforms-and-digital-single-market-opportunities-and-challenges-europe> (дата звернення: 24.07.2021).

– усі фізичні об'єкти, продукти і процеси за рахунок наявності цифрової копії та елемента «підключеності» (connectivity) стають частиною інтегрованої ІТ-системи;

– через наявність цифрових копій (математичних моделей) і будучи частиною єдиної системи всі елементи економічної системи безперервно взаємодіють між собою в режимі, близькому до реального часу, моделюють реальні процеси і прогнозовані стани, забезпечують постійну оптимізацію всієї системи».

Основними сегментами такої економіки стають: «сектор інформаційно-комунікаційних технологій, інфраструктура електронного бізнесу (e-business infrastructure) (мережі, софтвер, комп'ютери тощо); цифрове виробництво та електронний бізнес, у т. ч. промисловість, тобто процеси організації бізнесу з використанням комп'ютерних мереж; електронна торгівля, тобто роздрібні Інтернет-продажі товарів»⁵⁴¹.

Цифрова економіка змінила умови конкуренції на ринках, на яких функціонують цифрові платформи та віртуальні підприємства з невизначеним на рівні актів законодавства правовим режимом/ правовим статусом і відсутністю згадки про них у відповідних законах (зокрема, «Про електронну комерцію», «Про захист економічної конкуренції», «Про електронні комунікації»). Зазначене свідчить про актуальність цієї проблеми, яка висвітлюється зарубіжними дослідниками (щодо антимонопольно-конкурентного регулювання в умовах ЦЕ⁵⁴², проблем функціонування цифрових платформ⁵⁴³, а також українськими (щодо проблем правового забезпечення конкуренції в цифровій економіці⁵⁴⁴, ролі цифрових платформ та їх впливу на конкуренцію⁵⁴⁵). Проте ця проблематика

⁵⁴¹ Там само. С. 14.

⁵⁴² Антимонопольное регулирование в цифровую эпоху: Как защищать конкуренцию в условиях глобализации и четвертой промышленной революции: монография / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики»; ФАС России / под ред. А. Ю. Цариковского, А. Ю. Иванова и Е. А. Войниканис. 2-е изд., испр. и доп. М., 2019. 391, [1] с.

⁵⁴³ Prof. . Alain Strouel (UCL and USL-B) with Prof. Wouter Vergote (USL-B). Digital Platforms: To Regulate or Not To Regulate? Message to Regulators: Fix the Economics First, Then Focus on the Right Regulation. URL: https://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-7/uclouvain_et_universit_saint_louis_14044.pdf (06. 04. 2021); José van Dijk, David Nieborg, Thomas Poell, Reframing platform power. INTERNET POLICY. Journal on internet regulation. Volume 8 | Issue 2. URL: <https://policyreview.info/node/1414/pdf> (дата звернення: 23. 07. 2021); Завьялов Д. В. 1, Завьялова Н. Б. 1, Киселева Е. В. Цифровые платформы как инструмент и условие конкурентоспособности страны на мировом рынке товаров и услуг. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ЖУРНАЛ Апрель–июнь 2019. Номер 2. Том 9. С. 443-454; Скотт Гелловей. Велика четвірка. Прихована ДНК Amazon, Apple, Facebook і Google / Пер з англ. . М. Смаїної. К.: Видавнича група КМ-БУКС, 2021. 328 с.

⁵⁴⁴ Бітюк П. О. ПРО КОНКУРЕНЦІЮ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЕЛЕКТРОННОГО БІЗНЕСУ, IUS PRIVATUM 2019, № 2 с. 17-26. [iusprivatumjournal. online/issues/2019-2](https://iusprivatumjournal.online/issues/2019-2); URL: https://iusprivatumjournal. online/wp-content/uploads/2020/10/IP_17-26_Bitiuk.pdf (дата звернення: 19. 07. 2021).

⁵⁴⁵ Січкаренко К. О. Цифрові платформи: підходи до класифікації та визначення ролі в економічному розвитку.

залишається досі актуальною, не знайшовши остаточного вирішення через свою складність, перманентні зміни, зумовлені появою нових цифрових технологій та їх впливом на стан ринків, а також у зв'язку з різними підходами до визначення оптимальних шляхів регулювання відносин економічної конкуренції в цифрову епоху.

Питання щодо змін умов конкуренції в умовах цифрової економіки та пов'язаних з цим проблем правового регулювання порушуються в численних зарубіжних джерелах, зокрема:

Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)⁵⁴⁶, яка визначає особливості цих відносин, а саме ту обставину, що конкуренція на основних цифрових ринках дещо відрізняється від конкуренції на більш традиційних ринках, оскільки включає бізнес-моделі на основі цифрових платформ, багатосторонніх ринків, мережевого ефекту та економію від масштабу, що ускладнює проблеми конкуренції. На відміну від більшості економічних секторів цифрова економіка стає все більш взаємопов'язаною, вимагає більшої координації та співпраці між фірмами для підвищення конкурентоспроможності. Крім того, цифрові ринки характеризуються високими темпами інвестицій та інновацій, що призводить до швидкого технологічного прогресу в цьому.

Зростаюча популярність цифрової економіки вимагає від органів конкуренції все більше і більше часу приділяти індустріальній індустрії та індустрії високих технологій, оскільки вплив цифрового сектору поширюється не лише на інформаційні товари та послуги, а й на інші сфери економіки.

Комітет з питань конкуренції ОЕСР проводить роботу (зокрема, круглі столи, слухання та інші заходи) за п'ятьма основними напрямками: 1. Взаємозв'язок між цифровою економікою, законодавством про конкуренцію та інноваціями (цей напрям передбачає аналіз ролі конкурентного законодавства у формуванні цифрової економіки, зростаючу роль органів конкуренції у цифровому світі та дослідить подальшу роботу на багатосторонніх ринках); 2. Виклики, що стоять перед основними антимонопольними інструментами та підходами (цей напрям передбачає: аналіз придатності існуючих антимонопольних інструментів та методів боротьби зі зловживаннями в умовах

Причорноморські економічні студії. Випуск 35. 2018. С. 28-32. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/35_2_2018/7.pdf (дата звернення: 24. 07. 2021); Я. О. Колешня. Цифрові платформи як ефективна бізнес-модель. II Міжнародна науково-практична конференція «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи». Київ. 2021. С. 80-81. URL: http://confmanagement.kpi.ua/proc/issue/view/13896_230472-Текст_статті-526191-1-10-20210502.pdf (дата звернення: 24. 07. 2021).

⁵⁴⁶ Digital Economy, Innovation and Competition - OECD. URL: www.oecd.org/competition/digital-economy-innovation-and-competition (дата звернення: 16. 07. 2021).

цифрової економіки та інноваційними зривами, антиконкурентної практики в умовах ЦЕ, ролі платформи, що стають самоокупними екосистемами та/або відгороджуються від решти в умовах Інтернет; як розглядати злиття на цифрових ринках та визначати відповідні засоби захисту у цифровому та інноваційному секторах); 3. Практичні виклики дотримання конкуренції (напрямок, що стосується проблем впливу на цифрові та інноваційні ринки, а також зростаючої потреби в міжнародному співробітництві та координації у цифровій економіці); 4. Детальний аналіз галузей економіки з точки зору впливу на них цифровізації (в рамках якого розглядаються конкретні галузі або сектори, на яких виникають проблеми, зокрема, транспорт, інтернет-реклама, пошукові системи, інтернет-програмні платформи або електронна комерція); 5. Перегляд нормативних актів (цей напрям передбачає шляхи перегляду урядами існуючих нормативних актів з метою уникнення надмірної шкоди конкуренції, підприємництву та інноваціям у сфері ЦЕ з метою досягнення цілей державної політики в цій сфері)⁵⁴⁷.

В інших джерелах наголошується на проблемі конфіденційності та захисті прав споживчів електронних послуг, дані яких широко використовуються в умовах ЦЕ (в електронній комерції зокрема)⁵⁴⁸, в тому числі щодо: розширення можливостей електронних споживачів з точки зору посилення їх захисту, який має бути ефективним та прозорим, пропорційним завданій шкоді, а реклама – має бути правдивою, відповідати фактичним характеристикам товару (включно з ціною, рівнем безпеки товару для здоров'я тощо), його виробника та продавця, процедури пропонування товару, яка повинна надавати можливість споживачам вибирати, чи хочуть вони отримувати чи ні небажані комерційні повідомлення; принципи розкриття інформації в Інтернеті (чіткість, точність, легкодоступність, помітність, щоб споживачі мали інформацію, достатню для прийняття обґрунтованого рішення щодо транзакції), а процедури вирішення спорів за участю споживачів – ефективними, недорогими, доступними онлайн.

В одному з документів Єврокомісії (Повідомленні Комісії до Європейського парламенту, Ради, Європейського економічного і соціального комітету та Комітету регіонів – інтернет-платформи:

⁵⁴⁷ Там само.

⁵⁴⁸ Consumer data rights and competition. URL: <https://www.oecd.org/daf/competition/consumer-data-rights-and-competition.htm> (дата звернення: 16. 07. 2021); DIRECTORATE FOR FINANCIAL AND ENTERPRISE AFFAIRS COMPETITION COMMITTEE Consumer Data Rights and Competition - Background note by the Secretariat 10-12 June 2020. URL: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2020\)1/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2020)1/en/pdf) (дата звернення: 16. 07. 2021); OECD (2016), Consumer Protection in E-commerce: OECD Recommendation, OECD Publishing, Paris. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264255258-en>. (дата звернення: 16. 07. 2021).

можливості та виклики цифрового єдиного ринку для Європи (COM (2016) 288) Брюссель, 25. 5. 2016)⁵⁴⁹ викладено загальну оцінку онлайн-платформ як частину стратегії ЄС щодо єдиного цифрового ринку. Зокрема зазначається, що:

–Інтернет-платформи відіграють ключову роль в інноваціях та зростанні на єдиному цифровому ринку, здійснивши революцію у доступі до інформації та зробивши багато ринків більш ефективними завдяки кращому зв'язку покупців та продавців послуг та товарів;

–хоча є деякі онлайн-платформи, які охоплюють величезну кількість користувачів у всьому світі та які постійно розширюються до нових сфер економіки, все ще існує багато можливостей для появи конкурентних європейських платформ;

–ефективне стимулювання інновацій у цих сферах, з одночасним забезпеченням належного захисту законних інтересів споживачів та інших користувачів, є, можливо, найважливішим викликом, з яким сьогодні стикається ЄС з точки зору забезпечення своєї майбутньої конкурентоспроможності у світі;

–найбільш поширені передбачувані проблеми, що викликають занепокоєння: 1) платформи, що накладають несправедливі умови, зокрема, для доступу до важливих баз користувачів або баз даних; 2) платформи, які відмовляють у доступі до ринку або в односторонньому порядку змінюють умови доступу на ринок, включаючи доступ до важливих бізнес-даних; 3) подвійна роль, яку відіграють платформи, коли вони одночасно полегшують доступ на ринки та одночасно конкурують з постачальниками, що може призвести до того, що платформи несправедливо просувають власні послуги на шкоду цим постачальникам; 4) несправедливі положення про «паритет», що мають шкідливий вплив на споживача; 5) відсутність прозорості – особливо щодо тарифів платформ, використання даних та результатів пошуку, що може призвести до шкоди діловій репутації постачальників;

–принципи, відповідно до яких мають функціонувати платформи: рівні умови для порівнянних цифрових послуг; відповідальна поведінка онлайн-платформ для захисту основних цінностей; прозорість та справедливість для збереження довіри користувачів та захисту інновацій; відкриті та недискримінаційні ринки в економіці, керованій даними.

У зв'язку з цим підкреслюється необхідність прийняття політичних та регуляторних підходів, що відповідають безпосередньо

⁵⁴⁹ Communication on Online Platforms and the Digital Single Market URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/communication-online-platforms-and-digital-single-market-opportunities-and-challenges-europe> (дата звернення: 24.07.2021).

викликам та є гнучкими та надійними для майбутнього: політика конкуренції та внутрішнього ринку повинна розглядатися як така, що відіграє важливу роль в ефективному для економіки та споживачів функціонуванні онлайн-платформ; необхідність зберігання ринків відкритими та недискримінаційними для сприяння ЦЕ; там, де це доречно, саморегулювання та спільне регулювання часто можуть досягти кращих результатів для розвитку сильних екосистем платформ у Європі та можуть доповнити чи посилити чинне законодавство, яке вже регулює певну діяльність Інтернет-платформ; ключовими для вирішення проблем мають бути заходи для підтримання довіри користувачів платформ та збереження в умовах ЦЕ загальних цінностей ЄС.

Цифрова платформа (за оцінкою К. О. Січкаренко) – «це бізнес-модель, повністю заснована на високих технологіях, яка створює прибуток за рахунок обміну між двома або більше незалежними групами учасників»; у «базовій комплектації» платформи зводять безпосередньо виробників і кінцевих споживачів, які отримують можливість взаємодії без посередників⁵⁵⁰.

Як зазначає Я. О. Колешня, «платформи швидко набувають поширення, оскільки вони вигідні всім учасникам: - постачальник послуг (продавець на платформі) отримує широке коло потенційних споживачів, кількість яких зростає разом зі зростанням кількості самих постачальників», у яких немає потреби витратитися на оплату домена, розробку власного сайту, витратити час та зусилля на його просування; споживачі також мають переваги: «можуть в одному місці обрати постачальника чи постачальників, проаналізувати рівень цін, отримати відгуки про товар чи продавця, напрям контактування з постачальником». Завдяки різноманітності сфер, у яких використовуються платформи, споживачі мають змогу отримати послугу будь-якого характеру – «освітні послуги (Букі, Coursera), логістичні (Lardi Trans), продажу та покупки товарів (OLX, Prom, Rozetka), кур'єрські послуги та виконання різноманітних завдань і надання послуг (kabanchik. ua), фінанси (придбання страховки через Приват24), державні закупівлі (Prozorro); на платформі формується власна кон'юнктура (чим більше учасників-постачальників, тим вища конкуренція і рівень цін може вирівнюватись); крім того, споживач отримує персоналізовані пропозиції, адже платформи здатні аналізувати інформацію про нього, про його досвід на платформі, поведінку, і на основі цих даних

⁵⁵⁰ Січкаренко К. О. Цифрові платформи: підходи до класифікації та визначення ролі в економічному розвитку. Причорноморські економічні студії. Випуск 35. 2018. С. 28-32. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/35_2_2018/7.pdf (дата звернення: 24. 07. 2021).

пропонувати аналогічні продукти, послуги; вартість користування послугами платформи для споживача або відсутня, або дуже низька. Для продавців/постачальників, що користуються певною платформою, також є вигоди: мінімізація фінансових витрат для просування своєї продукції⁵⁵¹.

Хоча цифрові платформи стали організаційною основою для розвитку електронної торгівлі, завдяки численним перевагам для продавців/постачальників та споживачів, проте їх функціонування є доволі проблематичним, на що досі не звертає увагу законодавець. Дослідивши діяльність четвірки світових технологічних гігантів Facebook, Amazon, Apple, Google (і використовувані ними платформи) С. Галловея зауважує: «Уряди, закони та менші фірми виявилися безпорадними перед «Четвіркою», яка продовжує здійснювати свій наступ, не рахуючись з інтересами бізнесу, суспільства та планети в цілому»⁵⁵². На це звертають увагу як зарубіжні, так і український законодавець. Подібної точки зору дотримується і К. О. Січкаренко⁵⁵³, зазначаючи: «у перспективі подальший розвиток цифрових платформ становить суттєвих ризик для розвитку національної економіки», оскільки: домінування глобальних цифрових платформ і брак в Україні «національних» платформ ставить українських підприємців у заздалегідь програшне становище, тобто є ризик втрати українськими торговими мережами контакту з українськими ж споживачами; загроза монополізації ринків з боку глобальних цифрових монополій, що використовують потужні цифрові платформи; витіснення цифровими монополістами суб'єктів середнього і малого бізнесу, що може негативно позначитися на можливостях споживачів. Дії держави щодо цифрових платформ, на думку К. О. Січкаренко, мають включати: 1) створення єдиного правового поля, яке урівнює у правах і можливостях і всіх користувачів у країні, і наявні платформи; 2) «цифровий протекціонізм»; 3) створення державних платформ (крім електронного уряду, також мають бути і майданчики для продажів); 4) контроль з боку уповноважених державних органів за діями власників цифрових платформ і користувачів; 5) питання кібербезпеки та захисту даних, захисту комерційної таємниці; 6) забезпечення «цифрової свободи» з точки зору максимізації можливостей користувачів; 7) регулювання моно-

⁵⁵¹ Колешня, Я. О. Цифрові платформи як ефективна бізнес-модель. II Міжнародна науково-практична конференція «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи». Київ. 2021. С. 80-81. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/issue/view/13896230472-Текстстатті-526191-1-10-20210502.pdf> (дата звернення: 24. 07. 2021).

⁵⁵² Скотт Гелловея. Велика четвірка. Прихована ДНК Amazon, Apple, Facebook і Googl / Пер з англ. . М. Смаріної. К.: Видавнич група КМ-БУКС, 2021. С. 14 (328 с.).

⁵⁵³ Січкаренко К. О. Зазначена праця.

полії у цифровій сфері (питання антимонопольно-конкурентного регулювання у сфері ЦЕ, в тому числі з проблем домінування потужних цифрових платформ.

В ґрунтовній монографії російських дослідників (Антимонопольное регулирование в цифровую эпоху: Как защищать конкуренцию в условиях глобализации и четвертой промышленной революции⁵⁵⁴) визначається⁵⁵⁵:

– специфіка конкуренції в цифрову епоху: учасники економічної діяльності не прагнуть конкурувати на товарному ринку, де багато гравців, а генерують нові ринки, де вони будуть абсолютними монополістами; нерідко ці нові ринки і їх економічні агенти не піддаються об'єктивному аналізу для цілей монопольного регулювання з використанням класичних інструментів минулого століття, оскільки певні товари і ринки формуються занадто швидко, у зв'язку з чим антимонопольні органи не встигають вивчити їх в достатній мірі і оперативно реагувати в тій чи іншій ситуації;

– неоднозначність наслідків використання надбань цифровізації: вигоди від неї для суспільства незаперечні (нові товари, послуги, зручність та швидкість їх вибору й оплати), проте суттєва і плата за ці блага: споживчі потреби настільки оцифровані, що глобальні компанії, які володіють значними відомостями про споживачів, можуть вже формувати споживчий попит. Автори монографії наводять небезспірну (але вельми цікаву) точку зору Неллі Боулз, висловлену в опублікованій в «The New York Times» (березень) 2019 р. статті «Людське спілкування стало розкішшю», про те, що цифрова економіка – економіка для бідних, які змушені замовляти і купувати необхідне через Інтернет, а не в дорогих магазинах з можливістю обслуговування на високому рівні та оцінки товару не по зображенню в Інтернеті, а реально. Те саме і щодо послуг лікаря: бідняк консультується по Інтернету, а багата людина – через живе спілкування з лікарем, з можливістю огляду тощо⁵⁵⁶ (с. 8-9);

– вплив цифровізації на життя в суспільстві, в тому числі поява нових механізмів ринкової конкуренції, в якій інновації та використання новітніх технологій – ключові драйвери економічного зростання, а з іншого боку – причина поглиблення нерівності

⁵⁵⁴ Антимонопольное регулирование в цифровую эпоху: Как защищать конкуренцию в условиях глобализации и четвертой промышленной революции: монография / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики» ; ФАС России; под ред. А. Ю. Цариковского, А. Ю. Иванова и Е. А. Войниканис. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. 391, [1] с.

⁵⁵⁵ Там само. С. 11-32.

⁵⁵⁶ Там само. С. 8-9.

між членами суспільства (до традиційної нерівності додалася цифрова (digital divide) — нерівність в доступі до цифрових технологій, що включає нерівність в доступі до знань та інформації, а також до цифрових технологій (послуг зв'язку, підключення до Інтернету тощо); нечувана для економіки минулих століть концентрація капіталу⁵⁵⁷ і монополії, прослідковується причинно-наслідковий зв'язок між зростанням економічної влади і доходами цифрових монополій та зменшенням доходів споживачів, малого і середнього бізнесу⁵⁵⁸;

— недалека перспектива оцифрування всіх (переважної більшості) товарів, які реалізуються через певну платформу, дозволить контролювати споживчий попит і реалізацію відповідного виду товару; що дозволить цифровим платформам отримувати доходи, що є непропорційно високими відносно використовуваний праці та вкладеним інвестиціям;

— перехід економічних відносин на принципово нову сталію глобального виробництва (стан глобальних ланцюжків вартості/global value chains), сутність якого відображена в словах Маруеля Кастельса: «Глобальна економіка – ... це економіка, що володіє можливістю працювати як єдине підприємство в реальному часі і в планетарному масштабі»⁵⁵⁹, що, своєю чергою (на думку L. H. Summers), дозволяє мережам отримати переваги завдяки глобальності мереж і ефекту масштабу⁵⁶⁰ (а виробничі конкурентні переваги мають значення лише для доцифрової економіки).

Як зазначає проф. Кевин Собел-Рід (Sobel-Read K. V. Sobel-Read K. V.), «парадигма сучасної світової економіки драматичним чином змінилася за останні 20 років. В той же час право залиши-

⁵⁵⁷ Наприклад, близько 90% ринку пошукових систем для Інтернету належить компанії Google. На компанію Facebook припадає 2/3 світового ринку соціальних мереж, і її платформа є найпопулярнішою серед соціальних мереж у понад 90% країн. Майже 40% світових роздрібних онлайн-продажів здійснюється через мережу компанії Amazon, а на його дочірню компанію Amazon Web Service припадає приблизно така само частка світового ринку послуг у сфері хмарної інфраструктури. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ жовтень 2020 р. Центр Разумкова, Видавництво "Заповіт", 2020. 274 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploaarticle/2020_digitalizations/. pdf (дата звернення: 20. 07. 2021).

⁵⁵⁸ "Они нам угрожают". Как американские техногиганты ведут бизнес, уничтожая конкурентов. <https://tech.liga.net/technology/article/kupit-ili-unichtojit-kak-google-facebook-amazon-i-apple-borolis-s-konkurentami> (дата звернення: 20. 07. 2021); Антимонопольні розслідування щодо технологічних гігантів: Великобританія посилює контроль. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/antimonopolni-rozsliduvannya-shchodo-tehnologichnih-gigantiv-velikobritaniya-posi-yue-kontrol.html> (20. 07. 2021); Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ жовтень 2020 р. Центр Разумкова, Видавництво "Заповіт", 2020. 274 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploaarticle/2020_digitalizations/. pdf (дата звернення: 20. 07. 2021).

⁵⁵⁹ Посилання на Е. Кастельса (Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture — The Rise of the Network Society. Wiley, 1996. P. 92) взято з монографії: «Антимонопольное регулирование в цифровую эпоху: Как защищать конкуренцию в условиях глобализации и четвертой промышленной революции». – С. 16).

⁵⁶⁰ Там само. С. 16.

лося далеко позаду», оскільки ґрунтується на застарілих уявленнях про функціонування транснаціональних корпорацій, не враховуючи те, що в сучасній економіці, в межах так званих глобальних ланцюжків створення вартості, дослідження, розробка, виробництво і продаж більшості продуктів/товарів здійснюється через зкоординовані багатокомпонентні ланцюжки, які розтягуються на численні – від кількох до кількох тисяч господарюючих суб'єктів⁵⁶¹. Такі ланцюжки стали ключовим механізмом трансфера інтелектуальної власності, оскільки правовласники покладаються не стільки на традиційні механізми охорони інтелектуальних прав, скільки – «на комбінацію договірних режимів та механізмів технічного захисту», що для антимонопольно-конкурентного регулювання має критичне значення. Крім того, запровадження інструментів зменшення для стартапів бар'єрів входу на ринки цифрової економіки в частині доступу до ключових технологій, баз даних тощо; запровадження правових механізмів протидії картелям, заснованих на цифрових алгоритмах, формування правового інструментарію протидії антиконкурентній поведінці на інноваційних ринках, адаптації підходів до аналізу ринків та ринкової влади з урахуванням особливостей цифрової економіки, в тому числі інструментів контролю за економічною концентрацією⁵⁶².

Автори згаданої монографії наголошують на актуальності прийняття в таких умовах нормативних актів щодо подолання зловживання інтелектуальними правами, лібералізації та глобалізації режиму обігу об'єктів інтелектуальної власності в інтересах розвитку ЦЕ⁵⁶³, оскільки ключовим активом ЦЕ є дані, цифрові технології. Відтак закономірною стає взаємодія антимонопольних органів з експертами у сфері інформаційних технологій, що дозволить краще оцінити бізнес-моделі і актуальні тенденції розвитку цифрових технологій та їх використання в конкурентній боротьбі на ринках ЦЕ, глобальність якої, своєю чергою, вимагає співпраці з антимонопольними органами інших країн.

Антимонопольно-конкурентне право (за оцінкою авторів згаданої монографії) є досить гнучким, спрямованим на захист комплексу інтересів, насамперед, публічних (суспільства – щодо забезпечення захисту конкуренції від зловживань) і приватних бізнес-інтересів учасників конкуренції щодо її справедливого стану,

⁵⁶¹ Точка зору Sobel-Read К. В. за монографією: «Антимонопольное регулирование в цифровую эпоху: Как защищать конкуренцию в условиях глобализации и четвертой промышленной революции». С. 16.

⁵⁶¹ Там само. С. 17.

⁵⁶² Там само. С. 28-29.

⁵⁶³ Там само. С. 29-30.

і, відповідно, дозволяє реагувати на зміни в економіці, проте потребує адаптації до потреб ЦЕ. Антимонопольна політика держави має враховувати концентрацію великих масивів даних як засобу монополізації та мережеві ефекти цифрових платформ; конкурентна політика повинна мати відношення до формування правових умов для найбільш ефективного використання результатів інтелектуальної діяльності⁵⁶⁴. Зокрема, мова йде про: підвищення ефективності аналізу наслідків для конкуренції від угод економічної концентрації; особливості формування ринкової влади в умовах цифрової економіки (влади цифрових платформ), оскільки ринкова влада цифрових монополій ґрунтується не стільки на якості пропозицій (більший вибір, зниження ціни), скільки на контролі споживчого попиту, втягуванні споживачів в мережі поставок, отримання їх лояльності за рахунок мережевих ефектів. Враховуючи особливу цінність знань, інформації, інтелектуальної власності оборот останньої має бути включено до антимонопольного регулювання; формалізація поняття цінового алгоритму з метою посилення відповідальності за антиконкурентні угоди з його використанням.

Ейфорія від нечуваного потенціалу цифрових платформ та їх ніби-то цілковитої користі для споживачів, бізнесу та конкуренції змінилася більш зваженою оцінкою наслідків їхнього функціонування⁵⁶⁵, що спричиняє нечувану монополізацію ринків та концентрацію капіталів не лише в національному, а й у світовому масштабі, витіснення з ринків суб'єктів малого і середнього бізнесу, зловживання даними споживачів, нав'язування споживачам товарів через так звану торгетовану рекламу – то лише видима частка проблем, спричинена цифровізацією у сфері економіки. Замість тотального саморегулювання, характерного для розвитку відносин цифрової економіки на початкових етапах, держава почала активніше брати участь в регулюванні цих відносин, в тому числі і з точки зору захисту економічної конкуренції, про що свідчать відповідні положення прийнятого наприкінці 2020 р. Закону України «Про електронні комунікації» (далі – ЗЕК): зокрема щодо: принципів застосування законодавства у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра (ст. 3), мети та завдань державного управління і регулювання в цих сферах (ст. 4), консультування регуляторного органу з учасниками ринку, іншими зацікавленими сторонами (ст. 22) з метою належного врахування інтересів кінцевих користувачів, а також розділ XII ЗЕК «Аналіз ринків електрон-

⁵⁶⁴ Там само. С. 30-32.

⁵⁶⁵ У Європі проти Google розпочато антимонопольне розслідування. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/evrope-proti-v-google-nachato-antimonopolnoe-1624362214.html> (дата звернення: 25. 06. 2021).

них комунікацій» щодо:

– порядку ідентифікації та визначення ринків (ст. 81), характеристики яких можуть обґрунтовувати запровадження регуляторних зобов'язань, передбачених р. XII зазначеного Закону;

– порядку аналізу ринків (ст. 82) з метою визначення, чи є певний ринок електронних комунікацій таким, що підпадає під запровадження регуляторних зобов'язань, передбачених р. XII ЗЕК, та встановлення відповідних критеріїв ;

– порядку визначення постачальника мереж та/або послуг електронних комунікацій таким, що має значний ринковий вплив (ст. 83);

– порядку накладення, зміни та зняття регуляторних зобов'язань, принципів їх застосування (ст. 84), серед яких зобов'язання щодо: прозорості (ст. 85); недискримінації (ст. 86), з роздільного бухгалтерського обліку (ст. 87); надання доступу до фізичної інфраструктури електронних комунікацій для розгортання мереж електронних комунікацій (ст. 88); надання доступу до елементів мереж електронних комунікацій та об'єктів інфраструктури (ст. 89); регулювання цін та з обліку витрат на оптових ринках (ст. 90);

– встановлення регуляторним органом (постійно діючим центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку України – Регулятором комунікаційних послуг); розрахункові такси за термінацію трафіка (ст. 91);

– заходів із сприяння спільному інвестуванню елементів мереж надвисокої пропускної здатності (ст. 92);

– функціонального поділу (ст. 93), що застосовується у разі якщо попереднє застосування передбачених р. XII ЗЕК регуляторних зобов'язань не привело до досягнення ефективної конкуренції і усунення її порушень та існують важливі і постійні проблеми з конкуренцією на певних ринках доступу; як винятковий засіб на вертикально інтегрованого постачальника електронних комунікаційних мереж із значним ринковим впливом може бути накладене регуляторне зобов'язання забезпечувати діяльність, пов'язану з оптовим наданням відповідних послуг доступу через суб'єкта господарювання, який діє самостійно; такий суб'єкт господарювання повинен надавати послуги доступу всім постачальникам електронних комунікаційних мереж та/або послуг, у тому числі тим, що контролюються материнською компанією, на тих самих умовах, у тому числі щодо рівня цін і якості обслуговування, та із застосуванням тих самих систем і процесів;

– добровільного виділення (поділу) активів вертикально інтегрованого постачальника (ст. 94);

– надання постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг із значним ринковим впливом пропозицій щодо регуляторних зобов'язань (ст. 95);

– особливостей накладення зобов'язань на постачальника, який надає послуги лише на оптових ринках електронних комунікацій (ст. 96);

– специфіки переходу постачальника електронних комунікаційних мереж із значним ринковим впливом на відповідному ринку (ринках) із застарілої інфраструктури мереж електронних комунікацій (ст. 97), що передбачає відповідне повідомлення регуляторного органу, дотримання встановленого порядку, а також можливість зняття раніше встановлених зобов'язань лише у разі виконання встановлених умов;

– особливості регуляторного контролю роздрібних послуг електронних комунікацій (ст. 98).

Разом з тим відповідні зміни не було внесено до Закону України «Про захист економічної конкуренції», як і положення щодо впливу на конкуренцію цифрових платформ, функціонування на ринках віртуальних підприємств, що вимагає відповідного корегування закріпленого зазначеним законом поняття «суб'єкта господарювання», впливу на конкуренцію мережевого ефекту, операцій з інтелектуальними активами (цифровими технологіями зокрема). Крім того, нещодавно прийнятий (з метою зняття барерів входження стартапів на ринки цифрової економіки) Закон «Про стимулювання розвитку цифрової економіки», на який ініціатор звернення (Мирошніченко Євген Володимирович) просить накласти вето з огляду на невідповідність його реальним потребам ІТ ринку⁵⁶⁶, акцентує увагу на заходах позитивного стимулювання суб'єктів цифрового бізнесу, їх працівників, приділяючи значно меншу увагу засобам запобігання зловживанням наданим перевагам в якості стимулювання⁵⁶⁷, що не менш важливо, ніж сприяння (вже широко відомо, що надбання цифровізації використовують з різною метою – не лише суспільно корисною, а й з егоїстичною, а то й відверто шкідливою не лише для окремих осіб, а й їх груп, цілих сфер, держави, міжнародної спільноти). Зазначене свідчить про необхідність комплексного підходу до вдосконалення

⁵⁶⁶ Прошу Накласти Вето на Закон "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні" що був ухвалений Верховною Радою України у другому читанні 15 липня 2021 року. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/120126> (дата звернення: 09. 08. 2021).

⁵⁶⁷ Законопроект «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (zareestrovаний за № 4303 від 02.11.2020). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298 (дата звернення: 27.12.2020). Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 16.07.2021).

антимонопольно-конкурентного регулювання в умовах цифрової економіки, урахування як вітчизняного, так і міжнародного досвіду, який є ключовим в умовах поглиблення глобалізації економіки, чому сприяє її цифровізація.

VII. Напрями вдосконалення правового забезпечення цифрової економіки та роль в цьому Господарського кодексу України

Цифровізація сфери господарювання як впровадження в ній цифрових технологій зумовила формування цифрової економіки як такої, що базується на згаданих технологіях.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р визначає основну мету цифровізації – досягнення цифрової трансформації існуючих та створення нових галузей економіки, а також трансформацію традиційних сфер життєдіяльності в нові більш ефективні та сучасні сфери. Ця мета значною мірою досягнута, оскільки з'явилися нові сфери економіки, що безпосередньо пов'язані з цифровізацією (телекомунікаційна, електронних довірчих послуг, електронної комерції), а в традиційних – з'явилися електронні аналоги традиційних послуг (зокрема, електронні фінансові послуги, включно з електронними платежами).

Такі зміни позначилися на господарських відносинах та їх правовому регулюванні. Так, класичний склад правовідносин (суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин, що включає конкретну поведінку суб'єктів правовідносин та її юридичне закріплення нормами права у вигляді суб'єктивних прав та юридичних обов'язків) в умовах цифровізації набуває досить своєрідне забарвлення, у зв'язку з чим виникає проблема кваліфікації нових суб'єктів (віртуальних підприємств зокрема), нових об'єктів (сайтів, інтернет-платформ, штучного інтелекту, ботів, інших об'єктів віртуальної реальності), визначення особливості договірних зв'язків та умов забезпечення економічної конкуренції, відповідальності тощо в нових умовах.

Отже, як вже згадувалося, новизна відносин у сфері господарювання в умовах цифровізації полягає в появі нових суб'єктів (віртуальних підприємств, спеціально уповноважених у сфері цифровізації органів), збільшення ролі інформації та кількості

об'єктів у безтілесній формі (віртуальних зокрема), електронної форми договорів та ділових зв'язків (включаючи відносини суб'єктів підприємництва з уповноваженими органами), електронної форми низки послуг (включно з фінансовими), зміни умов економічної конкуренції на ринках, де функціонують цифрові платформи та віртуальні підприємства, наявністю не лише значних переваг застосування цифрових технологій, а й пов'язаних з ними ризиків, що в підсумку вимагає відповідного корегування в державній економіко-правовій політиці, яка має бути скерована на забезпечення соціального спрямування цифрової економіки (стимулювання позитивних якостей використання цифрових технологій і мінімізації пов'язаних з ними ризиків та їх наслідків). Виключно важливу роль в цьому відіграє нормативно-правове регулювання відносин цифровізації. І хоча діє значний масив актів законодавства різної юридичної сили, що регулюють ці відносини, проте існують істотні недоліки: наявність колізій, прогалин, інших вад, зумовлених значною мірою розпорошеністю норм в численних актах законодавства про цифровізацію без наявності його стрижня (кодексу чи закону з подібними функціями), що не забезпечує цілісність, прозорість, зрозумілість для пересічних громадян правового регулювання відносин цифровізації навіть з точки зору основних цифрових прав та цифрових обов'язків учасників суспільного життя, положення про які досі не закріплено на рівні закону.

Крім того, в системі нормативно-правового регулювання відносин ЦЕ присутні акти, прийняті суб'єктами відповідних ринків, що заповнили прогалини державного нормативного регулювання (прикладом чого є, зокрема, розроблені спільно ТОВ «Хостмайстер», адміністраторами публічних доменів та реєстраторами *Регламент особливостей реєстрації приватних доменних імен другого рівня в домені «.UA»*⁵⁶⁸ і *Регламент публічного домену*⁵⁶⁹). Це явище свідчило не лише про повільність реакції держави на розвиток відносин цифровізації з перекладенням низки функцій на суб'єктів цифрового бізнесу, а й про тенденцію до співрегулювання, що віддзеркалилося на положеннях Закону «Про електронні комунікації» щодо такої форми співрегулювання, як консультування уповноваженого органу держави із заінтересовани-

⁵⁶⁸ Регламент особливостей реєстрації приватних доменних імен другого рівня в домені .UA, версія 1.0 був розроблений спільно ТОВ «Хостмайстер», адміністраторами публічних доменів та реєстраторами 1 квітня 2014 року. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Reglament_UA_1.0_UK%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Reglament_UA_1.0_UK%20(1).pdf) (дата звернення: 24. 06. 2020).

⁵⁶⁹ Регламент публічного домену: версія 3. 2, розроблений спільно ТОВ «Хостмайстер», адміністраторами публічних доменів та реєстраторами 1 листопада 2013 року та змінами від ТОВ "ЧП Координатор" 1 жовтня 2018 року . URL: https://www.coordinator.ua/coo/Reglament2ld_3.2.pdf (дата звернення: 24. 06. 2020).

ми учасниками відносин у сфері електронних комунікацій⁵⁷⁰.

Цифровізація наклала відбиток не лише на нормативно-правове регулювання, а й на суб'єктно-об'єктний склад господарських відносин. Крім традиційних їх учасників (суб'єкти господарювання зі статусом юридичної особи чи фізичної особи – підприємця, суб'єкти організаційно-господарських повноважень зі статусом юридичної особи або в силу володіння відповідним обсягом корпоративних прав, споживачі та інші учасники господарських відносин, які беруть в них участь для задоволення своїх господарських потреб – навчальні заклади, лікарні, релігійні та благодійні організації тощо) з'явилися нові, серед яких не лише уповноважені у сфері цифровізації органи держави (Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри), Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, зокрема), а й суб'єкти з нетрадиційними ознаками (фізичної чи юридичної особи). Насамперед, це стосується так званих *віртуальних підприємств* як групи осіб зі змінним складом учасників (останні можуть бути як суб'єктами господарювання, так і пересічними громадянами без статусу суб'єкта підприємництва), що не має організаційної єдності в якості юридичної особи⁵⁷¹. Невизначення на рівні актів законодавства специфіки правового статусу таких суб'єктів нерідко спричинює непрості проблеми, зокрема: при визначенні відповідальної за розміщення на сайті (зокрема Інтернет-магазину), що використовується учасниками спільного підприємства, недостовірної інформації, що спричинила порушення прав споживачів як користувачів такого сайту. Визначити, який саме учасник віртуального підприємства не дотримався вимог законодавства і, відповідно, має нести відповідальність досить проблематично, оскільки: 1) статус віртуального підприємства та його учасників законодавчо не визначений, рівно як і їх обов'язкової реєстрації; 2) використовувані віртуальними підприємствами торговельні інтернет-платформи, Інтернет-магазини є інтернет-ресурсами, сайтами, правовий режим яких чітко не визначений на рівні прийнятих в офіційному порядку і оприлюднених на сайті Верховної Ради України нормативно-правових актах; 3) законодавець закріплює визначення сайтів та їх власників лише в ракурсі захисту авторських прав (ст. 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права»), не розрізняє види сайтів, зокрема ті, що використовуються з метою отримання прибутку або сприяють

⁵⁷⁰ Стаття 22 Закону «Про електронні комунікації».

⁵⁷¹The Virtual Corporation (David Skyrme Associates). URL: <https://www.skyrme.com/insights/2virtorg.htm> (дата звернення: 15. 05. 2020).

прибутковості діяльності осіб, які використовують сайт для поширення інформації про товари, роботи, послуги; 4) встановити власника сайта або особу, яка фактично його використовує для просування своїх товарів, робіт, послуг, інформації, проблематично, оскільки відсутній офіційний, відкритий реєстр таких осіб (принаймні, його вельми проблематично знайти), а на практиці пропонується звертатися до Центру компетенції в структурі Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес» (УЦПНА) з огляду на наявність делегованих повноважень у об'єднання підприємств «Український мережевий інформаційний центр» (ОП УМІЦ), яке було створене за сприянням Уряду⁵⁷², з метою управління адресним простором українського сегмента мережі Інтернет, обслуговування та адміністрування системного реєстру і системи доменних імен домену верхнього рівня «UA». Відповідно до ст. 56 Закону України «Про телекомунікації» таке адміністрування здійснюється недержавною організацією, яка утворюється самоврядними організаціями операторів/провайдерів Інтернет та зареєстрована відповідно до міжнародних вимог. Маючи повноваження щодо здійснення адміністрування адресного простору українського сегменту мережі Інтернет (відповідно до згаданого Закону та розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 липня 2003 року № 447-р «Про адміністрування домену «UA»), склалася практика надання ОП УМІЦ відповідей на запити осіб: про реєстранта доменного імені; про власника веб-сайту; про наявність або відсутність інформації на веб-сайті, в тому числі раніше розміщеної (в режимі зворотного часу). Отже, непросто отримати інформацію про реєстр електронних ресурсів, що використовуються з комерційною метою, та їх власників (потреба в таких відомостях може бути зумовлена необхідністю захисту прав споживачів у разі виникнення конфліктних/спірних ситуацій). Якщо Порядок ведення реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій (затв. рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, від 17 грудня 2019 року № 610) доступний на сайті Верховної Ради України, то подібний акт щодо порядку реєстрації комерційних сайтів та їх власників, затверджений уповноваженим органом чи саморегулювальною організацією, знайти вельми проблематично.

Учасники відносин ЦЕ для більш-менш успішного функціонування в цій сфері мають реалізувати свої *цифрові права*, які дозволяють їм отримувати доступ, використовувати, створювати

⁵⁷²Про адміністрування домену «UA»: Розпорядження Кабінету Міністрів від 22 липня 2003 р. № 447-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2003-%D1%80> (дата звернення: 01. 05. 2020).

та публікувати цифрові носії або отримувати доступ до комп'ютерів, інших електронних пристроїв або мереж зв'язку⁵⁷³. Цифрові права включають такі складові: право на цифровий доступ (доступ до Інтернету); право на конфіденційність та захист даних; свободу інформації; свободу самовираження; права споживачів у сфері електронних послуг⁵⁷⁴. Попри важливість захисту таких прав у разі їх порушення, український законодавець досі не закріпив визначення цього поняття, як і механізмів захисту цифрових прав. Особливо відчутно ця прогалина відбивається на споживачах, які є важливою категорією учасників відносин ЦЕ: користування електронними послугами потребує відповідних знань, навичок, технічних засобів, коштів на їх обслуговування. Проте більшість споживачів в Україні цього не мають, у зв'язку з чим постає проблема подолання цифрової нерівності, оскільки надавачі таких послуг перебувають в кращому становищі (порівняно зі споживачами) з точки зору наявності цифрових можливостей. На необхідності вирішення проблеми захисту прав споживачів, включно з цифровими, наголошується у двох актах Уряду України (Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації, схваленої Розпорядженням КМ України від 17 січня 2018 р. № 67-р, та Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року, що була схвалена Розпорядженням КМ України від 29 березня 2017 р. № 217-р).

Безпосереднє надання електронних послуг, створення електронних ресурсів, як і їх використання/споживання, потребує організації. На додаток до встановлених державою та саморегульованими організаціями правил в цій сфері мають здійснюватися і відповідні управлінсько-контрольні функції, що включають підзаконне регулювання, здійснення реєстрації відповідних суб'єктів та ресурсів, надання передбачених законом дозволів, контроль за виконанням встановлених правил. Організацію господарської діяльності (включаючи регулювання, управління та контроль) у сфері ЦЕ забезпечують суб'єкти організаційно-господарських повноважень, функціонування яких в основному ґрунтується на застосуванні сучасних інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій. На загальнодержавному рівні – це так зване електронне

⁵⁷³Digital rights. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_rights (дата звернення: 24.02.2018); What are your digital rights? URL: <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/what-are-your-digital-rights-explainer/> (дата звернення: 26.02.2018).

⁵⁷⁴Digital Rights. <https://libreresearchgroup.org/en/a/digital-rights/>; Code of EU Online Rights. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/code-eu-online-rights/> (дата звернення: 26.02.2018).

урядування, питаннями якого держава опікується майже 10 років⁵⁷⁵ в особі низки органів і, в першу чергу, – Державного агентства з питань електронного урядування України⁵⁷⁶, а з вересня 2019 р. – Міністерства цифрової трансформації України, а також уповноважених в певних сферах ЦЕ органів: на ринку телекомунікацій, електронних довірчих послуг, електронної комерції, електронних фінансових послуг тощо.

Провідний у сфері цифровізації орган – Міністерство цифрової трансформації (Мінцифри) діє на підставі Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856.

Крім Мінцифри, у відповідних цифровізованих сферах (телекомунікацій/електронних комунікацій, електронних довірчих послуг, електронної комерції) діють й інші уповноважені органи, на характеристиці яких зупинимося згодом, розглядаючи особливості господарських правовідносин у цих сферах.

Серед *об'єктів* правовідносин в умовах цифровізації збільшується вага віртуальних – веб-сайтів, чат-ботів, штучного інтелекту тощо, хоча майно в речовій формі традиційно використовується (технічні засоби телекомунікацій, споруди електрозв'язку, комп'ютери тощо). Проте невизначеність правового режиму значної частини надбань цифровізації зумовлює значні ризики для учасників цих відносин у разі некомпетентного, недбалого або суто неправомірного їх використання з негативними наслідками, в тому числі у формі завдання шкоди, витоку конфіденційної чи поширення недостовірної/хибної інформації тощо.

Це стосується, зокрема, поширення чат-ботів – програм-співрозмовників, які використовуються для імітації спілкування з живою людиною, допомагаючи дізнаватись новини та погоду, підбирати квитки, музику та книжки, купувати різноманітні товари онлайн, що можуть використовуватися в усіх галузях, де можлива комунікація з користувачем (в тому числі у сферах банківської діяльності, страхування, електронної комерції). Використання чат-ботів забезпечує автоматизацію повторюваних процесів та інтерактивне спілкування з користувачем (чат-бот приймає заявки і обробляє їх без втрати у якості обслуговування, що спрощує

⁵⁷⁵Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. № 2250-р. Офіційний вісник України, 2010 р., № 97, стаття 3443; Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. Офіційний вісник України, 2017 р., № 78.

⁵⁷⁶Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492. Офіційний вісник України, 2014 р., № 80. Ст. 2269.

роботу оператора, підключаючи його до клієнта лише тоді, коли ситуація потребує участі людини). Як зазначає А. Тарасюк⁵⁷⁷, чат-боти – це лише програмне забезпечення з контентом – об’єкт правовідносин, а не суб’єкт з притаманними йому правами та інтересами, який має права й законні інтереси; це частина послуг певного суб’єкта господарювання, сервіс, який взаємодіє з потенційними клієнтами компанії. Відповідно, за наслідки функціонування такого ресурсу має відповідати суб’єкт господарювання, який його використовує. Це стосується і таких бізнес-сайтів, як Інтернет-магазини, складовою яких є автоматизована вітрина для продажу товарів (її використання користувачами регулюється відповідними документами, розробленими власником такого ресурсу та імперативними нормами законодавства, які, на жаль, нерідко порушуються).

Незважаючи на свої очевидні переваги, чат-боти, як і будь-який інший актив, вимагають правильного використання, а відповідальним за це має бути власник такого ресурсу, встановлення особи якого не повинно становити проблему у разі негараздів (технічної помилки зокрема). Проте на рівні законодавства ці відносини ще не врегульовані належним чином, як і більшість інших, пов’язаних з використанням інших надбань цифровізації.

Складність відносин на цифровізованих ринках зумовлює комплексний підхід до захисту учасників відносин у сфері господарювання, включаючи споживачів, з точки зору дотримання їх нових правами – *цифрових*, в комплексі з традиційними прав – щодо якості, комплектності, вартості товарів/робіт/послуг, своєчасного виконання тощо. Крім того, на перший план виходить нетрадиційний порядок розгляду конфліктів/спорів, що здійснюється в режимі онлайн, на зразок запровадженого в ЄС відповідно до прийнятих 21 травня 2013 р. Регламенту № 524/2013⁵⁷⁸; Директиви (2013/11/EU)⁵⁷⁹. Переваги таких онлайн-процедур, а саме їх швидкість, доступність, економія коштів та часу, можливість застосування на відстані) – все це свідчить про доцільність запровадження в Україні подібних процедур за умови забезпечення державою їх нормативно-правового впровадження і підтримки в

⁵⁷⁷ Тарасюк А. Чат-боти як учасники правовідносин. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010483 (дата звернення: 21. 09. 2020).

⁵⁷⁸ Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0524> (дата звернення: 22.08.2019).

⁵⁷⁹ Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:165:0063:0079:EN:PDF> (дата звернення: 22.08.2019).

особі у сфері цифровізації уповноваженого органу Міністерства цифрової трансформації/ Мінцифри.

Специфіка складу відносин цифрової економіки проявляється також не лише у наявності суб'єктів електронного бізнесу, а й результатів їх діяльності – *послуг, що забезпечують надання чи надаються в електронній формі* (телекомунікаційних, електронних довірчих, електронних фінансових, включно з електронними платежами, електронної реклами, електронної торгівлі тощо), електронних продуктів (комп'ютерних програм, носіїв інформації в електронній формі тощо). Порядок надання значної частини послуг, які надаються в електронній формі (телекомунікаційних, електронних довірчих, електронної торгівлі, електронних платежів тощо), більш-менш врегульований на рівні закону, проте стрімкий розвиток відносин у сфері цифровізації, поява нових цифрових технологій та/або сфер їх використання вимагає від законодавця вчасного реагування на подібні зміни з метою забезпечення цивілізованого (соціально спрямованого) стану таких відносин і зменшення ризиків зловживань.

Слушність цифровізації відносин в суспільстві з огляду на її переваги підтвердила ситуація з пандемією коронавірусу і запровадженням у зв'язку з цим карантинном, оскільки більшість реальних дій можна було замінити на віртуальні - в режимі он-лайн, без відвідування магазинів, аптек, банків тощо (замовлення та оплата продуктів харчування та ліків, оплата комунальних послуг, консультація лікаря тощо). Разом з тим зростає і рівень загроз від зловживань, пов'язаних з цифровізацією, на які держава, на жаль, реагує зі значним запізненням. Це стосується і прогалин в правовому регулюванні на рівні закону, зокрема **невизначеності:**

– принципів використання надбань цифровізації (на зразок запропонованих в ЄС основних засад використання штучного інтелекту, що передбачає соціально-відповідальне його використання⁵⁸⁰);

– напрямів та засобів державної правової політики у сфері цифрової економіки та цифровізації взагалі;

– основних засад державного регулювання в умовах цифровізації, включно зі співрегулюванням (поєднанням потенціалу державного регулювання та саморегулювання суб'єктів цифрового бізнесу), і, відповідно, правового становища саморегулювальних організацій в цифровізованих (відповідальних за цифровізацію) сферах економіки (телекомунікаційній зокрема) та покладення на

⁵⁸⁰ Artificial intelligence: Commission takes forward its work on ethics guidelines. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_1893 (дата звернення: 01.03.2020).

них обов'язку оприлюднювати в порядку, притаманному для актів законодавства, прийнятих ними (саморегульними організаціями) регуляторних актів відповідно до делегованих державою функцій, а також іншої інформації про виконання делегованих повноважень;

– поняття та відкритого переліку цифрових прав та обов'язків, поняття та наслідки зловживання цифровими правами та можливостями;

– правового становища віртуальних підприємств як групи осіб нерідко з різним правовим становищем (не лише суб'єкти господарювання, а й особи без такого статусу, а, отже, і відповідних обов'язків) та змінним складом, що не фіксується в обов'язковому порядку;

– правового режиму електронних/цифрових ресурсів на зразок Інтернет-магазину, торговельної інтернет-платформи, чат-ботів, роботів, штучного інтелекту;

– принципів договірних відносин, що встановлюються з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, в тому числі необхідність захисту споживача як слабкішої (з точки зору цифрових можливостей) сторони електронного договору;

– визначення вимог до нових моделей договірних зв'язків (зокрема з використанням смарт-контрактів), а також вимог до електронної форми послуг;

– особливості відповідальності віртуальних суб'єктів та за використання таких неоднозначних (з точки зору складності та ймовірних наслідків) надбань цифровізації, як штучний інтелект;

– нових підходів до антимонопольно-конкурентного регулювання, включно з корегуванням змісту низки понять (зокрема, суб'єкта господарювання – для потреб такого регулювання), а також методики визначення меж товарних ринків, їх монополізації за умови функціонування на них віртуальних підприємств та/або використання Інтернет-платформ.

Це далеко не повний перелік питань, що мають сприяти вдосконаленню нормативно-правового регулювання відносин ЦЕ. Варто і згадати про вдосконалення за формою, а саме: врегулювання на рівні закону найбільш важливих відносин, що на сьогодні нерідко регулюються підзаконними актами, в том числі згаданими рамковими (на зразок концепцій та стратегій).

Вдосконалення нормативно-правового регулювання стосується і системи такого регулювання, центром якої має бути акт, що є або виконує роль кодексу, визначаючи основні правові засади ЦЕ, залишаючи більш детальне регулювання спеціальним законам («Про штучний інтелект», наприклад). Шляхи кодифікації відносин цифровізації, включно з економічною сферою, пропонуються різні.

Проте за будь-яких шляхів (про які згадаємо згодом) має бути врахований потенціал Господарського кодексу України.

Комплексний характер відносин у сфері економіки з огляду на склад їх учасників (частина з яких є носіями приватних інтересів, інша – публічних), принципів та засобів регулювання (включаючи поєднання державного регулювання із саморегулюванням), обмеження принципу свободи бізнес-діяльності на користь загальносуспільних інтересів (насамперед, законних інтересів більшості – споживачів, дрібних підприємців, найманих працівників – найбільш вразливих з огляду на їх доволі скромні реальні можливості) потребує відповідного нормативно-правового регулювання, що має віддзеркалити специфіку економічної сфери. В чинному законодавстві України актом, що враховує ці аспекти, є Господарський кодекс України. Разом з тим, замість використання можливостей цього кодексу та вдосконалення його положень, знову на щит піднімаються спроби його опонентів скасувати цей важливий акт⁵⁸¹.

Комплексне висвітлення цієї проблеми, попри її актуальність, ще не знайшло відображення в науковій літературі з огляду на новизну, динамізм та складність згаданих явищ, використання у світовій (зарубіжній, ЄС) практиці різних шляхів правового забезпечення ЦЕ та її соціального спрямування, що відповідає інтересам громадянського суспільства. Хоча окремі аспекти правового забезпечення цифровізованих господарських відносин з метою їх соціального спрямування досить активно висвітлюються в наукових працях (в тому числі неодноразово згаданих в цій праці авторів), проте варто зупинитися на доцільності використання потенціалу Господарського кодексу України для правового забезпечення соціального спрямування цифрової економіки.

Діджиталізація (digitalization) як англomовний варіант слова цифровізація виявилась найпопулярнішим у 2019 р., що свідчить про значущість для громадян України цього процесу та його результатів⁵⁸².

Визначенню поняття цифровізації приділяють увагу не лише дослідники, більшість яких визначає його як цифрову трансформацію суспільства та економіки, що означає перехід від індустріальної епохи, для якої характерні аналогові технології, до

⁵⁸¹ Про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства України: проект Закону України № 2635 від 19.12.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67704 (дата звернення: 14. 01. 2020). Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім "АртЕк", 2020. Параграф 1. 1.

⁵⁸² Названо слово року за версією словника сучасної української мови (UA. NEWS). URL: <https://ua.news/ua/nazva-no-slovo-goda-po-versyy-slovarya-sovremenno-go-ukraynskogo-yazyka/> (дата звернення: 27. 12. 2019).

епохи знань та творчості, якій притаманні цифрові технології та цифрові бізнес-новації⁵⁸³. Уряд України у відповідному нормативно-правовому акті (Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки – далі – Концепція ЦЕ) визначив зміст низки понять, що характеризують нові процеси в економіці, зокрема:

– *цифровізації*, основна мета якої полягає у досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні;

– *цифрової економіки*, підкресливши її ключові ознаки, в тому числі базування на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях з їх здатністю забезпечувати електронно-комунікаційну взаємодію складових економічної системи і, відповідно, трансформацію аналогової економіки до цифрової, основним засобами (факторами) виробництва якої є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові;

В Концепції ЦЕ також зазначається необхідність інтеграції ідей, дій, ініціатив та програм, які стосуються цифровізації, в національні, регіональні, галузеві стратегії і програми розвитку, щоб забезпечити позитивний ефект від цифровізації. Оскільки такі документи є частиною господарського законодавства, то, власне, визнається необхідність віддзеркалення процесу і результатів цифровізації (появу нових суб'єктів, електронних ресурсів, електронної форми взаємодії складових економічної системи тощо) в законодавстві, що регулює відносини у сфері економіки. Шляхи вдосконалення нормативно-правового регулювання в цій сфері, як про це свідчить зарубіжний, в т. ч. ЄС, досвід може бути різним: у формі прийняття спеціального кодексу – Кодексу цифрової економіки, як у Об'єднаному королівстві Великої Британії та Північної Ірландії⁵⁸⁴ чи комплексу актів (директив та регламентів⁵⁸⁵), як в ЄС.

⁵⁸³ Разом з тим, на думку Colleen Chapco-Wade, слід розрізняти зміст суміжних понять *digitization* (оцифровка – перетворення аналогової форми у цифрову, яка стосується внутрішньої оптимізації процесів і призводить до їх прискорення та зниження витрат), *digitalization* (цифровізація – використання цифрових технологій та оцифрованих даних в діяльності, що є процесом, який виходять за межі впровадження технологій і передбачає більш глибокі зміни усієї бізнес-моделі та еволюцію робіт) та *digital transformation*/цифрової трансформації, яку нерідко використовують як синонім цифровізації. Проте цифрова трансформація, на думку цієї дослідниці, передбачає значно ширше використання цифрових технологій, вжиття відповідних організаційних заходів та пов'язані з цим культурні зміни, а, отже, стосується більше людей, ніж технологій (Colleen Chapco-Wade. Digitization, Digitalization, and Digital Transformation: What's the Difference?. URL: <https://medium.com/@colleenchapco/digitization-digitalization-and-digital-transformation-whats-the-difference-eff1d002fbd4> (дата звернення: 01.02.2020).

⁵⁸⁴ Digital Economy Act 2017 (Get in on the Act). URL: https://www.local.gov.uk/sites/default/files/documents/9.34%20Get%20in%20on%20the%20Act%20-%20Digital%20Economy%20Act%202017_6PP_v04_Web.pdf (дата звернення: 17.01.2020).

Проте головним у справі правового забезпечення ЦЕ є її соціальне спрямування, ключовою метою якого, на нашу думку, має бути, по-перше, стимулювання позитивних якостей цифрових технологій та їх використання у сфері економіки, а, по-друге, створення дієвих правових механізмів щодо запобігання зловживань в цій сфері, а в підсумку – забезпечення ефективності ЦЕ та її цивілізованості з точки зору збалансованого врахування інтересів усіх категорій її учасників із урахуванням їхніх можливостей і, відповідно, приділення особливої уваги найбільш численним і водночас найменш захищеним категоріям – споживачам-громадянам, найманим працівникам, дрібним підприємцям.

Характеризуючи ЦЕ, її адепти зазвичай посилаються на численні переваги, що забезпечуються використанням цифрових технологій у сфері господарювання і в першу чергу це – *швидкість* та *зручність* обміну інформацією, її поширення, пошуку і, відповідно, встановлення зв'язків між заінтересованими особами, в т. ч. укладення електронних договорів, здійснення електронних платежів, надання електронних послуг, подання звітності, здійснення реєстрації, отримання необхідних дозволів/ліцензій тощо. Разом з тим, цифровізації притаманні не лише достоїнства, а й значні ризики⁵⁸⁵, серед яких: вивільнення значної кількості працівників,

⁵⁸⁵ Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32000L0031> (дата звернення: 19. 01. 2020); Directive 2002/19/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities (Access Directive). Official Journal of the European Communities, 24. 4. 2002; L 108/7. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:108:0007:0020:EN:PDF> (дата звернення: 01. 02. 2020); Directive 2002/20/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on the authorisation of . electronic communications networks and services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32002L0020> (дата звернення: 01. 02. 2020); Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on a common regulatory framework for electronic communications networks and services (Framework Directive). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:108:0007:0020:EN:PDF>(дата звернення: 01. 02. 2020); Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0083> (дата звернення: 01. 02. 2020); Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and ; Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR).. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0524> (дата звернення: 22. 08. 2019). ; Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL.: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:165:0063:0079:EN:PDF> (дата звернення: 22. 08. 2019) та ін.

⁵⁸⁶ R. Bukht, R. Heeks. (2017) Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. Development Informatics Working Paper Series. Paper No. 68. URL: <https://diodeweb.files.wordpress.com/2017/08/diwpkr68-diode.pdf> (дата

що загрожує безробіттям, а також необхідність перенавчання працюючих⁵⁸⁷, невизначеність правового статусу нових гравців у сфері економіки – віртуальних підприємств та правового режиму нових електронних ресурсів на зразок бізнес-сайтів, в т. ч. Інтернет-магазинів та торговельних Інтернет-платформ, збільшення кількості не лише зловживань, а й злочинів⁵⁸⁸ та розміру завданої ними шкоди⁵⁸⁹, загроза втрати інформації у віртуальних ресурсах у разі непередбачуваного збою⁵⁹⁰, ймовірність якого не передбачили розробники відповідної технології. Крім того, транснаціональний характер цифровізованих явищ потребує реакції міжнародної спільноти як на рівні протидії зловживанням⁵⁹¹, так і в плані сприяння їх цивілізованого використання⁵⁹², в т. ч. визначення основних засад ЦЕ⁵⁹³.

Необхідність урахування як позитивних рис цифровізації економічної сфери, так і пов'язаних з цим ризиків зумовлює пошук оптимальних шляхів нормативно-правового регулювання відносин у сфері ЦЕ. Остання не є полем для реалізації виключно приватних інтересів, серед яких домінують інтереси крупних гравців ринків ЦЕ та тих, хто використовує слабших (з точки зору наявності цифрових знань, навичок та засобів для їх реалізації). Захист законних приватних інтересів більшості членів суспільства – споживачів та дрібних підприємців стає клопотом держави, оскільки вона має забезпечити мир і злагоду в суспільстві. Законні інтереси більшості на цивілізовані правила гри у сфері ЦЕ і є суспільними інтересами з відповідним їх віддзеркаленням в законодавстві, що ґрунтується не лише на засадах рівності (якої, власне, у сфері економіки немає), а на засадах, що враховують

звернення 18. 01. 2020); Дэн Лаример: технологические гиганты ведут мир в оруэлловскую антиутопию. URL: <https://forklog.com/den-larimer-tehnologicheskie-giganty-vedut-mir-v-oruellovskuyu-antiutopiyu/> (28. 12. 2019).

⁵⁸⁷ У Давосі обговорювали необхідність світової революції з перенавчання кадрів: причина. URL: <https://rubryka.com/2020/01/26/retraining-personnel-davos/> (дата звернення: 26. 01. 2020)

⁵⁸⁸ Гребенюк М., Черняк А. Проблеми протидії організованій злочинності у сфері цифрової економіки. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 3. С. 297-301; Аферисти "розвели" наївних українців на два мільйони: нова схема обману вражає масштабами. URL: <https://znaj.ua/society/290875-aféristi-rozveli-najivnih-ukrajinciv-na-dva-milyoni-nova-shema-obmanu-vrazhaye-masshtabami> (дата звернення: 24. 01. 2020).

⁵⁸⁹ Аферисти "розвели" наївних українців на два мільйони: нова схема обману вражає масштабами. URL: <https://znaj.ua/society/290875-aféristi-rozveli-najivnih-ukrajinciv-na-dva-milyoni-nova-shema-obmanu-vrazhaye-masshtabami> (дата звернення: 24.01.2020).

⁵⁹⁰ Дэн Лаример: технологические гиганты ведут мир в оруэлловскую антиутопию. URL: <https://forklog.com/den-larimer-tehnologicheskie-giganty-vedut-mir-v-oruellovskuyu-antiutopiyu/> (дата звернення: 28. 12. 2019)

⁵⁹¹ Гребенюк М., Черняк А. Проблеми протидії організованій злочинності у сфері цифрової економіки. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 3. с. 300-301 (С. 297-301).

⁵⁹² Європа створює відкритий "хмарний" простір для науки та досліджень. URL: <https://internetua.com/ievropa-stvoruaye-vidkriti-hmarnii-prostir-dlya-nauki-ta-doslidjen> (дата звернення: 22. 01. 2020).

⁵⁹³ Data Governance Principles for the Global Digital Economy. URL:<https://www.csis.org/analysis/data-governance-principles-global-digital-economy> (дата звернення: 25. 01. 2020)

реальні можливості учасників відповідних відносин, захищаючи їх від зловживань своїми правами з боку економічно крупних та недобросовісних учасників. Поєднання прав та обов'язків, відносної свободи з обмеженнями щодо її використання з урахуванням інтересів суспільства в цілому – це завдання, адекватне лише комплексному нормативно-правовому акту, яким в Україні є Господарський кодекс. Природно, можна зауважити, що світова практика знає різні шляхи регулювання відносин у сфері ЦЕ, найбільш поширеними серед яких є прийняття низки актів (на зразом ЄС⁵⁹⁴), хоча є приклади регулювання цих відносин у формі кодексу – Digital Economy Act (Об'єднаного Королівства), що «пережив» дві редакції – 2010 і 2017 років.

Сучасний стан нормативно-правового регулювання відносин ЦЕ в Україні значно подібний за формою до ЄС, оскільки включає значну кількість актів, які, однак, за ґрунтовністю та ефективністю значно поступаються європейським (ЄС), а, крім того, має низку серйозних вад, серед яких численні прогалини, застарілі норми, колізії, що в підсумку не забезпечує адекватність регулювання сучасному стану відносин і, відповідно, не спроможне належним чином забезпечити цивілізований стан «цифровізованих» відносин, захист від зловживань, прозорість та зрозумілість регулювання для пересічних учасників відносин.

Відповідно, актуальною є проблема оптимізації цього законодавства, що має включати звільнення його від існуючих вад, забезпечення адекватності нормативно-правового регулювання сучасному стану відносин у сфері ЦЕ, зрозумілості його для членів суспільства – як громадянського, так і державно-організованого. Важливу роль у вирішенні цього завдання посідає кодифікація, а формою її реалізації може бути новий, як в Об'єднаному

⁵⁹⁴ Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce'); Directive 2002/19/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities (Access Directive); Directive 2002/20/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on the authorisation of . electronic communications networks and services; Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on a common regulatory framework for electronic communications networks and services (Framework Directive) ; Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council; Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and 7. 17. Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR); . Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) та інші.

Королівстві, кодифікаційний акт – Закон про цифрову економіку чи Кодекс цифрової економіки, або чинний Господарський кодекс України з доданим новим розділом «Цифрова економіка». В такому розділі мають бути визначені *особливості ЦЕ* з точки зору принципів регулювання, поєднання державного нормативно-правового регулювання та саморегулювання, специфіки електронного бізнесу, правового статусу нових суб'єктів на зразок віртуальних підприємств, правового режиму електронних бізнес-ресурсів, в т. ч. Інтернет-магазинів та торговельних Інтернет-платформ, порядку укладення та виконання електронних договорів, відповідальності за правопорушення, пов'язані з використанням електронних ресурсів, основних засад розгляду споживацьких спорів в режимі он-лайн (на зразок платформи, що використовується в ЄС⁵⁹⁵, а також основних засад визначення специфіки відносин окремих ринків ЦЕ, в т. ч. електронних фінансових послуг, електронної торгівлі, ринку електронних цінних паперів та ін., що не виключає ґрунтового регулювання цих відносин на рівні спеціальних законів.

Разом з тим опоненти Господарського кодексу України не залишають свої спроби щодо його скасування, про що свідчить законопроект від 19. 12. 2019 р. «Про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства України», зареєстрований за № 2635⁵⁹⁶.

Основною метою зазначеного законопроекту, попри його назву, було скасування Господарського кодексу України, а також вилучення з ЦК України положень щодо унітарних підприємств публічних (державної та комунальної) форм власності з притаманними їм правовими режимами майна права господарського відання чи права оперативного управління, доповнення ЦК України статтею 96-1, значною мірою подібною до змісту ст. 167 ГК України «Зміст корпоративних прав та корпоративних відносин», що є невиправданим, оскільки:

– у авторів законопроекту відсутнє бачення шляхів вдосконалення відносин, що регулюються ГК, у разі його скасування. Про це свідчать положення законопроекту щодо підготовки Урядом відповідних (без зазначення яких саме) актів

⁵⁹⁵ Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and 7. 17. Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR; Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR).

⁵⁹⁶ Про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства України: проект Закону України № 2635 від 19. 12. 2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67704 (дата звернення: 14. 01. 2020).

законодавства, приведення власних та відомчих актів у відповідність із Законом, проект якого тут аналізується. З чинного ГК «вихоплено» та дещо змінено лише положення ГК про корпоративні права. Останні пов'язані з господарськими товариствами як учасниками відносин у сфері економіки, що діють з метою отримання прибутку. У свою чергу, отримання прибутку забезпечується реалізацією вироблених товариствами товарів/виконаних робіт/наданих послуг споживачам – «публіці», права та інтереси яких має захищати держава на виконання однієї із своїх функцій – забезпечення соціального спрямування вітчизняної економіки (ст. 13 Конституції України), про що свідчать і положення сформованої на загальнодержавному рівні (а не приватними особами) системи законодавства, важливою частиною якого є ГК України, з відповідним встановленням не лише прав, а й обов'язків та обмежень у сфері господарювання, в т. ч. щодо господарських товариств і, відповідно, – пов'язаних з ними корпоративних прав (зокрема, за наявності в господарському товаристві істотної – понад 50% – участі держави/територіальної громади – глава 9 ГК) та підприємств державної та комунальної форм власності (гл. 8);

– скасування Господарського кодексу України – це руйнування системи законодавства України, що вже склалася і працює. Наявність недоліків ГК – не привід для його скасування, а лише – щодо необхідності вдосконалення. В країнах традиційно розвинених ринкових відносин, на які посилаються автори законопроекту, прийняті у XIX і XX століттях кодекси (зокрема, Торгове уложення Німеччини від 10. 05. 1897 р.⁵⁹⁷, Комерційний кодекс Франції/ККФ2000 р., який прийшов на зміну Комерційному кодексу 1807 р., що включений як додаток до ККФ 2000 р.⁵⁹⁸), Уніфікований Комерційний кодекс США 1951, положення якого регулярно переглядаються з внесенням відповідних змін⁵⁹⁹ та ін.) діють до цього часу або масштабно змінені після тривалого використання (Франція). У разі потреби, в них вносяться зміни та доповнення, але в цілому вони залишаються чинними тривалий час, забезпечуючи не лише стабільність правового регулювання, а й можливість для слабозахищених верств населення, а власне – «публіки» – дрібних підприємців, громадян-споживачів, найманих працівників, міноритаріїв господарських товариств користуватися

⁵⁹⁷ Германское право. Ч. II. Германское торговое уложение и другие законы. Пер. с нем. /Серия: Современное зарубежное и международное частное право. М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. С. 15-162 (413 с.)

⁵⁹⁸ Коммерческий кодекс Франции. М.: Волтерс Клувер, 2008. 1272 с.

⁵⁹⁹ Uniform Commercial Code. URL:<https://www.uniformlaws.org/acts/ucc> (дата звернення: 25. 01. 2020).

положеннями цих актів при захисті своїх прав та відстоюванні інтересів, не звертаючись до дорогих послуг адвокатів;

–пропозиції скасувати похідні від права власності правові титули майна (право господарського відання, право оперативного управління) та організаційно-правову форму унітарного підприємства цілком справедливі щодо **приватних підприємств**, засновники яких у такий спосіб намагаються уникнути вимог стосовно відповідальності учасників, вимог щодо порядку формування, зміни розміру майнової бази, порядку управління тощо, притаманних для господарських товариств.

Скасування Господарського кодексу, який визначає не лише особливості правового становища підприємств публічних (державної та комунальної) форм власності та похідних від права власності правових титулів майна – права оперативного управління та права господарського відання, та вилучення відповідних положень з ЦК України мотивується авторами законопроекту кількома чинниками, а насамперед – їх **ніби** невідповідністю ринковим засадам господарювання. Проте, крім ринкової економіки, однією з провідних сучасних тенденцій суспільного розвитку є становлення та розвиток громадянського суспільства, яке є середньою ланкою між державою та ринком і, відповідно, покликане стримувати монополізацію ними (державою та ринком) суспільного (в т. ч. економічного) життя. Адекватне громадянському суспільству соціальне підприємництво (зорієнтоване на задоволення соціальних потреб громадян, а не на отримання прибутку як головну мету діяльності) набуває поширення в країнах цивілізованих ринкових відносин з огляду на розвиток інститутів громадянського суспільства. Наступним мотивом скасування положень про унітарні державні та комунальні підприємства автори законопроекту вважають зловживання державною власністю та її використання у приватних інтересах керівників (топ-менеджерів) державних підприємств (але, в першу чергу, це стосується **державних акціонерних товариств**, правовий режим майна яких менш жорсткий, ніж для державних унітарних підприємств). Корупція – прикре і досить поширене явище в Україні, а похідні від права власності правові титули майна (право господарського відання та право оперативного управління) та унітарна форма державних та комунальних підприємств покликані запобігти цьому вкрай небезпечному суспільному явищу, оскільки для цих підприємств передбачені значні обмеження щодо використання закріпленого за ними майна (глава 8 ГК України). Пропонуючи залишити для державних та комунальних підприємств лише організаційно-правову форму господарського товариства (насамперед акціонерного), автори законопроекту не посилаються

на аналіз практики, що передує зміні правового регулювання в країнах **цивілізованої** ринкової економіки та ЄС (для цього використовуються так звані *зелені*⁶⁰⁰ та *білі* книги⁶⁰¹: перші мають на меті ініціювати громадське обговорення та розпочати процес консультацій на загальнодержавному/європейському рівні з певної тематики. Результатом таких консультацій згодом може стати публікація офіційних білих книг, в яких висновки започаткованих зеленими книгами дебатів узагальнюються у формі практичних пропозицій Уряду/Європейської Комісії). Проте пропозиції згаданого законопроекту ґрунтуються не на аналізі та широкому обговоренні (*і не лише серед представників цивілістики*) практики використання згаданих правових режимів та унітарної форми підприємств публічної (державної та комунальної) власності, а швидше – на баченні більшості цивілістів (багаторічне протистояння цивілістів та господарників з питання шляхів регулюванні відносин у сфері ринкової економіки загальновідоме в колі правознавців). Саме на цивілістичній позиції щодо регулювання цих відносин і ґрунтуються пропозиції скасування ГК та положень щодо підприємств державної та комунальної власності.

Не враховується авторами законопроекту і той факт, що унітарні державні (в т. ч. казенні) та комунальні/муніципальні підприємства в згаданих країнах також функціонують. Зокрема, це стосується випадків, якщо такі підприємства здійснюють діяльність, що належить до монополії держави, а також підприємств, що здійснюють необхідну для суспільства (держави, територіальної громади) діяльність, яка, однак, не приносить прибутку для забезпечення їх самоокупності та прибутковості, через що приватні підприємці за таку діяльність не беруться, а господарські товариства за своєю природою є комерційними (такими, що діють з метою отримання прибутку) організаційно-правовими формами ведення бізнесу, а, отже, непридатними для здійснення такої суспільно необхідної діяльності.

Проект Концепції оновлення Цивільного кодексу України⁶⁰² також передбачає скасування ГК (параграф 1. 1), використовуючи вищезгадані міркування в обґрунтуванні такого руйнівного для системи українського законодавства кроку, що суперечить принци-

⁶⁰⁰ Green Paper - Glossary of summaries - EUR-Lex – Europa. https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/green_paper.html (дата звернення: 01. 02. 2020).

⁶⁰¹ White Paper. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/white-paper> (дата звернення: 25. 01. 2020).

⁶⁰² Проект Концепції оновлення Цивільного кодексу України: bit. ly/3rXx3a4.

пу стабільності правового регулювання (як це має місце у вищезгаданих країнах розвинених ринкових відносин), необхідного для функціонування бізнесу. На протигагу пропозицій щодо скасування Господарського кодексу України в контексті «оновлення Цивільного кодексу України» більш конструктивним варіантом, що забезпечить вдосконалення, а не руйнування існуючої системи українського законодавства, є модернізація Господарського кодексу України⁶⁰³, в тому числі з точки зору включення до нього ключових положень про відносини цифрової економіки, зокрема щодо: змісту поняття цифрової економіки та основних засад її функціонування; напрямів та засобів державної економіко-правової політики щодо цифровізації; принципів поєднання державного регулювання із саморегулюванням у сфері цифровізації; системи нормативно-правового регулювання відносин цифровізації; збалансованих цифрових прав та обов'язків учасників відносин у сфері господарювання; особливостей правового становища віртуальних суб'єктів та правового режиму цифрових ресурсів та віртуальних об'єктів; специфіки договірних відносин, що встановлюються із застосуванням електронних засобів зв'язку та вирішенням пов'язаних з цим спорів; впливу цифровізації на: антимонопольно-конкурентне регулювання; застосування господарсько-правової відповідальності до порушників; на окремі ринки/сфери (фінансових послуг зокрема, які все більше надаються в електронній формі) та зумовлені цим особливості нормативно-правового регулювання відповідних відносин.

Отже, Господарський кодекс України, попри його вади, які можна усунути, – важливий акт законодавства, що в комплексі регулює відносини у сфері економіки, яка в сучасних умовах зазначає значної цифровізації. Остання має як істотні переваги, що і спонукає учасників суспільних відносин застосовувати в своїй діяльності цифрові технології, так і значні ризики, в тому числі і ризик колосальних втрат від зловживання такими технологіями. Виконати подвійну мету (забезпечити стимулювання добросовісного використання цифрових технологій та водночас – створити бар'єри для зловживання ними у формі обмежень, заборон, відповідальності) спроможний лише комплексний нормативно-правовий акт, спрямований на збалансоване врахування приватних

⁶⁰³ Концепція модернізації господарського законодавства України. Юридичний вісник України. 2011. 2-22 квітня. №13-15 (1242-1344). С. 18-19; Науково-експертний висновок до Концепції оновлення Цивільного кодексу України: брошура / під заг. ред. члена-кореспондента НАН України В. А. Устименка. Київ: НАН України, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова НАН України», 2021. (112 с.). С. 106-111; додаток 12.

та публічних інтересів учасників відносин у сфері економіки, яким і є Господарський кодекс України. Тому доцільним є не його скасування, а **вдосконалення**, в т. ч. звільнення від вад (застарілих норм, колізій, дублювання) та доповнення нормами, що регулюватимуть нові відносини і, зокрема, відносини у сфері цифрової економіки (щодо: її основних засад; особливості регулювання, в тому числі поєднання державного регулювання із саморегулюванням; специфіки правового статусу суб'єктів на зразок віртуальних підприємств, представників е-бізнесу, уповноважених у сфері ЦЕ органів; правового режиму електронних ресурсів, включно з бізнес-сайтами; засобів подолання цифрової нерівності у сфері ЦЕ; особливості укладення е-договорів, розгляду пов'язаних з ними конфліктів/спорів в режимі он-лайн; основних засад конкуренції та відповідальності в цій сфері тощо). В умовах розвитку інститутів громадянського суспільства Українська держава має послідовно виконувати свою функцію щодо **соціального спрямування економіки** (ст. 13 Конституції України), включно з цифровізованим її варіантом, забезпечувати ефективність та стабільність правового регулювання, прозорість законодавства, а, отже, його зрозумілість для пересічних громадян. Господарський же кодекс України, попри його вади, є свідченням того, що держава опікується не лише приватними інтересами, на реалізацію та захист яких спрямований Цивільний кодекс, а й інтересами суспільства, його найменш захищених верств, обмежуючи можливості щодо зловживань з боку найсильніших гравців ринку – крупних підприємців, а також недобросовісних учасників, що зловживають своїм становищем та/або цифровими технологіями, використовуючи цифрову нерівність і, відповідно, вразливість більшої частини громадян України, яку б роль (дрібного підприємця, споживача, найманого працівника, міноритарія в господарському товаристві) вони не виконували.

VIII. Право цифрової економіки

Цифровізація економічної та інших сфер суспільного буття триває вже понад двадцять років, проте набула високих темпів останнім часом у зв'язку COVID-пандемією та пов'язаними з нею карантинними заходами завдяки своїй адекватності карантинним обмеженням щодо традиційної форми спілкування і стала для переважної більшості учасників господарського життя (споживачів, бізнесу, суб'єктів організаційно-господарських повноважень) вельми актуальною. Можливість діяти дистанційно, задовольняючи при цьому як особисті (в продуктах харчування, ліках, платежах, консультаціях, навчанні, у виконанні своїх професійних обов'язків в режимі онлайн, якщо це дозволяє характер роботи), так і ділові потреби (в проведенні нарад, спілкуванні з партнерами та уповноваженими органами, споживачами), дозволили зберегти ділову активність на значному (хоча й нижчому від звичайного) рівні. Більш того, така форма спілкування стала пріоритетною для тих видів бізнес-діяльності, що не потребують – як обов'язкової – традиційної форми спілкування і, відповідно, приміщень для цього, що дозволяє зменшити/оптимізувати виробничі витрати.

Започаткування в грудні 2019 р. Єдиного державного веб-порталу електронних послуг (Порталу «Дія»⁶⁰⁴) забезпечило прискорення поширення надання електронних послуг «Цифрова держава»⁶⁰⁵, що включають низку складових (електронне урядування; кібербезпека; електронна демократія; електронний бізнес; електронний суд; електронна охорона здоров'я; електронна освіта; електронна транспортна система; розумні міста; цифрові навички; повсюдний Інтернет). Єдиний вебпортал державних послуг «Дія», держателем якого є Мінцифри України, передбачає: можливість отримання публічних послуг, подання звернень, скарг, петицій громадян, здійснення електронного листування з органами влади, проведення опитувань тощо; впровадження мобільного застосунку

⁶⁰⁴ Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19. 05. 2021). ; Офіційно: «Портал Дія» – відтепер Єдиний державний вебпортал електронних послуг. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/ofitsynportal-diya-vidteper-ediniy-derzhavniy-vebportal-elektronnikh-poslug> (дата звернення: 19. 05. 2021).

⁶⁰⁵ Цифрова держава. URL: <https://plan2.diiia.gov.ua/> (дата звернення: 19. 05. 2021).

«Дія»; користування особистим кабінетом та доступ до інформації з реєстрів; створення сучасного реєстру адміністративних послуг. Цей сервіс розвивається, пропонуючи нові послуги, зокрема: зміна місця реєстрації онлайн, автоматична реєстрація ФОП, сплата податків та подання декларацій, заміна водійського посвідчення й оновлений розділ «Штрафи», сплата адмінзбору онлайн тощо. З метою запобігання поширення коронавірусної хвороби було запроваджено застосунок «Дій вдома»⁶⁰⁶. Анонсована нещодавно онлайн-платформа «Взаємодія» для комунікації громадян з органами виконавчої влади⁶⁰⁷. Врегульовано на рівні закону відносин щодо створення та функціонування Національної інфраструктури геопросторових даних (взаємопов'язана сукупність організаційної структури, технічних і програмних засобів, базових та тематичних наборів геопросторових даних, метаданих, сервісів, технічних регламентів, стандартів, технічних специфікацій, необхідних для виробництва, оновлення, оброблення, зберігання, оприлюднення, використання геопросторових даних та метаданих, іншої діяльності з такими даними) з метою забезпечення ефективного прийняття органами державної влади та органами місцевого самоврядування управлінських рішень, задоволення потреб суспільства в усіх видах географічної інформації⁶⁰⁸. Схвалені Кабінетом Міністрів України Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року⁶⁰⁹ передбачають низку відповідних заходів за різними напрямками (юстиція, охорона здоров'я, розвиток територіальних громад та територій, економіка і торгівля, фінанси, захист довкілля та природних ресурсів, соціальна політика, освіта і наука, культура та інформаційна політика та ін.).

Отже, основні сфери суспільного життя охоплюються цифровізацією, яка постійно вдосконалюється. Разом з тим «вдосконалюються» і зловживання цифровими технологіями, зумовивши появу нового виду порушень та злочинів – кіберпорушення та кіберзлочини. Відповідно, виникає потреба у встановленні

⁶⁰⁶ Як працює застосунок «Дій вдома». URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/yak-pracyuye-zastosunok-dij-vdoma> (дата звернення: 19. 05. 2021).

⁶⁰⁷ Шмыгаль анонсовує запуск онлайн-платформи "Взаємодія" для комунікації з органами исполнительної влади. URL: <https://ukranews.com/news/775775-mintsifry-zapustit-platformu-vzayemodiya-dlya-kommunikatsii-grazhdan-s-organami-ispolnitelnoj-vlasti> (дата звернення: 16. 05. 2021)

⁶⁰⁸ Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 13. 04. 2020. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 37. Ст. 277.

⁶⁰⁹ Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 30. 05. 2021).

цивілізованих «Правил гри» в цифровому середовищі, аби використання суспільно корисних переваг цифровізації не було закреслено її ризиками.

У сфері господарювання стрімко формується так звана цифрова економіка, з притаманними їй особливостями щодо ключових засад функціонування, переваг та ризиків, суб'єктно-об'єктного складу, електронної форми взаємодії, впливу на конкуренцію тощо, що, своєю чергою, зумовлює необхідність особливих підходів до регулювання господарських відносин у сфері цифрової економіки з метою забезпечення її соціального спрямування, яке має стимулювати переваги цифровізації та попереджати та/або зменшувати її ризики.

Адекватне сучасному суспільству з ознаками громадянського правове забезпечення відносин цифровізації передбачає дві основні складові: стимулювання її суспільно корисних переваг та зменшення загроз/ризиків/їх негативних наслідків (онлайн-шахрайств, кіберзлочинів, недбалого/непрофесійного/легковажного/незважаючого з точки зору наслідків використання цифрових технологій). І хоча нормативно-правове регулювання цих відносин існує, проте йому притаманні численні вади, зумовлені як об'єктивними чинниками (стрімкість розвитку цифровізації, поява нових інформаційно-комунікаційних технологій, брак висококваліфікованих фахівців, які знаються на таких технологіях і можуть визначити особливості правового регулювання пов'язаних з ними відносин), так і причинами суб'єктивного характеру (насамперед, невиконання накреслених відповідними концепціями та стратегіями завдань щодо вдосконалення правового регулювання відносин у сфері цифрової економіки/цифровізації⁶¹⁰). Відповідно, нормативно-правовому забезпеченню відносини цифровізації притаманна низка вад: розпорошеність норм, що регулюють відносини цифровізації в численних актах законодавства різної юридичної сили, брак уніфікованої термінології, значна кількість прогалин (в тому числі щодо віртуальних підприємств, штучного інтелекту, правового режиму Інтернет-магазинів та інших бізнес-сайтів, відповідальності їх власників/фактичних володільців тощо), а головне – відсутність стрижневого акта (закону чи кодексу), який

⁶¹⁰ Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 918-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021); Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021); Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

визначає основні засади цифровізації/цифрової економіки. Прийняття нових актів (зокрема Закону «Про електронні комунікації») заповнює певні прогалини, проте не вирішує проблему оптимізації нормативно-правового регулювання цих нових відносин, що вже пронизують всі сфери суспільного буття, включно з економічною. Поява нових структур (анонсованих нещодавно кібервійськ⁶¹¹, створення кіберцентру⁶¹²), прийняття Концепції розвитку штучного інтелекту⁶¹³ та плану заходів на її реалізацію⁶¹⁴ свідчать про реакцію держави на специфіку цифровізації, незаперечними перевагами якої користуються не лише сумлінні учасники суспільних відносин, а й особи із злочинними намірами. Ймовірність колосальних втрат від хакерських атак, про що свідчить випадок з кібератакою на американську (США) нафтопроводну компанія Colonial Pipeline⁶¹⁵ (відновлення роботи цифрових ресурсів якої коштувало 5 млн. дол., сплачених хакерам⁶¹⁶), понівічені людські життя (через помилку в програмному забезпеченні пошти Великої Британії⁶¹⁷ – це лише окремі випадки негативних наслідків не лише вад кіберзахисту, а й недостатніх вимог до цифрових ресурсів та їх безпеки.

Завдання оптимізації нормативно-правового забезпечення відносин цифровізації – вельми складне завдання і для *правової науки*, яка має вирішити низку проблем (зокрема щодо: виявлення основних тенденцій динаміки суспільних відносинах у сфері цифрової економіки; оцінки стану/ступеня ефективності правового регулювання зазначених відносин та виявлення проблем, пов'язаних зі змінами, що відбуваються з появою нових цифрових технологій та їх застосуванням; винайдення оптимальних шляхів,

⁶¹¹ ДАНИЛОВ ЗАЯВИЛ, ЧТО В УКРАИНЕ ПОЯВЯТСЯ КИБЕРВОЙСКА. URL: <https://www.rupor.info/news/174669/danilov-zayavil-cto-v-ukraine-poyavyatsya-kibervoyska> (дата звернення: 15. 05. 2021).

⁶¹² Перший кіберцентр в Україні. Як він захищатиме державу і кожного з нас? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/05/14/673864/> (дата звернення: 14. 05. 2021).

⁶¹³ Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 14. 05. 2021).

⁶¹⁴ План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 438-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80/sp:max100#Text> (дата звернення: 19. 05. 2021).

⁶¹⁵ У США ввели надзвичайний стан через кібератаку на найбільший бензопровід Colonial. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvyu/u-ssha-vveli-nadzvichajnij-stand-cherез-kiberataku-na-najbilshij-benzoprovod-colonial/> (дата звернення: 09. 05. 2021).

⁶¹⁶ Colonial Pipeline заради відновлення роботи заплатила хакерам близько \$ 5 млн, — Bloomberg. URL: <https://focus.ua/uk/world/482515-colonial-pipeline-radi-vozobnovleniya-raboty-zaplatila-hakeram-okolo-5-mln-bloomberg> (дата звернення: 16. 05. 2021).

⁶¹⁷ В'язниця, самогубство та зруйновані життя: до чого призвела помилка в програмі британської пошти. URL: https://tech.24tv.ua/pomilka-programi-britanskoyi-poshti-zruynuvala-novini-tehnologiy_n1611750 (дата звернення: 11. 05. 2021).

що забезпечать ефективне регулювання з урахуванням не лише поточного стану цих відносин, а й перспектив їх розвитку/змін), і законодавця (створити оптимальне, ефективне, адекватне сучасному стану цифрової економіки та найближчих перспектив її розвитку нормативно-правове регулювання), уряду (забезпечити послідовну реалізацію на практиці прийнятих законодавцем норм у сфері цифрової економіки). Вирішення цієї проблеми є одним з першочергових завдань з огляду на незаперечні переваги цифровізації (і, відповідно, доцільність стимулювання їх використання) та наявність значних ризиків (суспільна небезпечність у разі некомпетентного, легковажного, непродуманого або навіть злочинного використання цифрових технологій та завдання цим шкоди – не лише матеріальної та моральної, а й руйнівної для життя людей та функціонування цілих систем).

Це свідчить про виключну актуальність проблем вдосконалення правового забезпечення відносин цифровізації, включаючи економічну сферу, та ролі в цьому чинних актів законодавства.

Специфіка суспільних відносин, що зазнали цифровізації, потребує адекватного цим новим і вельми складним відносинам правового регулювання, цьому мають передувати наукові дослідження відносин цифровізації з точки зору визначення їх основних рис (включно з перевагами та ризиками), відповідності чинного нормативно-правового регулювання фактичному стану цих відносин та перспективам їх розвитку, виявлення існуючих проблем та напрацювання пропозицій щодо вдосконалення регулювання з метою комплексного забезпечення балансу приватних і публічних інтересів учасників відносин (безпосередніх і опосередкованих), а в кінцевому підсумку – соціального забезпечення ЦЕ, спроможної задовольнити потреби суспільства, його членів, держави як організатора суспільного життя. У світі ще напрацьовуються теоретичні підходи щодо цього, а необхідність такого регулювання з урахуванням всіх аспектів цифровізованих відносин – вже переважає нігілістичне ставлення втручання в цей процес держав та міжнародної спільноти.

Наявність у цифровізованих відносин специфічних рис (віртуальних суб'єктів та віртуальних активів, використання електронних документів та електронної форми/онлайн спілкування, можливості діяти анонімно та використовувати потенціал цифрових платформ для отримання переваг у конкуренції, транснаціональність...) зумовлює нові підходи до оцінки традиційних явищ (зокрема, отримання переваг у конкуренції, монополізації ринків, визнання правочинів недійсними, визначення відповідального серед учасників віртуального підприємства за некоректне/недбале/непродумане/зло-

намірне використання цифрових ресурсів у разі завдання цим шкоди). Власне йдеться про формування теоретичного підґрунтя адекватного суспільним потребам нормативно-правового регулювання відносин цифровізації та теоретичного осмислення цього явища. Зазвичай відносини, пов'язані з цифровізацією, визначають як інтернет-відносини (відносини, що складаються в мережі Інтернет, ґрунтовний аналіз точок зору щодо яких було подано у підготовленій співробітниками НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України ще 2016 р. в монографії⁶¹⁸) та ІТ-відносини (відносини, що складаються з приводу інформаційно-комунікаційних технологій – в процесі (в результаті) їх створення та використання⁶¹⁹). Досить поширеною думкою (серед фахівців, що займаються правовими проблемами цифровізації) є формування ІТ-права, проте з різними точками зору щодо змісту цього поняття. Так, автори «Основ ІТ-права»⁶²⁰ (Основи ІТ-права: навч. посіб. / Т. В. Бачинський, Р. І. Радейко та ін. ; за заг. ред. Т. В. Бачинського. 3-е вид., доп. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 244 с.) в одному з посилань вступу дають кілька визначень, що використовуються авторами цієї праці, зокрема ІТ-права: «1) ІТ-право –міждисциплінарна наука, що вивчає розвиток інформаційно-комунікаційних технологій з позиції права; 2) ІТ-право як міжгалузевий інститут права»⁶²¹. Іншої точки зору дотримуються представники цивілістики (ІТ-право: теорія та практика: навч. посібник / авт. . кол-в; за ред. . Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові. 2-е видан., виправлене та доповнене. Одеса: Фенікс, 2019. 472 с.), розглядаючи ІТ-право у широкому сенсі (як «сукупність усіх норм і правил, що регулюють діяльність по використанню інформаційних технологій та інформаційної активності в Інтернеті»⁶²²), у вузькому сенсі (як «регулятивні норми (переважно цивільно-правові), що забезпечують функціонування ІТ-відносин»), спеціальному сенсі (лише «норми, що стосуються суто сфери ІТ-відносин; інформаційних відносин; створення та використання програмного забезпечення; інтернет-відносин тощо»), вважаючи, що «ІТ-законодавство є позірною (уявною) сукупністю норм, що регулюють відносини, тим чи іншим чином поєднані зі створенням та використанням

⁶¹⁸ Правове регулювання відносин в мережі Інтернет: монографія / [А. П. Гетьман, Ю. Є. Атаманова, В. С. Мілаш та ін.]; за ред. . С. В. Глібка, К. В. Єфремові. Харків, Право, 2016. 360 с.

⁶¹⁹ ІТ-право: теорія та практика: Навч. посібник / авт. . кол-в; за ред. . Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові. 2-е видан., виправлене та доповнене. Одеса: Фенікс, 2019. с. 33 (472 с.).

⁶²⁰ Основи ІТ-права: навч. посіб. / Т. В. Бачинський, Р. І. Радейко та ін. ; за заг. ред. Т. В. Бачинського. 3-е вид., доп. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 244 с.

⁶²¹ Там само. С. 4-5, посилання 4.

⁶²² ІТ-право: теорія та практика. С. 44.

інформаційних технологій»⁶²³. Про право цифрової економіки рідко згадується, натомість використовується інше поняття – правове забезпечення цифрової економіки⁶²⁴.

Не вдаючись в згадану дискусію, яка, безумовно, є цікавою і такою, що заслуговує на увагу, є сенс зосередитися на нашій проблемі – формуванні породженого використанням інформаційно-комунікаційних технологій у сфері господарювання **права цифрової економіки** як (1) підгалузі господарського права, що визначає специфіку відносин цифровізації в економічній сфері країни та пов'язані з цим проблеми правового регулювання, (2) як підгалузі господарського законодавства, що складається з актів законодавства та правових норм, які регулюють ці відносини з урахуванням їх специфіки; (3) як напряму господарсько-правової науки, що вивчає становлення, їх перспективний розвиток з метою визначення характерних рис, переваг та ризиків цифровізації та напрацювання рекомендацій для законодавця щодо оптимальних шляхів вдосконалення правового регулювання цих складних відносин; (4) як навчальної дисципліни (спецкурсу) при викладанні господарського права (з традиційною для нього тематикою з акцентом на аспекти цифровізації) для студентів юридичних, економічних та інших спеціальностей, пов'язаних з вивченням сучасного стану економіки, її впливові на інші сфери суспільного буття та правового забезпечення з точки зору подібного взаємозв'язку та взаємодії. Виділення в окрему галузь права цифрової економіки не має, на нашу думку, сенсу, оскільки поступ цифровізації та її проникнення в усі складові господарських відносин свідчатиме про обов'язкову їх властивість, пов'язану з використанням цифрових технологій в усіх основних процесах, притаманних для сфери господарювання, починаючи з її основних засад (включаючи основні завдання державної політики щодо цифровізації, перелік основних цифрових прав та обов'язків учасників господарського життя), вимог до суб'єктів, їх майнової бази з обов'язковістю цифрових активів, електронної форми господарських зв'язків (включно з договорами, електронними послугами), правил конкуренції в умовах використання цифрових платформ і за участі віртуальних суб'єктів тощо. Отже, про право цифрової економіки у вищезгаданім значенням доцільно говорити на сучасному етапі, коли відбувається цифро-

⁶²³ Там само. С. 44-45.

⁶²⁴ Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака. 2018. 224 с. <https://doi.org/10.32849/978-617-7087-72-3>; Бурило Ю. П., Вавженчук С. Я., Процишен М. В. Правове забезпечення цифрової економіки: навч. посібник. За заг. ред. докт. юрид. наук, проф., академіка НАПрН України О. Д. Крупчана. Вид. 2-ге, перероб. К., 2020. 296 с.

візація економічної та суміжних сфер суспільного життя. Обов'язковість використання цифрових технологій щодо всіх основних аспектів господарського життя, на нашу думку, призведе до появи нової невід'ємної ознаки господарських відносин – їх цифровізованості (як, скажімо, прибутковості для комерційної діяльності).

Оскільки економіка України, як і переважної більшості країн світу, перебуває в стані поглиблення цифровізації, що потребує адекватного нормативно-правового регулювання з метою забезпечення її соціального спрямування, доцільно порушити пов'язану з цим проблему – системи такого регулювання. В Україні пропонуються різні варіанти кодифікації законодавства, що регулює зазначені відносини: шляхом прийняття (1) Цифрового кодексу⁶²⁵, що має регулювати відносини цифровізації незалежно від сфер її застосування, визначати основні її засади, та (2) Кодексу/Закону цифрової економіки⁶²⁶. Разом з тим оптимальним варіантом (з точки зору забезпечення стабільності нормативно-правового регулювання, а не його руйнування в угоду галузево-егоїстичним інтересам) є вдосконалення існуючих кодексів, наповнивши їх відповідними нормами щодо особливостей відносин за участі віртуальних суб'єктів, з використанням цифрових ресурсів/цифрових об'єктів за умови, що загальні засади цифровізації усіх сфер суспільного життя буде визначено на рівні спеціально присвяченого відносинам цифровізації закону/кодексу. Специфіка відносин цифровізації в певних сферах (включаючи економіку) має визначатися актами законодавства, що закріплюють основи правового забезпечення відповідної сфери. У сфері економіки – це ГК України, чинна редакція якого містить окремі положення щодо цифровізації, які переважно стосуються обов'язкової наявності відповідних цифрових ресурсів у господарських організацій державного та комунального секторів економіки та/або їх використання (статті 73-78, 79 та ін.). Відтак виникає проблема більш широкого відображення в ГК господарсько-правових аспектів процесів та наслідків цифровізації. Природно, що один акт, навіть досить ґрунтовний, не спроможний врегулювати весь спектр відносин цифровізації з огляду на їх виключну складність, динамізм, потребу в постійному моніторингу стану цих відносин та ступеня адекватності правового регулювання змінам, пов'язаним з

⁶²⁵ Проект: Цифрова аджENDA України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020) Концептуальні засади (версія 1. 0) Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. с. 7. URL: <https://ucc.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 30. 05. 2021).

⁶²⁶ Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. С. 49, 187.

використанням цифрових технологій, впливом/наслідками цифровізації для певних сфер/галузей.

Отже, особливості цифровізації в економічній сфері мають віддзеркалюватися в спеціально присвяченому їй акті – ГК України, який як і будь-який акт потребує вдосконалення з урахуванням змін у суспільних відносинах.

На противагу пропозицій щодо скасування Господарського кодексу України в контексті «оновлення Цивільного кодексу України»⁶²⁷ більш конструктивним варіантом, що забезпечить вдосконалення, а не руйнування існуючої системи українського законодавства, є модернізація Господарського кодексу України⁶²⁸, в тому числі з точки зору включення до нього ключових положень про відносини цифрової економіки, зокрема щодо: змісту поняття цифрової економіки та основних засад її функціонування; напрямів та засобів державної економіко-правової політики щодо цифровізації; принципів поєднання державного регулювання із саморегулюванням у сфері цифровізації; системи нормативно-правового регулювання відносин цифровізації; збалансованих цифрових прав та обов'язків учасників відносин у сфері господарювання; особливостей правового становища віртуальних суб'єктів та правового режиму цифрових ресурсів та віртуальних об'єктів; специфіки договірних відносин, що встановлюються із застосуванням електронних засобів зв'язку та вирішенням пов'язаних з цим спорів; впливу цифровізації на: антимонопольно-конкурентне регулювання; застосування господарсько-правової відповідальності до порушників; на окремі ринки/сфери (фінансових послуг зокрема, які все більше надаються в електронній формі) та зумовлені цим особливості нормативно-правового регулювання відповідних відносин.

Отже, порушуючи проблему права цифрової економіки, слід зазначити:

– *підстави для цього* (цифровізація економічної сфери, основні засади якої визначаються на державному рівні із застосуванням поняття цифрової економіки, зокрема, в Концепції розвитку цифрової економіки, Закону «Про стимулюванні розвитку цифрової еко-

⁶²⁷ Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. Параграф 1. 1. (128 с.). URL: https://fileview.fwdcdn.com/?URL=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3FtoKen%3Di_LMttAVUaiNguQjwNVeLyVV-y7q-rR9UjLoVh1b4wPqRUFh1dfgNm9kzRZhUoERyLYRExlfwTu_3wlnCWvcPLEBtOvCrUfqNDg%253A18fRLmHv9in-RYf0%26r%3D1618056435605&default_mode=view&lang=uk#start=0 (дата звернення: 10. 04. 2021).

⁶²⁸ КОНЦЕПЦІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ. Юридичний вісник України. 2011. 2-22 квітня. №13-15 (1242-1344). С. 18-19; Науково-експертний висновок до Концепції оновлення Цивільного кодексу України: брошура / під заг. ред. члена-кореспондента НАН України В. А. Устименка. Київ: НАН України, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України», 2021. С. 106-111; дод. 12 (112 с.).

номіки»); необхідність правового забезпечення відносин цифрової економіки з метою встановлення цивілізованих «правил гри», що збалансовано враховують публічні та приватні інтереси, переваги та ризики цифровізації у сфері господарювання);

– зміст поняття «право цифрової економіки» (як підгалузі господарського права, що визначає особливості правовідносин з цифровим контентом щодо всіх господарсько-правових інститутів; як підгалузі господарського законодавства, норми якого регулюють пов'язані із цифровізацією економіки відносини; як напряму господарсько-правової науки, що опікується проблемами правового забезпечення цифрової економіки; як навчальної дисципліни – зазвичай спецкурсу з господарського права).

В міру проникнення цифровізації в усі складові господарських відносин з набуттям останніми обов'язкової характеристики – наявності цифрового контенту – потреба в праві цифрової економіки в зазначених розуміннях відпаде, оскільки вся економіка і відносини, що складатимуться в ній, набуде цієї властивості в поєднанні з традиційними складовими (учасниками – фізичними та юридичними особами, майном в речовій формі тощо). В підсумку, господарське право (або економічне право, як його оцінюють деякі науковці⁶²⁹) стосуватиметься відносин у сфері економіки, яким притаманні як нині традиційні, так і цифрові складові.

⁶²⁹ Подцерковний О. П. Сучасне економічне (господарське) право європейських країн як новий щабель розвитку комерційного права. <https://coordynata.com.ua/sucasne-ekonomичne-gospodarske-pravo-evropejskih-krajin-ak-novij-sabel-rozvitku-komercijnogo-prava> (дата звернення: 30. 05. 2021).

ВИСНОВКИ

Складність сучасного суспільного життя з притаманними йому рисами (розвитком інститутів громадянського суспільства, домінуванням інформаційної складової у відносинах між учасниками суспільних відносин, що знайшло відображення у винайденні та поширенні інформаційно-комунікаційних/особливо цифрових технологій, формуванні цифрової економіки, глобалізацією суспільного життя), доповненням яких є старі (розшарування суспільства на багатих та бідних, природні катаклізми, збільшення кількості правопорушень, забруднення довкілля) та нові загрози суспільному благополуччю (глобальне потепління/зміна клімату внаслідок забруднення довкілля, техногенні катастрофи як наслідок індустріального шляху розвитку суспільства, нові форми нерівності, зокрема інформаційна). Великі сподівання на вирішення цих проблем покладаються на цифрові технології та результати їх застосування, особливо на штучний інтелект. Разом з тим надбання цифровізації неоднозначні за своїми наслідками, оскільки використання цифрових технологій надає грандіозні можливості для всіх, хто їх використовує – як для сумлінних членів суспільства та соціально-відповідального, підприємництва, так і для тих, хто бажає отримати вигоди від зловживання своїми цифровими можливостями, або просто розважитися, не дбаючи про наслідки (поширення в Інтернеті фейкової, відверто шкідливої інформації на зразок пропаганди насильства чи самогубства).

В цих умовах реакція суспільства стандартна, як і в минулі часи, коли результати наукових відкриттів розглядалися переважно з точки зору їх переваг без врахування ризиків (як свого часу відкритий продаж морфію в аптеках всім бажаючим чи використання радіації в різних сферах без урахування наслідків). Відверта пропаганда використання цифрових технологій без будь-якого контролю з боку державно організованого суспільства знайшла відбиток не лише в Декларації незалежності кіберпростору⁶³⁰, а й в поблажливому ставленні держав та міжнародної спільноти до процесів цифровізації. Лише різке зростання злов-

⁶³⁰ A Declaration of the Independence of Cyberspace. URL: <http://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Net/Declaration/declaration.htm> (дата звернення: 06.06.2021).

живань цифровими технологіями і, відповідно, поширення кіберпорушень/кіберзлочинності змусило суспільство в особі компетентних органів держави та міжнародних організацій/міжнародних союзів реагувати на складність наслідків цифровізації з метою стимулювання їх використання з суспільно корисною метою і створення бар'єрів для зловживань цифровими технологіями та їх легковажного (без урахування ймовірних наслідків), помилкового або непрофесійного (у тих сферах, де це необхідно) застосування.

За цих непростих умов формується цифрова економіка зі значною специфікою відносин щодо: суб'єктного складу (поява віртуальних підприємств, суб'єктів цифрового бізнесу, уповноважених органів з питань цифровізації), об'єктного складу (нарівні з об'єктами в речовій формі широко використовується так зване безтілесне майно, зокрема цифрові технології та породжені ними явища/об'єкти – цифрові платформи, бізнес-сайти, чат-боти, роботи, штучний інтелект, віртуальна реальність, доповнена реальність тощо), форм спілкування, включно зі встановленням договірних зв'язків (поступовим домінуванням в цій сфері електронної форми), умов конкуренції на ринках (з огляду на функціонування на них цифрових платформ, віртуальних підприємств з невизначеним правовим статусом, зміненими умовами домінування та антиконкурентних дій тощо), відповідальністю (що стосується використання цифрових ресурсів, віртуальних об'єктів), порядку вирішення/врегулювання конфліктів/спорів (поява он-лайн процедур, в тому числі з використанням цифрової платформи, якою опікується уповноважений орган) тощо. В цих умовах змінюється і роль, перше, **держави** (посилення державного регулювання, в тому числі і з точки зору встановлення вимог до цифрових ресурсів⁶³¹, та співрегулювання, за якого держава участь в регулюванні відносин цифрової економіки поділяє із суб'єктами саморегулювання⁶³² не

⁶³¹ Це стосується, серед іншого, і технічного регулювання, включаючи стандартизацію, роль якої в сучасних умовах нестабільності та глобалізації висвітлено в статті: Popovych T. International vision of standardization as means of regulating economic entities of terms of instability and globalization. Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 18, 2018 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2018. С. 195-198

⁶³² У зв'язку з цим принагідно навести думку Крупчана О. Д., який визначив роль державного регулювання в умовах розвитку інститутів громадянського суспільства: «За таких умов державне регулювання стало об'єктивно неспроможним залишатися єдиним видом правового регулювання. З'явилася об'єктивна необхідність доповнення зовнішнього впливу на цю систему суспільних зв'язків внутрішніми регуляторами, тобто встановлення ефективно діючих механізмів саморегулювання...». Крупчан О. Д. Антиетатизм приватного права. Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 18, 2018 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2018. С. 8.

лише в традиційній вже формі – шляхом передання саморегульним організаціям окремих своїх регульвних функцій, а й шляхом консультування з ними⁶³³) і **права**, яке має забезпечувати регулювання відносин ЦЕ з урахуванням перспекти та наслідків їх розвитку, і **правової науки**, що покликана дослідити ці складні відносини з точки зору віднайдення оптимальних шляхів їх регулювання, спірацюючи (з огляду на складність наслідків цифровізації) з представниками інших галузей науки (економічних, соціологічних, інформатики, стандартизації, сертифікації та метрологічного забезпечення, екології, національної безпеки тощо). За цих умов закономірно говорити про право цифрової економіки - як підгалузі господарського права і господарського законодавства, як напрямку господарсько-правової науки і як навчальної дисципліни (зазвичай спецкурсу) у вищезгаданих значеннях. Домінування цифровізованих явищ в економічній сфері і адекватне такому стану економіки правове забезпечення згодом має призвести до усвідомлення, що зазначені явища є невід’ємною частиною господарських відносин, а відтак – і до необхідності переосмислення вищезапропонованої (і далеко не безспірної) ідеї щодо права цифрової економіки.

⁶³³ Ст. 22 Закону «Про електронні комунікації».

Список скорочень:

ГК України	– Господарський кодекс України
ЦК України	– Цивільний кодекс України
ЗПЕК	– Закон України «Про електронні комунікації»
Закон ПЕК	– Закон України «Про електронну комерцію»
Закон ПТ/ЗПТ	– Закон України «Про телекомунікації»
Закон ПЕДП	– Закон України «Про електронні довірчі послуги»
ЕКП	– електронні комунікаційні послуги
ЕРП	– електронна регуляторна платформа

Список використаних джерел

Нормативні акти/правові документи

Нормативні акти:

1. Конституції України. Прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30. Ст. 141.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 26. 06. 2021).
3. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26. 06. 2021).
4. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 26. 06. 2021).
5. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).
6. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 08. 08. 2021).
7. Кодекс цивільного захисту України: прийнятий 2 жовтня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 02. 04. 2021 р.).
8. Про захист прав споживачів: Закон України від 12. 05. 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).
9. Закон України «Про інформацію» від 02. 10. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.
10. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон: Закон України від 13. 10. 1992 р. // ВВР України. 1992. № 50. Ст. 676.
11. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 року // Відомості Верховної Ради України , 1994, № 31. Ст. 286.

12. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).
13. Закон України від 04. 02. 1998 р. «Про Концепцію Національної програми інформатизації» // Відомості Верховної Ради України, 1998, N 27-28. Ст. 182.
14. Закон України від 04. 02. 1998 р. «Про Національну програму інформатизації» // Відомості Верховної Ради України , 1998, N 27-28. Ст. 181 .
15. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16. 07. 1999 р. // Відомості Верховної Ради України . 2006. № 22. Ст. 182;
16. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).
17. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).
18. Про радіочастотний ресурс України: Закон України від 1 червня 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1770-14#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).
19. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021)
20. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).
21. Про платіжні системи та переведення грошей в Україні: Закон України від 05. 04. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 29. Ст. 137.
22. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04. 07. 2002 р. // Офіційний вісник України. 2002. № 31. Ст. 1447;
23. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15. 05. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31–32. Ст. 263.

24. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22. 05. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 276.
25. Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22. 05. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 276.
26. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19. 06. 2003 // Відомості Верховної Ради України , 2003, № 39. Ст. 351
27. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).
28. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18. 03. 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 30. 03. 2021).
29. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06. 09. 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 48. Ст. 483.
30. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14. 09. 2006 р. // ВВР України. 2006. № 45. Ст. 434
31. Закон України від 5. 04. 2007 р. «Про основні засади державного нагляду контролю) у сфері господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. 2007. № 29. Ст. 389.
32. Про акціонерні товариства: Закон України від 17. 09. 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. 2008. № 50–51. Ст. 384.
33. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).
34. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 258.
35. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14. 09. 2006 р. // ВВР України. 2006. № 45. Ст. 434

36. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 09. 01. 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. 2007. № 12. Ст. 102.
37. Закон України від 09. 01. 2007 р «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» // Відомості Верховної Ради України, 2007, № 12. Ст. 102.
38. Про наукові парки: Закон України від 25. 06. 2009 р. // ВВР України. 2009. № 51. Ст. 757.
39. Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Ст. 481.
40. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 р. . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (дата звернення: 18. 07. 2021).
41. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 314.
42. «Про громадські об'єднання» Закон України від 25 березня 2012 р. // Офіційний вісник України, 2012, № 30. Ст. 1097.
43. Про індустріальні парки: Закон України від 21. 06. 2012 р. // Голос України від 04. 08. 2012 № 142.
44. Про стандартизацію: Закон України від 5 червня 2014 року . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).
45. Про метрологію та метрологічну діяльність: Закон України від 5 червня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1314-18#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).
46. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08. 09. 2011 р. // ВВР України. 2012. № 19-20. Ст. 166.
47. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text> (дата звернення: 10. 07. 2021).
48. Про електронну комерцію: Закон України від 03. 09. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення: 07. 04. 2021).

49. Про публічні закупівлі: Закон України від 25. 12. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 9. Ст. 89.
50. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05. 10. 2017. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 09. 04. 2021).
51. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (дата звернення: 11. 08. 2021).
52. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28. 02. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021):.
53. Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 13. 04. 2020 // Відомості Верховної Ради , 2020, № 37. Ст. 277.
54. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності: Закону України від 13 травня 2020 року // Відомості Верховної Ради , 2020, № 40. Ст. 314.
55. Про електронні комунікації: Закон України від 16. 12. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).
56. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо продажу земельних ділянок та набуття права користування ними через електронні аукціони: Закон України від 18. 05. 2021 № 1444-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-20#Text> (дата звернення: 29. 06. 2021).
57. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі; Закон України від 05. 02. 2021 № 1217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text> (дата звернення: 29. 06. 2021).
58. Постанова Президії Верховної Ради України від 24. 03. 1992 р. «Про розробку пакету проектів законів з проблем інформатизації та захисту інформації» // ВВР України, 1992, № 26. Ст. 368.
59. Постанова Верховної Ради України від 1 грудня 2005 року «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку

інформаційного суспільства в Україні» // Відомості Верховної Ради України, 2006, N 15. Ст. 131.

60. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації: затв. Указом Президента України від 23 листопада 2011 р. 1067/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067/2011> (дата звернення: 20. 08. 2019).
61. Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020", схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).
62. Розпорядження КМУ України від 15 серпня 2007 р. N 653-р «Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки". URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80> (дата звернення: 25. 08. 2018).
63. Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. N 2250-р // Офіційний вісник України, 2010 р., № 97, стаття 3443;
64. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою “Електронне урядування”: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 2012 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27. 06. 2021).
65. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р // Офіційний вісник України, 2013 р., № 44. Ст. 1581.
66. Про запровадження Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства: Постанова КМУ від 28 листопада 2012 р. № 1134 . URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2012-%D0%BF> (дата звернення: 26. 09. 2018).
67. Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492 // Офіційний вісник України, 2014 р., № 80. Ст. 2269.

68. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки: затв. Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 // Офіційний вісник України, 2016 р., № 18. Ст. 716.
69. Про адміністрування домену «UA»: Розпорядження Кабінету Міністрів від 22 липня 2003 р. № 447-р . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2003-%D1%80> (дата звернення: 01. 05. 2020).
70. Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. N 2250-р // Офіційний вісник України, 2010 р., № 97. Ст. 3443.
71. Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2014 р. № 411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2014-%D0%BF> (дата звернення: 22. 08. 2019).
72. Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492 // Офіційний вісник України, 2014 р., № 80. Ст. 2269.
73. Положення про Міністерство юстиції України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF> (дата звернення: 21. 06. 2021).
74. Концепція управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: схвал. розпорядженням КМУ від 22 січня 2014 р. № 37-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).
75. Положення, про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18. 07. 2021).
76. Стратегія подолання бідності, схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

77. Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 918-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).
78. Концепція розвитку системи громадського здоров'я: схвал. розпорядженням КМУ від 30 листопада 2016 р. № 1002-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).
79. Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: схвал. розпорядженням КМУ від 7 грудня 2016 р. № 932. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).
80. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року: схвал. розпорядженням КМУ від 29 березня 2017 р. № 217-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).
81. Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р // Офіційний вісник України, 2017 р., № 78.
82. Концепція розвитку електронної демократії в Україні: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/page> (дата звернення 01. 02. 2018).
83. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/page2> (дата звернення 17. 08. 2020).
84. Обов'язкові вимоги до Довірчого списку, затв. Постановою КМ України від 26. 09. 2018 р. № 775. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18. 07. 2021).
85. Вимоги у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2018-%D0%BF#Text>
(дата звернення: 02. 08. 2021).

86. Засади реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23. 06. 2021 р.)
87. Концепція реалізації державної політики у сфері промислового забруднення: схвал. розпорядженням КМУ від 22 травня 2019 р. № 402-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-realizaciyi-t220519> (дата звернення: 28. 03. 2021).
88. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: схвал. розпорядженням КМУ від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).
89. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів звернення: 21. 06. 2021). України від 2 вересня 2019 р. № 829 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF> (дата звернення: 21. 06. 2021).
90. Положення про Міністерство цифрової трансформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. N 856. URL: http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/KP190856.html (дата звернення: 21. 06. 2021). .
91. Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19. 05. 2021);
92. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери: схвал. розпорядженням КМУ від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).
93. Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року: схвал. розпорядженням КМУ від 24 січня 2020 р. № 66-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).

94. Про затвердження Технічного регламенту засобів криптографічного захисту інформації: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21. 06. 2021).
95. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).
96. Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: дата звернення: 30. 05. 2021).
97. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 16. 06. 2021).
98. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-s21220> (дата звернення: 14. 06. 2021).
99. Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: дата звернення: 30. 05. 2021).
100. План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 438-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 14. 06. 2021).
101. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери1: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28. 03. 2021).
102. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р «Про схвалення Концепції розвитку цифрових

компетентностей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 14. 04. 2021).

103. Про затвердження Положення про реєстр саморегульованих організацій фінансових установ: Розпорядження Держфінпослуг від 26. 07. 2005 р. № 4380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-05#Text> (дата звернення: 22. 11. 2020).
104. Правила взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування, затв. Рішенням Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 08. 12. 2005 № 155 (у редакції рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації від 31. 03. 2015 № 174. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0667-15#n12> (дата звернення: 17. 07. 2021).
105. Основні вимоги до договору про надання телекомунікаційних послуг: затв. затверджені Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 29. 11. 2012 № 624. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2150-12#Text> (дата звернення: 17. 07. 2021). Порядок ведення реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій Затв. Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 17 грудня 2019 року № 610. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0011-20#Text> (дата звернення: 17. 07. 2021).
106. Орієнтовний перелік видів телекомунікаційних послуг, форми опису телекомунікаційних послуг затверджено Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 17 грудня 2019 року № 610. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0011-20#Text> (дата звернення: 17. 07. 2021).
107. Положення про кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг, внесених до Довірчого списку за поданням засвідчувального центру, затв. Постановою Правління Національного банку України 19. 09. 2019 № 116. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0116500-19#Text> (дата звернення: 03. 08. 2021).
108. Правила здійснення діяльності у сфері телекомунікацій: затв. Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 19 листопада 2019 року № 541. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1309-19#n140> (дата звернення: 17. 07. 2021).

109. Регламент роботи центрального засвідчувального органу: Затв. Наказом Міністерства цифрової трансформації України 19 грудня 2019 року № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0033-20#Text> (дата звернення: 02. 08. 2021 р.).
110. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року: затверджено рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 27 грудня 2019 р. № 797. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/strategiia-2025.pdf> (дата звернення: 14. 04. 2021).
111. Положення про Систему BankID Національного банку України: затверджено Постановою Правління Національного банку України 17. 03. 2020 № 32 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0032500-20#n13> (дата звернення: 14. 04. 2021).
112. Форми документів - Центральний засвідчувальний орган. URL: <https://czo.gov.ua/registration-documents> (дата звернення: 04. 10. 2019).
113. Регламент особливостей реєстрації приватних доменних імен другого рівня в домені . UA, версія 1. 0 був розроблений спільно ТОВ «Хостмайстер», адміністраторами публічних доменів та реєстраторами 1 квітня 2014 року. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Reglament_UA_1.0_UK%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Reglament_UA_1.0_UK%20(1).pdf) (дата звернення: 24. 06. 2020).
114. Регламент публічного домену: версія 3. 2, розроблений спільно ТОВ «Хостмайстер», адміністраторами публічних доменів та реєстраторами 1 листопада 2013 року та змінами від ТОВ "ЧП Координатор" 1 жовтня 2018 року. URL: https://www.coordinator.ua/coo/Reglament2ld_3.2.pdf (дата звернення: 24. 06. 2020).
115. Статут Інтернет асоціації України. URL: https://inau.ua/sites/default/files/file/1704/statut_2017.pdf (дата звернення: 05. 02. 2019).

Законопроекти

1. Проект: Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020) Концептуальні засади (версія 1. 0) Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020

року. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 30. 05. 2021).

2. Про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства України: проект Закону України № 2635 від 19. 12. 2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67704 (дата звернення: 14. 01. 2020).
3. Проект Закону про заходи щодо стимулювання розвитку IT-індустрії в Україні . Номер, дата реєстрації: 3979 від 11. 08. 2020. URL: [w1.c1.rada.gov.ua > pls > zweb2 > webproc4_1](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1) (дата звернення: 11. 08. 2021).
4. Про направлення на повторне перше читання проекту Закону України про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку України: Постанова Верховної Ради України від 20. 05. 2021 № 1459-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1459-20#Text> (дата звернення: 29. 06. 2021).
5. Про прийняття за основу проекту Закону України про хмарні послуги: постанова Вреховної Ради України від 16 червня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/701-IX#Text> (дата звернення: 29. 06. 2021).
6. Про прийняття за основу проекту Закону України про особливості надання електронних публічних послуг: Постанова Верховної Ради України від 17. 06. 2021 № 1566-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1566-20#Text> (дата звернення: 29. 06. 2021).
7. Проект Закону про віртуальні активи (Номер, дата реєстрації: 3637 від 11. 06. 2020). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110 (дата звернення: 29. 06. 2021).
8. Законопроект «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», зареєстровано за № 4303 від 02. 11. 2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298 (дата звернення: 27. 12. 2020).
9. Рада ухвалила Закон «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3281301-rada-uhvalila-zakon-pro-stimuluvanna-rozvitku-cifrovoi-ekonomiki.html> (дата звернення: 01. 08. 2021).

10. Проект Закону про віртуальні активи. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698> (дата звернення: 02. 08. 2020).
11. Проект Закону про хмарні послуги. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67744(02. 08. 2020)
12. Проект Закону про особливості надання електронних публічних послуг (Номер, дата реєстрації: 5495 від 14. 05. 2021). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71906 (дата звернення: 26. 06. 2021).
13. Проект Закону про Національну комісію з цінних паперів та бірж № 4684 від 01. 02. 2021. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70965 (дата звернення: 19. 07. 2021).

Правові документи міжнародних організацій та нормативні акти зарубіжних країн

1. Венская декларация и Программа действий Принята на Всемирной конференции по правам человека 25 июня 1993 г. в Вене. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_504 (дата звернення 10. 09. 2018).
2. Германское право. Ч. II. Германское торговое уложение и другие законы. Пер. с нем. /Серия: Современное зарубежное и международное частное право. М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996, 413 с.
3. Декларация принципов «Построение информационного общества - глобальная задача в новом тысячелетии» 12 декабря 2003 года. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_c57 (дата звернення: 23. 07. 2018)
4. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций . Утверждена резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_621 (дата звернення 10. 09. 2018).
5. Директива 2000/31/ЕС Европейського парламенту та Ради "Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку" ("Директива про електронну комерцію") від 8 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224 (дата звернення: 04. 07. 2021);
6. Договор о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 года) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text

(дата звернення: 28. 03. 2021).

7. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року (Неофіційний переклад). URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 10. 09. 2018).
8. Коммерческий кодекс Франции. М.: Волтерс Клувер, 2008. 1272 с.
9. РЕГЛАМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text (дата звернення: 03. 08. 2021).
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 03. 08. 2021).
11. Устав Организации Объединённых Наций* // Организация Объединённых Наций: сборник документов. Наука, Москва, 1981. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення 10. 09. 2018).
12. A Declaration of the Independence of Cyberspace. URL: <http://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Net/Declaration/declaration.htm> (дата звернення: 06. 06. 2021).
13. A European strategy for data: Brussels, 19. 2. 2020. COM(2020) 66 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1593073685620&uri=CELEX:52020DC0066> (дата звернення: 08. 08. 2020)
14. Digital Agenda for Europe. URL: <https://www.dccae.gov.ie/en-ie/communications/topics/Digital-Agenda-for-Europe/Pages/default.aspx>(датазвернення 04. 03. 2018).
15. Digital Economy Act 2010: summary of main provisions . URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-502-0116?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-502-0116?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&bhcp=1) (дата звернення: 05. 08. 2020).
16. Digital Economy Act 2017. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/30/contents/enacted> (дата звернення: 05. 08. 2020).

17. Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council of 20 May 1997 on the protection of consumers in respect of distance contract/s URL: <http://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 25. 09. 2017).
18. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32000L0031> (дата звернення: 19. 01. 2020).
19. Directive 2002/19/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities (Access Directive) // Official Journal of the European Communities, 24. 4. 2002; L 108/7. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:108:0007:0020:EN:PDF> (дата звернення: 01. 02. 2020).
20. Directive 2002/20/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on the authorisation of . electronic communications networks and services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32002L0020> (дата звернення: 01. 02. 2020).
21. Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on a common regulatory framework for electronic communications networks and services (Framework Directive) // URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:108:0007:0020:EN:PDF> (дата звернення: 01. 02. 2020).
22. DIRECTIVE 2011/83/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0083> (дата звернення: 04. 07. 2021).
23. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011> (дата

звернення: 04. 07. 2021).

24. Directive 2013/40/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013 on attacks against information systems and replacing Council Framework Decision 2005/222/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32013L0040> (дата звернення: 15. 03. 2018).
25. EU's new Digital Strategy for the next five years – will Europe become a trusted digital player. URL: <https://www.whitecase.com/publications/alert/eus-new-digital-strategy-next-five-years-will-europe-become-trusted-digital> (дата звернення: 08. 08. 2020).
26. Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R0524> (дата звернення: 04. 07. 2021);
27. UK Digital Strategy - GOV. UK. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-digital-strategy/uk-digital-strategy> (дата звернення: 18. 07. 2020).
28. Uniform Commercial Code. URL: <https://www.uniformlaws.org/acts/ucc> (дата звернення: 25. 01. 2020).
29. White Paper On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust. EUROPEAN COMMISSION. Brussels, 19. 2. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=16031922201335&uri=CELEX:52020DC0065> (дата звернення: 30. 03. 2021).

Теоретичні праці та статті інформаційного характеру

1. Агафонова Ю. С. Размышления над статьей Н. В. Мотрошиловой «О современном понятии гражданского общества» // URL: <http://novainfo.ru/archive/10/razmyshleniya-nad-statey-nvmotroshilovoy-o-sovremennom-ponyatii-grazhdanskogo-obshchestva> (дата звернення: 14. 03. 2018 р.).
2. Агранат Д. Л. Гражданское общество в России: проблемы становления. URL: <http://rikmosgu.ru/students/informatization/Agranat/> (дата звернення: 01. 03. 2013).
3. Адабашев Т. К. Господарсько-правове регулювання платіжних

систем в Україні: автореф. дис... канд. юрид наук: 12. 00. 04; НЮУ імені Ярослава Мудрого. Х., 2014. 20 с. ;

4. Ананько А. В. Понятие и виды электронных гражданских правоотношений. URL: http://www.brsu.by/sites/default/files/vesnik_gum/2009/4_39_2009.pdf (дата звернення: 30. 07. 2021).
5. Ананько А. В. К вопросу о структуре электронного гражданского правоотношения // Право. by: науч. -практ. журн. – 2009. – №4. – С. 107–114.
6. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: Навчальний та науково-практичний посібник. К.: Знання-Прес, 2002. 332 с.
7. Андросчук Геннадій. Єврокомісія опублікувала «Білу книгу з штучного інтелекту. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/evrokomisiya-opublikovala-bilu-knigu-z-shtuchnogo-intelektu.html> (дата звернення: 10. 06. 2021);
8. Антимонопольное регулирование в цифровую эпоху: Как защищать конкуренцию в условиях глобализации и четвертой промышленной революции [Текст]: монография / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики» ; ФАС России ; под ред. А. Ю. Цариковского, А. Ю. Иванова и Е. А. Войниканис. 2-е изд., испр. и доп. — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. 391, [1] с.
9. Антимонопольні розслідування щодо технологічних гігантів: Великобританія посилює контроль. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/antimonopolni-rozsliduvannya-shchodo-tehnologichnih-ih-gigantiv-velikobritaniya-posilyue-kontrol.html> (дата звернення: 20. 07. 2021).
10. Апанасенко К. І. Дозвільні правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики: монографія. К.: ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова НАН України, 2020. 430 с.
11. Аферисти "розвели" наївних українців на два мільйони: нова схема обману вражає масштабами. URL: <https://znaj.ua/society/290875-aféristi-rozveli-najivnih-ukrajinciv-na-dva-milyoni-nova-shema-obmanu-vrazhaye-masshtabami> (дата звернення: 24. 01. 2020).
12. Бакалінська О. О. Проблеми правового забезпечення кіберзахисту в Україні // *Ius Privatum (legal doctrine and practice /*

- правова доктрина і практика). 2019. № 1. С. 15-24. URL: <https://bit.ly/2HOe1Av> (Дата звернення: 03. 08. 2021).
13. Бакалінська О., Чаплян С. Суспільний договір як основа для виникнення та розвитку криптовалют // Підприємництво, господарство і право, 2018, № 6. С. 71-76.
 14. Бакалінська О. О. Правове забезпечення захисту кіберпростору. *JusPrivatum*, 2019, № 1. С. 15-24 // Електронний науковий журнал *Ius Privatum (legal doctrine and practice/правова доктрина і практика)* 2019, № 1. URL: <http://ndippp.gov.ua/content/ius-privatum-1-2019#> (дата звернення: 24. 01. 2020).
 15. Бакалінська О., Бакалинський О. Правове забезпечення кібербезпеки в Україні // Підприємництво, господарство і право, 2019. № 9. с. 100-108.
 16. Баранов О. А. Теоретико-методологічні основи правового забезпечення інформаційної сфери України: автореф. дис. . . . док юрид. наук: 12. 00. 07. НДІ інформатики і права НАПрН України, Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 40 с. (С. 33). URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7754> (дата звернення: 04. 06. 2019).
 17. Баранов О. А. До проблеми електронних правочинів // *Правова інформатика*. № 4 (28). 2010. С. 3–8. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/10boarper.pdf> (дата звернення: 05. 06. 2019).
 18. Баранов О. А. Віртуальність і правове регулювання // *Публічне право*. 2017. № 1. С. 215–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2017_1_30 (дата звернення: 04. 06. 2019).
 19. Баренбойм П. Правовое государство как партнер гражданского общества. URL: <http://philosophicalclub.ru/content/docs/go/go.html>(дата звернення 12. 03. 2018 р.).
 20. Безкоровайна Н. М. Передумови застосування державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки на місцевому рівні. Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах. Матеріали другої науково-практичної конференції 21 травня 2020 року Київ-2020. С. 313-319. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/verstka_tezu.pdf (дата звернення: 27. 10. 2020);
 21. Белый дом готовит антимонопольный указ. <http://rusjev.com/2021/06/28/beliy-dom-gotovit-antimonopolnyi-ukaz/> (дата

звернення: 28. 06. 2021).

22. Беяневич О. А. Електронний аукціон як спосіб продажу об'єкта приватизації [Електронний ресурс] // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2018. 1. С. 5-19. URL: <https://bit.ly/3nibX46> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
23. Беяневич О. А. Про цілі договірного права в епоху цифрової економіки: вступ до проблеми // *Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 8-22.*
24. Бернацький М. В. Смарт-контракт: форма правочину чи зміст [Електронний ресурс] // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2020. № 1-2. С. 20-28. URL: <https://bit.ly/38pODL6> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
25. Більше половини українців погано розбираються в інтернеті: результати дослідження. URL: <https://aspi.com.ua/news/suspilstvo/bilshe-polovini-ukrainciv-pogano-rozbirayutsya-v-interneti-rezultati-doslidzhennya> (дата звернення: 27. 12. 2019).
26. Більшість інтернет-магазинів працює поза законом про захист прав споживачів // *Мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economics/2133247-bilsist-internetmagaziniv-pracue-pozazakonom-prozahistpravspozivaciv.html> (дата звернення: 10. 05. 2017);
27. Бітюк П. О. Про конкуренцію в умовах цифрової економіки та електронного бізнесу // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2019. № 2. С. 5-19. URL: <https://bit.ly/3ikOf3h> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
28. Бойченко К. С. Віртуальне підприємство як фактор підвищення результативності бізнес-проекування. *Економіка та управління підприємствами*. 2013. № 1. URL: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2013-1_0-pages205_209.pdf (дата звернення: 11. 06. 2019).
29. Британія та ЄС почали розслідувати можливі зловживання Facebook на ринку. <https://www.epravda.com.ua/news/2021/06/4/674659/> (дата звернення: 13. 06. 2021). Булбенюк С. С. Посткомуністична модернізація України: влада (держава) versus громадянське суспільство // *Науковий часопис*

30. Буравльов Є. П., Гетьман В. В. Управління техногенною безпекою України. К., 2006. 235 с
31. Бурило Ю. П., Вавженчук С. Я., Процишен М. В. Правове забезпечення цифрової економіки: навч. посібник. За заг. ред. докт. юрид. наук, проф., академіка НАПрН України О. Д. Крупчана. Вид. 2-ге, перероб. К., 2020, 296 с.
32. Буров Н. Ризики споживачів у сфері e-commerce: Шляхи попередження та запобігання. URL: <https://de-jure.ua/riziki-spozhivachiv-u-sferi-e-commerce-shlyakhi-pop/> (дата звернення: 11. 07. 2021).
33. В Британии начали расследование против Amazon и Google. <https://www.rbc.ua/rus/news/britanii-nachali-rassledovanie-protiv-amazon-1624619687.html> (дата звернення: 25. 06. 2021);
34. В Євросоюзі розробили "етикет" для штучного інтелекту // URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2676698-v-evrosouzi-rozrobili-etiket-dla-stucnogo-intelektu.html> (дата звернення: 01. 03. 2020).
35. В Банке Англии считают стейблкоины возможной угрозой для кредитной системы // URL: <https://internetua.com/v-banke-anglii-scsitauat-steiblkoiny-vozmojnoi-ugrozoi-dlya-kreditnoi-sistemy>(дата звернення: 02. 03. 2020).
36. В Євросоюзі розробили "етикет" для штучного інтелекту // URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2676698-v-evrosouzi-rozrobili-etiket-dla-stucnogo-intelektu.html> (дата звернення: 01. 03. 2020).
37. В индонезийской деревне из ненужного хлама собрали робота, помогающего больным COVID-19. URL: https://enovosty.com/news/news_technology/full/1108-v-indonezijskoj-derevne-iz-nenuzhnogo-klama-sobrali-robotu-pomogayushhego-bolnym-covid-19 (дата звернення: 11. 08. 2021).
38. В Канаде опасаются, что электросети не выдержат наплыв «майнеров». URL: <https://bykvu.com/bukvy/83724-v-kanade-opasayutsya-chto-elektroseti-ne-vyderzhat-naplyv-majnerov>(20. 02. 2018).
39. В Китаї створили цифрову людину. <https://www.bagnet.org/news/tech/1313159/v-kitayi-stvorili-tsifrovu-lyudinu> (дата звернення; 24. 06. 2021).

40. В США станція по добыче криптовалюти превратила старинное ледниковое озеро в «джакузи». URL: <https://informato.ru/v-ssha-stanciya-po-dobyche-kriptovalyuty-prevratila-starinnoe-lednikovoe-ozero-v-dzhakuzi/> (дата звернення: 07. 07. 2021).
41. В Україні створять платформу з цифрових навичок // URL: <https://osvita.ua/vnz/65965/> (дата звернення: 18. 10. 2019).
42. Варенья Н. М. Правові аспекти забезпечення техногенної безпеки в умовах зростаючих загроз терористичного характеру // Актуальні питання сучасної науки. Івано-Франківськ, 7-8 липня 2017 р. С. 76-79. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/other/17july2017/25.pdf> (дата звернення: 30. 03. 2021).
43. А. Василів С.,Протиняк А. Захист прав споживачів у сфері електронної торгівлі. URL: <http://aphd.ua/publication-786/> (дата звернення: 11. 07. 2021); Вінник О. Особливості врегулювання конфліктів/спорів у сфері цифрової економіки та електронного бізнесу // Підприємництво, господарство і право. 2019. № 6. С. 73-82; Василюк. Інтелектуальна система “Інтернет-магазин музичного обладнання”. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/22811/1/52-Vasyliuk-373-381.pdf> (дата звернення: 02.02.2019)
44. М. М. Великанова. Ризики в цивільному праві: монографія. Київ, Алерта, 2019. 378 с.
45. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. Київ: Атіка, 2003, 252 с.
46. Вінник О. М. Корпоративна форма державно-приватного партнерства: проблеми правового забезпечення на тлі світового досвіду: Монографія. Суми: Вид-во МакДен, 2012. 204 с.
47. Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака. 2018. 224 с. <https://doi.org/10.32849/978-617-7087-72-3>.
48. Вінник О. Правові засади електронного бізнесу в Україні // Вісник асоціації докторів філософії права України. ІТ право: проблеми і перспективи роз-витку в Україні: зб. матеріалів наук.-практ. конференції. Львів, НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 162-167.
49. Вінник О. М. Нормативно-правове регулювання відносин у сфе-

рі цифрової економіки // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Юрид. Науки, 2018, № 2 (97). С. 124-135.

50. Вінник О. М. Цифрова економіка: проблеми комплексного правового забезпечення // Приватне право і підприємництво: Зб. наук. праць, випуск 18, К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. С. 173-178.
51. Вінник О. М. Правове регулювання корпоративних відносин в ракурсі основних засад громадянського суспільства та цифровізації // Юридична Україна, 2018, № 3-4. С. . 90-99.
52. Вінник О. М. Цифровізація економіки: проблеми нормативно-правового забезпечення // Юридична Україна, 2018, № 1-2. С. . 43-51 .
53. Вінник О. М. Правові аспекти взаємодії громадянського суспільства, цифрової економіки та держави // Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика). 2018. 1. С. 20-30. URL: <https://bit.ly/30qfSlp> (дата звернення: 01. 06. 2021).
54. Вінник О. М. Проблеми правового регулювання корпоративних відносин в ракурсі основних засад громадянського суспільства та інформаційного суспільства // Зб. наук. праць. ІППП ім. . акад.Ф. Г. Бурчака НАПрН України. К., 2018. С. 7-28.
55. Вінник О. М. Правовий режим інтернет-магазину // Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика). 2019. № 1. С. 5-14. URL: <https://bit.ly/2SfogzN> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
56. Вінник О. М. Особливості врегулювання конфліктів/ спорів у сфері цифрової економіки та електронного бізнесу // Підприємництво, господарство і право, 2019, № 6. С. 73-82.
57. Вінник О. М. Склад правовідносин з електронної торгівлі в ракурсі захисту прав споживачів // Вісник НАПрН України, 2019 р., № 3. С. 122 – 130.
58. Вінник О. М. Правове забезпечення соціального спрямування електронного бізнесу. // Підприємництво, господарство і право. 2019. № 11. С. 75-82.
59. Вінник О. Потенціал Господарського кодексу України в ракурсі цифровізації економіки та соціального її спрямування.

Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. С. 85-92. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.14>.

60. Вінник О. М. Господарсько-правова відповідальність та процедури її застосування у сфері цифрової економіки та електронного бізнесу. Приватне право і підприємництво. 2020. Вип. 20. С. 126-137 <http://pppjourn.kiev.ua/archive/2020/20/25.pdf>.
61. Вінник О. Правові проблеми цифровізації в ракурсі нових загроз для суспільного благополуччя. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2020. № 39. С. 11-18 DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-39-1-11-18>.
62. Вінник О. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання // Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3. С. 56-62 (0,6 д. а.) DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.10>. URL: <http://pppjourn.kiev.ua/archive/2020/3/11.pdf>.
63. Вінник О. Правові проблеми цифровізації в ракурсі нових загроз для суспільного благополуччя // Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць. 2020. № 39. С. 11-18 (0,45 д. а.). DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-39-1-11-18>.
64. Вінник О. Роль модельних установчих документів (шаблонів) в процесі цифровізації сфери господарювання. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 7. С. 62-68 DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.11>.
65. Вінник О. Цифровізація в ракурсі державної економіко-правової політики. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 8. С. 61-69. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.10.14>
66. Вінник О. Роль права в мінімізації ризиків цифрової економіки. Юридичний вісник України. 2020. № 11–12 (1288–1289) 20 березня — 2 квітня 2020 року. С. 6. (0,35 д. а.).
67. Вінник О. М. Державно-приватне партнерство та інші форми співпраці в контексті цифровізації: правові аспекти // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2020. № 1-2. С. 5-14. URL: <https://bit.ly/2WwIDf2> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
68. Вінник О. М. Межі цифрової свободи: правовий аспект // Підприємництво, господарство і право. 2021. № 2. С. 36-41.

69. Вінник О. Загрози суспільному благополуччю: завдання права // Підприємництво, господарство і право. . 2021. № 5. С. 176-182.
70. Вінник О. М. Право цифрової економіки. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 6. С. 157-163.
71. Вінник О. Вплив викликів сучасної епохи на правове регулювання суспільних відносин // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2021. 1 (41). с. 167-177 <http://app.snu.edu.ua/index.php/actual-law/issue/view/8> (дата звернення: 04. 06. 2021).
72. Вінник О. М., Шаповалова О. В. Врегулювання / вирішення конфліктів / спорів у сфері цифрової економіки: загальні засади та специфіка щодо окремих категорій// Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць №37. – Сєверодонецьк, СНУ ім. В. Даля. 2019. С. 9-20. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2019-37-1-17-36> // <http://app.snu.edu.ua/index.php/actual-law/article/view/62>.
73. Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навч. посібник. За заг. ред. Вінник О. М. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 295 с. (Електр. видання)
74. Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навч. посібник. За заг. ред. Вінник О. М. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 314 с.
75. Вінник О. М., Шаповалова О. В., Попович Т. Г. Юридична наука, юридична освіта та цифровізація: окремі аспекти взаємодії // Підприємництво, господарство і право. 2021. № 3. С. 83-89.
76. Віртуальність. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34727 (дата звернення: 12.05.2020).
77. Вісімнадцять тисяч доларів за порожнє місце: італійський художник продав «невидиму скульптуру». <https://u-news.com.ua/111052-hudozhnyk-prodal-z-15-tysiach-nevydymuiu-skulpturu-foto.html> (31. 05. 2021).
78. Віртуальність. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 12. 05. 2020).

79. Волох Олександр. генезис електронного урядування в Україні // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 2. С. 121-125. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/2/24.pdf> (дата звернення: 27. 06. 2021).
80. Воспользуйся лучшей ценой года на кожаную обувь . URL: <https://butiqmall.com/c28e7bc0a6?subid1=2859733&subid2=283579036&subid3=70017&subid4={SiteCategoryID}> (дата звернення: 12. 01. 2020)
81. В'язниця, самогубство та зруйновані життя: до чого призвела помилка в програмі британської пошти . URL: https://tech.24tv.ua/pomilka-programi-britanskoyi-poshti-zruynuvala-novini-tehnologiy_n1611750 (дата звернення: 11. 05. 2021).
82. Германское право. Ч. II. Германское торговое уложение и другие законы. М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. С. 15-162.
83. Скотт Гелловой. Велика четвірка. Прихована ДНК Amazon, Apple, Facebook і Googl / Пер з англ. . М. Смагіної. К.: Видавнича група КМ-БУКС, 2021. 328 с.
84. Пол Герст, Грехем Томсон. Сумніви в глобалізації. Пер з англ. . – К., К. І. С. 2002, 306 с.
85. Гетманцев М. Новели законодавства України щодо застосування реєстраторів розрахункових операцій. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 8. С. 71-75. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.11>.
86. Гетьман І. Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів // Вісник Академії правових наук України. 2011. № 2 (65). С. 46-54.
87. Головка А. А. Інститути громадянського суспільства в системі інформаційної безпеки України // Вісник НТТУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2015, випуск 3/4 (27/28). С. 13-16.
88. Гончаренко О. М. Саморегулювання цифрової економіки // Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019, 1 с. 56-82.
89. Гончаренко О. Саморегулівні організації у сфері цифрової економіки. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. С. 93-

97 <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/16.pdf>.

90. Господарське законодавство України: перспективи модернізації на засадах сталого розвитку: монографія / під заг. ред. В. А. Устименка. Київ, НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. 320 с.
91. Гражданское общество // Юридический словарь. 2000. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/14116>(дата звернення 12. 03. 2018); Громадське суспільство та його інститути. URL: <http://aunion.info/uk/gromadske-susp-lstvo-ta-iogo-nstituti>(дата звернення 11. 03. 2018).
92. Гражданское общество: истоки и современность /Научн. ред. проф. И. И. Кальной, доц. . И. Н. Лапушанский. 3-е изд. перераб. и доп. СПб: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 492 с.
93. Гребенюк М., Черняк А. Проблеми протидії організованим злочинності у сфері цифрової економіки // Підприємництво, господарство і право. 2019. № 3. С. 297-301;
94. Гречко О. О. Впровадження державної політики цифрового розвитку органами місцевого самоврядування: нормативно-правовий аспект. https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Tezy_18_09_2020_8.pdf (дата звернення: 16. 06. 2021).
95. Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: У 3-х т. / За заг. ред. акад. . НАН України Ю. С. Шемшученка та акад. . НАПрН України О. В. Скрипнюка / Т. 1: Загальнотеоретичні та конституційно-правові аспекти розвитку громадянського суспільства в Україні. Київ, Вид-во «Юридична думка», 2017. 676 с.
96. Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: У 3-х т. / За заг. ре. акад. . НАН України Ю. С. Шемшученка та акад. . НАПрН України О. В. Скрипнюка / Т. 2: Доктринальний вимір галузевих засад функціонування громадянського суспільства в Україні. Київ, Вид-во «Юридична думка», 2019. 588 с.
97. Громадянське суспільство (поняття, ознаки та різновиди) / А. Д. Машков. Теорія держави та права. URL: http://pidruchniki.com/2015073165784/pravo/gromadyanske_suspilstvo_ponyattya_oznaki_riznovidi (дата звернення: 11. 02. 2018).

98. Данилов заявив, що в Україні появятся кибервойска. <https://www.rupor.info/news/174669/danilov-zayavil-chto-v-ukraine-rouavyuatsya-kibervoyska> (дата звернення: 15. 05. 2021).
99. Денисов А. І. Господарсько-правове забезпечення технологічної безпеки держави: монографія /Денисов А. І. Х., 2017. 204 с.
100. Двісті п'ятдесят тисяч держслужбовців можна замінити роботами та зекономити на податках. URL: https://ipress.ua/news/250_tys_derzhsluzhbovtsiv_mozhna_zaminyty_robotamy_ta_zekonomytu_na_podatkah_198444.html (дата звернення: 23.02.2020).
101. Держава і громадянське суспільство/ М. Ф. Юрій Політологія: Підручник. Київ: Дакор, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/political_science/uriy_politologiya/part4/906.htm (дата звернення: 04. 04. 2013).
102. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки: міжнародний досвід та можливості для України аналітична доповідь. націо нальний інститут стратегічних досліджень. Київ 2018. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/AD_Dubov_206x301_pp1-84_press-b44d7.pdf (дата звернення: 23. 11. 2020);
103. Джабраїлов Р. А. Господарська правосуб'єктність міста: теорія і практика: монографія; НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк,: Вид-во «Нолідж», 2010. 455 с.
104. Джабраїлов Р. А., Гудіма Фінансова Т. С. безпека як ключовий фактор забезпечення здійснення сталої грошово-кредитної політики держави // Наукові праці НУ ОЮА. 2020. С. 41-48. DOI: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.659>.
105. Денисов А. І. Господарсько-правове забезпечення технологічної безпеки держави: монографія. Х.: Юрайт, 2017. 204 с.
106. Деревянко Б. В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України / Б. В. Деревянко // Форум права. 2017. № 3. С. 33–39. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_3_8.
107. Дон Депскотт, Алекс Депскотт. Блокчейн-революція. Як технологія, що лежить в основі біткойна та інших крипто валют,змінює світ /Пер з англ. Юлія Григоренко, Ганна Лелів; наук. ред.: Михайло Демків, Кейт Щеглова. Львів, 2019. 492 с.

108. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 р. № 829. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF> (дата звернення: 26. 09. 2019);
109. Доповнена і віртуальна реальність: схожість та відмінність. URL: <https://smart-eam.com/ua/news/dopolnennaja-i-virtualnaja-realnost-shodstvo-i-razlichie/> (дата звернення: 12. 05. 2020).
110. В. Желіховський. Поширення електронної комерції в Україні / Желіховський В. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/07zveku.pdf> (дата звернення: 27. 01. 2019).
111. Завдяки цифровим технологіям створюються ресурси, наділені ознаками і об'єкта і суб'єкта, що додатковим викликом для законодавця // В Китаї створили цифрову людину. URL: <https://www.bagnet.org/news/tech/1313159/v-kitayi-stvorili-tsifrovu-lyudinu> (дата звернення; 24. 06. 2021).
112. Забезпечення прав і свобод людини в Україні в умовах поширення коронавірусної інфекції (COVID-19): особливості і шляхи удосконалення. К., 2020. 62 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_covid_prava.pdf (дата звернення: 20. 06. 2021).
113. Завьялов Д. В., Завьялова Н. Б., Киселева Е. В. Цифровые платформы как инструмент и условие конкурентоспособности страны на мировом рынке товаров и услуг. Экономические отношения журнал. Апрель–июнь. 2019. № 2. Том 9. С. 443-454.
114. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12. 00. 04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Харків 2013. 39 с.; Галузева економічна політики держави: проблеми правового забезпечення. Колективна монографія за наук. ред. Д. В. Задихайла. Т. 1 Харків, «Юрайт», 2013. – 520 с
115. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12. 00. 04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. - Харків – 2013. – 39 с.
116. Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины.

Формирование и перспективы развития. К.: Наукова думка, 1996. 64 с.

117. Захист прав споживачів: Стандарти ЄС та України: Звіт ОФЕА/Офісу з фінансового та економічного аналізу у ВРУ. Авторський колектив: Патрік фон Браунмюль, Роксолана Байко, Людмила Васильєва. Київ, 10. 05. 2016. 40 с.
118. Електронна комерція. Звіт. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/e-commerce_report_final. pdf (дата звернення: 11. 07. 2021);
119. Єврокомісія проведе антимонопольне розслідування щодо Google. [https://www. dw. com/uk/evrokomisiia-provede-antymo-popolne-rozsliduvannia-shchodo-google/a-57999453?maca=uk-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml](https://www.dw.com/uk/evrokomisiia-provede-antymo-popolne-rozsliduvannia-shchodo-google/a-57999453?maca=uk-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml) (дата звернення: 22. 06. 2021);
120. Європа створює відкритий "хмарний" простір для науки та досліджень // [https://internetua. com/evropa-stvoruaye-vidkritii-hmarnii-prostir-dlya-nauki-ta-doslidjen](https://internetua.com/evropa-stvoruaye-vidkritii-hmarnii-prostir-dlya-nauki-ta-doslidjen) (дата звернення: 22. 01. 2020).
121. Євросоюз обговорить запровадження санкцій проти РФ і Китаю за кібератаки. URL: [https://ua. news/ua/evrosoyuz-obsudyt-vvede-nye-sanktsiy-protyv-rf-y-kytaya-za-kyberataky/](https://ua.news/ua/evrosoyuz-obsudyt-vvede-nye-sanktsiy-protyv-rf-y-kytaya-za-kyberataky/) (дата звернення: 28. 02. 2020);
122. Еннан Р. Є. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет. URL: [http://aphd. ua/publication-173/](http://aphd.ua/publication-173/) (дата звернення 31. 07. 2018).
123. Еврокомиссар Бретон о блокировке Трампа в соцсетях: Это обескураживает и говорит об огромной власти данных платформ. URL: [https://censor. net/ru/news/3241095/evrokomissar-breton_o_blokirovke-trampa_v_sotssetyah_eto_obeskurajivaet_i_govorit_ob_ogromnoyi_vlasti](https://censor.net/ru/news/3241095/evrokomissar-breton-o-blokirovke-trampa-v-sotssetyah-eto-obeskurajivaet-i-govorit-ob-ogromnoyi-vlasti) (дата звернення: 11.01.2021).
124. ЕС готовит необычные киберсанкции против России – Bloomberg // URL: [https://ghall. com. ua/2020/02/27/es-gotovit-neobychnye-kibersanktsii-protiv-rossii-bloomberg/](https://ghall.com.ua/2020/02/27/es-gotovit-neobychnye-kibersanktsii-protiv-rossii-bloomberg/) (дата звернення: 28. 02. 2020).
125. Єфремова К. В. Суб'єкти цифрової економіки та їх ідентифі-

кація // Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 83-100.

126. Єфремова К. В. Динаміка інтеграції України до єдиного цифрового ринку ЄС // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2019. № 1. С. 25-32. URL: <https://bit.ly/33gVtRD> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
127. Єфремова К. В. Теоретичні підходи до регулювання штучного інтелекту в ЄС: досвід для України // *Право та інновації*. 2020. № 4 (32). С. 80-85.
128. Єфремова К. В. Правове регулювання штучного інтелекту в епоху цифрової економіки. Приватне право і підприємництво. 2020. Вип. 20. С. 142-147 <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2020/20/27.pdf>.
129. Журавель В. Н. Институционализация гражданского общества в современной России как политическая проблема. Автореферат дис...канд. полит. наук. М., 2005 // Научная библиотека диссертаций и авторефератов. URL: <http://www.dissercat.com/content/institutsionalizatsiya-grazhdanskogo-obshchestva-v-sovremennoy-rossii-kak-politicheskaya-pro#ixzz2Ylg5B7Rg> (дата звернення 02. 03. 2013).
130. Інформаційне суспільство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE (14. 02. 2018).
131. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван. С. Л. Гнатюк. – К.: НІСД, – 2010. – 29 с.
132. Інформаційні й комунікаційні технології. URL: <https://www.ua5.org/svit/281-nformacijn-jj-komunkacijn-tehnolog.html> (дата звернення: 17. 09. 2018).
133. ІТ-право: теорія та практика: Навч. посібник / авт. кол-в; за ред. Є. О. Харитоновна, О. І. Харитонової. 2-е видан., виправлене та доповнене. Одеса: Фенікс, 2019. 472 с.

134. Искусственный интеллект может предсказывать потенциальные мутации коронавируса. URL: <https://cursorinfo.co.il/coronavirus/iskusstvennyj-intellekt-mozhet-predskazyvat-potentzialnye-mutatsii-koronavirusa/> (дата звернення: 17. 06. 2021).
135. Искусственный интеллект нашел мощный антибиотик, убивающий самые опасные бактерии. URL: <https://www.facenews.ua/news/2020/473548/> (дата звернення: 23. 02. 2020).
136. Калаченкова К. О. Правове регулювання господарської діяльності у сфері телекомунікацій: автореф. дис... канд. юрид наук: 12. 00. 04; ІЕПН НАН України. Донецьк, 2012. 20 с. ;
137. Карпенко О. І. Що таке і як працює платформа ODR Європейського Союзу? // URL: <http://aphd.ua/publication-170/> (дата звернення: 13. 06. 2019).
138. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Пер. з англ. К.: Ваклер, 2007. 304 с.
139. Кібенко Олена. Діджиталізація як нова ера розвитку корпоративного права. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/145948-didzhitalizatsiya-yak-nova-era-rozvitku-korporativnogoprava> (дата звернення: 01. 07. 2019).
140. Кіберзлочинність в Україні за 5 років зросла у понад два рази Аваков. URL: <https://suspilne.media/65849-kiberzlocinnist-v-ukraini-za-5-rokiv-zroslo-u-ponad-dva-razi-avakov/> (дата звернення: 13. 06. 2021).
141. Кіберполіція викрила киянина у спустошенні банківських карток іноземців // URL: <https://internetua.com/kiberpoliciya-vikrila-kiyanina-u-sputoshenni-bankivskih-kartok-inozemciv> (дата звернення: 6. 02. 2020).
142. Киберполиция разоблачила участника международной хакерской группировки. URL: <https://lenta.ua/kiberpolitsiya-razoblachila-uchastnika-mezhdunarodnoy-hakerskoj-gruppirovki-39159/> (дата звернення: 24. 02. 2020);
143. Ковалишин О. Р. Правові запозичення в сфері регулювання електронної комерції // Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 101-111.

144. Ковальчук В. Проблема становлення правових інститутів громадянського суспільства в контексті прийняття Закону України «Про громадські об'єднання» // Вісник Академії правових наук України, 2012, № 3. С. 24-33.
145. Колешня Я. О. Цифрові платформи як ефективна бізнес-модель. II Міжнародна науково-практична конференція «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи». Київ. 2021. С. 80-81. URL: http://confmanagement.kpi.ua/proc/issue/view/13896_230472-Текст_статті-526191-1-10-20210502.pdf (дата звернення: 24. 07. 2021).
146. Количество кибератак на критическую инфраструктуру в Европе за последний год увеличилось вдвое. <https://internetua.com/kolicsestvo-kiberatak-na-kriticeskuua-infrastrukturu-v-evropeza-poslednii-god-uvelicsilos-vdvoe> (дата звернення: 12.06.2021).
147. Colonial Pipeline заради відновлення роботи заплатила хакерам близько \$ 5 млн. Bloomberg. <https://focus.ua/uk/world/482515-colonial-pipeline-radi-vozobnovleniya-raboty-zaplatila-hakeram-okolo-5-mln-bloomberg> (дата звернення: 16. 05. 2021).
148. Кондрашов В. Государственные структуры сливают свои секретные данные в сеть // <http://www.internetua.com/gosudarstvenne-struktur-slivauat-svoi-sekretnye-danne-v-set> (дата звернення: 18. 12. 2017)
149. Конфуз Елизаветы II: сайт королевской семьи отсылал посетителей смотреть китайскую порнографию. URL: <http://u-news.com.ua/88197-konfuz-elizavety-ii-sajt-korolevskoj-semi-otsylal-posetitelej-smotret-kitajskuju-pornografiju.html> (дата звернення: 24. 02. 2020).
150. Концепція модернізації господарського законодавства України // Юридичний вісник України. 2011. 2-22 квітня. №13-15 (1242-1344). С. 18-19.
151. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с. URL: https://fileview.fwcdn.com/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3Di_LMtAVUaiNguQjwNvELyVV-y7q-IR9UjLoVh1b4wPQRUFh1dfgNm9kzRZhUoERYLYRExIfwTu_3wInCWvcPLEBtOvCrUfqNDg%253AI8fRLmHv9in-RYf0%26r%3D1618056435605&default_mode=view&lang=uk#start=0 (дата звернення: 10. 04. 2021).

152. Король В. І. Міжнародна та внутрішньодержавна підсудність справ у спорах за зовнішньо-економічними контрактами - Korol V. International and domestic jurisdiction over disputes arising out of international commercial contracts // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 18, 2018 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науководослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2018. С. 195-198 (214 с.).
153. Коронавірус змінює бізнес: банкіри світу відмовляються від традиційних правил. URL: <https://ua.news.ua/koronavirus-menyayet-byznes-bankiry-myra-otkazyvayutsya-ot-tradytsyonnyh-pravy/> (дата звернення: 27. 02. 2020).
154. Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин в цивільному праві: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 463 с.
155. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні. автореф. дис. . . . док. юрид. наук: 12. 00. 03. КНУ імені Тараса Шевченка. К., 2006 р. 34 с.
156. Кочин В. В. Віртуальні товариства у сфері електронної економіки // Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 112-124.
157. Круглов В. В. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки. URL: www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/13.pdf <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6889&i=22>. (дата звернення: 23. 11. 2020); Кузнецова Н. С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины // Ежегодник украинского права: сб. научн. тр. / отв. завьш. А. В. Петришин. Харьков: Право, 2014. № 6. С. 305-321.
158. Крупчан О. Д. Антиетатизм приватного права // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 18, 2018 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науководослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2018. С. 5-9 (214 с.).

159. Кузьміна М. М. Правове регулювання захисту прав споживачів в Інтернет-торгівлі // Право та інновації. 2014. № 3(7). С. 36-42.
160. Кулага Е. В., Шаталова Л. М. . Окремі питання правового регулювання впровадження електронних довірчих послуг SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC TRUST SERVICES// Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 4. С. 88-91. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/22.pdf (дата звернення: 03. 08. 2021).
161. Курбанов Я. Л. Забезпечення природно-техногенної безпеки в Україні в проблема визначення поняття «критична інфраструктура» // Південноукраїнський правничий часопис . 2016. № 2. С. 150-154. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1046/1/%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%202-2016.pdf> (дата звернення: 02. 04. 2021).
162. Дэн Лаример: технологические гиганты ведут мир в оруэлловскую антиутопию. URL: <https://forklog.com/den-larimer-tehnologicheskie-giganty-vedut-mir-v-oruellovskuyu-antiutopiyu/> (дата звернення: 28. 12. 2019).
163. Легалізація криптовалюти в Україні: у ВР зареєстровано законопроект У Верховній Раді зареєстрували законопроект 2461 про оподаткування крипто валюти. URL: <https://nachasi.com/2019/11/18/cryptocurrency-tax-ukraine/>. (дата звернення: 06. 08. 2020).
164. Левицька Н. О. Сучасні тенденції розвитку нормативно-правового регулювання цифрової економіки / The current trends development normative-legal regulation digital economy. Юридичний науковий електронний журнал. № 5/2019. С. 26-29. http://www.lsej.org.ua/5_2019/6.pdf (дата звернення: 07. 04. 2021).
165. Макафи Джон. Использование криминалом анонимных криптовалют предвещает их широкое принятие. URL: <https://forklog.com/dzhon-makafi-ispolzovanie-kriminalom-anonimnyh-kriptovalyut-predveshaet-ih-shirokoe-prinyatie/> (дата звернення: 22. 02. 2020).
166. Маск Ілон. Штучний інтелект є "найбільшою загрозою" люд-

ству. URL: https://ipress.ua/news/ilon_mask_shtuchnyy_intelekt_ie_naybilshoyu_zagrozoju_lyudstvu_218751.html (дата звернення: 22. 02. 2020).

167. Маск Ілон. Штучний інтелект може стати «безсмертним диктатором». URL: https://zik.ua/news/2018/04/10/ilon_mask_shtuchnyy_intelekt_mozhe_staty_bezsmertnym_dyktatorom_1301427 (дата звернення: 22. 02. 2020).
168. Маск Ілон пожаловався на криптовалютних мошенників в Twitter. Макафи готов решить проблему за 24 часа. URL: <https://forklog.com/ilon-mask-pozhalovalsya-na-kriptovalyutnyh-moshennikov-v-twitter-makafi-gotov-reshit-problemu-za-24-chasa/> (дата звернення: 22. 02. 2020).
169. Малишева Н. Р. Обсяг та межі поняття «конвергенція правових систем» та його застосовуваність до сучасних екологоправових відносин між Україною та ЄС. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/132414275.pdf> (дата звернення: 06. 07. 2021).
170. Малойван В. В. Господарсько-правове забезпечення діяльності суб'єктів інноваційної інфраструктури: дис. канд. юрид. наук: 12. 00. 04. Харків, Київ, 2018. 241 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1_SAAgXKc42UQPnQwjOUOI XUuMwyRN5Rn/view (дата звернення: 10. 08. 2021).
171. Маркетплейс. URL: <https://evo.business/6-preimushhestv-marketplejsov/> (дата звернення: 14. 02. 2019).
172. Махінчук В. М. До питання правового регулювання криптовалюти (аналіз закордонного досвіду). URL: *Ius Privatum*. 2018. №1. С. 31-45. <https://iusprivatumjournal.online/issues/2018-2>. https://iusprivatumjournal.online/wp-content/uploads/2020/10/IP_31_45_Makhinchuk.pdf (дата звернення: 07. 08. 2021).
173. Махінчук В. М. До питання визначення правового статусу криптовалют і деяких аспектів реалізації проектів з криптовалютами у світовій практиці. URL: *Ius Privatum*. 2018. №2. *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2018. 2. С. 17-28. URL: <https://bit.ly/317LeoH> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
174. МОЗ працює над впровадженням 8 цифрових інструментів для боротьби з COVID-19, - заступник міністра охорони здо-

ров'я Кучер. URL: https://censor.net/ua/news/3233084/moz_pratsyuye_nad_vprovadjennyam_8_tsyfrovyh_instrumentiv_dlya_bo_roboty_z_covid19_zastupnyk_ministra (дата звернення: 25.11.2020).

175. Мялковський Д. В. Державне регулювання забезпеченням безпеки надання електронних довірчих послуг. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління; спеціальність 25. 00. 02 – механізми державного управління. Київ, 2020. С. 232-233 (297 с.). URL: https://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/08/dis_Mialkovskyy.pdf (дата звернення: 04. 08. 2021).
176. На аукціоні Christie's продали цифрову картину за рекордні \$69 мільйонів. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3206900-na-aukcioni-christies-prodali-cifrovu-kartynu-za-rekordni-69-miljoniv.html> (дата звернення: 26. 06. 2021)
177. Названо слово року за версією словника сучасної української мови (UA. NEWS) // <https://ua.news.ua/nazvano-slovo-goda-poversyuu-slovarya-sovremennogo-ukraynskogo-yazyka/> (дата звернення: 27. 12. 2019).
178. Науково-експертний висновок до Концепції оновлення Цивільного кодексу України: брошура / під заг. ред. члена-кореспондента НАН України В. А. Устименка. Київ: НАН України, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України», 2021. 112 с.
179. Науменкова С. В. Ринок фінансових послуг. Розділ 13. Електронні фінансові послуги // URL: <https://westudents.com.ua/glavy/100409-rozdl-13-elektronn-fnansov-poslugi.html> (дата звернення: 07. 06. 2019); Г. В. Юрчук. Розвиток фінансових послуг на основі системи електронного бізнесу. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Суми 2003. URL: http://uabs.edu.ua/images/stories/sc_autoref/2003/2003_01_ken.pdf (дата звернення: 07.06.2019);
180. На Херсонщині тестувати хворих буде робот. URL: <https://khersonci.com.ua/public/50024-na-hersonshini-testuvati-hvorih-bude-robot.html> (дата звернення: 10. 01. 2021)
181. Німеччина не може отримати від Telegram дані користувачів, тому погрожує оштрафувати месенджер на €55 млн. URL: <https://detector.media/infospace/article/189104/2021-06-13-nimechyna-ne-mozhe-otrymaty-vid-telegram-dani-korystuvachiv-tom>

u-pogrozhuie-oshtrafuvaty-mesendzher-na-55-mln/ дата звернення: 13. 06. 2021).

182. Новий витік даних із Facebook: що треба знати про скандал із CambridgeAnalytica. URL: <https://hromadske.ua/posts/skandal-iz-cambridge-analytica> (дата звернення 25. 06. 2018).
183. Новицький А. М. . Міжнародний досвід правового регулювання Інтернету: Юридичний вісник 2 (31) 2014. URL: http://law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2014/statji_n2-31_2014/12.pdf(Дата звернення: 05. 02. 2019).
184. Новіков Є. А. Господарсько-правове регулювання діяльності мереж трансферу технологій: дис. канд. юрид. наук: 12. 00. 04. Київ, 2018. 203 с.
185. Обдурять і обкрадуть: антирейтинг популярних інтернет-магазинів України. URL: <https://znaj.ua/society/obduryat-i-obkradut-antyrejtyng-populyarnyh-internet-magazyniv-ukrayiny> (дата звернення: 02. 02. 2019).
186. Обнаружен вирус, который научился обходить двухфакторную аутентификацию Google. URL: <https://bykvu.com/ru/bukvy/vijavleno-virus-jakij-navchivsja-obhoditi-dvuhfaktornu-aufentifikaciju-google/> (дата звернення: 29. 02. 2020).
187. Одегова Л. Ю. Цивільно-правове регулювання розрахунків з використанням інтернет-банкінгу: автореф. дис... канд. юрид наук: 12. 00. 03; НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України. К., 2013. 20 с.
188. "Они нам угрожают". Как американские техногиганты ведут бизнес, уничтожая конкурентов. <https://tech.liga.net/technology/article/kupit-ili-unichtojit-kak-google-facebook-amazon-i-apple-borolis-s-konkurentami> (дата звернення: 20. 07. 2021);
189. Основи ІТ-права: навч. посіб. / Т. В. Бачинський, Р. І. Радейко та ін. ; за заг. ред. Т. В. Бачинського. 3-є вид., доп. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 244 с.
190. Остапенко Ю. І. Напрями та зміст модернізації законодавчого регулювання телекомунікаційних відносин в Україні: автореф. дис... канд. юрид наук: 12. 00. 04; НЮУ імені Ярослава Мудрого. Х., 2014. 22 с.
191. Остапенко Ю. І. Оптимізація господарсько-правових засобів державного регулювання телекомунікаційних послуг в Украї-

- ні // Засоби та механізми господарсько-правового регулювання: колективна монографія за наук. редактування Д. В. Задахайла. Х.: Юрайт, 2013. С. 318-338
192. Остапенко Ю. І. Напрями та зміст модернізації законодавчого регулювання телекомунікаційних відносин в Україні: монографія / Остапенко Ю. І. Х., Юрайт, 2014. 192 с.
193. Остапчук О. Проблеми довірчих послуг в Україні. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/problemi-dovir-chih-poslug-v-ukrayini.html> (дата звернення: 03. 08. 2021).
194. Офіційно: «Портал Дія» – відтепер Єдиний державний вебпортал електронних послуг. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/ofitsiyno-portal-diya-vidteper-ediniy-derzhavniy-vebportal-elektronnikh-poslug> (дата звернення: 19. 05. 2021).
195. Пацурія Н. Б. Сучасний стан та порядок укладення полісів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів в електронній формі: нарративний аналіз. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 125-135.
196. Пацурія Н. Окремі питання цифровізації відносин щодо захисту прав та законних інтересів споживачів небанківських фінансових послуг. Підприємство, господарство і право. 2020. № 8. С. 196-204. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.32>.
197. Перший кіберцентр в Україні. Як він захищатиме державу і кожного з нас? <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/05/14/673864/> (дата звернення: 14. 05. 2021).
198. Пилипчук В. Г., Цимбалюк В. С. Історико-правові проблеми становлення і розвитку інформаційної сфери та інформаційного права в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століття) // Вісник Національної академії правових наук України, 2016, № 4 (87), 29-44.
199. Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11>

37-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 19. 05. 2021).

200. Платформа громадянського суспільства ЄС – Україна. URL: <https://eu-ua.org/en/civil-society-platform> (дата звернення: 28. 03. 2021).
201. Подцерковний О. П. Сучасне економічне (господарське) право європейських країн як новий щабель розвитку комерційного права. URL: <https://coordynata.com.ua/sucasne-ekonomicne-gospodarske-pravo-evropejskih-krajin-ak-novij-sabel-rozvitku-ko-mercijnogo-prava> (дата звернення: 30. 05. 2021).
202. Полатай В. Ю. Вирішення спорів у мережі Інтернет. Альтернативний спосіб. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9803/2/Polatay.pdf> (дата звернення: 13. 06. 2019);
203. Політанський В. С. Право на інформацію в системі основоположних прав і свобод // Вісник Національної академії правових наук України, 2016, № 2. С. 86-95;
204. Політанський В. С. Інформаційне суспільство: виклики для правового регулювання // Вісник Національної академії правових наук України, 2017, № 2 (89). С. 77-86.
205. Політанський В. С. Інформаційне суспільство: виклики для правового регулювання // Вісник Національної академії правових наук України, 2017, № 2. С. 68-78.
206. Поняття віртуального підприємства. URL: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/economika-pidpr/2558-ponyattya-virtualnogo-pidpriemstva.html> (дата звернення: 04. 10. 2019).
207. Попович Т. Г. Сучасні юридичні наукові дослідження у сфері цифровізації та їх застосування в правовій науці та правовій освіті. Юридична Україна. 2021. № 1.
208. Право суспільства на інформацію визнане важливішим за захист особистих даних // URL: https://zib.com.ua/ua/143946-pravo_suspilstva_na_informaciyu_viznane_vazhlivishim_za_zahi.html (дата звернення: 08. 08. 2020).
209. Прав Р. Ю. Роль механізму державно-приватного партнерства у розвитку кібербезпеки України на сучасному етапі. URL: <http://www.investplan.com.ua/?Op=1&Z=6889&I=22> (дата звернення: 23. 11. 2020).
210. Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб. / М. В. Крас-

нова, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова [та ін.] ; під заг. ред. М. В. Краснової та Р. С. Кіріна; відп. ред. В. І. Андрейцев; М-во освіти і науки України; Київ. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Дніпро: НГУ, 2016. 575 с.

211. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет: монографія / [А. П. Гетьман, Ю. Є. Атаманова, В. С. Мілаш та ін.]; за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків: Право, 2016. 360 с.
212. Про ЦЗО. URL: <https://czo.gov.ua/about> (дата звернення: 03. 08. 2021).
213. Проблема «влияния на климат» майнинга Биткойна. URL: <https://habr.com/ru/post/546594/> (дата звернення: 13. 06. 2021)
214. Прошу накласти Вето на Закон "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні" що був ухвалений Верховною Радою України у другому читанні 15 липня 2021 року. <https://petition.president.gov.ua/petition/120126> (дата звернення: 09. 08. 2021).
215. Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 26 листопада 2019 року). URL: <http://univd.edu.ua/uk/dir/2031> (дата звернення: 30. 03. 2021).
216. Рада прийняла за основу законопроект про "податок на Google". URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/02/17/671126/> (дата звернення: 08. 06. 2021).
217. Ризики покупок в Інтернеті: як розпізнати фейковий сайт. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/21851/> (дата звернення: 02. 08. 2021).
218. Розовский Б. Г. Рынок в ожидании эпохи социализма оцифрованной экономики: Монография. Северодонецк, изд-во ВНУ им. В. Даля, 2019. 192 с.
219. Романко С. Еколого-правова політика України у сфері зміни клімату // Піприємництво, господарство і право. 2019. № 9. С. 88-94.
220. СБУ блокувала діяльність фінансової піраміди, організатори якої привласнили понад 250 мільйонів доларів вкладників. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-blokuvala-diialnist-finansovoi-piramidy-orhanizatory-yakoi-pryvlasnyly-ponad-250-milioniv-dolariv-vkladnykiv> (дата звернення: 19. 07. 2021).

221. Світова економіка втратила понад трильйон доларів через хакерські атаки – звіт. URL: <https://hromadske.ua/posts/svitova-ekonomika-za-rik-vtratila-ponad-triljion-dolariv-cherez-hakerski-ataki-zvit> (07. 07. 2021). .
222. Сенюта С. Я. Правове регулювання господарської діяльності в телекомунікаційній галузі: автореф. дис... канд. юрид наук: 12. 00. 04. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. К., 2016. 20 с.
223. Система органів державного управління та регулювання в сфері підприємницької діяльності [Текст]: монографія / [Щербина В. С. та ін.] ; за ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В. С. Щербини ; НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України. К.: НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2010. 227 с.
224. Січкаренко К. О. Цифрові платформи: підходи до класифікації та визначення ролі в економічному розвитку. причорноморські економічні студії. Випуск 35. 2018. С. 28-32 URL: http://bses.in.ua/journals/2018/35_2_2018/7.pdf (дата звернення: 24. 07. 2021).
225. Скільки людей у світі користуються інтернетом – ООН. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/290933-skilki-lyudey-u-sviti-koristuyutsya-internetom-oon> (09. 01. 2021).
226. Скрипник В. Л. Теоретичні і методологічні проблеми об'єктів цивільних прав: монографія. Кременчук, 2020. 380 с.
227. Смарт-контракт (англ. Smart contract – «розумний контракт») – різновид угоди в формі закодованих математичних алгоритмів, укладення, зміна, виконання і розірвання яких можливо лише з використанням комп'ютерних програм (Блокчейн платформ) в рамках мережі Інтернет. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D1%83%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82 (дата звернення: 07. 08. 2021).
228. Соціальна відповідальність бізнесу. URL: https://stud.com.ua/19282/etika_ta_estetika/sotsialna_vidpovidalnist_biznesu (дата звернення: 22. 10. 2019).
229. Стефанчук анонсував медичний і цифровий кодекси. URL: https://ukr.lb.ua/news/2020/02/25/450867_stefanchuk_anonsuv

av_medichniy_i.html (дата звернення: 25. 02. 2020).

230. Стефанчук М. О. Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення. Автореферат дис...на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук зі спец. 12. 00. 03. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. К., 2020. С. 40 с.
231. Стайнер Крістофер. Тотальна автоматизація. Як комп'ютерні алгоритми змінюють життя. Переклад з англ. О. Лотоцький. Київ.: Наш формат, 2018. 280 с.
232. Стаття 141. 1. Цифровые права. URL: <http://base.garant.ru/10164072/85c4c3fa890eded8662d051b65e114a0/> (дата звернення: 18. 10. 2019).
233. Стойка В. С., Палаш М. І. Розвиток фінансових послуг в системі електронного бізнесу // Вісник Черкаського університету. 2015. № 12 С. 128-132 // URL: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/406-855-1-SM.pdf> (дата звернення: 07. 06. 2019).
234. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року поділяється на п'ять стратегічних напрямів: фінансова стабільність, макроекономічний розвиток, фінансова інклюзія, розвиток фінансових ринків та інноваційний розвиток (Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (дата звернення: 03. 08. 2021)).
235. Страхарчук В. Концептуальні засади електронного банківського бізнесу. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Mir_2012_4_15.pdf (дата звернення: 13. 06. 2019)
236. Стріжкова А. В. GRID-технології як об'єкт інноваційних правовідносин: дис. канд. юрид. наук: 12. 00. 04. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 200 с.
237. Тарасюк А. Чат-боти як учасники правовідносин. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010483 (дата звернення: 21. 09. 2020).
238. Текспотт Дон, Тепскотт Алекс. Блокчейн революція. Як тех-

нологія, що лежить в основі біткоїна та інших крипто валют, змінює світ. Перз з англ. Ю. Григоренко та Г. Левів. Львів: Літопис, 2019. 492 с.

239. Тест-драйв: які українські інтернет-магазини і як порушують закони. URL: <https://rau.ua/novyni/ynternet-magazynu-narushayut-zakon/> (дата звернення: 02. 08. 2021).
240. Теряєв Ростислав. Смарт-контракти: що, як, коли? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/smartkontrakti-shcho-yak-koli.html> (дата звернення: 07. 08. 2021).
241. Тетерятник Б. С. Тенденції діджиталізації та віртуалізації як вектор сучасного розвитку світового господарства // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 29. Том 2. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc29/part_2/7.pdf (дата звернення: 10. 06. 2019).
242. Технології проти епідемії: роботи працюють в китайських лікарнях. URL: <https://creativity.ua/tekhnohii-protu-epidemii-roboty-pratsiuiut-v-kytayskykh-likarniakh/> (дата звернення: 23. 11. 2020);
243. Ростислав Теряєв. Смарт-контракти: що, як, коли? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/smartkontrakti-shcho-yak-koli.html> (дата звернення: 07. 08. 2021).
244. Олег Титамир. Чому в Україні захист прав споживачів є здебільшого фіктивним? URL: <https://delo.ua/opinions/chomu-v-ukrajini-zahist-prav-spozhyvachiv-je-zde-352134/> (дата звернення: 13. 05. 2019).
245. У Давосі обговорювали необхідність світової революції з перенавчання кадрів: причина // <https://rubryka.com/2020/01/26/retraining-personnel-davos/> (26. 01. 2020)
246. У 2024-му може настати 1984 рік по Орвеллу – президент Microsoft. URL: <https://techtoday.in.ua/news/u-2024-mu-mozhe-nastaty-1984-rik-po-orvellu-prezydent-microsoft-143548.html> . (дата звернення: 31. 05. 2021).
247. У Європі проти Google розпочато антимонопольне розслідування. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/evrope-protiv-google-nachato-antimonopolnoe-1624362214.html> (дата звернення: 25.06.2021).

248. У Китаї вперше робот напав на людину URL: https://ipress.ua/news/u_kytai_vpershe_robot_napav_na_lyudynu_188582.html дата (звернення: 22. 02. 2020).
249. Україна 2030Е- країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (дата з-вернення: 14. 06. 2021).
250. У лікарнях Індії роботи допомагають лікарям доглядати за хворими на корона вірус. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/lime/learn/2020-11-13/v-bolnitsah-indii-robotyipomogayut-vracham-uhajivat-za-bolnyimi-koronavirusom/36193> (дата звернення: 15. 11. 2020).
251. Усі в онлайн: як подолати цифрову нерівність. <https://mind.ua/openmind/20226507-usi-v-onlajn-yak-podolati-cifrovu-nerivnist> (дата звернення: 13. 06. 2021).
252. У США ввели надзвичайний стан через кібератаку на найбільший бензопровід Colonial. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/u-ssha-vveli-nadzvichajnij-stan-cherez-kiberataku-na-najbilshij-benzoprovid-colonial/> (дата звернення: 09. 05. 2021);
253. Устименко В. А. Городская собственность и городское хозяйство: монография; НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк, Юго-Восток, 2006. 352 с.
254. Ученые определили новые свойства искусственного интеллекта. URL: <https://changeua.com/news/uchenyie-opredelili-novyiesvoystva-iskusstvennogo-intellekta/> (дата звернення: 18. 07. 2021).
255. Федоров: Через е-кабинет застройщика начато уже более тысячи строк. URL: <https://journalist.today/fedorov-cherez-je-kabinet-zastrojshhika-nachato-uzhe-bolee-tysjachi-stroek/> (дата звернення: 24. 02. 2020).
256. Филатова Елена. Смарт-зеркала и магазины без касс: технологии, которые изменили шопинг за 10 лет. URL: <https://psm7.com/e-commerce/qr-kody-i-smart-zerkala-texnologii-kotorye-izmenili-shopping-za-10-let.html> (дата звернення: 12. 01. 2020).
257. Фінансові піраміди: Верховна Рада зареєструвала законопроект, який нарешті захистить українців від шахрайства. URL:

<http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100022549-finansovi-piramidi-verkhovna-rada-zareyestruvala-zakonoprojekt-yakiy-naresh-ti-zakhistit-ukrayintsiv-vid-shakhraystva> (дата звернення: 19. 07. 2021).

258. Хакерська кібератака паралізувала роботу цілого округу в Німеччині. Там оголосили надзвичайний стан. <https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/27733/2021-07-11-khakerska-kibera-taka-paralizuvala-robotu-tsilogo-okругu-v-nimechchyni-tam-ogol-osyly-nadzvychaynuu-stan/> (дата звернення: 11. 07. 2021).
259. Художниця продала віртуальний будинок за 500 тисяч доларів. Жити в ньому не вийде, але можна погуляти у VR. <https://hromadske.ua/posts/hudozhnitsya-prodala-virtualnij-budinok-za-500-000-dolariv-zhiti-u-nomu-ne-vijde-ale-mozhna-pogulyati-u-vr> (дата звернення: 26. 06. 2021).
260. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019, 152 с.
261. Цукерберг вибачився у Європарламенті за допущені зловживання даними користувачів // <http://bastion.tv/news/fejsbuk-posilit-bezpeku-cukerberg-vibachivsia-u-yevroparlamentu-za-dopusheni-zlovzhivannya-danimi-koristuvachiv/> (дата звернення: 22. 06. 2018).
262. Червоненко В. Карантин в Україні: чи суперечать нові заборони Конституції. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52186556> (дата звернення: 20. 06. 2021).
263. Черненко О. А. Перспективи розвитку мобільної комерції в Україні // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / права доктрина і практика)*. 2018. 2. С. 29-33. URL: <https://bit.ly/2ESYe2i> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
264. Через коронавірус виникло слово "ковідіот". Що воно означає. URL: <https://tsn.ua/tsikavinki/cherez-koronavirus-viniklo-slovo-kovidiot-scho-vono-oznachaye-1512738.html> (дата звернення: 03. 08. 2020); Covidiot // URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Covidiot> (дата звернення: 03. 08. 2020).
265. Черненко О. А. Електронні документи в господарському судочинстві. // Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За

заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 136-148.

266. Чигилейчик А. В. Робототехника и системы искусственного интел-лекта – субъекты или объекты гражданских прав? // Акту-альные проблемы гражданского права: сб. науч. тр. / гл. ред. Н. Л. Бондаренко. Минск: Международный университет «МИТСО», 2020. С 114-128 (232 с.). URL: <https://www.mitso.by/web/uploads/ckeditor/1603956609.pdf> (дата звернення: 30. 07. 2021).
267. Цифрова держава. URL: <https://plan2.diiia.gov.ua/> (дата звернення: 19. 05. 2021).
268. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ, жовтень 2020р. Центр Разумкова, 2020. Видавництво “Заповіт”, 2020. С. 13 (274 с.). URL: https://razumkov.org.ua/uploarticle/2020_digitalizationds/. pdf (дата звернення: 20. 07. 2021).
269. Цифровізація судової системи - "суд у смартфоні" від Зеленського набирає обрисів. <https://www.dw.com/uk/sud-u-smartfoni-vid-zelenskoho-nabyraie-obrysiv/a-57778650> (дата звернення: 04. 08. 2021).
270. Цыбулевская О. И., Цыбулевская Е. В. Государство, гражданское общество, бизнес: проблемы взаимодействия в условиях финансового кризиса // Политико-правовые проблемы взаимодействия власти и бизнеса в условиях кризиса: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 15-летию Саратовской областной Думы и 100-летию Саратовского гос. университета им. Н. Г. Чернышевского. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2009 г.. С. 348-353.
271. Шаблієнко А. С. Основні проблемні питання адміністративно-правового регулювання у сфері електронної комерції. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-10-2015/item/351-osnovni-problemni-pytannya-administrativno-pravovoho-rehulyuvannya-u-sferi-elektronnoyi-komertsiyi-shabliienko-a-s> (дата звернення: 07. 05. 2019).
272. Шаблієнко А. Суб’єкти правовідносин у сфері електронної комерції // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2015. № 1. С. 84-89.

273. Шаповалова О. В. Значущість реєстрів при правовій організації контролю у сфері господарювання. Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. С. 209-215. URL: https://open.archive.pure.ua/bitstream/document/13036/1/Tezy_Bolgaria_03_20_31.pdf (дата звернення: 30. 07. 2021).
274. Шаповалова О. В. Правові умови створення та адміністрування електронних публічних реєстрів // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2020, № 1 (39). С. 37-42. URL: <http://app.snu.edu.ua/index.php/actual-law/article/view/97/95> (дата звернення: 26. 06. 2021)
275. Шемшученко Ю. С. Громадянське суспільство // Юридична енциклопедія. 1 том. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. С. 646-647.
276. Швидка Т. І. Економічна конкуренція: сучасний стан законодавчого забезпечення та перспективи його модернізації: монографія /Т. Г. Швидка. Харків, Право, 2020. 376 с.
277. Шмыгаль анонсував запуск онлайн-платформи "Взаємодія" для комунікації с органами исполнительної влади. URL: <https://ukranews.com/news/775775-mintsifry-zapustit-platformu-vzayemodiya-dlya-kommunikatsii-grazhdan-s-organami-ispolnitejnoj-vlasti> (дата звернення: дата звернення: 16. 05. 2021)
278. Штучний інтелект здатен заробити на біржі 30% річних URL: https://ipress.ua/news/shtuchnyy_intelekt_zdaten_zarobyty_na_birzhi_30_richnyh_203749.html (дата звернення: 22. 02. 2020).
279. Штучний інтелект Google читає по губах на 35% краще, ніж людина URL: https://ipress.ua/news/shtuchnyy_intelekt_google_chytaie_po_gubah_na_35_krashche_nizh_lyudyna_188843.html (дата звернення: 22. 02. 2020).
280. Штучний інтелект чи штучний хайп: як головна інновація світу виглядає з України. URL: <https://platfor.ma/topic/shtuchnij-intelekt-chi-shtuchnij-hajp-yak-golovna-innovatsiya-svitu-vigluya-daye-z-ukrayini/> (дата звернення: 18. 07. 2021).
281. Щербина В. С. До питання щодо принципів господарського права // Вісник Південного регіонального центру НАПрН України. 2014, № 1. С. 85-92.

282. Что такое чат- бот: определение и руководство. URL: <https://sendpulse.ua/ru/support/glossary/chatbot> (дата звернення: 21. 06. 2021).
283. Рольф Штобер. Civil Society, Markets, and Democracy Program. URL: <https://www.cfr.org/programs/civil-society-markets-and-democracy-program> (дата звернення: 17.02.2018).
284. Хозяйственно-административное право. Основы и проблемы. Мировая экономика и внутренний рынок. Пер. с нем. М.: ВолтерсКлувер, 2008. С. 43 (400 с.)
285. Що таке СШІ. URL: <http://ai.lviv.ua/ais/> (дата звернення: 01. 03. 2020).
286. Штучний інтелект рекламують як вирішення усіх проблем, насправді ж він часто помиляється й не може замінити людину – інженер з Принстона пояснює чому. URL: <https://thebabel.com.ua/texts/38487-shtuchniy-intelekt-reklamuyut-yak-viri-shennya-usih-problem-naspravdi-vin-chasto-pomilyayetsya-i-ne-mozhe-zaminiti-lyudinu-inzhener-z-prinstona-poyasnyu-chomu> (дата звернення: 01. 03. 2020).
287. Щупленков О. В., Щупленков Н. О. Проблемы взаимодействия гражданского общества и государства в современной России // *ВВ: Вопросы права и политики*, 2013, № 4. С. 1-55. DOI: 10. 7256/2305-9699. 2013. 4. 585. URL: http://e-notabene.ru/lr/article_585.html (дата звернення: 04. 03. 2013).
288. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері та основи інформаційної деліктології: монографія / І. В. Арістова, О. А. Баранов, О. П. Дзьобань та ін. ; за заг. ред. проф. К. І. Белякова. Київ: КВПЦ, 2019. 344 с.
289. Юркевич Т. И. Европейский единый цифровой рынок: основные аспекты регулирования // *Інформаційна система та інформаційні технології в сучасній науці: матеріали Всеукр. наук. -практ. конф. (м. Харків, м. Київ, 20 жовтня 2017 р.) / редкол. С. В. Глібко, О. Д. Крупчан, С,А. Бука. Харків: Право, 2017. С. 185-190.*
290. Язвінська О. М. Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів // *Економіка та управління на транспорті*. 2016. Вип. 2. С. 255–261.

291. Як використовувати чат-боти в e-commerce? <https://promodo.ua/ua/blog/kak-ispolzovat-chat-botov-v-e-commerce.html> (дата звернення: 10. 06. 2021).
292. Як працює застосунок «Дій вдома»ю URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-pracuyue-zastosunok-dij-vdoma> (дата звернення: 19. 05. 2021).
293. Як розпізнати фейк? – Експертна служба МВС. URL: <https://dn.deks.mvs.gov.ua/%D1%8F%D0%BA-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D1%84%D0%B5%D0%B9%D0%BA/> (дата звернення: 02. 08. 2021).
294. Abid A. Adonis. International Law on Cyber Security in the Age of Digital Sovereignty <https://www.e-ir.info/2020/03/14/international-law-on-cyber-security-in-the-age-of-digital-sovereignty/> (11. 02. 2021)
295. Abuse of dominance in digital markets. URL: <https://www.oecd.org/competition/globalforum/abuse-of-dominance-in-digital-markets.htm> (дата звернення: 25. 07. 2021).
296. Accelerating digital transformation with public-private partnerships . URL: <https://www.tech.gov.sg/. . . /accelerating-digital-transformation-with-public-private-partnerships> (дата звернення: 24. 10. 2020).
297. By Tobias Adrian . Evolving to Work Better Together: Public-Private Partnerships for Digital Payments. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/07/22/sp072220-public-private-partnerships-for-digital-payments> (дата звернення: 24. 10. 2020);
298. Helmut K. Anheier. How to Measure Civil Society. URL: <http://fathom.lse.ac.uk/features/122552/> (дата звернення: 17.02.2018).
299. Aida Guliyeva, Elena Korneeva, Wadim Strielkowski. An Introduction: Legal Regulation of the Digital Economy and Digital Relations in the 21st Century. URL: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/125954173.pdf> (дата звернення: 06. 04. 2021).
300. Artificial intelligence: Commission takes forward its work on ethics guidelines. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_1893 (дата звернення: 01. 03. 2020).

301. Baker Paddy. French Central Bank Chief Eyes Public-Private Partnership for Possible Digital Euro. URL: <https://www.coindesk.com/french-central-bank-digital-euro-cbdc> (дата звернення: 24. 10. 2020).
302. R. Bukht, R. Heeks. (2017) Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy // Development Informatics Working Paper Series. Paper No. 68. URL: <https://diodeweb.files.wordpress.com/2017/08/diwpkppr68-diode.pdf> (дата звернення: 18. 01. 2020).
303. RUMANA BUKHT & RICHARD HEEKS 2018. Development Implications of Digital Economies. Paper No. 6. URL: <https://diodeweb.files.wordpress.com/2018/03/digital-economy-policy-diode-paper.pdf> (дата звернення: 20. 07. 2020).
304. Civil society. URL: <http://www.who.int/social-determinants/themes/civilsociety/en/> (дата звернення: 16. 02. 2018);
305. Civil Society, Markets, and Democracy Program. URL: <https://www.cfr.org/programs/civil-society-markets-and-democracy-program> (дата звернення: 17. 02. 2018) .
306. Colleen Chapco-Wade. Digitization, Digitalization, and Digital Transformation: What's the Difference? URL: <https://medium.com/@colleenchapco/digitization-digitalization-and-digital-transformation-whats-the-difference-eff1d002fbdf> (дата звернення: 01. 02. 2020).
307. Code of EU Online Rights. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/code-eu-online-rights/> (дата звернення: 26.02.2018). .
308. Communication on Online Platforms and the Digital Single Market URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/communication-online-platforms-and-digital-single-market-opportunities-and-challenges-europe> (дата звернення: 24. 07. 2021).
309. Consumer data rights and competition. <https://www.oecd.org/daf/competition/consumer-data-rights-and-competition.htm> (дата звернення: 16. 07. 2021).
310. Data Governance Principles for the Global Digital Economy. URL: <https://www.csis.org/analysis/data-governance-principles-global-digital-economy> (дата звернення: 25. 01. 2020).
311. Digital rights. URL:https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_rights (дата звернення: 24. 02. 2018).

312. Digital Rights. URL: <https://libresearchgroup.org/en/a/digital-rights> (дата звернення: 26. 02. 2018).
313. Digital rights - Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_rights https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_rights. (дата звернення: 08. 08. 2021).
314. Digital Social Entrepreneurs as Bridges in Public–Private Partnerships. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19420676.2018.1541006> (дата звернення: 24. 10. 2020).
315. Digital Economy, Innovation and Competition - OECD. URL: www.oecd.org/competition/digital-economy-innovation-and-competition (дата звернення: 16. 07. 2021); EBay. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/EBay> (дата звернення: 12. 02. 2019)
316. DIRECTORATE FOR FINANCIAL AND ENTERPRISE AFFAIRS COMPETITION COMMITTEE Consumer Data Rights and Competition - Background note by the Secretariat 10-12 June 2020 / [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2020\)1/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2020)1/en/pdf) (дата звернення: 16. 07. 2021).
317. José van Dijck, David Nieborg, Thomas Poell, Reframing platform power // INTERNET POLICY . Journal on internet regulation. Volume 8 | Issue 2. <https://policyreview.info/node/1414/pdf> (дата звернення: 23. 07. 2021).
318. Gaivoronskaya, Yana V; Miroshnichenko, Olga I. Legal Problems of Digitalization: Theoretical and Legal Aspects. Legal Concept = Pravovaya Paradigma; Volgograd Vol. 18, Iss. 4, (Dec 10, 2019). DOI:10.15688/lc.jvolsu.2019.4.3 (11. 02. 2021)
319. Green Paper - Glossary of summaries - EUR-Lex – Europa. URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/green_paper.html (дата звернення: 01. 02. 2020).
320. By Mark MacCarthy, Kenneth Propp. The EU ‘s White Paper on AI: A Thoughtful and Balanced Way Forward. URL: <https://www.lawfareblog.com/eus-white-paper-ai-thoughtful-and-balanced-way-forward> (дата звернення: 13. 08. 2020).
321. Opinion on the European Commission’s White Paper on Artificial . URL: https://edps.europa.eu/sites/edp/20-06-19/opinion_ai_white_paper_en.pdf (дата звернення: 12. 01. 2021).

322. Richard Heeks. Digital Economy Policy Strategy Brief. URL: https://www.researchgate.net/publication/334614942_Digital_Economy_Policy_Strategy_Brief (дата звернення: 20. 07. 2020).
323. EU's new Digital Strategy for the next five years – will Europe become a trusted digital player. URL: <https://www.whitecase.com/publications/alert/eus-new-digital-strategy-next-five-years-will-europe-become-trusted-digital> (дата звернення: 08. 08. 2020).
324. Information Society. URL: <http://whatis.techtarget.com/definition/Information-Society> (дата звернення: 10. 03. 2018).
325. Інформаційне суспільство. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> (дата звернення: 14. 02. 2018).
326. Information society. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/information-society.html> (дата звернення 14.02.2018).
327. MADELINE CARR. Public-private partnerships in national cyber-security strategies. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/ia/INTA92_1_03_Carr.pdf (дата звернення: 27. 10. 2020);
328. Market Economy. URL: <https://www.investopedia.com/terms/m/marketconomy.asp> (дата звернення: 17. 02. 2018).
329. Making laws in a digital age - UK Parliament. URL: <https://www.parliament.uk/business/commons/the-speaker/speakers-commission-on-digital-democracy/making-laws/> (06. 04. 2021).
330. OECD (2016), Consumer Protection in E-commerce: OECD Recommendation, OECD Publishing, Paris. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264255258-en>. (дата звернення: 16. 07. 2021).
331. Popovych Tetiana G. Standards requirements as a means of prevention infringement of intellectual property. Університетські наукові записки. 2020. Том 19. № 1 (73). С. 128-136.
332. Popovych T. International vision of standardization as means of regulating economic entities of terms of instability and globalization // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 18, 2018 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і

підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2018. С. 195-198 (214 с.).

333. PPP (Public-Private Partnership) model as a new way of digital transformation. URL: <https://cress.soc.surrey.ac.uk/web/events/ppp-public-private-partnership-model-new-way-digital-transformation> (дата звернення: 24. 10. 2020).
334. The Role of Public-Private Partnership in Innovating Digital Service. URL: <https://www.ispionline.it/. . . /role-public-private-partnership-innovating-digital-service-23305> (дата звернення: 24. 10. 2020).
335. Public-private partnerships hold the key to future development. URL: <https://news.microsoft.com/. . . /public-private-partnerships-hold-the-key-to-future-development/> (дата звернення: 24. 10. 2020).
336. PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS for CYBERSECURITY. URL: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-connected-digital-single-market/file-public-private-partnerships-for-cybersecurity> (дата звернення: 27. 10. 2020).
337. Prof. Alain Strowel (UCL and USL-B) with Prof. Wouter Vergote (USL-B). Digital Platforms: To Regulate or Not To Regulate? Message to Regulators: Fix the Economics First, Then Focus on the Right Regulation. URL: https://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-7/uclovain_et_universit_saint_louis_14044.pdf (дата звернення: 06. 04. 2021).
338. Oksana M. Vinnyk, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia, Olena M. Honcharenko, Kateryna V. Yefremova. The problem of ensuring the social direction of the legislation of Ukraine on the digital economy // Asia Life Sciences. Issue 1, July 2020, Pages 133-151 . URL: https://drive.google.com/file/d/1_p5MXdlhEkkyKodqVRKWfj4MM33z7njr/view?usp=sharing (дата звернення: 03. 12. 2020).
339. Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhaylo, Olena M. Honcharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy. // International Journal of Criminology and Sociology, 2021, 10, 383-392. (дата звернення: 06. 04. 2021).
340. Elena Voskresenskaya, Lybov Vorona-Slivinskaya, and Lybov Achba. Digital economy: theoretical and legal enforcement issues

in terms of regional aspect. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/24/e3sconf_trpacee2020_09016.pdf. (дата звернення: 06. 04. 2021)

341. LOUIS WITTERS, REVITAL MAROM, and KURT STEINERT, Alcatel-Lucent. The Role of Public-Private Partnerships in Driving Innovation. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2012-chapter2.pdf (дата звернення: 24. 10. 2020).
342. Evelyn Rojas, Ana Barros, Américo Azevedo, Antonio Batocchio. Business Model Development for Virtual Enterprises. URL: <https://hal.inria.fr/hal-01520437/document> (дата звернення: 09.06.2021).
343. Somewhere in Between: Conceptualizing Civil Society. By Benny D. Setianto *International Journal of Not-for-Profit Law. URL: <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/177/31603.html> (дата звернення: 27. 02. 2018).
344. Tatiana V. Shatkovskaya, Tatiana V. Epifanova, Natalia G. Vovchenko, Nikolay G. Romanenko. A LEGAL MECHANISM FOR REGULATING THE DIGITAL ECONOMY. DOI: 10. 1007/978-3-030-29586-8_102 (дата звернення: 19. 07. 2020);
345. Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhaylo, Olena M. Honcharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy. // International Journal of Criminology and Sociology, 2021, 10, 383-392.
346. The Virtual Corporation (David Skyrme Associates). URL: <https://www.skyrme.com/insights/2virtorg.htm> (дата звернення: 15. 05. 2020).
347. Ukhanov Anton. The problem of legal regulation of digital reality as a challenge to the general theory of law. DOI: 10. 29039/2409-5087-2020-8-5-33-41 (дата звернення: 19. 07. 2020).
348. What are your digital rights? URL: <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/what-are-your-digital-rights-explainer/> (дата звернення: 26. 02. 2018).
349. What is Virtual Enterprise | IGI Global . <https://www.igi-global.com/dictionary/virtual-enterprise/31666> (дата звернення: 09. 06. 2021);
350. White Paper. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%>

81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%
D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%
81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/white-paper (дата звернення:
25. 01. 2020).

351. WHITE PAPER On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust: Brussels, 19. 2. 2020 COM(2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf (дата звернення: 27. 11. 2020).

Додаток 1

Підготовлені і опублікована наукові праці на виконання бюджетної теми «Правове забезпечення електронного бізнесу як складової інформаційного суспільства», РК УкрІНТЕІ № 0113U001121 (станом на 01.01.2021 р.)

Монографія:

Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака. 2018. 224 с. <https://doi.org/10.32849/978-617-7087-72-3>.

Навчальні посібники:

1. Бурило Ю. П., Вавженчук С. Я., Процишен М. В. Правове забезпечення цифрової економіки: навч. посібник. За заг. ред. докт. юрид. наук, проф., академіка НАПрН України О. Д. Крупчана. Вид. 2-ге, перероб. К., 2020, 296 с.

2. Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навч. посібник. За заг. ред. Вінник О. М. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 295 с. (Електронне видання)

3. Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навч. посібник. За заг. ред. Вінник О. М. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 314 с.

Збірник наукових праць:

Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Зб. наук. праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Бурчака НАПрН України, 2019. 152 с.

Опубліковані статті:

1. Беляневич О. А. Електронний аукціон як спосіб продажу об'єкта приватизації // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2018. 1. С. 5-19. URL: <https://bit.ly/3nibX46> (Дата звернення: 11. 08. 2021).
2. Бакалінська О. О. Проблеми правового забезпечення кіберзахисту в Україні // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2019. № 1. С. 15-24. URL: <https://bit.ly/2HOe1Av> (Дата звернення: 03708. 2021).
3. Бакалінська О., Чаплян С. Суспільний договір як основа для виникнення та розвитку криптовалюти // *Підприємництво, господарство і право*, 2018, № 6. С. 71-76.
4. Бітюк П. О. Про конкуренцію в умовах цифрової економіки та електронного бізнесу // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2019. № 2. С. 5-19. URL: <https://bit.ly/3ikOf3h> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
5. Вінник О. М. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері цифрової економіки // *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Юрид. Науки*, 2018, № 2 (97). С. 124-135.
6. Вінник О. М. Цифрова економіка: проблеми комплексного правового забезпечення // *Приватне право і підприємництво: Зб. наук. праць, випуск 18*, К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. С. 173-178.
7. Вінник О. М. Правове регулювання корпоративних відносин в ракурсі основних засад громадянського суспільства та цифровізації // *Юридична Україна*, 2018, № 3-4. С. 90-99.
8. Вінник О. М. Цифровізація економіки: проблеми нормативно-правового забезпечення // *Юридична Україна*. 2018. № 1-2. С. 43-51.
9. Вінник О. М. Правові аспекти взаємодії громадянського суспільства, цифрової економіки та держави // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2018. 1. С. 20-30. URL: <https://bit.ly/30qfSlp> (дата звернення: 01. 06. 2021).
10. Вінник О. М. Проблеми правового регулювання корпоративних відносин в ракурсі основних засад громадянського суспільства та інформаційного суспільства // *Зб. наук. праць. ШПП ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України*. – К., 2018. С. 7-28.

11. Вінник О. М. Правовий режим інтернет-магазину // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2019. № 1. С. 5-14. URL: <https://bit.ly/2SfogzN> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
12. Вінник О. М. Особливості врегулювання конфліктів/ спорів у сфері цифрової економіки та електронного бізнесу // *Підприємництво, господарство і право*, 2019, № 6. С. 73-82.
13. Вінник О. М. Склад правовідносин з електронної торгівлі в ракурсі захисту прав споживачів // *Вісник НАПрН України*, 2019 р., № 3. С. 122 – 130.
14. Вінник О. М. Правове забезпечення соціального спрямування електронного бізнесу // *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 75-82.
15. Вінник О. Потенціал Господарського кодексу України в ракурсі цифровізації економіки та соціального її спрямування. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 85-92. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.14>.
16. Вінник О. М. Господарсько-правова відповідальність та процедури її застосування у сфері цифрової економіки та електронного бізнесу. *Приватне право і підприємництво*. 2020. Вип. 20. С. 126-137 <http://pprjournal.kiev.ua/archive/2020/20/25.pdf>.
17. Вінник О. Правові проблеми цифровізації в ракурсі нових загроз для суспільного благополуччя. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 39. С. 11-18 DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-39-1-11-18>.
18. Вінник О. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання // *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 56-62. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.10>.
19. Вінник О. Правові проблеми цифровізації в ракурсі нових загроз для суспільного благополуччя // *Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць*. 2020. № 39. С. 11-18. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-39-1-11-18>.
20. Вінник О. Роль модельних установчих документів (шаблонів) в процесі цифровізації сфери господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 62-68 DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.11>.

21. Вінник О. Цифровізація в ракурсі державної економіко-правової політики. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 8. С. 61-69. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.10.14>
22. Вінник О. Роль права в мінімізації ризиків цифрової економіки. Юридичний вісник України. 2020. № 11–12 (1288–1289) 20 березня — 2 квітня 2020 року. С. 6.
23. Вінник О. М. Державно-приватне партнерство та інші форми співпраці в контексті цифровізації: правові аспекти [Електронний ресурс] // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2020. № 1-2. С. 5-14. URL: <https://bit.ly/2Wwldf2> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
24. Вінник О. М. Межі цифрової свободи: правовий аспект // Підприємництво, господарство і право. 2021. № 2. С. 36-41.
25. Вінник О. Загрози суспільному благополуччю: завдання права // Підприємництво, господарство і право. . 2021. № 5. С. 176-182.
26. О. М. Вінник. Право цифрової економіки. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 6. С. 157-163.
27. О. Вінник. Вплив викликів сучасної епохи на правове регулювання суспільних відносин // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2021. 1 (41). с. 167-177 <http://app.snu.edu.ua/index.php/actual-law/issue/view/8> (дата звернення: 04. 06. 2021).
28. *Вінник О. М., Шаповалова О. В.* Врегулювання / вирішення конфліктів / спорів у сфері цифрової економіки: загальні засади та специфіка щодо окремих категорій// Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць №37. – Северодонецьк, СНУ ім. В. Даля. 2019. С. 9-20. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2019-37-1-17-36>.
29. Вінник О. М, Шаповалова О. В., Попович Т. Г. Юридична наука, юридична освіта та цифровізація: окремі аспекти взаємодії // Підприємництво, господарство і право. 2021. № 3. С. 83-89.
30. Гетманцев М. Новели законодавства України щодо застосування реєстраторів розрахункових операцій. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 8. С. 71-75. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.11>.
31. Гончаренко О. Саморегулівні організації у сфері цифрової економіки. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. С. 93-97 <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/16.pdf>.

32. Єфремова К. В. Суб'єкти цифрової економіки та їх ідентифікація // Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 83-100.
33. Єфремова К. В. Динаміка інтеграції України до єдиного цифрового ринку ЄС // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2019. № 1. С. 25-32. URL: <https://bit.ly/33gVtRD> (Дата звернення: 07. 08. 2021).
34. Єфремова К. В. Теоретичні підходи до регулювання штучного інтелекту в ЄС: досвід для України // *Право та інновації*. 2020. № 4 (32). С. 80-85.
35. Єфремова К. В. Правове регулювання штучного інтелекту в епоху цифрової економіки. Приватне право і підприємництво. 2020. Вип. 20. С. 142-147. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2020/20/27.pdf>.
36. Кочин В. В. Віртуальні товариства у сфері електронної економіки // Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 112-124.
37. Махінчук В. М. До питання визначення правового статусу криптовалют і деяких аспектів реалізації проектів з криптовалютами у світовій практиці // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2018. 2. С. 17-28. URL: <https://bit.ly/317LeoH> (Дата звернення: 11. 08. 2021).
38. Чаплян С. Правовий статус криптовалют // *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Юрид. науки*, 2018, № 2 (97). С. 148-165.
39. Черненко О. А. Перспективи розвитку мобільної комерції в Україні // *Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика)*. 2018. 2. С. 29-33. URL: <https://bit.ly/2ESYe2i> (Дата звернення: 11. 08. 2021).
40. Пацурія Н. Окремі питання цифровізації відносин щодо захисту прав та законних інтересів споживачів небанківських фінансових послуг // *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 196-204. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.32>.

41. Попович Т.Г. Сучасні юридичні наукові дослідження у сфері цифровізації та їх застосування в правовій науці та правовій освіті // Юридична Україна. 2021. № 1.
42. Popovych Tetiana G. Standards requirements as a means of prevention infringement of intellectual property. Університетські наукові записки. 2020. Том 19. № 1 (73). С. 128-136.
43. Oksana M. Vinnyk, Olga V. Shapovalov, Nino B. Patsuriia, Olena M. Honcharenko, Kateryna V. Yefremova. The problem of ensuring the social direction of the legislation of Ukraine on the digital economy. Asia Life Sciences. Issue 1, July 2020, Pages 133-151 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultslist&authorId=57217737384&zone=>. Scopus.
44. Oksana M. Vinnyk, Dmytro V. Zadykhaylo, Olena M. Honcharenko, Olga V. Shapovalova, Nino B. Patsuriia. Economic and Legal Policy of the State in the Field of Digital Economy. // International Journal of Criminology and Sociology, 2021, 10, 383-392.

Тези конференцій/круглих столів:

1. Всеукраїнської наук. -практ. конф. 16 березня 2018 р. Тези: Вінник О. М. Договірні відносини у сфері електронної торгівлі: проблема захисту прав покупців/споживачів // Договір як універсальна форма правового регулювання. Зб. наук. прац за мат-ми Всеукраїнської наук. -практ. конф. 16 березня 2018 р. Ів. -Фр., 2018. С. 85-89.
2. Міжнар. наук. -практ. конф. (до 20-річчя заснування економіко-прав. ф-ту Одеського нац. ун-ту ім. І. І. Мечнікова). Одеса, 18 травня 2018р. Тези: Вінник О. М. Цифрова економіка: проблеми нормативно-правового забезпечення // Восьмі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: мат-ли Міжнар. наук. -практ. конф. (до 20-річчя заснування економіко-прав. ф-ту Одеського нац. ун-ту ім. І. І. Мечнікова). Одеса, 18 травня 2018р. Одеса:»Астропринт», 2018. С. 250-255.
3. II науково-практичний круглий стіл «Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України» (м. Київ, 17 травня 2019 р.). Тези: Вінник О. М. Особливості врегулювання/вирішення конфліктів/спорів у сфері цифрової економіки та електронного бізнесу // Імплементация

міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник матеріалів II науково-практичного круглого столу (м. Київ, 17 травня 2019 р.) / наук. ред. Бобрик В. І. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 10-20 (80 с.).

4. XVIII Міжнародної науково-практичної конференції “Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології”, Київ, 19-20 вересня 2019 р. Тези: Вінник О. М. Ключові питання правового забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу // Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології: матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 19-20 вересня 2019 р. [Електронний ресурс] / МОН України, УкрІНТЕІ [та ін.]. Київ: УкрІНТЕІ, 2019 (404 с.) с. 26-30 // http://www.uinpei.kiev.ua/sites/default/files/materiyaly_mon_end.pdf.

5. Круглий стіл «Цифровізація сучасних бізнес-процесів як вектор нової економічної політики», м. Северодонецьк, 11 грудня 2019 р. Тези: Вінник О. М. Проблема врегулювання/вирішення конфліктів/спорів в ракурсі соціального спрямування цифрової економіки // Цифровізація сучасних бізнес-процесів як вектор нової економічної політики: Зб. матеріалів «Круглого столу» «Цифровізація сучасних бізнес-процесів як вектор нової економічної політики», м. Северодонецьк, 11 грудня 2019 р. /За ред. О. В. Шаповалової. Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. 70 с. (с. 7-17).

6. Круглий стіл «Цифровізація сучасних бізнес-процесів як вектор нової економічної політики», м. Северодонецьк, 11 грудня 2019 р. Тези: Єфремова К. В. Новітні підходи до правового регулювання використання штучного інтелекту в господарській діяльності. Цифровізація сучасних бізнес-процесів як вектор нової економічної політики: Зб. матеріалів «Круглого столу» «Цифровізація сучасних бізнес-процесів як вектор нової економічної політики», м. Северодонецьк, 11 грудня 2019 р. /За ред. О. В. Шаповалової. Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. 70 с. (с. 51-55).

7. Global Imperatives for Business and Law Development: II International Scientific and Practical Conference (Kyiv, October, 10–11, 2019. Vynnyk O., Shapovalova O. Legal regulation of digital economy relationship: general principles and problems // Global Imperatives for Business and Law Development: II International Scientific and Practical Conference (Kyiv, October, 10–11, 2019.). Kyiv: KNUTE. P. 608-619 (861 p.).

8. IV Міжнародна науково-практична конференція, м. Суми, 21–22 травня 2020 року. Тези: Вінник О. М. Проблеми цифровізації: правовий аспект // Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: у 2 ч. (м. Суми, 21–22 травня 2020 року) / редколегія: проф. А. М. Куліш, О. М. Резнік. – Суми: Сумський державний університет, 2020. – Ч. 1 (376 с.). С. 215- 221 // file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2020.%20%D0%A7.1.%20(1).pdf.

9. III науково-практичний Круглий стіл «Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України» (в рамках XIV Всеукраїнського фестивалю науки, що проводився 14 травня 2020 року в НДІ Приватного права і підприємництва ім. . акад. . Ф. Г. Бурчака НАПрН України). Тези: Вінник О. М. Споживчі спори: альтернативні способи вирішення (зарубіжний досвід) // III науково-практичний Круглий стіл «Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України» (в рамках XIV Всеукраїнського фестивалю науки, що проводився 14 травня 2020 року в НДІ Приватного права і підприємництва ім. . акад. . Ф. Г. Бурчака НАПрН України) // Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України [Електронний ресурс]: збірник матеріалів III науковопрактичного круглого столу (м. Київ, 14 травня 2020 р.) / наук. ред. Бобрик В. І. К.: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 37-45 (148 с.).

10. Науково-практичний «круглий стіл» (в рамках XIV Всеукраїнського фестивалю науки, 15 травня 2020 року, м. Київ. Тези: Вінник О. М. Віртуальні суб'єкти та віртуальні об'єкти як складові цифрової економіки: проблеми правового регулювання . . // Приватноправові принципи регулювання суспільних відносин: досвід ЄС та України. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичного «круглого столу» (в рамках XIV Всеукраїнського фестивалю науки, 15 травня 2020 року м. Київ). К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 5 -16 (200 с.)

11. III круглий стіл «Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах», м. Харків, 25 червня 2020 року. Тези: Єфремова К. В. До питання застосування

штучного інтелекту у сфері фінансових послуг // Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах: зб. наук. пр. за матеріалами III круглого столу (м. Харків, 25 червня 2020 року). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Tezy_25_06_20/Tezy_25_06_20_300-305.pdf.

12. International Scientific and Practical Conference «Paradigmatic view on the concept of world science» (August 21, 2020, Toronto, Canada). Тези: Popovych T. Standardization in a new security paradigm. International Scientific and Practical Conference «Paradigmatic view on the concept of world science» (August 21, 2020, Toronto, Canada). Collection of scientific works. 2020. V. 2. Pp. 133-135. <https://doi.org/10.36074/21.08.2020.v2.48>.

13. EUROPEAN SCIENTIFIC PLATFORM. WITH PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL: SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE «SPECIALIZED AND MULTIDISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCHES» (Amsterdam. The Netherland. December 11, 2020). Тези: Вінник О. М. Правові питання використання державно-приватного партнерства в процесі цифровізації // EUROPEAN SCIENTIFIC PLATFORM. WITH PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL: SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE «SPECIALIZED AND MULTIDISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCHES» (Amsterdam. The Netherland. December 11, 2020). Volume 5. P. 108-110 / URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/issue/view/11.12.2020>. DOI 10.36074/11.12.2020.v5.34.

14. III International Scientific Conference on E-learning and Education, February 2 - 5, 2021, Lisbon, Portugal. Section name – Jurisprudence. Oksana M. Vinnyk, Olga V. Shapovalova. LEGAL E-EDUCATION USING THE ACHIEVEMENTS OF LEGAL SCIENCE. // III International Scientific Conference on E-learning and Education, February 2 - 5, 2021, Lisbon, Portugal. P. 88-90. DOI 10.299/ISG.2021.1.I.III. <https://books.google.com.ua/books?id=B0oaEAAAQBAJ&pg=PA88&lpg=PA88&dq=LEGAL+E-EDUCATION+USING+THE+ACHIEVEMENTS+OF+LEGAL+SCIENCE&source=bl&ots=ssbzoKHFpM&sig=ACfU3U3EjdMWXMLpqC1rkSzLs0cwBaXvIw&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKewiuj-bi2f7wAhVRnIsKHb82Bm8Q6AEwCHoECAUQAw#v=onepage&q=LEGAL%20E-EDUCATION%20USING%20THE%20ACHIEVEMENTS%20OF%20LEGAL%20SCIENCE&f=false>.

15. Круглий стіл (м. Київ, НДІ приватного права і підприємництва імені акад. . Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 4-5 березня 2021 р.): Обговорення Концепції оновлення Цивільного кодексу України (серія «круглих столів»). Тема 1. Оновлений ЦК України як інструмент подолання «системних вад» ГК України і забезпечення «економічного розвитку України та її реформування відповідно до положень Угоди про асоціацію»: чи здійснення місія? (04. 03. 2021 р.). Тези: Роль Господарського кодексу в забезпечення соціального спрямування економіки України (0,25 д. а.).

16. Круглий стіл 17 травня 2021 року о 10-00 (м. Київ, дистанційно, НДІ приватного права і підприємництва імені акад. . Ф. Г. Бурчака НАПрН України): «Модернізація господарського (економічного) законодавства України». Тези: Відносини цифрової економіки в контексті модернізації господарського законодавства України.

17. IV науково-практичний круглий стіл «ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ» (Київ, 17. 06. 2021 р.). Тези: Вінник О. М. Захист прав та інтересів кінцевих користувачів електронних комунікаційних послуг відповідно до Закону «Про електронні комунікації».

Наукове видання

О. М. Вінник

Право цифрової економіки

Монографія

Редакційна правка А. М. Шадріна
Комп'ютерна верстка Т. Г. Попович

Підписано до друку 01.10.2021 р. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 22,1 Тираж 100 прим. Зам. № 21-005

Видавець:
Науково-дослідний інститут приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
вул. Раєвського, 23-а, м. Київ, 01042

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції, серія ДК № 4758 від 07.08.2014 р.